

BKI

Biuletyn Kryminologiczny

THE POLISH BULLETIN OF CRIMINOLOGY

2021 | NR 28

POLSKIE TOWARZYSTWO
KRYMINOLOGICZNE
IM. PROF. STANISŁAWA BATAWII

INSTYTUT NAUK PRAWNYCH
POLSKIEJ AKADEMII NAUK

BKI

Biuletyn Kryminologiczny

THE POLISH BULLETIN OF CRIMINOLOGY

2021 | NR 28

Pełne wersje opublikowanych prac znajdują się w Central and Eastern European Online Library, <https://www.cceol.com> oraz w e-Bibliotece Prawniczej, <http://e-bp.inp.pan.pl:8080/xmlui/>.

Streszczenia tekstów są dostępne online w międzynarodowej bazie danych The Central European Journal of Social Sciences and Humanities, <http://cejsh.icm.edu.pl>.

Zgodnie z Komunikatem Ministra Edukacji i Nauki z dnia 1 grudnia 2021 r. w sprawie wykazu czasopism naukowych i recenzowanych materiałów z konferencji międzynarodowych „Biuletyn Kryminologiczny” uzyskał 40 punktów.
„Biuletyn Kryminologiczny” uzyskał w ramach Index Copernicus wskaźnik ICV 2020 w wysokości 73,00 (za rok 2019 – 73,55).

Wersją referencyjną niniejszego czasopisma jest wersja elektroniczna.

Wytyczne dotyczące składanych tekstów wraz z procedurą recenzowania dostępne są na stronie internetowej: <https://czasopisma.inp.pan.pl/index.php/bk/about/submissions>

Copyright by Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2021

Teksty opublikowane w „Biuletynie Kryminologicznym” dostępne są na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowa

Tekst licencji: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode.pl>

ISSN: 2084-5383
eISSN: 2084-5375

Redakcja i korekta: *Wydawnictwo INP PAN*
Proofreading: *Wydawnictwo INP PAN, Rob Brooks*
Projekt graficzny: *Grzegorz Gromulski*, skład: *Włodzimierz Zakrzewski*

Wydawnictwo INP PAN
ul. Nowy Świat 72
00-330 Warszawa
tel. (22) 65 72 738
e-mail: wydawnictwo@inp.pan.pl

KOMITET REDAKCYJNY

dr hab. Beata Gruszczyńska, prof. em. UW – redaktor naczelna
dr Paulina Wiktorska – zastępca redaktor naczelnej
dr Konrad Buczkowski – sekretarz redakcji
dr Paweł Ostaszewski – zastępca sekretarza redakcji, redaktor statystyczny

RADA NAUKOWA

prof. dr hab. Krzysztof Krajewski (Uniwersytet Jagielloński) – przewodniczący
prof. dr hab. Katarzyna Laskowska (Uniwersytet w Białymstoku)
prof. dr hab. Emil Pływaczewski (Uniwersytet w Białymstoku)
prof. dr hab. Irena Rzeplińska (prezes Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego)
prof. dr hab. Dobrochna Wójcik (emerytowana profesor Instytutu Nauk Prawnych PAN)
dr hab. Witold Klaus (Instytut Nauk Prawnych PAN)
dr Piotr Boćko (Politechnika Koszalińska)
Assoc. Prof. Katarzyna Celińska (John Jay College of Criminal Justice)

RECENZENCI CZASOPISMA W LATACH 2019–2021

dr Barbara Błońska (Uniwersytet Warszawski), dr Konrad Buczkowski (Instytut Nauk Prawnych PAN), dr Beata Czarnecka-Działuk (Instytut Nauk Prawnych PAN), dr Maciej Duda (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski), dr Magdalena Grzyb (Uniwersytet Jagielloński), prof. dr hab. Ewa Guzik-Makaruk (Uniwersytet w Białymstoku), dr Andriy Kosylo (Uniwersytet Warszawski), prof. dr hab. Katarzyna Laskowska (Uniwersytet w Białymstoku), dr Kamil Miszewski (Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach), dr Joanna Narodowska (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski), dr Maria Niełaczną (Uniwersytet Warszawski), dr Paweł Ostaszewski (Uniwersytet Warszawski), dr Magdalena Perkowska (Uniwersytet w Białymstoku), dr Artur Daniel Śledziwski (Uniwersytet w Białymstoku), dr Paulina Wiktorska (Instytut Nauk Prawnych PAN), dr Katarzyna Witkowska-Rozpara (Uniwersytet Warszawski), dr Justyna Włodarczyk-Madejska (Instytut Nauk Prawnych PAN), prof. dr hab. Jan Widacki (Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego), dr hab. Dagmara Woźniakowska-Fajst (Uniwersytet Warszawski)

SPIS TREŚCI

<i>Od Redakcji</i>	7
--------------------------	---

Artykuły

Konrad Burdziak <i>Can the use of algorithms enhance judicial independence? Reflections in the context of The Hague Declaration</i>	9
--	---

Karolina Bloch, Magdalena Cembala, Agata Jankowska, Daniela Jaz, Łukasz Kuliński, Nel Makowska, Natalia Oldak, Agnieszka Porębska, Anna Rutka, Adrianna Trusińska, Nicole Wieczorek <i>Uchodźca, czyli kto? Wizerunek uchodźców na granicy polsko-białoruskiej w internetowych portalach informacyjnych – aspekty prawne i kryminologiczne</i>	19
---	----

Anna Więcek-Durańska, Dobrochna Wójcik <i>Powrotność do przestępstwa skazanych z art. 207 k.k. poddanych w trakcie pobytu w zakładzie karnym oddziaływaniu programów korekcyjno-edukacyjnych stosowanych wobec sprawców przemocy w rodzinie</i>	57
--	----

Krzysztof Worek <i>Udzielanie nagród i stosowanie środków dyscyplinarnych wobec nieletnich umieszczonych w zakładach poprawczych</i>	71
---	----

Paulina Kawka, Wiktoria Matejuk, Daria Molenda, Izabela Pizon, Katarzyna Szczepaniak, Paulina Sidor-Borek <i>Studenci Uniwersytetu Warszawskiego w dobie pandemii COVID-19 – aspekty prawne, kryminologiczne i społeczne</i>	95
---	----

Alicja Kaszta <i>Zasada prawa do obrony oraz rola i funkcja obrońcy w polskim oraz niemieckim postępowaniu karnym – analiza porównawcza</i>	123
--	-----

Martyna Zajkowska, Gabriela Derehajło, Gabriela Ożlańska, Kacper Dziekoński <i>Sprawozdanie z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej „Przestępczość i prawo karne w Europie – ujęcie komparatystyczne”</i>	151
--	-----

Varia

<i>Publikacje z zakresu kryminologii</i>	155
--	-----

<i>Zaproszenie na II Kongres Kryminologiczny</i>	171
--	-----

OD REDAKCJI

Bieżący numer „Biuletynu Kryminologicznego” za rok 2021 jest pierwszym, za publikację w którym, zgodnie z Komunikatem Ministra Edukacji i Nauki z dnia 1 grudnia 2021 r. w sprawie wykazu czasopism naukowych i recenzowanych materiałów z konferencji międzynarodowych, uzyskać można 40 punktów. Jest to dla nas dowód tego, że nakład pracy włożony w przeprowadzenie zmian w Biuletynie związanych z dostosowaniem się do wymogów oceny czasopism przyniósł efekt. Ale to również wynik utrzymywania i stałego podnoszenia poziomu tekstów publikowanych w naszym czasopiśmie, przy jednoczesnym utrzymaniu założenia, iż jest ono skierowane przede wszystkim do młodych naukowców oraz osób dopiero rozpoczynających ścieżkę naukową, a prowadzących interesujące badania, warte pokazania szerszemu gronu odbiorców.

Tegoroczny numer otwiera tekst Konrada Burdziaka „Can the use of algorithms enhance judicial independence? Reflections in the context of The Hague Declaration”, w którym autor próbuje udzielić odpowiedzi na pytanie, czy wykorzystanie w procesie karnym narzędzi opartych na algorytmach lub sztucznej inteligencji może wzmocnić autonomię sądów.

Kolejny artykuł pt. „Uchodźca, czyli kto? Wizerunek uchodźców na granicy polsko-białoruskiej w internetowych portalach informacyjnych – aspekty prawne i kryminologiczne” przedstawia wyniki badania nad prawnymi oraz kryminologicznymi konsekwencjami sposobu prezentowania uchodźców na granicy polsko-białoruskiej w internetowych portalach informacyjnych, w związku z kryzysem, który miał miejsce w 2021 r., przeprowadzonego przez grupę studentów z Uniwersytetu Warszawskiego (Karolina Bloch, Magdalena Cembala, Agata Jankowska, Daniela Jaz, Łukasz Kuliński, Nel Makowska, Natalia Ołdak, Agnieszka Porębska, Anna Rutka, Adrianna Trusińska, Nicole Wieczorek).

Anna Więcek-Durańska w tekście „Powrotność do przestępstwa skazanych na podstawie art. 207 k.k. za stosowanie przemocy wobec członka rodziny” przedstawia wyniki badań 182 mężczyzn odbywających karę bezwzględnego pozbawienia wolności w latach 2014-2015 z art. 207 k.k., poddanych w trakcie pobytu w zakładzie karnym oddziaływaniu programu korekcyjno-edukacyjnego dla sprawców przemocy w rodzinie, a następnie poddanych ewaluacji po upływie pięciu lat od opuszczenia zakładu karnego.

Przedmiotem kolejnego artykułu jest problematyka udzielania nagród i stosowania środków dyscyplinarnych w zakładach poprawczych. (Krzysztof Worek, „Udzielanie nagród i stosowanie środków dyscyplinarnych wobec nieletnich umieszczonych w zakładach poprawczych”). Omówiono w nim sposoby oddziaływania w postaci nagród i środków dyscyplinarnych przewidzianych przez obecnie obowiązujące przepisy. Wyniki badań przeprowadzonych wśród pracowników zakładów poprawczych pozwoliły na zobrazowanie popularności i częstotliwości stosowania poszczególnych środków oddziaływania.

W artykule „Studenci Uniwersytetu Warszawskiego w dobie pandemii COVID-19 – aspekty prawne, kryminologiczne i społeczne”, autorstwa Pauliny Sidor-Borek, Pauliny Kawki, Wiktorii Matejuk, Darii Molendy, Izabeli Pizon oraz Katarzyny Szczepaniak, autorzy dokonują – w oparciu o wyniki badania ankietowego, które zostało przeprowadzone wśród studentów UW w 2021 r. – oceny możliwego wpływu pandemii COVID-19 na wybrane sfery życia studentów Uniwersytetu Warszawskiego – ich zdrowie, edukację (która przeniosła się do formuły zdalnej), a także stosunek studentów do wprowadzanych zarówno na poziomie uniwersyteckim, jak i krajowym obostrzeń oraz ryzyko pokrzywdzenia przestępstwem i/lub przemocą.

Część merytoryczną kończą interesujące rozważania prawnoporównawcze na temat zasady prawa do obrony obowiązującej w polskim postępowaniu karnym w odniesieniu do zasady prawa do obrony obowiązującej na podstawie Kodeksu postępowania karnego w Republice Federalnej Niemiec. Porównanie dotyczy również roli i funkcji obrońcy w toku postępowania karnego w Polsce oraz w Niemczech (Alicja Kaszta, „Zasada prawa do obrony oraz rola i funkcja obrońcy w polskim oraz niemieckim postępowaniu karnym – analiza porównawcza”).

Numer zamyka sprawozdanie z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej „Przestępczość i prawo karne w Europie – ujęcie komparatystyczne”, która odbyła się on-line dnia 9 grudnia 2021 r., a zorganizowana została przez Katedrę Prawa Karnego i Kryminologii Uniwersytetu w Białymstoku oraz Koło Naukowe Prawa Karnego i Kryminologii.

Ponadto, jak zwykle prezentujemy najciekawsze pozycje kryminologiczne, jakie ukazały się na rynku wydawniczym od czasu publikacji poprzedniego numeru „Biuletynu Kryminologicznego”.

Jednocześnie serdecznie zapraszamy na odbywającą się w dniach 8 i 9 września 2022 r. kolejną edycję Kongresu Kryminologicznego. Tym razem odbędzie się ona w Krakowie na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego. Szczegóły zawarte są w zaproszeniu.

Zapraszamy ponadto do składania tekstów do kolejnego numeru „Biuletynu Kryminologicznego”. Artykuły można przysyłać bezpośrednio na platformę wydawniczą naszego czasopisma, dostępną pod linkiem: <https://czasopisma.inp.pan.pl/index.php/bk/about/submissions>. Znajdziecie tam Państwo wytyczne redakcyjne dotyczące składanych tekstów, warunki udzielanej licencji, politykę prywatności, informację dot. praw autorskich, jak również procedurę recenzowania składanych tekstów.

Życzymy ciekawej lektury
Redakcja

CAN THE USE OF ALGORITHMS ENHANCE JUDICIAL INDEPENDENCE? REFLECTIONS IN THE CONTEXT OF THE HAGUE DECLARATION

Konrad Burdziak

Uniwersytet Szczeciński

ORCID: 0000-0002-0696-1174

e-mail: konrad.burdziak@usz.edu.pl

SUMMARY:

The subject of this paper is an attempt to answer the question of whether the use of tools based on algorithms or artificial intelligence in the criminal process can strengthen the autonomy of the courts. The author focuses solely on tools based on algorithms and, more precisely, on tools used in the course of making a criminological prognosis in the course of proceedings for granting a convicted offender a conditional early release from serving the rest of their prison sentence. At the same time, he puts his considerations in a specific local and temporal context, the current legal system of the Republic of Estonia. The main conclusion of the article is that tools based on statistics should not be the sole basis for a decision-making body's assessment; they should be only one element of this assessment, an element that is taken into account only in the second instance. The most desirable system for making criminological prognoses should therefore be a mixed system containing, on the one hand, elements of the clinical method and, on the other hand, elements of the statistical method and, at the same time, a system which ensures that the results of algorithm-based tools are treated only as subsidiary arguments. Only then will judicial autonomy be properly safeguarded.

Keywords:

algorithms; artificial intelligence; judicial autonomy; criminological prognosis; conditional early release

1 This article is the result of research carried out as part of the research project "Proгноза kryminologiczna: porównanie rozwiązań estońskich i polskich" (2020/04/X/H55/00055), financed by the National Science Center as part of the Miniatura 4 competition.

Czy stosowanie algorytmów może wzmocnić niezawisłość sądów? Refleksje w kontekście deklaracji haskiej

STRESZCZENIE:

Opracowanie stanowi próbę odpowiedzi na pytanie, czy wykorzystanie w procesie karnym narzędzi opartych na algorytmach lub sztucznej inteligencji może wzmocnić autonomię sądów. Skupiono się wyłącznie na narzędziach opartych na algorytmach, a ściślej na tych wykorzystywanych w trakcie sporządzania prognozy kryminologicznej w toku postępowania o udzielenie skazanemu warunkowego przedterminowego zwolnienia z odbycia reszty kary pozbawienia wolności w Republice Estonii. Główną konkluzją artykułu jest stwierdzenie, że narzędzia oparte na danych statystycznych nie powinny być dla organu decyzyjnego jedyną podstawą oceny. Powinny być tylko jednym z elementów tej oceny, brany pod uwagę dopiero w drugiej kolejności. Najbardziej pożądanym systemem formułowania prognoz kryminologicznych jest system mieszany, zawierający z jednej strony elementy metody klinicznej, z drugiej zaś elementy metody statystycznej, a jednocześnie system zapewniający traktowanie wyników zastosowania narzędzi opartych na algorytmach jedynie jako argumentów pomocniczych. Tylko wówczas autonomia sądów zostanie należycie zabezpieczona.

Słowa kluczowe:

algorytmy; sztuczna inteligencja; autonomia sądów; prognoza kryminologiczna; warunkowe przedterminowe zwolnienie

The subject of this paper is an attempt to answer the question of whether the use of tools based on algorithms or artificial intelligence in the criminal process can strengthen the autonomy of the courts. In this paper, the autonomy of the courts is defined as 1) formal autonomy (objective autonomy) – resulting from legal regulations, and 2) material autonomy (subjective autonomy sensu largo) – resulting from the actual actions performed by the courts, in particular from decisions made by the courts. Formal autonomy is the freedom of the courts to make decisions, guaranteed by law; this freedom – let me add – must remain within the limits prescribed by law and can only be limited by law². Material autonomy, in turn, reflects this freedom in judicial practice.

Naturally, formal and material autonomy influences the way courts are perceived by society, including judges from individual judicial panels (subjective autonomy sensu stricto), increasing or decreasing the degree of trust in the decisions made by the courts; hence, the analysis of the potential impact of individual factors (in this case – the impact of AI in a broad sense) on the quality of independence should be considered – in my opinion – exceptionally important³.

Due to the limited space, I will focus solely on tools based on algorithms and, more precisely, on tools used in the course of making a criminological prognosis in the course of proceedings for granting a convicted offender conditional early release from serving the rest of their prison sentence. At the same time, I will put my considerations in a specific local and temporal context, more specifically – in the current legal system of the Republic of Estonia. The reason for choosing Estonia and its local legal order is the

2 P. Hofmański and S. Waltoś distinguish institutional and procedural guarantees of the autonomy of courts. The institutional guarantees include, inter alia, 1) having only Polish citizenship and enjoying full civil and public rights, as well as the lack of a final conviction for an intentional crime prosecuted by public indictment or a deliberate fiscal offense; 2) high professional and ethical qualifications; 3) irremovability of the judge; 4) stability of the position; 5) non-transferability; and 6) judicial immunity. For procedural guarantees: 1) the superiority of the court over the parties to the proceedings; 2) collegiality of adjudication; 3) objectivity; 4) secrecy of the deliberations and voting on the judgment; and 5) judicial independence (P. Hofmański, S. Waltoś, *Proces karny, Zarys systemu*, Wolters Kluwer, Warsaw 2016, pp. 161-166).

3 Independence and Accountability of the Judiciary and of the Prosecution Performance Indicators 2015 ENCJ Report 2014–2015, European Network of Councils for the Judiciary, The Hague 2015, p. 15, https://www.encj.eu/images/stories/pdf/GA/Hague/encj_report_independence_accountability_2014_2015_adapted_ga.pdf [accessed: 3.01.2022].

fact that the above-mentioned tools (the tools based on algorithms) are used there and these tools are – apparently – an important factor when deciding on the legitimacy, or lack thereof, of granting a convicted person conditional early release.

Let me begin by stating that at the statutory level (i.e. at the highest level of generality), the procedure for granting a conditional early release to a convicted offender in Estonia is almost identical to the procedure in force in Poland, i.e. a penal institution sends its opinion to a court and the court makes an autonomous decision based on the grounds explicitly indicated by the legislator⁴. Estonian courts are fully autonomous in this respect, both formally and substantially. At least seemingly, their Formal independence directly results, *inter alia*, from § 146 of the Estonian Constitution⁵, according to which justice is administered exclusively by the courts and the courts are independent in discharging their duties and administer justice in accordance with the Constitution and the laws. Simultaneously, the regulation of § 147 of the Estonian Constitution indicates some of the guarantees of this autonomy. According to this regulation: “Judges are appointed for life. The grounds and procedure for release of judges from office are provided by law. Judges may be removed from office only by a court judgment. Judges may not hold any other elected or appointed office, except for those prescribed in the law. The legal status of judges and guarantees for their independence are to be provided by law”. Thus, Estonian courts are subject only to legislator’s guidelines that, similarly to Polish courts, are (and this must be emphasized) so general in the scope of the interest of this work that they effectively do not limit their freedom at all. It should be pointed out that according to § 76 (4) of the Estonian Penal Code⁶, in deciding release on parole, the court shall take into consideration the circumstances relating to the commission of the criminal offence, the personality of the offender, his or her previous personal history and conduct during the service of the sentence, his or her living conditions and the consequences which release on parole may bring about for the offender. In other words, when considering such a matter, Estonian courts are obliged to take into account all of the circumstances that may be useful from the perspective of the process of granting a conditional early release. Interpreting these circumstances and assessing their validity in abstracto and in concreto is also for the courts’ consideration.

The freedoms of Estonian courts are not limited (at least *prima facie*) by materials provided by penal institutions. Penal institutions do not prepare applications for conditional early release, nor do they provide an opinion on whether it is justified or not (as in Poland). A penal institution prepares only materials (in the form of the convicted person’s personal files, an opinion on the possibility of the convicted person committing a new crime, the degree of risk of the convicted person and the early release of the convicted person, the opinion of the probation officer on the probation period and selected obligations that should be imposed on the prisoner, the date of their imposition, and the consent of the prisoner to the use of electronic monitoring⁷) on which the court is to base its decision-making process.

At a higher level of detail, however, the Estonian and Polish procedures for granting conditional early release are fundamentally different. While in Poland, the criminological prognosis of a convicted offender, which is the main basis for the decision in the scope in question, is made on the basis of the so-called clinical method, i.e. on the basis of the knowledge, experience and intuition of professionals (officials of the State Prison Service, psychologists, the court), in Estonia, a mixed method is used, which includes within its scope both elements of the clinical method and the statistical method. In Estonia, the process of making a criminological prognosis uses the OASys (Offender Assessment System), a fourth-generation tool developed to increase the protection of society by reducing the risk of recidivism among adult offenders. The system was originally developed in the UK during a pilot studies in 1999–2001 and implemented there in 2001 (it has been researched and developed ever since; the results of the evaluation of the system

4 For more on the Estonian procedure, see in a condensed study: J. Sootak, P. Pikamäe, *Karistuseadustik. Kommenteeritud väljaanne, Juura*, Tallinn 2021, pp. 306-320.

5 The Constitution of the Republic of Estonia, <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013003/consolide> [accessed: 3.01.2022].

6 Penal Code, <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522012015002/consolide> [accessed: 3.01.2022].

7 See § 76 (1) of the Estonian Prison Act, <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/504112013005/consolide> [accessed: 3.01.2022].

are published on an ongoing basis in the so-called OASys research compendiums). As a fourth-generation tool, OASys uses actuarial models to predict reoffending based on both static and dynamic risk factors, while integrating other offender-specific factors that are important for treatment and to enable planning and monitoring of intervention implementation. The system is designed to: (1) assess the probability of reoffending by the offender; (2) identify and classify needs related to committing an offence; (3) assess the risk of serious harm, risk to the person and other risks; (4) help manage the risk of serious harm; (5) link the assessment to the sentence plan; (6) indicate the need for further specialist assessments; and (7) assess and monitor changes during the offender's sentence⁸.

In the context of the Estonian situation, it is important to emphasize that the British OASys system and the system used in Estonia are not identical. The Estonian system is based on the British system but has been adapted to Estonian needs⁹.

Work on risk assessment methodology started in Estonia in 2003. However, the Estonians did not start their work from scratch and decided to build on the existing tool already developed and used in the UK. In 2004–2005, the first risk assessment training sessions took place and random risk assessment of prisoners by Estonian probation officers and officials of the Estonian State Prison Service began. In 2007, the risk assessment form became electronic and risk assessment became more common¹⁰. Finally, in 2009, four new measures for calculating the probability of committing a new crime were implemented: (1) the first measure (RH-S) measures the overall probability of committing a crime, based on static risk factors; (2) the second measure (RH-K) measures the overall probability of committing a crime based on static and dynamic risk factors; (3) the third measure (RH-V) measures the probability of committing a violent crime, based on static and dynamic risk factors; and (4) the fourth measure (RM-K) measures the probability of a sexual or violent crime being committed, based on static risk factors¹¹. It should be added that these measures are very effective; the results of the latest evaluation of OASys show a predictive effectiveness of approximately 70%¹², which is similar to that of other tools used around the world¹³ (see COMPAS in the United States¹⁴) and much better than decisions based solely on human intuition. This point is at the same time an expected result, as the purpose of introducing the system was to overcome the shortcomings of the clinical method related to its extreme subjectivity and the limitations of the human mind, which is unable to efficiently process the huge amount of information necessary to be taken into account when making a criminological prognosis¹⁵ and which is prone to various cognitive errors. In the context of the latter statement, a well-known study by S. Danziger, J. Levav and L. Avnaim-Pesso can be mentioned, which showed the influence of non-substantive factors on the decisions of the courts concerning conditional early release. As it turned out, when judges issue repeated judgments, they show an increased tendency to

8 See R. Moore, *The Offender Assessment System (OASys) and the 2009–2013 research projects*, [in:] R. Moore (ed.), *A Compendium of Research and Analysis on the Offender Assessment System (OASys) 2009–2013*, Ministry of Justice Analytical Series, National Offender Management Service, London 2015, pp. 1–4, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/449357/research-analysis-offender-assessment-system.pdf [accessed: 3.01.2022].

9 See E. Rüütel, *Korrektioonisühboloogia: täbed kaevu sügavuses. Õpik tööks kinnipeetavatega*, Sisekaitseakadeemia, Tallinn 2018, p. 195.

10 See J. Riives, *Kriminogeensete riskide hindamise usaldusväärsus ning mõju kinnipeetava karistuse täideviimisele*, Unpublished, Tartu 2017, p. 9, http://dSPACE.ut.ee/bitstream/handle/10062/56856/riives_janek.pdf [accessed: 3.01.2022].

11 See ibid, p. 13; Riskihindamise õpik 2016, p. 6 <- Unpublished, unpublished, courtesy of the Estonian Ministry of Justice.

12 *Eestis kasutatavate retsidiivsusvalemite koondanalüüs. Uuringu telli ja: Justiitsministeerium. Analüüs: Turu-uuringute AS (Vaike Vainu)*, 2020, <- Unpublished, pp. 36–38, unpublished, courtesy of the Estonian Ministry of Justice. For more on the situation in Estonia, see in: K. Burdziak, E. Rüütel, *Prognoza kryminologiczna: porównanie rozwiązań estońskich i polskich*, submitted at the Tygiel publishing house, during the review process.

13 On these tools, see more in a condensed study: D. Wójcik, *Stosowanie w postępowaniu karnym narzędzi diagnostyczno-prognostycznych służących oszacowaniu ryzyka powrotności do przestępstwa*, „Prawo w Działaniu” 2013, no. 16, pp. 59–102.

14 See equivalent, *Practitioner's Guide to COMPAS Core*, 2019, <http://www.equivant.com/wp-content/uploads/Practitioners-Guide-to-COMPAS-Core-040419.pdf> [accessed: 20.05.2022].

15 See e.g. G. Markowsky, *Physiology*, <https://www.britannica.com/science/information-theory/Physiology> [accessed: 3.01.2022].

adjudicate in favor of the status quo, and they can overcome this tendency by, for example, taking a food break (the so-called irrational hungry judge effect)¹⁶.

Therefore, one might say that the purpose of introducing the OASys system in Estonia was also to assist officials of the State Prison Service and judges in the decision-making process.

The efficiency, credibility and correctness of the results of the application of the above-mentioned tool and its convenience (especially for judges, who receive a ready-made percentage risk of recidivism and a description prepared by the officials of the State Prison Service) may explain its great influence on Estonian courts, or rather Estonian judges. While Estonian courts (as with Polish courts) are fully autonomous in the procedure of granting a conditional early release, and all that matters is that their decision is based on reasons provided directly by the Estonian legislator, strangely enough their decisions are correlated with the results of the OASys system. As Janek Riives (the Director of Tartu Prison in Estonia) points out: “the probability of committing a new crime and the level of risk calculated in the risk assessment has a direct impact on the decision regarding a conditional release. Absence from work or residence, alcohol or drug abuse, violence, increased seriousness and dangerousness of offences, violation of the conditional release conditions, etc. have a similar impact on the outcome of the criminogenic risk assessment and on the judges’ conditional release decisions. [...] out of 106 persons conditionally released from Tartu Prison in 2012, 52 persons had a less than 25% probability of committing a new general crime within two years, 41 persons had a probability between 26–50%, and only 13 persons had a probability above 50%. For new violent crimes, the probability of 67 persons committing them was respectively: 31 persons with a probability of up to 25%, 34 persons with a probability of 26–50% and only 2 persons with a probability of committing a new violent crime in the next two years exceeding 50%.”¹⁷ Thus, as can be seen, decisions for conditional early releases made by Estonian courts are negatively correlated with “optimistic” results from the application of the OASys system (one may venture to say that the lower the score in the OASys system, the higher the chance of a conditional early release), while negative decisions are positively correlated with “pessimistic” results from the application of this system (once again, one may say that the higher the score in the OASys system, the greater the chance of not granting a conditional early release)¹⁸.

The above, i.e. the high convergence of the results of the application of the OASys system with the decisions of the courts, may be the result of the effectiveness, credibility and correctness of the results of the application of the algorithm-based tool and its convenience, so of a conscious decision of the courts. It may also result of the use of the anchoring and adjustment heuristic (or other heuristics) by the courts, i.e. a simplified and, at the same time, unconscious way of concluding reality by a human. As D. Kahneman explains, anchoring occurs when we relate a numerical value to an unknown quantity and then estimate this unknown quantity. As the author claims, one of the surest and most predictable findings in experimental psychology is that the estimated value will then be close to the numerical value previously reflected in the mind¹⁹.

An extremely vivid example of the application of such a heuristic is recalled by R.H. Thaler and C.R. Sunstein: “Suppose we are to guess the population of Milwaukee, a city about two hours from Chicago, where we live. Neither of us knows Milwaukee, but we speculate it’s the largest city in Wisconsin. Where should we start guessing? Well, we can start with what we know, which is the population of Chicago, roughly three million. What we think about next: Milwaukee is a big city, but not as big as Chicago. Hmm, maybe it’s about three times smaller, say, it has a million citizens. Now let’s take someone from Green Bay, Wisconsin, and ask him the same question. The person doesn’t know the right answer either, but he

16 See S. Danziger, J. Levav, L. Avnaim-Pesso, *Extraneous factors in judicial decisions*, „Proceedings of the National Academy of Sciences” 2011, no. 108(17), pp. 6889-6892, <https://www.doi.org/10.1073/pnas.1018033108> [accessed: 3.01.2022].

17 J. Riives, *Kriminogeensete riskide...*, op.cit., pp. 25-26.

18 See K. Burdziak, E. Rüütel, *Proгноза kryminologiczna...*, op.cit.

19 D. Kahneman, *Pułapki myślenia. O myśleniu szybkim i wolnym*, Media Rodzina, Poznań 2019 [e-book version, chapter 11]. About the anchoring heuristic see e.g. in: H. Boz, *Anchoring effect: a myth or reality?*, „The International Journal of Economic and Social Research” 2019, no. 1(15), pp. 33-47.

knows Green Bay has close to a hundred thousand citizens and Milwaukee is bigger, so he guesses maybe three times the size – three hundred thousand citizens”²⁰. As you can see, although the question is about one and the same issue, depending on the starting point, the final answer will be higher or lower, close to the higher or lower “anchor” with which it is associated.

In the context of the decision on conditional early release and the fact that the courts consider the results of the application of the algorithm-based tool, the anchoring heuristic could take the following form: a judge (as in Poland, cases for conditional early release in Estonia are considered by a single judge) uses the OASys system to obtain a percentage result – put simply, the degree of risk that the convict will relapse to crime in the future. Suppose this result is 70%. The judge then assesses the risk of the relapsing to crime based on the clinical method, i.e. assesses the perpetrator based on the circumstances relating to the commission of the criminal offence, the personality of the offender, his or her previous personal history and conduct during the service of the sentence, his or her living conditions and the consequences which release on parole may bring about for the offender. The risk assessment determined by the judge in this way may be different, higher or lower. Nevertheless, due to the fact that the number 70 was previously anchored (reflected in the mind), it can be expected that it will be similar to this number, although – substantively – it may be unjustified. As indicated by R.H. Thaler and C.R. Sunstein, we usually start our findings with some “anchor” in the form of a known number, and then adjust in the direction we consider appropriate. Then, however, an error occurs and our adjustment is insufficient²¹.

Considering the above-mentioned points, the question posed earlier as to whether the use of tools based on algorithms or artificial intelligence in criminal proceedings can strengthen the autonomy of the courts, appears legitimate. If tools based on algorithms (or artificial intelligence), designed to overcome the limitations of the human mind and to support the decision-making processes of individual subjects, including judges, begin to dominate these subjects, becoming de facto actual adjudicators in cases involving, for example, a conditional early release of a convicted offender from serving the remainder of their sentence, it would not be appropriate to speak of strengthening the autonomy of the courts and judges in this way, but of depriving them of any autonomy and causative power. Judicial autonomy requires that the judge should not feel or be bound by any external pressure, be it pressure from any entity (e.g. another judge) or from any object (e.g. an algorithmic tool). Their decisions should be based solely on their knowledge (including, in particular, knowledge obtained in the course of criminal proceedings *sensu largo*), their experience and principles of logical reasoning. Meanwhile, conscious and especially unconscious reliance by judges primarily on external factors, such as the result of using the OASys system, or even making decisions dependent on them, may result in a situation where court decisions are perceived not as independent, but as dependent on the subjective level, including, in particular, the society assessment. The negative subjective social perception of such decisions may also result from the fact that the tools based on algorithms, including in particular the factors, calculation formulas, etc. taken into account in their framework, are complicated, and thus – for a “normal” citizen (but also for a judge) – incomprehensible. ENCJ rightly indicates that: “independence must be earned. It is, by no means, automatic. The Judiciary achieves legitimacy and the respect of its citizens by excellent performance, resulting in impartial, well-reasoned, decisions. The best safeguard of independence is excellent and transparent performance. In that way, the Judiciary fulfills its mandate and demonstrates that it does so”²².

By basing their decisions on the results of algorithm-based tools, judges would also be exposed to the risk of being intentionally or unintentionally manipulated by third parties, such as algorithm tool developers or other subjects (e.g. hackers) who might influence the potential outcome presented to the judge. M.R. Jonnson and J.L. Viljoen conducted a study on a group of judges and found that, according to them,

20 R.H. Thaler, C.R. Sunstein, *Impuls. Jak podejmować właściwe decyzje dotyczące zdrowia, dobrobytu i szczęścia*, Poznań 2017, Zysk i S-ka, p. 38.

21 See *ibid.*, p. 38.

22 Independence and Accountability..., *op.cit.*, p. 11.

risk assessment tools may, on the one hand, provide more information about the defendants and increase objectivity in the decision-making process, but, on the other hand, they may transfer bias from judges to the professionals who develop and administer the tools, making the situation even more complicated. Admittedly, fears of this kind – according to M.R. Jonnson and J.L. Viljoen – are not fully justified, as it turned out that the tools did not significantly affect judges' impressions of the offenders, and the only visible effect of their use was to increase the intensity and consistency of the tool's recommendations for high-risk adolescents²³. It must be emphasized, however, that the risk always exists, and it is all the more real because the fact of interfering in various decision-making processes by interfering with electronic tools is nothing new, and it has recently become part of the popular doctrine of "hybrid warfare".

The General Assembly of the European Network of Councils for the Judiciary, meanwhile, indicates in The Hague Declaration On promoting effective justice systems²⁴, that: "Independent and accountable judiciaries are an essential component of high quality, effective and efficient justice systems, and a prerequisite for a well-functioning EU area of justice". It should therefore be an objective of the nation states to strive to create the conditions that will ensure a sufficiently high level of independence of the judiciary, which must be treated as the need to create conditions that will also ensure the independence of individual judges. It has been rightly pointed out that: "For the Judiciary to be independent, the Judiciary as a whole must be independent and the individual judge must be independent. A distinction needs to be made between the independence of the Judiciary as a whole and the independence of the judge. While the independence of the Judiciary as a whole is a necessary condition for the independence of the judge, it is not a sufficient condition. Individual independence can be affected by the external influence of state organizations and others, and by internal influences within the Judiciary"²⁵. Factors relevant from the perspective of judicial independence include issues concerning: 1) selection, appointment and dismissal of judges and court presidents; 2) selection, appointment and dismissal of Supreme Courts judges and the President of the Supreme Court; 3) compliance with ENCJ guidelines about the appointment of judges; 4) evaluation, promotion, disciplinary measures and training of judges; 5) compliance with ENCJ guidelines about the promotion of judges. According to ENCJ, they also include issues related to internal independence, which can be disturbed by, inter alia: 1) influence by higher-ranked judges; 2) use and status of guidelines; 3) influence by the management of the courts²⁶. Potential insistence on the use of objective tools (such as OASys) and a potential over-emphasis on the numerical results coming from formulas and factors that are not fully understood by judges would also seem – in my opinion – to pose such a threat to internal independence.

Thus, what can be done? Does the fact of the potential for strong influence by tools such as OASys on judges preclude their use within the criminal procedure? It seems not. It seems that the above circumstance only indicates that tools based on statistics should not be the sole basis for the decision-making body's assessment; they should be only one element of this assessment, an element that is only taken into account in the second instance. The most desirable system for making criminological prognoses should therefore be a mixed system containing, on the one hand, elements of the clinical method and, on the other hand, elements of the statistical method and, at the same time, a system which ensures that the results of algorithm-based tools are treated only as subsidiary arguments²⁷. This is the type of system that was introduced in Estonia. However, the mere introduction of such a system is not sufficient. There is still a need for parallel and continuous training for judges; training to broaden their knowledge of criminology and

23 See M.R. Jonnson, J.L. Viljoen, *What are judges' views of risk assessments, and how do tools affect adolescent dispositions?*, „Psychology, Public Policy, and Law” 2021, no 27(1), pp. 112-123.

24 The General Assembly of the European Network of Councils for the Judiciary (the "ENCJ"), The Hague 3–5 June 2015, The Hague Declaration, On promoting effective justice systems, https://www.encj.eu/images/stories/pdf/GA/Hague/encj_the_hague_declaration_2015.pdf [accessed: 3.01.2022].

25 Independence and Accountability..., op.cit., p. 15.

26 Ibid, p. 19.

27 See K. Burdziak, E. Rüütel, *Prognoza kryminologiczna. Porównanie rozwiązań estońskich i polskich*, submitted at the Tygiel publishing house, during the review process.

statistics (and preferably also psychology and statistics), and that would allow them to fully understand the advantages and disadvantages of algorithm-based tools²⁸. It would also be necessary to sensitize judges to potential cognitive and heuristic-related errors that could be related to their use of algorithm-based tools, and to “force” them to adequately justify their decisions on conditional early releases. The latter would oblige judges to re-analyze their previous decisions and perhaps allow them to spot any errors or simplifications that they used during the decision-making process. It would also allow potential appeal bodies to actually verify the merits of the decision previously taken by the first-instance body.

Additionally – it should be postulated that the decision on conditional early release (and not only) should be handed over to collegiate judicial panels. Logic and life experience indicate that the amount of potential pressure from any subject (e.g. another judge) or from any object (e.g. a tool based on algorithms) on a single judge faces less resistance than when applied across several members of a judicial panel.

At the same time, it should be noted that relying solely on statistical tools can never be an acceptable solution. Judges, professionals, and officials of the State Prison Service are all entities that must be actively involved in the procedure of assessing the possibility of a conditional early release of a convicted offender from serving the remainder of their prison sentence²⁹. L. Eckhouse, K. Lum, C. Conti-Cook and J. Ciccolini rightly point out that: “At every layer of analysis, it is clear that statistical and computer reasoning can clarify what is at stake, but it cannot decide the correct path. The process of constructing these models requires human judgment about what fairness means in mathematical terms, and when it is morally acceptable to judge people based on the behavior of others. Judges, policymakers, and politicians like to be able to point to numbers to justify their decisions. But even if the risk scores were unbiased (which they are not), the numbers do not speak for themselves. We have to use human insight and human judgment to decide what they mean, and when we should use them. In doing so, policymakers and judges need to consider all three layers of bias and develop legal frameworks that promote transparency, accurate measurement, and just decision-making”³⁰.

Legal Acts:

Penal Code, <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522012015002/consolide> [accessed: 3.01.2022].

The Constitution of the Republic of Estonia, <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013003/consolide> [accessed: 3.01.2022].

The Prison Act, <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/504112013005/consolide> [accessed: 3.01.2022].

Bibliography:

Boz H., *Anchoring effect: a myth or reality?*, „The International Journal of Economic and Social Research” 2019, no. 1(15), pp. 33-47.

Danziger S., Levav J., Avnaim-Pesso L., *Extraneous factors in judicial decisions*, „Proceedings of the National Academy of Sciences” 2011, no. 108(17), pp. 6889-6892, <https://www.doi.org/10.1073/pnas.1018033108> [accessed: 3.01.2022].

DiBenedetto R., *Reducing recidivism or misclassifying offenders: How implementing risk and needs assessment in the federal prison system will perpetuate racial bias*, „Journal of Law and Policy” 2019, no. 27(2), pp. 414-452.

28 On the disadvantages of such tools, see e.g. R. DiBenedetto, *Reducing recidivism or misclassifying offenders: How implementing risk and needs assessment in the federal prison system will perpetuate racial bias*, „Journal of Law and Policy” 2019, no. 27(2), pp. 414-452.

29 See K. Burdziak, E. Rüütel, *Prognoza kryminologiczna...*, op.cit.

30 L. Eckhouse, K. Lum, C. Conti-Cook, J. Ciccolini, *Layers of bias: a unified approach for understanding problems with risk assessment*, „Criminal Justice and Behavior” 2019, no 46(2), p. 205, <https://doi.org/10.1177/0093854818811379> [accessed: 3.01.2022].

- Eckhouse L., Lum K., Conti-Cook C., Ciccolini J., *Layers of Bias: A Unified Approach for Understanding Problems With Risk Assessment*, „Criminal Justice and Behavior” 2019, no. 46(2), pp. 185-209, <https://doi.org/10.1177/0093854818811379> [accessed: 3.01.2022].
- Hofmański P., Waltoś S., *Proces karny. Zarys systemu*, Wolters Kluwer, Warsaw 2016.
- Jonsson M.R., Viljoen J.L., *What are judges' views of risk assessments, and how do tools affect adolescent dispositions?*, „Psychology, Public Policy, and Law” 2021, no. 27(1), pp. 112-123.
- Kahneman D., *Pułapki myślenia. O myśleniu szybkim i wolnym*, Media Rodzina, Poznań 2019, [e-book].
- Markowsky G., *Physiology*, <https://www.britannica.com/science/information-theory/Physiology> [accessed: 3.01.2022].
- Moore, *The Offender Assessment System (OASys) and the 2009–2013 research projects*, [in:] R. Moore (ed.), *A Compendium of Research and Analysis on the Offender Assessment System (OASys) 2009–2013*, Ministry of Justice Analytical Series, National Offender Management Service, London 2015, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/449357/research-analysis-offender-assessment-system.pdf [accessed: 3.01.2022].
- Riives J., *Kriminoloogilise riskide hindamise usaldusväärsus ning mõju kinnipeetava karistuse täideviimisele*, Unpublished, Tartu 2017, http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/56856/riives_janek.pdf [accessed: 03/01/22].
- Rüütel E., *Korrektsoonipsühholoogia: tähed kaevu sügavuses. Õpik tööks kinnipeetavatega*, Sisekaitseakadeemia, Tallinn 2018.
- Sootak J., Pikamäe P., *Karistusseadustik. Kommenteeritud väljaanne*, Juura, Tallinn 2021.
- Thaler R.H., Sunstein C.R., *Impuls. Jak podejmować właściwe decyzje dotyczące zdrowia, dobrobytu i szczęścia*, Zysk i S-ka, Poznań 2017.
- Wójcik D., Stosowanie w postępowaniu karnym narzędzi diagnostyczno-prognostycznych służących oszacowaniu ryzyka powrotności do przestępstwa, „Prawo w Działaniu” 2013, no. 16, pp. 59-102.

Official documents:

- Independence and Accountability of the Judiciary and of the Prosecution Performance Indicators 2015 ENCJ Report 2014–2015, European Network of Councils for the Judiciary, The Hague 2015, https://www.encj.eu/images/stories/pdf/GA/Hague/encj_report_independence_accountability_2014_2015_adopted_ga.pdf [accessed: 03.01.2022].
- The General Assembly of the European Network of Councils for the Judiciary (the “ENCJ”), The Hague 3–5 June 2015, The Hague Declaration, On promoting effective justice systems, https://www.encj.eu/images/stories/pdf/GA/Hague/encj_the_hague_declaration_2015.pdf [accessed: 3.01.2022].

UCHODŹCA, CZYLI KTO? WIZERUNEK UCHODŹCÓW NA GRANICY POLSKO- -BIAŁORUSKIEJ W INTERNETOWYCH PORTALACH INFORMACYJNYCH – ASPEKTY PRAWNE I KRYMINOLOGICZNE

Karolina Bloch
Magdalena Cembala
Agata Jankowska
Daniela Jaz
Łukasz Kuliński
Nel Makowska
Natalia Oldak
Agnieszka Porębska
Anna Rutka
Adrianna Trusińska
Nicole Wieczorek¹

Centrum Analiz Kryminologicznych
Uniwersytetu Warszawskiego

Streszczenie:

Artykuł stanowi próbę odpowiedzi na pytanie o prawne oraz kryminologiczne konsekwencje sposobu prezentowania uchodźców na granicy polsko-białoruskiej w internetowych portalach informacyjnych w związku z kryzysem, który miał miejsce w 2021 r. W tym celu dokonano analizy pól semantycznych hasła „uchodźca”, korzystając z teorii pól semantycznych. Wyniki badania pozwoliły na wskazanie wybranych konsekwencji budowania przez portale informacyjne określonego wizerunku uchodźców. W analizie zwrócono uwagę na problem posługiwania się przez media pojęciem „uchodźca” niezależnie od prawnej definicji tego pojęcia oraz traktowanie takich pojęć jak „uchodźca”, „imigrant”, „cudzoziemiec” jako synonimów. Autorzy przeanalizowali także, czy tworzony przez portale informacyjne wizerunek uchodźców może przyczynić się do kreowania nieprzychylnych postaw społecznych wobec tej grupy. Z uwagi na wprowadzenie stanu wyjątkowego w analizie zwrócono także uwagę na kwestie związane z funkcją informacyjną mediów.

Słowa kluczowe:

uchodźcy, granica, Polska, Białoruś, kryzys, media, Internet, wizerunek, teoria pól semantycznych

1 Autorki i autorzy są studentami I lub II roku studiów na kierunku Kryminologia, realizowanych na Uniwersytecie Warszawskim.

Refugee, or who? The image of refugees on the Polish-Belarusian border in Internet news portals – legal and criminological aspects

Abstract:

The article is an attempt to answer the question about the legal and criminological consequences of how internet news portals presented refugees on the Polish-Belarusian border in connection with the crisis that took place in 2021. For this purpose, an analysis of the semantic fields of the term „refugee” was conducted, using the theory of semantic fields. The results of the study allowed for the identification of selected consequences of building a specific image of refugees by information portals. The analysis highlights the problem of using the term „refugee” by the media, regardless of the legal definition of the term, and treating such terms as a refugee, immigrant, and foreigner as synonyms. The authors also analysed whether the image of refugees created by information portals may contribute to the creation of unfavourable social attitudes towards this group. Due to the introduction of the exceptional state, the analysis also focused on issues related to the information function of the media.

Keywords:

refugees, border, Poland, Belarus, crisis, media, Internet, image, semantic fields theory

1. Wprowadzenie

W III kw. 2021 r. Polska stanęła przed wyzwaniem związanym z sytuacją na granicy polsko-białoruskiej. Sytuacja ta ujawniła wiele wad i słabości w obszarze funkcjonowania państwa, zarówno w świadczeniu pomocy humanitarnej, jak i w płaszczyźnie rozwiązań normatywnych obowiązujących w kraju. Kryzys stał się przedmiotem ożywionego dyskursu – społeczno-politycznego. Eskalacja problemów na wschodniej granicy kraju doprowadziła do zmian prawa, które wywołały wątpliwości w zakresie ich zgodności z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej. Wydarzenia te wywołały reakcję podmiotów zaangażowanych w ochronę praw człowieka, w tym na poziomie ogólnopolskim m.in. Rzecznika Praw Obywatelskich, który – oprócz szeroko zakrojonej działalności pomocowej oraz kontrolnej, prowadzonej we wskazanym okresie na granicy² – interweniował także w związku ze zmianami prawa, m.in. ustawa zakładająca budowę tzw. muru na granicy polsko-białoruskiej³ czy też zmiana rozporządzenia w sprawie czasowego zawieszenia lub ograniczenia ruchu granicznego⁴. Te oraz inne wydarzenia, powiązane z sytuacją na granicy polsko-białoruskiej, były także szeroko komentowane przez polskie media, które włączyły się w aktywną dyskusję na temat tzw. kryzysu, a w szerszej perspektywie – problematyki uchodźstwa jako zjawiska społecznego. Losy uchodźców na granicy polsko-białoruskiej były szeroko komentowane we wszystkich typach mediów, wydaje się jednak, że nie zawsze spełniały one standardy rzetelnego, obiektywnego i etycznego dziennikarstwa. Tymczasem

2 Ł. Starzewski, *Pomoc materialna RPO dla cudzoziemców i organizacji pomocowych działających przy granicy polsko-białoruskiej*, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/pomoc-materialna-rpo-dla-cudzoziemcow-i-organizacji-pomocowych-dzialajacych-przy-granicy> [dostęp: 23.11.2021]; H. Machińska, *Wizytacje przedstawicieli RPO w jednostkach Straży Granicznej w rejonie objętym stanem wyjątkowym*, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/RPO-wizytacje-straz-graniczna-stan-wyjatkowy> [dostęp: 25.11.2021]; M. Okrasa, *RPO: nieprzyjmowanie wniosków o ochronę międzynarodową w strefie przygranicznej to naruszenie prawa. Odpowiedź MSWiA*, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-nieprzyjmowanie-wnioskow-o-ochrone-miedzynarodowa-w-strefie-przygranicznej-naruszenie> [dostęp: 25.11.2021].

3 Ł. Starzewski, *Ustawa o budowie muru na granicy częściowo niekonstytucyjna. Uwagi RPO dla Senatu*, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-granica-budowa-muru-senat> [dostęp: 23.11.2021].

4 M. Okrasa, *Zmiany w rozporządzeniu w sprawie czasowego zawieszenia lub ograniczenia ruchu granicznego są sprzeczne z Konwencją Genewską i Konstytucją RP. Wystąpienie generalne RPO do MSWiA*, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/zmiany-w-rozporzadzeniu-w-sprawie-czasowego-zawieszenia-lub-ograniczenia-ruchu-granicznego> [dostęp: 23.11.2021].

to właśnie media mają dominujący wpływ na kształtowanie opinii publicznej o otaczających człowieka zjawiskach społecznych, budowanie wyobrażeń, postaw i sądów o świecie.

Biorąc pod uwagę powyższe, badaczki i badacze z Centrum Analiz Kryminologicznych zdecydowali się na przeprowadzenie badania⁵ stanowiącego próbę odpowiedzi na pytanie: jak przedstawiany jest w mediach wizerunek uchodźcy w związku z kryzysem migracyjnym na granicy polsko-białoruskiej? Na potrzeby prowadzonego badania sformułowano także szczegółowe pytania badawcze, eksponujące prawne oraz kryminologiczne aspekty związane z pytaniem głównym. Zwrócono uwagę na język, którym posługują się media (a zwłaszcza operowanie przez media pojęciami „uchodźca”, „imigrant”, „cudzoziemiec”, mającymi swoje legalne definicje w aktach prawa krajowego i międzynarodowego), sposób prezentowania przez media uchodźców na granicy polsko-białoruskiej i jego możliwe konsekwencje w płaszczyźnie kształtowania w społeczeństwie nieprawidłowego obrazu problemu uchodźstwa i potencjalnego wzrostu nieprzychylnych postaw wobec tych osób. Analizie poddano także prawdopodobne skutki wprowadzenia w obszarze przygranicznego stanu wyjątkowego w kontekście realizowania przez media funkcji informacyjnej i powiązanego z nią standardu rzetelności przekazu.

2. Termin „uchodźca” na gruncie definicji słownikowych oraz obowiązującego prawa

Rozważania związane z analizą sposobu prezentowania w wybranych mediach internetowych obrazu uchodźców w okresie tzw. kryzysu migracyjnego na granicy polsko-białoruskiej poprzedzić należy refleksją natury ogólnej, koncentrującą się na wyjaśnieniu, kim jest uchodźca na gruncie obowiązującego w Polsce prawa. Pojęcie „uchodźca” używane jest szeroko w różnego rodzaju dyskursach – społecznym, medialnym czy politycznym – jednak niezależnie od nadawanego mu wówczas znaczenia, podkreślić należy, iż pojęcie to posiada legalną definicję, zakorzonioną w rozwiązaniach normatywnych. Konstatacja ta jest istotna także z tego względu, że nakazuje dokonać rozróżnienia pomiędzy pojęciami pozornie podobnymi, takimi jak „cudzoziemiec”, „migrant”, „emigrant” czy „imigrant”, które – w kontekście dyskusji na temat problemu uchodźstwa jako takiego – bywają używane jako pojęcia synonimiczne.

Według Słownika języka polskiego pod redakcją Witolda Doroszewskiego uchodźcą jest ten, „kto pod przymusem okoliczności wyjeżdża z miejsca stałego zamieszkania w celu stałego lub czasowego osiedlenia się w obcym państwie lub na innym terytorium własnego państwa”⁶. Stąd przede wszystkim należy dokonać rozróżnienia między pojęciem uchodźcy i imigranta. Ten pierwszy, tak jak emigrant, wyjeżdża z danego kraju. Imigrant natomiast jest osobą, która przyjeżdża do określonego miejsca. Podkreślić należy, że imigranci i emigranci to wszyscy, którzy po prostu zmieniają kraj pobytu z dowolnych względów, np. w poszukiwaniu lepszej pracy. Uchodźca zawsze opuszcza swój kraj z przymusu, z powodów religijnych i/lub politycznych, uciekając przed wojną czy kataklizmem naturalnym⁷. Analizując wymienione pojęcia, można więc powiedzieć, że nie każdy imigrant będzie uchodźcą, ale każdy uchodźca będzie imigrantem. Jeden i drugi natomiast będzie migrantem.

Słownik języka polskiego pod redakcją W. Doroszewskiego definiuje migranta jako „osobę, która migruje, kogoś, kto zmienia miejsce zamieszkania”⁸. Jest to pojęcie szerokie i obejmuje dwie grupy – imigrantów oraz emigrantów. Niektórzy decydenci, organizacje międzynarodowe i środki masowego przekazu używają pojęcie „migrant” w znaczeniu szerokim, obejmującym zarówno migrantów, jak i uchodźców⁹.

5 Badanie przeprowadzone pod kierownictwem dr Katarzyny Witkowskiej-Rozpara z Centrum Analiz Kryminologicznych Uniwersytetu Warszawskiego.

6 „Uchodźca” [hasło], [w:] *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/uchodzca;5510203.html> [dostęp: 12.11.2021].

7 Uchodźca [ciekawostki], *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/ciekawostki/haslo/uchodzca;5756878.html> [dostęp: 12.11.2021].

8 „Migrant” [hasło], [w:] *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/migrant;5451486.html> [dostęp: 22.11.2021].

9 Uchodźca czy migrant? Tłumaczymy różnice i wyjaśniamy ich sens, <https://www.unhcr.org/pl/365-plwiadomosci2016uchodzca->

W ujęciu Uniwersalnego Słownika Języka Polskiego cudzoziemiec to „mieszkaniec krajów leżących poza granicami danego państwa, osoba niemająca obywatelstwa państwa, na którego terenie przebywa”¹⁰. Podobnie Słownik języka polskiego PWN definiuje pojęcie cudzoziemcy – jako obywatela obcego państwa¹¹. Synonimami dla cudzoziemcy są takie pojęcia jako „obcokrajowiec”, „przybysz”, „przyjezdny”, „obcy”¹². Zestawienie powyższych pojęć prowadzi więc do wniosku, że każdy uchodźca i imigrant są cudzoziemcami. Leksykalna analiza wymienionych terminów pozwala na ich zrozumienie w znaczeniu dosłownym, ogólnym, często też potocznym. Podkreślenia wymaga jednak fakt, że żadne z tych pojęć nie może być używane zamiennie. Są to pojęcia rozłączne i wyłącznie w ten sposób należy je traktować.

Nie sposób jednak mówić o uchodźcach czy cudzoziemcach bez wyjaśnienia tych pojęć na gruncie obowiązującego prawa, a więc ich definicji legalnych, które mają charakter normatywny. Język prawny należy zdecydowanie odróżnić od języka, którym człowiek porozumiewa się na co dzień. Dlatego też jednym z celów powstawania definicji legalnych jest to, że służą one likwidowaniu wieloznaczności słownikowej zwrotów języka ogólnego oraz precyzowaniu zwrotu niedookreślonego¹³. Bezpośrednią konsekwencją definicji legalnych jest „obowiązek przypisania definiowanym nazwom określonego w definicji znaczenia. Interpretując tekst aktu prawnego, nie można ustalić innego znaczenia terminu, niż wynikającego z definicji legalnej”¹⁴.

Obowiązująca w Polsce ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach¹⁵ nie zawiera definicji pojęcia „uchodźca”. Polski ustawodawca posługuje się jedynie sformułowaniem związanym z posiadaniem statusu uchodźcy, przy czym w zakresie rozwinięcia znaczenia tego sformułowania ustawa odsyła do innego aktu prawnego – ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej¹⁶. Art. 3 ust. 1 u.u.o. stanowi, że na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej cudzoziemcowi udziela się ochrony przez: nadanie statusu uchodźcy, udzielenie ochrony uzupełniającej, udzielenie azylu oraz udzielenie ochrony czasowej.

Jednocześnie u.u.o. art. 3 pkt. 2 u.c. wskazuje, że cudzoziemcem jest każda osoba, która nie posiada obywatelstwa polskiego¹⁷. Pojęcie to zostało więc zdefiniowane ustawowo, a przyjęta przez polskiego ustawodawcę definicja nawiązuje do leksykalnego znaczenia wskazanego terminu. Biorąc powyższe pod uwagę, na gruncie obowiązującego w Polsce prawa cudzoziemcem będzie także bezpaństwowiec.

Jak sygnalizowano, polski ustawodawca posługuje się pojęciem uchodźcy w kontekście nadania komuś statusu uchodźcy. Sam termin „uchodźca” został zdefiniowany na gruncie prawa międzynarodowego – w Konwencji dotyczącej statusu uchodźców, sporządzonej w Genewie dnia 28 lipca 1951 r. (dalej jako: Konwencja)¹⁸.

Przywołany akt prawny definiuje „uchodźcę” jako osobę, która „w rezultacie zdarzeń, jakie nastąpiły przed dniem 1 stycznia 1951 r., oraz na skutek uzasadnionej obawy przed prześladowaniem z powodu swojej rasy, religii, narodowości, przynależności do określonej grupy społecznej lub z powodu przekonań politycznych przebywa poza granicami państwa, którego jest obywatelem, i nie może lub nie chce z powodu tych obaw korzystać z ochrony tego państwa, albo która nie ma żadnego obywatelstwa i znajdując się na skutek podobnych zdarzeń, poza państwem swojego dawnego stałego zamieszkania nie może lub nie chce z powodu tych obaw powrócić do tego państwa”¹⁹. Powyższa definicja uchodźcy jest powszechnie

czy-migrant-tlumaczmy-roznice-i-wyjasniamy-ich-sens-html.html [dostęp: 22.11.2021].

10 *Uniwersalny Słownik Języka Polskiego*, Reader's Digest, Warszawa 2007, s. 133.

11 „Cudzoziemiec” [hasło], [w:] *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/cudzoziemiec/2449693> [dostęp: 12.11.2021].

12 „Cudzoziemiec” [hasło], <https://dobrysloownik.pl/slowo/cudzoziemiec/6977/> [dostęp: 12.12.2021].

13 J. Chlebny, [w:] J. Chlebny (red.), *Prawo o cudzoziemcach. Komentarz*, C.H.Beck, Warszawa 2020, Legalis – art. 3.

14 Ibidem.

15 Ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach, tj. Dz.U. 2021, poz. 2354.

16 Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, tj. Dz.U. 2021, poz. 1108.

17 Nie można przyjąć także, że cudzoziemcem będzie osoba, która posiada zarówno obywatelstwo polskie, jak i obywatelstwo innego kraju, zob. J. Chlebny [w:] J. Chlebny (red.), *Prawo o cudzoziemcach...* op.cit., Legalis.

18 Konwencja dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r., tj. Dz.U. 1991, poz. 515.

19 Art. 1 (A) (2); pominięto pkt. 1 Konwencji, który dotyczy uchodźców objętych ochroną i pomocą międzynarodową na podstawie

akceptowana²⁰, a przyjętym przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych Protokołem (dalej jako: Protokół)²¹, dotyczącym statusu uchodźców, nadano jej ponadczasową moc obowiązywania oraz cechę uniwersalności.

Przyjęte na gruncie Konwencji rozwiązania normatywne definiujące, kim jest uchodźca zostały podzielone na trzy tzw. klauzule: włączenia (określa, kto jest uchodźcą), ustania (określa, kiedy status uchodźcy wygasa) i wyłączenia (określa, w jakich sytuacjach danej osoby nie przysługuje status uchodźcy)²². Warto podkreślić, iż nadanie statusu uchodźcy nie sprawi, że ktoś staje się uchodźcą lecz zostaje uznany za uchodźcę, ponieważ nim jest²³. Cofnięcie i odmowa przyznania statusu uchodźcy nie skutkują pozbawieniem osoby, która ma uzasadnioną obawę przed prześladowaniem w państwie pochodzenia, ani przymiotu uchodźcy, jakie wiąże z nim Konwencja²⁴.

Uchodźcą w rozumieniu Konwencji jest więc cudzoziemiec, który różni się od innych obcokrajowców faktem braku powiązań z własnym krajem, co w konsekwencji pozbawia go ochrony swojego państwa.

Z prawnego punktu widzenia status uchodźcy to pewien zespół wzajemnych powiązań, głównie między państwem pobytu cudzoziemca, innymi sprzymierzonymi krajami i społecznością międzynarodową akceptującą zasady jego przyznawania, a zainteresowaną osobą, który umożliwia jej ochronę krajową i międzynarodową oraz gwarantuje pewne uprawnienia i korzyści²⁵.

Choć państwa posiadają suwerenne uprawnienia do regulowania wjazdu cudzoziemców na ich terytorium, to ich działania muszą być zgodne z obowiązującym prawem międzynarodowym, a środki podejmowane w tym celu nie mogą uniemożliwiać ubiegania się o ochronę międzynarodową. Zgodnie z art. 33 Konwencji „żadne umawiające się państwo nie wydali lub nie zawróci w żaden sposób uchodźcy do granicy terytoriów, gdzie jego życiu lub wolności zagrażałoby niebezpieczeństwo ze względu na jego rasę, religię, obywatelstwo, przynależność do określonej grupy społecznej lub przekonania polityczne” (zasada *non-refoulement*). Jednocześnie art. 14 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka stanowi, że „w razie prześladowania, każda osoba jest uprawniona do ubiegania się o azyl i korzystania z niego w innych krajach”²⁶. Prawo do azylu z poszanowaniem zasad Konwencji genewskiej z dnia 28 lipca 1951 r. i Protokołu z dnia 31 stycznia 1967 r., dotyczących statusu uchodźców oraz zgodnie z Traktatem o Unii Europejskiej²⁷ i Traktatem o funkcjonowaniu Unii Europejskiej²⁸ przewiduje także art. 18 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej²⁹.

Nadanie statusu uchodźcy jest w Unii Europejskiej powszechnie obowiązującą formą ochrony cudzoziemców uciekających przed prześladowaniami w kraju ojczystym. Status ten rozumiany jest jako ochrona uciekiniera przed prześladowaniami, znajdującymi odzwierciedlenie w Konwencji, której sygnatariuszami są wszystkie kraje Wspólnoty. Azyl natomiast jest postrzegany jako ogólne określenie ochrony udzielanej

porozumień z 12 maja 1926 r., 30 czerwca 1928 r., konwencji z 28 października 1933 r. i 10 lutego 1938 r. oraz Protokołu z 14 września 1939 r. lub Konwencji Międzynarodowej Organizacji Uchodźców.

20 B. Wierzbicki, *Uchodźcy w prawie międzynarodowym*, PWN, Warszawa 1993, s. 28. Cyt. za: I. Czerniejewska, K. Kość-Ryżko, *Żłudny status – status uchodźcy. Wpływ zastanych regulacji prawnych na ludzkie losy na przykładzie uchodźców w Polsce*, [w:] M. Ząbek (red.), *Obywatelstwo na progu XXI wieku. Konteksty prawne i kulturowe na progu XXI wieku*, Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego, Biuro Krajowe UNCHR w Polsce, Międzynarodowe Centrum Dialogu Międzykulturowego i Międzyreligijnego UKSW, Warszawa 2013, s. 209.

21 Protokół dotyczący statusu uchodźców, sporządzony w Nowym Jorku dnia 31 stycznia 1967 r., tj. Dz.U. 1991, poz. 517.

22 *Zasady i tryby ustalania statusu uchodźcy. Zgodnie z Konwencją dotyczącą statusu uchodźcy z 1951 r. wraz z Protokołem dodatkowym do niej z 1967. Podręcznik*, Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do Spraw Uchodźców, Warszawa 2007, s. 15.

23 Ibidem.

24 Wyrok TSUE z 14 maja 2019 r. C-391/16 M, C-77/17, C-78/17, ECLI:EU:C:2019:403.

25 B. Wierzbicki, *Uchodźcy...*, op.cit., s. 27.

26 Zob. art. 14 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka przyjętej i proklamowanej rezolucją Zgromadzenia Ogólnego ONZ w dniu 10 grudnia 1948 r., <https://www.gov.pl/attachment/af132db5-7064-4b9a-815e-1e30697d0868> [dostęp: 24.03.2022].

27 Traktat o Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana), Dz. Urz. UE C 326 z 18.10.2012 r., s. 13.

28 Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana), Dz. Urz. UE C 326 z 18.10.2012 r., s. 47.

29 Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (tekst skonsolidowany), Dz. Urz. UE C 326 z 26.10.2012 r., s. 391.

wnioskującemu – najczęściej poprzez nadanie statusu uchodźcy³⁰. Warto jednak zaznaczyć, że istnieją na gruncie prawa polskiego pewne rozbieżności w odniesieniu do posługiwania się i rozumienia pojęcia azylu.

Wynika to z faktu, iż Konstytucja RP³¹ w art. 56 ust. 1 wskazuje, że cudzoziemcy mogą korzystać z prawa azylu w Rzeczypospolitej Polskiej na zasadach określonych w ustawie oraz że cudzoziemcowi, który w Rzeczypospolitej Polskiej poszukuje ochrony przed prześladowaniem, może być przyznany status uchodźcy zgodnie z wiążącymi Rzeczypospolitą Polską umowami międzynarodowymi (art. 56 ust. 2). Z przywołanego przepisu wynika, że azylu udziela się w Polsce cudzoziemcowi wyłącznie na podstawie przepisów prawa krajowego, a nadanie statusu uchodźcy stanowi realizację zobowiązań międzynarodowych³². Oznacza to tym samym, iż polska konstytucja nakłada na ustawodawcę krajowego obowiązek przyjęcia regulacji, które pozwolą cudzoziemcowi ubiegać się o prawo do azylu.

Jednocześnie podkreślić należy, iż w oparciu o regułę wyrażoną w art. 37 ust. 1 Konstytucji RP każda osoba, która znajduje się pod władzą Rzeczypospolitej Polskiej, korzysta z gwarantowanych w niej wolności i praw, a wyjątki od tej zasady, odnoszące się do cudzoziemców, określa ustawa (art. 37 ust. 2). Oznacza to, że w przypadku udzielenia ochrony cudzoziemcom – niezależnie, czy będzie to nadanie statusu uchodźcy, czy przyznanie azylu – znajdować się oni będą pod władzą RP. „Wyłączenie korzystania z wolności i praw zapewnionych w Konstytucji RP cudzoziemcom musi mieć charakter wyjątkowy i wymaga aktu rangi ustawowej (zasada wyłączności ustawy)”³³.

Prawo do azylu uregulowane jest na gruncie art. 90 ust. 1 u.u.o.c., który stanowi, że cudzoziemcowi można na jego wniosek udzielić azylu w RP, gdy jest to niezbędne do zapewnienia mu ochrony oraz gdy przemawia za tym ważny interes RP. W podsumowaniu można więc stwierdzić, iż „status uchodźcy służy zagwarantowaniu ochrony międzynarodowej, natomiast azyl – rozumiany tradycyjnie – wynika z prawa państwa do ochrony cudzoziemca i poza względami humanitarnymi służy realizacji politycznych interesów państwa udzielającego azylu”³⁴. W praktyce jednak wnioski o azyl składane są w Polsce wyjątkowo i nie mają istotnego znaczenia³⁵.

Istotnym dokumentem w zakresie ustalania, które państwo członkowskie Unii Europejskiej jest odpowiedzialne za rozpatrzenie wniosku o nadanie statusu uchodźcy jest tzw. rozporządzenie Dublin III³⁶, zaś standardem w procedurze rozpatrywania wniosków jest przywołana we wcześniejszych rozważaniach tzw. zasada *non-refoulement*, stanowiąca nierzadko przedmiot rozważań Europejskiego Trybunału Praw Człowieka³⁷.

Wątpliwości związane z powyższą zasadą dotyczą przede wszystkim jej zakresu podmiotowego. Powstaje bowiem pytanie, czy ma ona zastosowanie do danej osoby wówczas, gdy osoba spełni warunki zawarte w definicji uchodźcy, czy dopiero po formalnym uzyskaniu statusu uchodźcy? Biorąc powyższe pod uwagę, przyjąć należy, że komentowana zasada ma zastosowanie niezależnie od tego, czy uchodźcy przebywają w danym kraju legalnie, czy też nielegalnie. Reguła ta chroni uchodźcę przed zakazem odmowy przyjęcia na granicy, co oznacza, że „państwo-strona” nie może odesłać uchodźcy, który nie posiada dokumentów wymaganych przy przekroczeniu granicy. Istnieje jednak wyjątek od przytoczonej zasady, bowiem zgodnie z art. 33 ust. 2 Konwencji nie można się na nią powołać w sytuacji posiadania przez państwo informacji

30 A. Hadzińska-Wyrobek, *Uchodźcy – azyl polityczny i status uchodźcy w Polsce po 1945 roku*, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa, Poznań 2015, s. 282.

31 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997, poz. 483 ze zm.

32 J. Chlebny [w:] J. Chlebny (red.), *Prawo o cudzoziemcach...*, op.cit., Legalis – komentarz do art. 1.

33 Ibidem.

34 Ibidem.

35 Ibidem.

36 Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 604/2013 z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie ustanowienia kryteriów i mechanizmów ustalania państwa członkowskiego odpowiedzialnego za rozpatrzenie wniosku o udzielenie ochrony międzynarodowej złożonego w jednym z państw członkowskich przez obywatela państwa trzeciego lub bezpaństwowca, tj. Dz. Urz. UE L 180 z 29.06.2013 r., s. 31.

37 Wyrok ETPC z 23 lipca 2020 r. w sprawie *M.K. i in. p-ko Polsce*, skargi nr 40503/17, 42902/17, 43643/17, HUDOC; wyrok ETPC z 8 lipca 2021 r. w sprawie *D.A. i inni p-ko Polsce*, 51246/17, HUDOC.

stanowiących podstawę do uznania danej osoby za groźną dla bezpieczeństwa państwa, w którym się ona znajduje, lub stanowiącą niebezpieczeństwo dla społeczeństwa tego państwa z uwagi na wcześniejsze skazanie prawomocnym wyrokiem za szczególnie poważne zbrodnie.

Biorąc pod uwagę obowiązujące w Polsce regulacje prawne, każda osoba, która na granicy zgłosi chęć ubiegania się o wspomnianą ochronę, powinna zostać – tymczasowo, na czas trwania postępowania w sprawie rozpatrzenia wniosku – wpuszczona na terytorium Polski, a funkcjonariusze właściwej miejscowo Placówki Straży Granicznej zobowiązani są przyjąć od niej odpowiedni wniosek³⁸.

W myśl art. 13 ust. 1 u.u.o.c. nadaje się status uchodźcy, jeżeli na skutek uzasadnionej obawy przed prześladowaniem w kraju pochodzenia z powodu rasy, religii, narodowości, przekonań politycznych lub przynależności do określonej grupy społecznej nie może lub nie chce korzystać z ochrony tego kraju. Ponadto status uchodźcy nadaje się także małoletniemu dziecku cudzoziemca, który uzyskał status uchodźcy w Rzeczypospolitej Polskiej, urodzonemu na tym terytorium (art. 13 ust. 2 u.u.o.c.). Ustawodawca jasno wskazuje, że prześladowanie musi:

1. ze względu na swoją istotę lub powtarzalność stanowić poważne naruszenie praw człowieka, w szczególności praw, których uchylenie jest niedopuszczalne zgodnie z art. 15 ust. 2 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności³⁹,
2. być kumulacją różnych działań lub zaniechań, w tym stanowiących naruszenie praw człowieka, których oddziaływanie jest równie dotkliwe, jak prześladowania.

Prześladowanie może polegać w szczególności na użyciu przemocy fizycznej lub psychicznej, w tym przemocy seksualnej, zastosowaniu środków prawnych, administracyjnych, policyjnych lub sądowych w sposób dyskryminujący lub o charakterze dyskryminującym, wszczęciu lub prowadzeniu postępowania karnego albo ukaraniu w sposób, który ma charakter nieproporcjonalny lub dyskryminujący, braku prawa odwołania się do sądu od kary o charakterze nieproporcjonalnym lub dyskryminującym, wszczęciu lub prowadzeniu postępowania karnego albo ukaraniu z powodu odmowy odbycia służby wojskowej podczas konfliktu, jeżeli odbywanie służby wojskowej stanowiłoby zbrodnie, czynach skierowanych przeciwko osobom ze względu na ich płeć lub małość.

Organami uprawnionymi do przyjęcia wniosku od cudzoziemca o nadanie statusu uchodźcy są komendant oddziału lub placówki Straży Granicznej (art. 24 ust. 1 u.u.o.c.). W przypadku, gdy cudzoziemiec przebywa w strzeżonym ośrodku, areszcie dla cudzoziemców, areszcie śledczym lub zakładzie karnym, organem uprawnionym jest komendant oddziału albo placówki Straży Granicznej obejmującej terytorialnym zasięgiem działania miejsca, w którym dana osoba przebywa (art. 24 ust. 2).

Procedura nadania statusu uchodźcy w Polsce jest specyficzna. Według polskiego porządku prawnego wszystkie wnioski składane przez cudzoziemców dotyczą przyznania szeroko rozumianej ochrony międzynarodowej. Zgodnie z wytycznymi zawartymi w art. 24 ust. 1 u.u.o.c. cudzoziemiec składa wniosek o udzielenie ochrony międzynarodowej do Szefa Urzędu do Spraw Cudzoziemców. Na podstawie art. 47 ust. 1 u.u.o.c. wniosek ten podlega rozpoznaniu w ten sposób, że w pierwszej kolejności organ orzeka o nadaniu lub odmowie nadania cudzoziemcowi statusu uchodźcy, a w przypadku odmowy nadania statusu uchodźcy orzeka o udzieleniu lub odmowie udzielenia ochrony uzupełniającej. Wniosek o udzielenie ochrony międzynarodowej równocześnie rozpatruje się w związku z tym jako wniosek o nadanie statusu uchodźcy i udzielenie ochrony uzupełniającej, ale orzekający organ najpierw ocenia, czy wnioskodawca spełnia przesłanki do nadania statusu uchodźcy, a dopiero w dalszej kolejności rozpatrywany jest wniosek o udzielenie ochrony międzynarodowej. Cudzoziemcowi nadaje się status uchodźcy, jeżeli na skutek uzasadnionej obawy przed prześladowaniem w kraju pochodzenia z powodu rasy, religii, narodowości, przekonań politycznych lub przynależności do określonej grupy społecznej nie może lub nie chce korzystać z ochrony

38 Wynika to z art. 9 ust. 1 dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/32/UE z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie wspólnych procedur udzielania i cofania ochrony międzynarodowej, Dz. Urz. UE L 180 z 2013 r., s. 60.

39 Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z dnia 4 listopada 1950 r., tj. Dz.U. 1993, poz. 284 ze zm.

tego kraju⁴⁰. Szef UdSC nadaje albo odmawia nadania statusu uchodźcy w drodze decyzji; od jego decyzji przysługuje odwołanie do Rady do Spraw Uchodźców (art. 23 i 89p u.u.o.c.).

Stosownie do art. 15 u.u.o.c., cudzoziemcowi, który nie spełnia warunków do nadania statusu uchodźcy udziela się ochrony uzupełniającej wtedy, gdy powrót do kraju pochodzenia może narazić go na rzeczywiste ryzyko doznania poważnej krzywdy i ze względu na to ryzyko nie może lub nie chce korzystać z ochrony kraju pochodzenia. Wspomnianą krzywdą mogą być: orzeczenie kary śmierci lub wykonanie egzekucji; tortury; nieludzkie lub poniżające traktowanie albo karanie; poważne i zindywidualizowane zagrożenie życia lub zdrowia, wynikające z powszechnego stosowania przemocy wobec ludności cywilnej w sytuacji międzynarodowego lub wewnętrznego konfliktu zbrojnego. Procedura udzielenia ochrony uzupełniającej przebiega analogicznie do procedury uchodźczej (art. 23 i dalsze u.u.o.c.).

3. Sytuacja na granicy polsko-białoruskiej – analiza statystyczna

Przedstawione powyżej regulacje obowiązują na wszystkich granicach zewnętrznych RP, w tym także na granicy polsko-białoruskiej. Stąd, biorąc pod uwagę temat niniejszego artykułu, w dalszej części przedstawione zostaną informacje dotyczące tej właśnie granicy, wraz z danymi statystycznymi ukazującymi ruch graniczny, z uwzględnieniem przekroczenia granicy zgodnie z przepisami oraz wbrew obowiązującym regulacjom. Zaprezentowane zostaną także dane ilustrujące liczbę składanych wniosków o udzielenie ochrony międzynarodowej.

Dnia 25 sierpnia 1991 r. Rada Najwyższa w Mińsku ogłosiła niepodległość Republiki Białoruś. Od tego dnia formalnie uznaje się istnienie granicy polsko-białoruskiej⁴¹. Ponadto od 2004 roku, kiedy to Polska stała się członkiem Unii Europejskiej, granica polsko-białoruska stanowi także zewnętrzną granicę Unii Europejskiej⁴².

Granica polsko-białoruska znajduje się na północnym-wschodzie Polski i rozciąga się na pograniczu dwóch województw: podlaskiego i lubelskiego⁴³. Aktualnie długość granicy wynosi 418,24 km⁴⁴. Jest to teren zróżnicowany pod względem dostępności – na terenie gminy Czeremcha, przez którą także przebiega granica, występują tereny równinne, w wybranych miejscach podmokłe czy też wręcz bagienne, które są w 75% zalesione⁴⁵.

Aktualnie na granicy polsko-białoruskiej wyodrębniono 5 typów przejść granicznych: drogowe, kolejowe, piesze, rowerowe oraz rzeczne. Do drogowych zalicza się m.in.: przejścia Bobrowniki – Bierestowica, Kukuryki – Kozłowicze, Kuźnica Białostocka – Bruzgi czy Terespol – Brześć. Przejścia kolejowe to przeprawa Terespol – Brześć, która jest również przejściem drogowym, oraz Kuźnica – Grodno. Natomiast do pieszo-rowerowych zalicza się przejście Białowieża – Piererow oraz Rudawka – Lesnaja. Ostatnie z wymienionych należy także do przejść rzecznych⁴⁶.

Ze statystyk Straży Granicznej dotyczących liczby przekroczeń granicy polsko-białoruskiej przez cudzoziemców i obywateli RP wynika, że zarówno w 2019 r., jak i w 2020 r. 80% osób, które przekraczały

40 J. Chlebny [w:] J. Chlebny (red.), *Prawo o cudzoziemcach...*, op.cit., Legalis – komentarz do art. 1.

41 Radio Białystok, *25 sierpnia 1991 roku ogłoszono niepodległość Republiki Białoruś*, <https://www.radio.bialystok.pl/pogon/index/id/102514> [dostęp: 19.11.2022].

42 A. Jakubowski, U. Bronisz, *Granica Unii Europejskiej jako czynnik (dez)aktywizujący rozwój i konkurencyjność obszarów przygranicznych*, [w:] A. Grynia (red.), *Wybrane aspekty rozwoju i konkurencyjności nowych krajów członkowskich Unii Europejskiej*, Wydział Ekonomiczno-Informatyczny w Wilnie, Uniwersytet w Białymstoku, Wilno 2015, s. 627-639, <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/11150> [dostęp: 19.11.2021].

43 [Europa – mapy Google], <https://www.google.com/maps/place/Europa/@52.6309171,24.7178982,6z/data=!4m5!3m4!1s0x46cd8886cfadda85:0x72ef99e6b3fcf079!8m2!3d54.5259614!4d15.2551187?hl=pl> [dostęp: 26.11.2021].

44 K. Waściński, *Granice RP*, <https://www.strazgraniczna.pl/pl/granica/granice-rp/1910,Granice-RP.html> [dostęp: 24.03.2022].

45 *Jak jest oznakowany przebieg granicy polsko-białoruskiej?*, https://www.czeremcha.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=2077:jak-jest-oznakowany-przebieg-granicy-polsko-bialoruskiej&catid=127&Itemid=940 [dostęp: 19.11.2021].

46 *Drogowe przejścia graniczne*, <https://granica.gov.pl/przejscia.php?v=pl> [dostęp: 11.11.2021].

granicę do Polski i z Polski stanowili cudzoziemcy, natomiast 12% osób miało obywatelstwo RP. Szczegółowe dane w tym zakresie zaprezentowano w tabeli poniżej.

Tabela 1. Liczba przekroczeń granicy przez cudzoziemców i obywateli RP w roku 2019 i 2020⁴⁷.

rok	ogółem		obywatele RP				cudzoziemcy			
	Z PL	DO PL	Z PL	%	DO PL	%	Z PL	%	DO PL	%
2020	1 604 940	1 419 194	191 904	12%	189 553	13%	1 413 036	88%	1 229 641	87%
2019	4 506 344	4 308 409	528 358	12%	517 870	12%	3 977 986	88%	3 790 539	88%

Źródło: Osobowy ruch graniczny w 2020 roku – liczba przekroczeń ob. RP i cudzoziemców, s. 1, <https://www.strazgraniczna.pl/pl/granica/statystyki-sg/2206,Statystyki-SG.html> [dostęp: 24.03.2022].

Uwzględniając dane dotyczące cudzoziemców, warto podkreślić, że w grupie cudzoziemców z UE/EOG w latach objętych analizą najczęściej polsko-białoruską granicę przekraczali obywatele Niemiec, Litwy i Belgii. W grupie osób spoza tych wspólnot najczęściej granicę przekraczali obywatele Białorusi, Rosji i Ukrainy.

Analiza danych dotyczących przekroczeń granicy w 2019 i 2020 r. prowadzi do wniosku, że w 2020 r. zanotowano istotny, bo niemal trzykrotny spadek liczby przekroczeń granicy, który prawdopodobnie można łączyć z rozprzestrzenianiem się pandemii COVID-19.

Tabela 2. Obywatelstwo osób przekraczających granicę polsko-białoruską, które najczęściej przekraczały granicę.

	kraj	2020	2019 rok
obywatele UE/EOG	Niemcy	10 862	33 222
	Litwa	3 278	7 569
	Belgia	2 369	3 099
obywatele państw trzecich	Białoruś	1 088 420	3 308 482
	Rosja	81 622	335 033
	Ukraina	14 999	39 195

Źródło: tab. 1a. Osobowy ruch graniczny w 2020 roku – liczba cudzoziemców, którzy wjechali do RP w: Informacja statystyczna za 2019 r., Straż Graniczna, Warszawa 2020, s. 2, <https://strazgraniczna.pl/download/1/24870/Informacja%20statystyczna%20za%2020r.pdf> [dostęp: 24.06.2022]; tab. 1b. Osobowy ruch graniczny w 2019 roku – liczba cudzoziemców, którzy wjechali do RP w: Informacja statystyczna za 2020 r., Straż Graniczna, Warszawa 2021, s. 2-3,

Granica polsko-białoruska charakteryzuje się także znaczną dynamiką w odniesieniu do natężenia ruchu na przejściach drogowych. Jednocześnie porównanie danych z lat 2019 i 2020 wskazuje na dużą zmienność w zakresie rodzaju środka transportu wykorzystywanego przez osoby przekraczające granicę. W roku 2019 zdecydowanie częściej granicę przekraczano z użyciem samochodów osobowych, zaś w 2020 r. – dominującą formą przeprawy stały się samochody ciężarowe. Wzrost zainteresowania tą formą transportu jest istotny także z tego względu, iż granica polsko-białoruska oznacza się dużą zmiennością w odniesieniu

⁴⁷ Informacje w tabeli zawierają dane statystyczne opublikowane w: – tab. 1. Osobowy ruch graniczny w 2020 roku – liczba przekroczeń ob. RP i cudzoziemców, Informacja statystyczna za 2020 r., Straż Graniczna, Warszawa 2021, s. 1, <https://strazgraniczna.pl/download/1/24870/Informacja%20statystyczna%20za%2020r.pdf> [dostęp: 24.03.2022].

do parametru, jakim jest czas oczekiwania na granicy. Czas ten waha się od kilku (Koroszczyń) do kilkunastu godzin (Kuznica, Bobrowniki)⁴⁸.

Sytuacja na granicy polsko-białoruskiej wymaga także zasygnalizowania skali napływu uchodźców do kraju w odniesieniu do ogólnej liczby cudzoziemców przebywających w latach 2020–2021 na terytorium Rzeczypospolitej Polski oraz przedstawienia ich krótkiej charakterystyki.

W 2020 r. liczba cudzoziemców, którzy wjechali na terytorium RP wyniosła 6 189 029. Wśród nich najwięcej osób zdecydowało się na przekroczenie granicy lądowej z Ukrainą (3 645 271) i z Białorusią (1 229 641)⁴⁹. Wjazdu do Polski na granicy zewnętrznej UE odmówiono łącznie 34 917 cudzoziemcom. Z największą liczbą odmów można było się spotkać na granicy z Ukrainą – 24 617, co stanowiło aż 70% wszystkich odpowiedzi odmownych. Jednakże z drugą co do wielkości liczbą odmów cudzoziemcy spotykali się właśnie na granicy z Białorusią – 8 719⁵⁰. Wśród adresatów decyzji odmownych dominowali obywatele Ukrainy, Rosji oraz Białorusi. Jako najczęstsze przyczyny wskazywano „brak odpowiedniej dokumentacji uzasadniającej cel” (dla obywateli Ukrainy), „brak ważnej wizy lub dokumentu pobytowego” (dla obywateli Rosji) oraz „pozostałe przyczyny” (dla obywateli Białorusi)⁵¹.

Z danych UdSC wynika, że na dzień 1 stycznia 2021 r. liczba cudzoziemców, którzy posiadali ważne zezwolenia pobytowe w Polsce w 2020 r. wyniosła 457,2 tys. Największe grupy wśród cudzoziemców stanowili obywatele Ukrainy – 244,2 tys. osób (56,3%), Białorusi – 28,8 tys. (6,6%) oraz Niemiec – 20,5 tys. (4,7%)⁵².

Wśród osób decydujących się na przyjazd do Polski największy odsetek stanowią ludzie młodzi, tj. osoby w przedziale wiekowym od 18 do 40 lat (60%), zaś osoby po 60 roku życia stanowią jedynie 4% napływających cudzoziemców. Znaczna część zezwoleń wydawanych na pobyt związana była z pracą zarobkową (76%)⁵³.

W 2021 r. liczba cudzoziemców, którzy zdecydowali się na przekroczenie granicy RP wyniosła łącznie 6 457 413. Najczęściej przyjezdni przekraczali granicę lądową z Ukrainą (4 145 434), kolejno: granicę lotniczą (1 240 988) oraz granicę lądową z Białorusią (926 209)⁵⁴. Służby podjęły decyzję o odmowie wjazdu cudzoziemcom na granicy zewnętrznej UE w stosunku do 33 147 osób. Najczęściej decyzja odmowna była podejmowana wobec cudzoziemców decydujących się na przekroczenie granicy z Ukrainą – 29 106, co stanowiło ponad 87% wszystkich odpowiedzi odmownych. Drugą w kolejności granicą pod względem liczby odmów okazała się być w 2021 r. granica lotnicza (podczas próby jej przekroczenia) wydano 2 290 negatywnych decyzji. Natomiast na granicy lądowej z Białorusią odnotowano 1 610 negatywnych decyzji⁵⁵. Największa liczba decyzji odmownych dotyczyła kolejno obywateli Ukrainy, Gruzji i Białorusi. Jako najczęstsze powody decyzji odmownej na wjazd na terytorium RP wskazywano w przypadku obywateli Ukrainy oraz Gruzji „brak odpowiedniej dokumentacji uzasadniającej cel”, zaś w odniesieniu do obywateli Białorusi najczęściej podawano „zagrożenie dla porządku publicznego, bezpieczeństwa wewnętrznego, zdrowia publicznego lub stosunków międzynarodowych jednego lub więcej państw”⁵⁶.

48 *Prognoza czasów oczekiwania*, https://granica.gov.pl/prognozy.php?hdata=1636675871&hzmiana=5&cv=pl&k=w&p=b&c=t&cs_przejscie=Kuznica&s_typ=1 [dostęp: 12.11.2021].

49 Wnioski w oparciu o dane statystyczne opublikowane w – *tab. 1a. Osobowy ruch graniczny w 2020 roku – liczba cudzoziemców, którzy wjechali do RP*, w: *Informacja statystyczna za 2020 r...*, *op.cit.*

50 Wnioski w oparciu o dane statystyczne opublikowane w *tab. 3. Odmowy wjazdu cudzoziemcom na granicy zewnętrznej UE w 2020 roku*, w: *ibidem*.

51 Wnioski w oparciu o dane statystyczne opublikowane w *tab. 3a. Odmowy wjazdu cudzoziemcom na granicy zewnętrznej UE w 2020 roku – według obywatelstw i głównych przyczyn*, w: *ibidem*.

52 Wnioski w oparciu o dane statystyczne opublikowane przez UdSC, *Statystyki migracyjne – Cudzoziemcy w Polsce*, <https://udsc.prowly.com/125414-cudzoziemcy-w-polsce-po-2020-r> [dostęp: 24.11.2021].

53 *Ibidem*.

54 Wnioski w oparciu o dane statystyczne opublikowane w *tab. 1a. Osobowy ruch graniczny w 2021 – liczba cudzoziemców, którzy wjechali do RP*, w: *Informacja statystyczna za 2021 r.*, Straż Graniczna, Warszawa 2022, <https://strazgraniczna.pl/download/1/27269/InformacjaStatystyczna2021r.pdf> [dostęp: 09.02.2022].

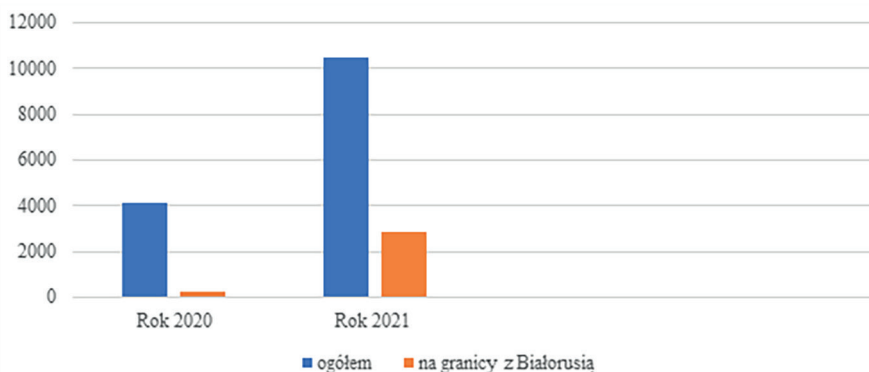
55 Wnioski w oparciu o dane statystyczne opublikowane w *tab. 3. Odmowy wjazdu cudzoziemcom na granicy zewnętrznej UE w 2021 roku*, w: *ibidem*.

56 Wnioski w oparciu o dane statystyczne opublikowane w *Informacji Statystycznej Straży Granicznej – tab. 3a. Odmowy wjazdu cudzoziemcom na granicy zewnętrznej UE w 2021 roku – według obywatelstw i głównych przyczyn*, w: *ibidem*.

Po III kw.2021 r.⁵⁷ UdSC wskazał na wzrost liczby cudzoziemców posiadających ważne zezwolenia na pobyt w Polsce. W 2021 r. liczba cudzoziemców posiadających zezwolenia wyniosła 525 000. Podobnie jak w 2020 r. – największe grupy cudzoziemców w Polsce stanowili w 2021 r. obywatele: Ukrainy – 293,8 tys. osób (56%), Białorusi – 37,1 tys. (7,1%) i Niemiec – 19,7 tys. (3,8%).

W 2020 r. liczba cudzoziemców zatrzymanych / ujawnionych przez straż graniczną za przekroczenie granicy państwowej wbrew przepisom lub usiłowanie wyniosła 4 156, z czego na granicy z Białorusią odnotowano 246 nielegalnych przekroczeń⁵⁸. W tym samym okresie w 2021 r. nastąpił drastyczny wzrost liczby osób, które wbrew przepisom próbowały przekroczyć granicę państwową Polski – wyniósł on 10 458. Na granicy z Białorusią liczba ta wzrosła o około 1070% i wyniosła 2 877, z czego 2 869 osób stanowili obywatele państw trzecich, a 8 – obywatele UE/EOGo. W przypadku przekroczeń dokonanych przez obywateli państw trzecich wbrew przepisom nastąpił wzrost o 1163% w stosunku do roku poprzedniego, natomiast w przypadku obywateli UE/EOG – spadek o 58%⁵⁹.

Wykres 1. Liczba cudzoziemców zatrzymanych / ujawnionych przez Straż Graniczną za przekroczenie granicy państwowej wbrew przepisom.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych opublikowanych w tab. 5a. Cudzoziemcy zatrzymani/ujawnieni przez Straż Graniczną za przekroczenie granicy państwowej wbrew przepisom (pgpwp) lub usiłowanie pgpwp w 2021 roku w: Informacja statystyczna za 2021 r. ..., op.cit.; tab. 5d. Cudzoziemcy zatrzymani/ujawnieni przez Straż Graniczną za przekroczenie granicy państwowej wbrew przepisom (pgpwp) lub usiłowanie pgpwp w 2020 roku [w:] Informacja statystyczna za 2020 r. ..., op.cit.

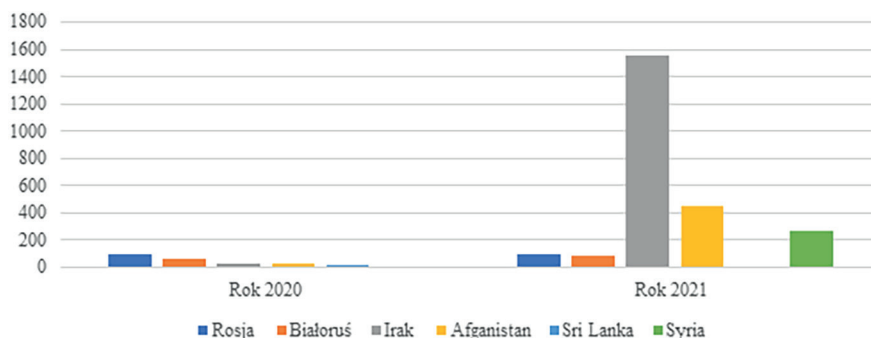
W 2020 r. wśród cudzoziemców zatrzymanych / ujawnionych przez Straż Graniczną za nielegalne przekroczenie granicy państwowej RP z Białorusią największą liczbę stanowili obywatele: Rosji – 93, Białorusi – 60, Iraku – 26, Afganistanu – 23 oraz Sri Lanki – 11. Z kolei w 2021 r. granicę z Białorusią wbrew przepisom najczęściej przekraczali obywatele: Iraku – 1 557, Afganistanu – 447, Syrii – 272, Rosji – 100 i Białorusi – 82.

⁵⁷ W momencie zakończenia prac badawczych i złożenia artykułu – dane UdSC dostępne do III kw. 2021 r.

⁵⁸ Wnioski w oparciu o dane statystyczne opublikowane w tab. 5. Cudzoziemcy zatrzymani/ujawnieni przez Straż Graniczną za przekroczenie granicy państwowej wbrew przepisom (pgpwp) lub usiłowanie pgpwp w 2020 roku, w: ibidem.

⁵⁹ Ibidem.

Wykres 2. Obywatelstwo cudzoziemców przekraczających nielegalnie granicę RP z Białorusią w latach 2019–2020.

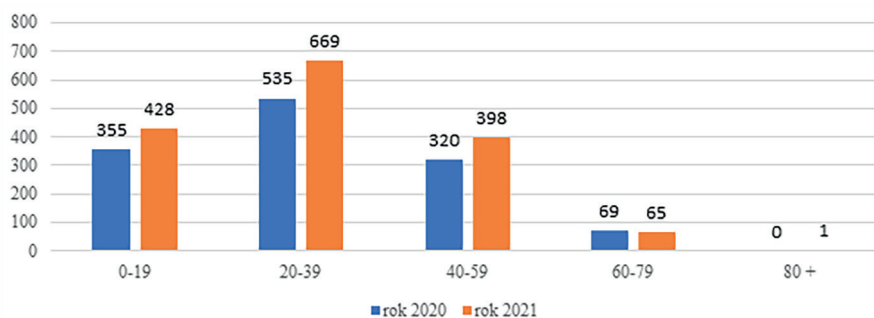
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych opublikowanych w tab. 5a. Cudzoziemcy zatrzymani/ujawnieni przez Straż Graniczną za przekroczenie granicy państwowej wbrew przepisom (pgwp) lub usiłowanie pgwp w 2021 r. w: Informacja statystyczna za 2021 r. ..., op.cit.; tab. 5d. Cudzoziemcy zatrzymani/ujawnieni przez Straż Graniczną za przekroczenie granicy państwowej wbrew przepisom (pgwp) lub usiłowanie pgwp w 2020 r. w: Informacja statystyczna za 2020 r. ..., op.cit.

Liczba osób przekraczających granicę w celu dostania się z Białorusi do Polski wyniosła w 2020 r. 225, z czego największy odsetek stanowili obywatele Rosji – 91 i Białorusi – 60. Łącznie stanowili oni 67% ogółu osób próbujących się dostać do Polski. W 2021 r. liczba ta wzrosła do 2 866. Wśród osób zatrzymanych dominowali obywatele Iraku (1 557) oraz Afganistanu (447).

Liczba osób, które nielegalnie przekroczyły granicę Polski z Białorusią w celu wyjazdu z terytorium RP w 2020 r. wyniosła 21, w tym aż 76% stanowili obywatele państw UE/EOG, pozostałe 24% – państw trzecich. W roku kolejnym liczba cudzoziemców zatrzymanych / ujawnionych przez Straż Graniczną za przekroczenie granicy państwowej z Polski na granicy z Białorusią wbrew przepisom wyniosła 11, z czego 65% stanowili obywatele UE/EOG, zaś 45% państw trzecich.

Jak już wcześniej wspomniano, zgodnie z polskim prawem cudzoziemiec na terenie RP może skorzystać z różnych form ochrony międzynarodowej, m.in. po spełnieniu odpowiednich przesłanek może ubiegać się o przyznanie ochrony w postaci przyznania statusu uchodźcy (art. 13 § 1 u.u.o.c.). Z danych Urzędu do Spraw Cudzoziemców wynika, że w 2020 r. liczba osób ubiegających się o status uchodźcy wyniosła 1 279, natomiast w 2021 r. – 1 561.

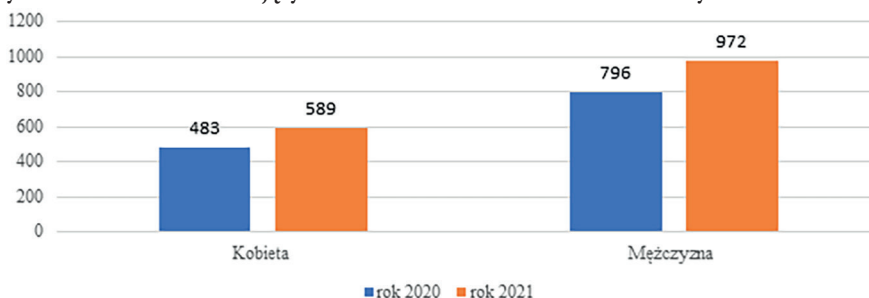
Wykres 3. Wiek osób składających w latach 2019–2020 wnioski o nadanie statusu uchodźcy.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych opublikowanych w Informacji statystycznej w serwisie Migracje.gov.pl – zakładka: Statystyka, <https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/tabele/typDokumentu/2/rok/2020/rok2/2021/> [dostęp: 26.03.2022].

Analizując dane prezentowane na powyższym wykresie, można stwierdzić, że w latach 2020–2021 najwięcej wniosków o nadanie statusu uchodźcy składali ludzie młodzi w przedziale wiekowym od 20 do 39 roku życia. Wnioski złożone przez te osoby stanowiły niemal 42% wszystkich złożonych wniosków w 2020 r., i niemal 43% w roku kolejnym. Wśród cudzoziemców, którzy w Rzeczypospolitej Polskiej poszukiwali ochrony przed prześladowaniem duży odsetek stanowiły również dzieci i młodzież do lat 19. Dzieci do lat 10 stanowiły odpowiednio 66% w 2020 r. i 52% w 2021 r.

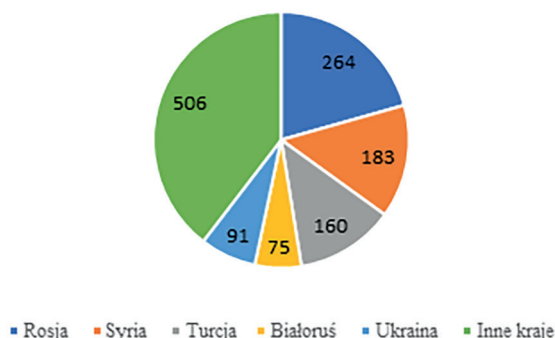
Wykres 4. Płeć osób składających wnioski o nadanie statusu uchodźcy latach 2019–2020.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych opublikowanych w Statystyka, <https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/tabele/typDokumentu/2/rok/2020/rok2/2021/> [dostęp: 26.03.2022].

W latach 2020-2021 większość wniosków o nadanie statusu uchodźcy wnosili mężczyźni. Warto jednak podkreślić, iż w okresie objętym analizą zarówno wśród kobiet, jak i mężczyzn ponad 1/3 wniosków złożyły osoby po 19 roku życia.

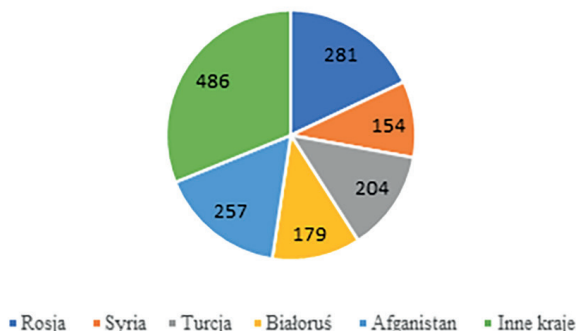
Wykres 5. Osoby składające w 2020 r. wnioski o nadanie statusu uchodźcy – według państwa pochodzenia.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych opublikowanych w Statystyka, <https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/tabele/typDokumentu/2/rok/2020/> [dostęp: 26.03.2022].

W 2020 r. najwięcej wniosków o przyznanie statusu uchodźców złożyli obywatele Rosji – 264. Następnie byli to obywatele Syrii – 183, Turcji – 160, Ukrainy – 91 oraz Białorusi – 75 (zob. wykr. 5). W 2021 r. wnioski uchodźcze wnosili w większości obywatele Rosji – 281, Afganistanu – 257, Turcji – 204, Białorusi – 179 oraz Syrii – 154. W następnej kolejności pod względem liczbowym byli obywatele Ukrainy, Iraku i Iranu (wykr. 6).

Wykres 6. Osoby składające w roku 2021 wnioski o nadanie statusu uchodźcy – według państwa pochodzenia.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych opublikowanych w Statystyka, <https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/tabele/typDokumentu/2/rok/2020/> [dostęp: 26.03.2022].

Zaprezentowane dane statystyczne ukazują sytuację na granicy polsko-białoruskiej w ostatnich dwóch latach. Szczególną uwagę zwraca odnotowany w 2021 r. istotny statystycznie wzrost liczby osób, które próbowały przekroczyć granicę wbrew przepisom prawa. Wydarzenia, które miały miejsce w ostatnim półroczu 2021 r. stały się przedmiotem ożywionego dyskursu politycznego, społecznego oraz medialnego. Szczególną uwagę zwraca ostatni z wymienionych, z racji na rolę mediów w kształtowaniu opinii publicznej i budowaniu wyobrażenia człowieka na temat otaczającego go świata. Dlatego w dalszej części artykułu analizie poddane zostaną typy współczesnych mediów, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki kwalifikowania Internetu jako środka masowego komunikowania. Zaprezentowane zostaną również najważniejsze funkcje przypisywane mediom.

4. Media i ich rola w kształtowaniu opinii publicznej

Komunikacja jest ściśle związana z podejmowanymi interakcjami między jednostkami, które są nierozdzielną częścią samego procesu komunikowania. Proces komunikacji dzieli się na komunikowanie bezpośrednie, interpersonalne między dwoma osobami, oraz masowe, skierowane do szerszego grona odbiorców⁶⁰.

Termin „komunikowanie masowe” został zaczerpnięty z angielskiego *mass communication*. Definiowany jest jako „rozpowszechnianie informacji, komunikatów przy pomocy wyspecjalizowanych środków technicznych, które muszą być skierowane do licznie wielkich, zróżnicowanych społecznie rzesz odbiorców”⁶¹. Charakterystycznymi cechami tego procesu jest warunek publiczności emitowanych przekazów, zaistnienie czasowego i przestrzennego dystansu pomiędzy uczestnikami procesu. Informacje są przekazywane jednokierunkowo, tj. od nadawcy do adresata. Komunikowanie powinno być zapośredniczone przez wyspecjalizowane media techniczne, przekazy, gazety, radio czy telewizję, a także adresatem przekazów powinna być rozproszona publiczność, która pozostaje całkowicie anonimowa dla nadawcy komunikatu⁶².

Jak już zasygnalizowano, do przekazywania informacji potrzebne są specjalne narzędzia techniczne, klasyfikowane jako środki masowego przekazu. W oparciu o definicję encyklopedyczną, poprzez środki masowego przekazu rozumie się wszelkie „urządzenia i instytucje, za pomocą których przesyłane są treści do bardzo licznej i zróżnicowanej publiczności”⁶³, czyli wszelkie nośniki, które mogą przekazać informację

60 S. Michalczyk, *Teoria komunikowania masowego. Skrypt dla studentów dziennikarstwa i komunikacji społecznej*, Uniwersytet Śląski, Katowice 2019, s. 54.

61 Ibidem, s. 60-61.

62 Ibidem.

63 „Środki masowego przekazu” [hasło] [w:] *Encyklopedia PWN*, encyklopedia.pwn.pl [dostęp: 2.12.2021].

od nadawcy do adresata. Na gruncie nauki o mediach zasadniczo wyróżnia się trzy typy (stopnie) mediów⁶⁴. Do mediów pierwszego stopnia zalicza się język oraz niewerbalne formy komunikacji – mimikę, gesty oraz mowę ciała. Jako media drugiego stopnia uznaje się: pismo, druk, gazetę, czasopismo, książkę. Natomiast media trzeciego stopnia to wszelkie urządzenia techniczne przekazywanych komunikatów – jak radio, telewizor, komputer – pośredniczące między nadawcą a adresatem⁶⁵.

Literatura przedmiotu wskazuje, iż istnieje podział na tzw. stare media i nowe media. Do pierwszego typu mediów zaliczamy takie środki przekazu jak prasa, radio czy telewizja, natomiast do nowych – telegazetę oraz Internet⁶⁶. Charakterystyczne dla nowych mediów jest to, że powstały one na gruncie starych mediów, przekształconych w postać cyfrową i wzbogaconych o multimedialność. Są one powszechnie dostępne (wręcz wszechobecne), interaktywne, posiadają wiele sposobów użytkowania. Co więcej, ich ważnym unowocześnieniem jest możliwość aktualizacji, co pozwala na najświeższy obraz pozyskiwanych informacji⁶⁷.

Zgodnie z art. 7 ust. 2 pkt 1 ustawy z dnia 26 stycznia 1984 r. – Prawo prasowe⁶⁸ przez pojęcie „prasa” rozumieć należy „publikacje periodyczne, które nie tworzą zamkniętej, jednorodnej całości, ukazujące się nie rzadziej niż raz do roku, opatrzone stałym tytułem albo nazwą, numerem bieżącym i datą, a w szczególności: dzienniki i czasopisma, serwisy agencyjne, stałe przekazy teleksowe, biuletyny, programy radiowe i telewizyjne oraz kroniki filmowe”. Uwzględniając zawartą w przywołanym akcie prawnym definicję legalną prasy, są nią także „wszelkie istniejące i powstające w wyniku postępu technicznego środki masowego przekazywania, w tym także rozgłoszenie oraz tele- i radiowęzły zakładowe, upowszechniające publikacje periodyczne za pomocą druku, wizji, fonii lub innej techniki rozpowszechniania”. Podkreślić należy, że na gruncie art. 7 ust. 1 pkt 1 ustawy prasa „obejmuje również zespoły ludzi i poszczególne osoby zajmujące się działalnością dziennikarską”. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że przyjęta definicja cechuje się szerokim zakresem i swoistą elastycznością, dzięki czemu możliwe staje się zakwalifikowanie do prasy różnorodnych form przekazów, które powstają wraz z postępem technologicznym. Uogólniając – przyjęcie, iż dana publikacja jest prasą wymaga wykazania, że posiada ona takie cechy, jak: „periodyczność, [...] brak zamkniętej, jednorodnej całości, [...] ukazywanie się nie rzadziej niż raz do roku, [...] opatrzenie stałym tytułem albo nazwą, numerem bieżącym i datą”⁶⁹. Prasą są więc różnorodne formy przekazu, zawierające informacje na temat otaczającej rzeczywistości, prezentujące przede wszystkim bieżące wydarzenia o charakterze politycznym, społecznym, gospodarczym, kulturalnym czy naukowym. Powszechnie z pojęciem prasy łączona jest w szczególności gazeta, którą charakteryzuje m.in. pewna uniwersalność treści oraz szerokie grono odbiorców⁷⁰. Nie ulega także wątpliwości, że do prasy zaliczone mogą być również portale internetowe, o ile zachowują periodyczność (cykliczność) informowania opinii publicznej o określonych faktach (społecznych, ekonomicznych, gospodarczych, politycznych, oświatowych, kulturalnych) pod oznaczonym tytułem, nazwą, adresem czy nawet linkiem, na stworzonej specjalnie w tym celu stronie internetowej⁷¹. Przedmiotem opisanych w dalszej części artykułu badań stała się działalność właśnie takich portali internetowych.

Radio jest medium audialnym, które współcześnie pełni głównie funkcję rozrywkową. Odbiór przekazu tego medium następuje przez odbiorniki radiowe, do których odbiorcy mają łatwy dostęp, bowiem jak same przekazy cechują się one powszechnością oraz masowością. Wielu badaczy radia wskazuje na towarzyszący charakter tego medium, który opiera się w głównej mierze na słuchaniu radia „w tle”, czyli jako dodatek do innej wykonywanej w tym samym czasie czynności. Taki charakter radia zapewnia mu

64 S. Michalczyk, *Teoria komunikowania masowego...*, op.cit., s. 62.

65 Ibidem.

66 Ibidem, s. 63.

67 A. Kozłowska, *Oddziaływanie mass mediów*, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2006, s. 45, http://otworzksiazke.pl/ksiazka/oddziaływanie_mass_mediow/ [dostęp: 01.12.2021].

68 Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. – Prawo prasowe, tj. Dz.U. 2018, poz. 1914.

69 K. Drozdowicz [w:] M. Zaremba (red.), *Prawo prasowe. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2018, LEX.

70 M. Siwicki, *Prasa internetowa a obowiązek rejestracji prasy*, „Przegląd Sądowy” 2011, nr 1, s. 61.

71 Zob. postanowienie WSA w Warszawie z 30 października 2008 r., II SA/Wa 1885/2007, LEX 521930; wyrok SN z 24 czerwca 2014 r., I CSK 532/13, OSNC 2015, poz. 61; wyrok SN z 28 października 2016 r., I CSK 695/15, OSNC 2017, poz. 73.

niewątpliwie dobrą frekwencją, jeżeli chodzi o liczbę odbiorców, lecz może powodować, że mały odsetek odbiorców przyswaja całość informacji transmitowanych przez omawiane medium. Ulotność słowa wypowiedzianego jako komunikatu w programie radiowym również działa na niekorzyść odbiorców, bowiem nie mogą oni wrócić i odtworzyć ponownie usłyszanego komunikatu⁷².

Telewizja, podobnie jak radio, także jest medium audialnym⁷³. Medium, jakim jest telewizja charakteryzuje przekaz komunikatów za pomocą transmisji obrazu i dźwięku, zarówno treści odtwarzanych, jak i nadawanych na żywo. Należy podkreślić, że przekazy telewizyjne charakteryzują się zróżnicowanymi formami. Jak wskazuje literatura przedmiotu, „istotnym rysem telewizji jest poczucie osobistego zaangażowania, które tworzy się między widzami a prezenterami czy aktorami”⁷⁴.

Jak już wcześniej sygnalizowano, Internet kwalifikowany jest jako nowe medium masowe, które pozwala na interaktywność. Może stanowić osobne medium, ale również może niejako „współpracować” z tradycyjnymi mediami. Kooperacja ta może polegać na stworzeniu przez tradycyjne media witryn internetowych, na których umieszczane są zarówno główne, jak i dodatkowe informacje dla odbiorców. Dzięki takiemu zastosowaniu nowych technologii odbiorca ma większą możliwość decydowania o przekazie (np. o czasie czy sposobie jego odbioru), natomiast nadawca zachowuje decyzję o kształcie transmisji⁷⁵. Największą zaletą Internetu według badaczek i badaczy mediów jest fakt, iż nie wypiera innych mediów masowych – wręcz przeciwnie, bardzo dobrze z nimi koreluje⁷⁶. Do zalet Internetu zalicza się także możliwość wyrażania własnej opinii (przez komentowanie bądź udostępnianie). Wypowiedź, która jest wynikiem wyrażenia przez użytkownika własnej opinii natychmiast trafia do bardzo szerokiego grona odbiorców i bezsprzecznie uzyskuje atrybut publicznej⁷⁷.

Pomimo upływu czasu i rozpowszechnienia się Internetu, nadal wielu badaczy ma wątpliwości, czy Internet powinien być kwalifikowany jako medium masowe, bowiem jest on niejako połączeniem wszystkich rodzajów mediów (telewizji, radia oraz prasy), a zarazem posiada swoje cechy, które odpowiadają charakterystyce i definicji mass mediów. Podobieństwa pomiędzy Internetem a innymi mediami to głównie ogólnosiątkowy zasięg, powszechność oraz proces przekazywania informacji. Próbkę rozstrzygnięcia sporu w zakresie możliwości zakwalifikowania Internetu do grupy mediów masowych spotkać można w wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Łodzi z dnia 12 lipca 2012 roku (I SA/Łd 646/12), podczas którego organ rozstrzygający starał się odpowiedzieć na pytanie, „czy Internet może być uznany jako środek masowego przekazu[...]?”⁷⁸. W przywołanym orzeczeniu WSA powołał się na definicję środków masowego przekazu PWN oraz stwierdził, iż „obecnie nie sposób kwestionować znaczenia Internetu jako środka porozumiewania się i zdobywania różnego rodzaju informacji. Zdaniem Sądu dostępność, którą można już uznać za powszechną, a także zakres wykorzystania, bez wątpienia pozwalają zaliczyć Internet do środków masowego przekazu”⁷⁹.

W oparciu o uznane klasyfikacje, w literaturze przedmiotu wskazuje się na występowanie poszczególnych funkcji mediów. Jako fundamentalną uznaje się funkcję informacyjną, która ma centralne znaczenie w przekazywaniu nowej wiedzy o wydarzeniach i stanach rzeczy, których odbiorcy uprzednio nie mieli⁷⁹. Realizacja wspomnianej funkcji obejmuje w szczególności obserwację otoczenia i powiadamianie o ważnych zdarzeniach – głównie nagłych i nadzwyczajnych, które naruszają ustalony porządek w społeczeństwie; wskazuje stosunki władzy i zależności społeczne, czyli zasady rządzące ustalonym porządkiem oraz instytu-

72 A. Iwanicka, N. Walter, *Radio w sieci – kontra czy wzmocnienie tradycyjnego radia?*, „Neodidagmata” 2005, nr 27/28, s. 108-109.

73 D. McQuail, *Teoria komunikowania masowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 53.

74 Ibidem.

75 M. Juza, *Internet jako nowe medium masowe: szanse, zagrożenia, perspektywy*, „Studia Medioznawcze”, nr 2 (29), s. 68, <https://core.ac.uk/download/pdf/286319026.pdf> [dostęp: 24.06.2022]..

76 K. Fabjaniak-Czerniak, *Internetowe media społecznościowe jako narzędzie public relations*, [w:] K. Kubiak (red.), *Zarządzanie w sytuacjach kryzysowych niepewności*, Wyższa Szkoła Promocji, Warszawa 2012, s. 177-179.

77 A. Młynarska-Sobaczewska, *Wolność wirtualnej wypowiedzi*, „Państwo i Prawo” 2008, nr 2, s. 49.

78 Wyrok WSA w Łodzi z 12 lipca 2012 r, I SA/Łd 646/12, LEX 1266471.

79 S. Michalczyk, *Teoria komunikowania masowego...*, op.cit., s. 65.

cje, które strzegą nałożonego porządku, a także stosowane praktyki w tym zakresie oraz te praktyki, które stanowią zagrożenie dla wypracowanych norm; wspomagają innowacje i działania społeczeństwa w jego rozwoju, upowszechniając wiedzę o nowych środkach, rozwiązaniach oraz działaniach, które pozwalają na poprawę warunków życia społeczeństwa⁸⁰. Należy podkreślić, że przekazywana informacja w ramach realizacji omawianej funkcji musi być informacją rzetelną, która pozwala odbiorcy na zbudowanie obiektywnego poglądu po jej otrzymaniu⁸¹. Niezaprzeczalnym zagrożeniem dla funkcji informacyjnej jest stosowana praktyka filtrowania informacji przez nadawców (zależna od decyzji wydawców), czego skutkiem staje się przekazywanie informacji o zakrzywionym obrazie, nie przedstawiającej stanu faktycznego⁸².

Inną funkcją jest funkcja korelacyjna, która wyjaśnia, interpretuje i komentuje znaczenie przekazywanych informacji, eksponuje konkretne postacie, ma na celu socjalizację odbiorców poprzez ukazywanie konkretnych wzorców osobowych czy ról społecznych, a także ma za zadanie łagodzić spory i konflikty poprzez wskazanie kompromisów w celu ich rozwiązania⁸³. Media realizują także funkcje ciągłości, wskazując elementy dziedzictwa kulturowego, które kształtują w dużej mierze tożsamość odbiorcy, a także podtrzymują wspólne dla niego wartości⁸⁴.

Ostatnią wyodrębnioną funkcją jest zapewnienie rozrywki, odpoczynku, relaksu i okazji do redukcji napięcia społecznego⁸⁵. W tym kontekście należy zwrócić uwagę na niepożądane zjawisko, które można zaobserwować w praktykach medialnych, tj. wykorzystywania poważnych tematów w celu realizacji funkcji rozrywki (a nie funkcji informacyjnej). Co więcej, należy zastanowić się, czy nie stoi to w sprzeczności z zasadami prowadzenia rzetelnego dziennikarstwa, które powinno przekazywać rzetelne, bezstronne informacje, oparte na wiarygodnych źródłach⁸⁶.

Na gruncie polskim swoiste rozwinięcie funkcji przedstawionych w literaturze – przede wszystkim zaś funkcji informacyjnej – można odnaleźć zarówno w Konstytucji RP, jak i w Prawie prasowym. Już bowiem na gruncie art. 1 p.p. podkreśla się, że prasa „korzysta z wolności wypowiedzi i urzeczywistnia prawo obywateli do ich rzetelnego informowania, jawności życia publicznego oraz kontroli i krytyki społecznej”. Jednocześnie wspomniana regulacja wyraźnie wskazuje, że wolność ta znajduje swoje zakorzenienie w postanowieniach Konstytucji RP. Nie ulega wątpliwości, że wiodące znaczenie mają w tej kwestii art. 14 i 54 ustawy zasadniczej. Pierwszy z nich gwarantuje wolność prasy i innych środków społecznego przekazu, nadając tej zasadzie rangę zasady ustrojowej⁸⁷. Drugi – art. 54 Konstytucji RP – wyraża trzy wolności, pozostające w silnej wzajemnej korelacji: „wolność wyrażania swoich poglądów, wolność pozyskiwania informacji, wolność rozpowszechniania informacji”⁸⁸. Jednocześnie, jak wskazuje się w literaturze przedmiotu, wolność pozyskiwania informacji swoim zakresem wykracza poza prawo do uzyskiwania informacji (prawo obywatela do bycia poinformowanym), uwzględnia bowiem również – szczególnie istotną dla mediów – wolność poszukiwania informacji. Z kolei wolność rozpowszechniania informacji obejmuje swoim zakresem m. in. przekazywanie informacji szerszemu gronu odbiorców, w szczególności za pośrednictwem mediów⁸⁹. Jak widać, wolności te wpisują się i wzmacniają realizowane przez media funkcje, a przede wszystkim – funkcję informacyjną.

80 M. Mrozowski, *Przenikanie mediów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2020, s. 161.

81 R. Szwed, *Funkcje mediów w demokracjach*, „Rocznik Nauk Społecznych” 2020, t. 12, nr 4, s. 11, <https://doi.org/10.18290/rns20484-1> [dostęp: 15.11.2021].

82 B. Kicior, *Po co nam media – po co my mediom? Funkcje i oddziaływanie mediów masowych w społeczeństwie*, „Social Contexts”, 2018, t. 6, nr 1, s. 60, <http://kontekstyspoleczne.umcs.lublin.pl/wp-content/uploads/2018/12/Kicior-6-1-2018.pdf> [dostęp: 15.11.2021].

83 M. Mrozowski, *Przenikanie mediów...*, op.cit., s. 161.

84 Ibidem.

85 Ibidem.

86 Kodeks Etyki Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich, <https://sdp.pl/kodeks-etyki-sdp/> [dostęp: 2.12.2021].

87 P. Tuleja [w:] P. Tuleja (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Wolters Kluwer, wyd. 2, Warszawa 2021, LEX – komentarz do art. 14.

88 M. Zaremba [w:] M. Zaremba (red.), *Prawo prasowe...*, op.cit., LEX – komentarz do art. 1.

89 Ibidem.

Szeroki zakres realizowanych przez media funkcji sprawia, iż w istotnym stopniu kształtują one poglądy człowieka o otaczającej go rzeczywistości, wpływają na postawy w odniesieniu do określonych zjawisk oraz na sądy o tych zjawiskach⁹⁰. Jednocześnie media – z uwagi na przypisane im funkcje i realizowane przez nie zadania – reagują na zmiany w rzeczywistości społecznej, jak bowiem sygnalizowano – jedną z ich ról stało się powiadamianie o wydarzeniach istotnych, które naruszają ustalony w społeczeństwie porządek i ład. Ta konstatacja tłumaczy szerokie zainteresowanie mediów problematyką tzw. kryzysu na granicy polsko-białoruskiej. Rozpowszechnianie przez media informacji dotyczących sytuacji na granicy wpisuje się w realizowane przez nie funkcje – przede wszystkim w funkcję informacyjną. Prowadzony w II półroczu 2021 r. ożywiony dyskurs medialny „wokół” kryzysu na granicy polsko-białoruskiej dostrzegalny był we wszystkich typach mediów, włączając Internet, który w ocenie autorek i autorów należy zaliczyć do środków masowego komunikowania. Jednocześnie intensywność i szybkość przekazu, jakie charakteryzowały omawiany okres, skłaniają do głębszej refleksji nad możliwymi konsekwencjami prowadzonego dyskursu, zwłaszcza, że w badanym okresie z uwagi na wprowadzenie stanu wyjątkowego następowały zmiany w zakresie dostępu do informacji. To w naturalny sposób rodzi pytanie o jakość, rzetelność oraz obiektywizm przekazywanych informacji. Biorąc pod uwagę powyższe, badaczki i badacze z Centrum Analiz Kryminologicznych Uniwersytetu Warszawskiego zdecydowali się na przeprowadzenie pogłębionej analizy dyskursu medialnego w odniesieniu do sytuacji na granicy polsko-białoruskiej, biorąc za przedmiot badań fragment koncentrujący się na sposobie prezentowania uchodźców w związku z kryzysem na granicy polsko-białoruskiej przez wybrane polskie informacyjne portale internetowe.

5. Metodologia badania

5.1. Pytania badawcze

Celem zrealizowanego badania była próba odpowiedzi na pytanie, jak przedstawiany jest w mediach wizerunek uchodźcy w związku z kryzysem migracyjnym na granicy polsko-białoruskiej? W związku z dość ogólnym charakterem tak sformułowanego pytania, zostały postawione bardziej szczegółowe pytania badawcze:

1. Czy definicje medialne pojęcia „uchodźca” różnią się od definicji normatywnych?
2. Czy media stosują rozróżnienie między pojęciami „uchodźca”, „imigrant”, „cudzoziemiec”, które mają swoje legalne definicje w aktach prawa krajowego i międzynarodowego?
3. Jak w odbiorze społecznym postrzegany może być uchodźca na podstawie tego, co prezentują na jego temat media? Czy sposób prezentowania przez media uchodźców na granicy polsko-białoruskiej może prowadzić do kształtowania w społeczeństwie nieprawidłowego obrazu problemu uchodźstwa?
4. Czy sposób prezentowania przez media sytuacji na granicy polsko-białoruskiej może przyczynić się do wzrostu nieprzychylnych postaw wobec uchodźców?
5. Czy wprowadzenie stanu wyjątkowego wpłynęło na realizowanie przez media funkcji informacyjnej i rzetelność przekazu? Jeżeli tak, to w jaki sposób?

Aby udzielić odpowiedzi na pytania badawcze, dokonano analizy pól semantycznych hasła „uchodźca” w internetowych portalach informacyjnych, a otrzymane definicje zestawiono z definicjami tego pojęcia w prawie zarówno polskim, jak i międzynarodowym. Definicje normatywne wyznaczają pewne ramy rozumienia i interpretowania analizowanego słowa. Badając sposób, w jaki operują nim media, autorki i autorzy chcieli sprawdzić, czy granice te nie zostały przekroczone, a więc czy sens tego pojęcia nie został zmieniony.

90 W. Adamczyk, *Media masowe w procesie budowania demokracji w Polsce (1989–1995)*, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań 1999, s. 141.

Zgodnie z obowiązującymi aktami prawnymi pojęcia „uchodźca”, „imigrant” i „cudzoziemiec” różnią się między sobą nie tylko na płaszczyźnie znaczeniowej, ale wynikają z nich także różne obowiązki państwa i prawa przysługujące tym osobom. Potencjalne zrównanie tych pojęć mogłoby wpłynąć na społeczne postrzeganie kryzysu migracyjnego. Odbiór informacji zależy zarówno od jej treści, jak i sposobu przedstawienia, w tym użytego słownictwa.

Omawiając możliwe działanie kryminogenne mediów, należy z kolei zwrócić uwagę na znane kryminologii pojęcie paniki moralnej. Jego autorem jest S. Cohen, który w wydanej w 1972 r. publikacji *Folk Devils and Moral Panics* wskazał, że pod pojęciem tym kryje się wroga i nieproporcjonalna reakcja społeczna wymierzona przeciw konkretnym warunkom, osobie lub grupom, które są postrzegane jako zagrożenie dla wartości społecznych⁹¹. Pojęcie paniki moralnej rozwijali także E. Goode i N. Ben-Yehuda, którzy wskazali na pięć elementów charakteryzujących to zjawisko. Zmiennymi tymi są: reakcja na nieproporcjonalną skalę; koncentracja na lęku; wrogie nastawienie do podmiotu / obiektu, który generuje panikę; powszechne przeświadczenie, że zagrożenie ma charakter realny oraz zmienność, która odzwierciedla pewną nieprzewidywalność paniki w odniesieniu do jej intensywności oraz skali. Biorąc pod uwagę temat niniejszego artykułu oraz przedmiot badania, podkreślić należy, iż przywołani Autorzy podkreślali rolę mediów w kreowaniu i rozwijaniu paniki moralnej⁹². Uwzględniając powyższe oraz fakt, że uchodźcy już z samego faktu bycia grupą „obcą” narażeni są na negatywne reakcje, zasadne wydaje się zbadanie tego, czy ich wizerunek prezentowany przez media może przyczyniać się do nieprzychylności społeczeństwa polskiego wobec nich.

Wprowadzenie stanu wyjątkowego na obszarze wzdłuż granicy polsko-białoruskiej spowodowało, że strefa ta została niejako „odcięta” od oczu obywateli, pozbawiając ich tym samym możliwości zdobywania informacji „z pierwszej ręki”. Zrodziła się więc potrzeba zewnętrznego, łatwo dostępnego źródła informacji, jakim stały się właśnie media. Należy jednak zaznaczyć, że ze względu na stan wyjątkowy dla dziennikarek i dziennikarzy również teren ten pozostaje niedostępny. Ich rola ogranicza się więc do cytowania wiadomości pochodzących z innych źródeł, czyli m.in. od Straży Granicznej czy rządu, ale także z mediów społecznościowych, jak np. Twitter. Rodzi się w tym miejscu pytanie, czy przekazywana za pośrednictwem informacji jest rzetelna i zgodna z rzeczywistością. Skoro media zobowiązane są do informowania społeczeństwa o wydarzeniach, należy sprawdzić, czy w tej sytuacji zadanie to faktycznie jest wykonywane. Uwzględniając powyższe, analiza została przeprowadzona przed i po wprowadzeniu stanu wyjątkowego.

5.2. Opis metody

W teorii pól semantycznych twierdzi się, że język składa się z grup słów (pól znaczeniowych), które wzajemnie określają swoje granice znaczeniowe, tworząc w ten sposób określone kategorie połączone siecią relacji semantycznych⁹³. W badaniu przyjęto lingwistyczną definicję pola semantycznego jako „uporządkowanej grupy wyrazów powiązanych przynależnością do wspólnej kategorii znaczeniowej”⁹⁴. Wybrana metoda, zgodnie z definicją pola semantycznego, ma pozwolić określić siatkę powiązań wybranych słów-kluczy z innymi słowami w danych tekstach, tworząc w ten sposób specyficzny słownik danej grupy społecznej⁹⁵. R. Robin twierdzi, że aby taka procedura była możliwa, trzeba określić zwroty i słowa, które w analizowanym tekście pełnią konkretne funkcje wobec wybranego słowa-klucza (podmiotu). Są to następujące funkcje:

- a. określenia – wskazują cechy podmiotu, jaki jest, sposób bycia;
- b. asocjacje – wskazują z czym się podmiot kojarzy, wiąże, co mu towarzyszy;

91 S. Cohen, *Folk Devils and Moral Panics*, MacGibbon & Kee, London 1972.

92 E. Goode, N. Ben-Yehuda, *Moral Panics: the Social Construction of Deviance*, Wiley-Blackwell, New York 2009, s. 19-33.

93 J. Pacek, *Pole semantyczne terminu „książka elektroniczna”*, „Zagadnienia Informacji Naukowej – Studia Informacyjne” 2016, t. 54, nr 1, s. 97 <https://www.doi.org/10.36702/zin.290>; R. Tokarski, *Słownictwo jako interpretacja świata*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2001, s. 361.

94 Ibidem, s. 362.

95 R. Régine, *Badanie pól semantycznych: doświadczenia Ośrodka Leksykologii Politycznej w Saint-Cloud*, [w:] M. Głowiński (red.), *Język i społeczeństwo*, Wydawnictwo Czytelnik, Warszawa 1980, s. 252-272.

- c. opozycje – przedstawiają, co przeciwstawia się podmiotowi;
- d. ekwiwalenty – informują z czym jest utożsamiany podmiot, określania występujące wymiennie względem podmiotu;
- e. opis działań podmiotu – wskazuje czynny podmiot, co robi i jakie są tego skutki;
- f. opis działań wobec podmiotu – wskazuje działania skierowane na podmiot, jakie działania są wobec niego podejmowane⁹⁶.

W polskiej literaturze przedmiotu metodę opracowaną przez R. Robin traktuje się jako pewien podstawowy schemat badawczy, wprowadzając do niego, w zależności od potrzeb badawczych, różnorakie modyfikacje⁹⁷. Dlatego śladem K. Warmińskiej i A. Urbaniak zdecydowano się na opracowanie wyników analizy w formie opisowej⁹⁸. Dodatkowym elementem wprowadzonym przez zespół badawczy było rozróżnienie źródeł wypowiedzi. Zabieg ten miał na celu sprawdzenie, ile z podawanych przez media wiadomości jest wypowiedziami samych dziennikarek i dziennikarzy, a ile cytowaniami innych osób czy instytucji.

Należy podkreślić, że za pomocą wybranej metody niemożliwe jest analizowanie retorycznych i ideologicznych aspektów wypowiedzi, które można ujawniać jedynie przy analizie całych wypowiedzi, nie zaś na poziomie słów, jak w tym przypadku⁹⁹.

5.3 Dobór źródeł

Materiał badawczy ograniczony został do informacji pozyskiwanych z portali internetowych. Dlatego w dalszej części rozważań omówione zostaną przyczyny odrzucenia innych rodzajów mediów, tzn. telewizji, radia oraz prasy, scharakteryzowanych we wcześniejszej części artykułu.

Z analizy przekazów telewizyjnych zrezygnowano przede wszystkim ze względu na nierozdzielne połączenie słowa z obrazem. O ile w wiadomościach internetowych czy prasowych obraz stanowi dodatek do treści pisanej, w przypadku telewizji zyskuje on znaczenie pierwszoplanowe – warstwa wizualna zaczyna dominować nad werbalną, stając się podstawą procesu nadawania sensu i interpretacji¹⁰⁰. Rodziłoby to dodatkowe trudności w postaci konieczności uwzględnienia w badaniu interpretacji obrazu – zabiegu dość ryzykownego, bo zawierającego w sobie element subiektywizmu widza. Ponadto obrana metoda badawcza umożliwia analizowanie wyłącznie tekstu. Z tego też powodu w przypadku przekazów internetowych ograniczono się jedynie do analizy treści tekstów, nie uwzględniając towarzyszących im grafik.

Kolejnym wyłączonej z próby medium jest radio. W tym przypadku wytłumaczenie ma charakter czysto pragmatyczny. Po pierwsze, praca z tekstem pisany jest łatwiejsza, daje możliwość „wyłapania” większej liczby istotnych szczegółów (aspekt ten pojawił się także w dyskusji na temat przekazów telewizyjnych, jednak kwestia „siły obrazu” miała w jej przypadku pierwszorzędne znaczenie). Drugi argument związany był z koniecznością sięgnięcia do audycji archiwalnych, które nie zawsze są dostępne.

Uwzględniając dotychczasowe przyczyny, można by zapytać, dlaczego w takim razie zrezygnowano z sięgnięcia po prasę, która w swojej strukturze zbliżona jest do wiadomości internetowych – przekaz oparty jest na tekście pisany, czasem uzupełniony materiałem graficznym. Według raportu Instytutu Monitorowania Mediów z września 2021 r.¹⁰¹ prasa była najbardziej opiniotwórczym środkiem, stanowiąc

96 M. Kłosiński, *Semantyczna analiza pojęć „bezrobocie” i „bezrobotny” („bezrobotni”) w wypowiedziach prasowych*, „Kultura i Społeczeństwo” 1994, t. 38, nr 3, s. 153; R. Régine, *Badanie pól semantycznych...*, op. cit., s. 252-256.

97 M. Dudkiewicz, *O korzyściach płynących z wiedzy, co myślą ludzie: wykorzystywanie metody pola semantycznego w projektach systemowych*, [w:] B. Fatyga, M. Dudkiewicz, B. Kietlińska (red.), *Praktyki Badawcze*, Instytut Stosowanych Nauk Społecznych UW, Warszawa 2015, s. 160.

98 K. Warmińska, A. Urbaniak, *Czym jest Kraków? Analiza pola semantycznego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2017, nr 3(963), s. 89-101, <https://doi.org/10.15678/ZNUEK.2017.0963.0306>.

99 R. Régine, *Badanie pól semantycznych...*, op. cit., s. 262, 277-278.

100 A. Kampka, *Retoryka wizualna. Perspektywy i pytania*, „Forum Artis Rethoricae” 2011, nr 1, s. 11, https://retoryka.edu.pl/wp-content/uploads/2018/05/far_nr1_art1.pdf [dostęp: 24.06.2022].

101 *Najbardziej opiniotwórcze media w Polsce 01–30.09.2021*, <https://www.imm.com.pl/najbardziej-opiniotwórcze-media-w-polsce-2020-raport-roczny/> [dostęp: 25.03.2022].

33% wszystkich cytowań. Zalicza się tu jednak wiele jej typów – dzienniki, tygodniki oraz miesięczniki i to właśnie mnogość rodzajów odpowiada za wysoki wynik łączny cytowań. Pojedyncze tytuły nie posiadają zbyt wysokich notowań – w ogólnym rankingu najbardziej opiniotwórczych mediów pierwsza pozycja papierowa znalazła się dopiero na piątym miejscu, wyprzedzona przez stację radiową, dwa portale internetowe oraz kanał telewizyjny. Wskazuje to na silniejszy wpływ poszczególnych internetowych stron informacyjnych niż konkretnych wydawnictw prasowych, przemawiając tym samym na korzyść Internetu. Dodatkową zaletą Internetu względem innych mediów jest szybkość przepływu informacji. Mogą być one udostępniane na bieżąco, bez opóźnienia wywołanego czasem oczekiwania na kolejne wydanie gazety czy następny program informacyjny.

Podsumowując opisanie wcześniej argumenty, za ograniczeniem analizy jedynie do wiadomości internetowych przemawiają:

- a. forma prezentacji – tekst pisany,
- b. pierwszoplanowe znaczenie tekstu względem obrazu,
- c. łatwa dostępność, w tym do materiałów archiwalnych,
- d. szybkość przepływu informacji.

Kolejnym etapem projektowania badania był wybór konkretnych portali internetowych. Początkowo rozważano dwa warianty – oparty na liczbie wyświetleń oraz odnoszący się do cytowań. Ze względu na wątpliwą miarodajność opcji pierwszej – samo wyświetlenie nie świadczy jeszcze o przeczytaniu – zrezygnowano z niej, skłaniając się do wyboru na podstawie liczby cytowań. W tym celu posłużono się danymi Instytutu Monitorowania Mediów zawartymi w raporcie rocznym *Najbardziej opiniotwórcze media w Polsce 2020 roku*¹⁰², które dla potwierdzenia ich aktualności zestawiono z analogicznym raportem miesięcznym odnoszącym się do stanu na wrzesień 2021 r.¹⁰³ Obie te publikacje w ogólnym rankingu piętnastu najbardziej opiniotwórczych mediów wymieniają cztery portale internetowe – onet.pl, wp.pl, interia.pl, money.pl. W zestawieniu samych źródeł internetowych portale te zajmują wiodące miejsca, przy czym za 2020 r. pierwsze miejsce otrzymał onet.pl, a dalej wp.pl, interia.pl i money.pl. Jedyną zmianą we wrześniu 2021 było wysunięcie się Wirtualnej Polski na prowadzenie i wyprzedzenie Onetu. Na dalszych pozycjach plasowały się m.in. wpolityce.pl, wirtualnemedias.pl, gazeta.pl, pudelek.pl, jednak ich miejsca częściej ulegały zmianom, dlatego wyłączono je z analizy. Ostatecznie zrezygnowano także z uwzględnienia portalu money.pl, gdyż jego działalność ukierunkowana jest na ekonomię, biznes i finanse. Ponadto jest częścią holdingu wp.pl, więc istnieje prawdopodobieństwo powielenia informacji z włączonej do analizy strony wp.pl.

Finalnie analizą objęte zostały trzy portale internetowe: onet.pl, wp.pl oraz interia.pl. Wybór ten nie jest oczywiście zbiorem idealnym. Istnieje podejrzenie, że wszystkie trzy będą prezentowały dość zbliżone stanowisko na badany temat ze względu na swoją przychylność poglądom lewicowym. Wskazują na to wyniki badania CBOS dotyczącego wiarygodności mediów, zgodnie z którymi wszystkie te strony internetowe są uznawane za bardziej wiarygodne przez osoby o poglądach lewicowych oraz centrowych, niż prawicowych¹⁰⁴. Dwa z zaproponowanych pytań badawczych odnoszą się jednak do efektów, jakie media mogą wywoływać w społeczeństwie. Z tego względu priorytetowy był dla badaczy wybór portali na podstawie poziomu opiniotwórczości bez różnicowania na to, kto jest ich grupą docelową.

5.4. Zasady doboru materiału objętego analizą

Metoda analizy pól semantycznych zakłada konieczność wybrania definiowanego słowa-klucza, czyli podmiotu. W tym przypadku były to słowa „uchodźca”, „migrant” „imigrant” oraz „cudzoziemiec”. Pojęcia

102 *Najbardziej opiniotwórcze media w Polsce 01.01–31.12.2020*, <https://www.imm.com.pl/najbardziej-opiniotworcze-media-w-polsce-2020-raport-roczny/> [dostęp: 25.03.2022].

103 *Najbardziej opiniotwórcze media w Polsce 01-30.09.2021...*, op.cit.

104 *Wiarygodność mediów*, Komunikat z badań CBOS 2019, nr 70 s. 13, https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_070_19.PDF [dostęp: 24.06.2022].

te, jak wspomniano w analizie normatywnych definicji słowa „uchodźca”, nie są tożsame. Po wstępnym przyjrzeniu się artykułom dotyczącym sytuacji na granicy polsko-białoruskiej okazało się jednak, że operują one wszystkimi tymi określeniami, odnosząc się do tej samej grupy osób. Postanowiono więc sprawdzić, czy autorzy i autorki artykułów nie zrównują tych pojęć, przypisując im jednakowe znaczenie.

Pojęcia kluczowe wybrane zostały na podstawie charakterystyki omawianej grupy. Należą do niej osoby, które opuściły swój kraj pochodzenia, by udać się do innego, rozpoczynając tym samym proces migracyjny. Bez wątpienia są więc migrantami, a z punktu widzenia Polski jako kraju, do którego dotarli, są także imigrantami. Jako osoby nieposiadające obywatelstwa polskiego są również cudzoziemcami. Ponadto, ze względu na motywacje stojące za podjęciem decyzji o opuszczeniu kraju oraz konieczną dla nich pomoc, do opisu przynajmniej części z nich można użyć terminu „uchodźca”.

Abby artykuł mógł zostać zakwalifikowany do próby, musiał spełnić następujące warunki. Po pierwsze konieczny był bezpośredni związek z którymkolwiek słowem-kluczem w postaci jego wystąpienia w tekście w dowolnej formie gramatycznej (np. „uchodźców”, „uchodźcach”, „migranci”, „imigrantom”). Wymóg ten został zrealizowany przez użycie tego hasła do wyszukiwania artykułów na poszczególnych portalach. Posłużono się funkcją wyszukiwania zaawansowanego przeglądarki Google. Portale zostały zawężone tylko do ich części poświęconej wiadomościom bieżącym, tj. wydarzenia.interia.pl, wiadomosci.onet.pl, wiadomosci.wp.pl.

Drugim warunkiem był związek tematyki artykułu z kryzysem migracyjnym na granicy polsko-białoruskiej. Wprowadzony on został z obawy przed wystąpieniem artykułów zawierających interesujące badaczki i badaczy słowo, jednak odnoszących się do innej tematyki, np. emigracji Polaków, sytuacji w innych krajach lub kryzysów migracyjnych występujących w przeszłości. Dla uwzględnienia tego kryterium przyjęto, że artykuł powinien poruszać kwestie związane z kryzysem na granicy polsko-białoruskiej lub wprowadzonym w związku z nim stanem wyjątkowym, koncentrując się na wydarzeniach, w które zaangażowany był badany podmiot. Ten warunek realizowany był na etapie lektury artykułów wyszukanych na podstawie omówionego wcześniej słowa-klucza i stanowił podstawę ewentualnego odrzucenia tekstu, jeżeli dotyczył innego tematu.

Badaniem objęto łączny okres ośmiu tygodni – cztery przed i cztery po wprowadzeniu na obszarze przygranicznym stanu wyjątkowego (w dniu 2 września 2021 r.). Wybór tej daty jako punktu centralnego wynika ze zmian, które zostały wówczas wprowadzone. Jak było to wcześniej sygnalizowane, nastąpiło znaczne ograniczenie dostępności tego terenu, także dla mediów. Taki dobór przedziałów czasowych powinien zatem umożliwić zauważenie i analizę ewentualnych zmian w przekazach medialnych na badany temat.

6. Wyniki zrealizowanego badania

Łącznie analizie poddano 238 artykułów z trzech portali internetowych – Interia, Onet i WP. Dla pierwszego okresu (przed wprowadzeniem stanu wyjątkowego) przeanalizowano łącznie 155 artykułów, a w drugim – 83.

Zamieszczone wyniki podzielone zostały według analizowanych portali, w ramach których wyszczególniono kolejne kategorie wchodzące w skład pól semantycznych. W nawiasach podano łączną liczbę wystąpień danego słowa lub związku wyrazowego. Zestawienie kończy się podsumowaniem zebranych informacji oraz odpowiedzią na postawione pytania badawcze.

6.1 Interia

Przeanalizowane zostały łącznie 104 artykuły opublikowane w portalu Interia – 64 przed wprowadzeniem stanu wyjątkowego i 40 po tym wydarzeniu. Między tymi okresami widoczna jest różnica w źródłach wypowiedzi. Przed 2 września największą grupę stanowią teksty oryginalne dziennikarek i dziennikarzy. Cytują oni także inne źródła, w głównej mierze Straż Graniczną, a dalej wypowiedzi ministrów i posłów (najczęściej Koalicji Obywatelskiej) oraz przedstawicieli i przedstawicielek fundacji, jednak pojawiają się one rzadziej.

W drugim okresie badania największą grupę stanowią przywołania wypowiedzi reprezentantów rządu. Na drugim miejscu znajdują się informacje przekazywane przez Straż Graniczną, a dopiero na trzecim wypowiedzi oryginalne dziennikarek i dziennikarzy. Wypowiedzi członków i członkiń fundacji są marginalne. Fakt ten nie dziwi, biorąc pod uwagę, że stan wyjątkowy ograniczył mediom, a także organizacjom dostęp do strefy przygranicznej. O ile wcześniej mogły relacjonować bezpośrednio z miejsca wydarzeń, o tyle później musiały posługiwać się informacjami zapożyczonymi z dostępnych źródeł.

6.1.1 Określenia

Zarówno w artykułach opublikowanych na Interii przed, jak i po wprowadzeniu stanu wyjątkowego opisane są cechy demograficzne grupy uchodźców. Najczęściej dotyczą one narodowości. W obu przypadkach trzy dominujące kraje pochodzenia to Irak, Afganistan i Syria. O ile jednak przed stanem wyjątkowym podobna jest liczba wystąpień Afganistanu (38) i Iraku (39), o tyle po jego wprowadzeniu Irak pojawiał się trzykrotnie częściej niż pozostałe dwa (27 wystąpień w porównaniu z 9 Afganistan i 7 Syria).

Kolejną cechą jest płeć. W tym przypadku widoczna jest zmiana narracji. W tekstach sprzed stanu wyjątkowego określenia z tej kategorii występowały głównie w odniesieniu do całej grupy, wskazując, że byli to młodzi mężczyźni, a wśród nich pojawiały się także kobiety i dzieci. W artykułach późniejszych ten model także występuje, ale pojawia się też inny, wskazujący na płeć przy opisie konkretnych osób, np. „kobieta zmarła”.

Jednym z najczęściej pojawiających się określeń spoza grupy cech demograficznych w obu przypadkach było słowo „nielegalni” – 36 razy przed wprowadzeniem stanu wyjątkowego i 19 po. Przeważnie występowało w połączeniu ze słowem „imigranci”.

W artykułach sprzed 2 września dziennikarki i dziennikarze skupiali się przede wszystkim na złym stanie zdrowia (19) i potrzebie dostarczenia leków osobom przebywającym na granicy (5). Pojawiały się również wypowiedzi wskazujące na ich cierpienie, głód i bezbronność. Była to grupa wykorzystywana przez A. Łukaszenkę, traktowana instrumentalnie i niestanowiąca zagrożenia. Za Strażą Graniczną cytowane są też różne informacje, na przykład o liczbie uchodźców (grupa w Usnarzu), która waha się między 24 a 32 (w zależności od artykułu liczba ta się zmienia).

Po wprowadzeniu stanu rysuje się inny obraz. Najczęściej pojawiającym się tematem jest śmierć na granicy (23), czasem z dodatkową informacją o przyczynie – wychłodzeniu. Chociaż nadal wspominane jest, że są to osoby chore, biedne czy wycieńczone, określenia te widoczne są zdecydowanie rzadziej. Tym, co odróżnia ten okres od poprzedniego jest pokazanie negatywnego wizerunku grupy. Cytowane są wypowiedzi przedstawicieli rządu, wskazujące na powiązania uchodźców z terrorystami (7) przeszkolenie bojowe (1), a także związki z Federacją Rosyjską (3). Wspominane są także zaburzenia preferencji seksualnych, takie jak zoofilia i pedofilia. W tym okresie uchodźcy opisywani są jako grupa stanowiąca zagrożenie (4).

6.1.2 Asocjacje

Tym, co łączy się z omawianą grupą, zarówno przed, jak i po wprowadzeniu stanu wyjątkowego, jest przede wszystkim reżim i działania A. Łukaszenki. W tym kontekście pojawia się również odniesienie do działań służb białoruskich, a w artykułach opublikowanych po 2 września także hasło „wojna hybrydowa” oraz „prowokacje Białorusi”.

Druga grupa asocjacji dotyczy samego procesu migracji. W obu okresach pojawia się sformułowanie „nielegalna migracja”. Przed stanem wyjątkowym w analizowanych artykułach pisano o kwestii lub kryzysie migracyjnym, później jednak pojawia się też sformułowanie „presja migracyjna”.

W asocjacjach rysuje się także sposób odbioru całej sytuacji. Przed stanem wyjątkowym postrzegana jest ona jako problem, kryzys czy dramat. Z kolei w późniejszym okresie widoczne są takie asocjacje jak ryzyko, zagrożenie, głupota, cyrk i kryzys.

Co oczywiste, po wprowadzeniu stanu wyjątkowego także i on kojarzy się z podmiotem. Wskazuje na to często powtarzający się w artykułach z tego okresu fragment informujący o wprowadzeniu stanu, nawiązujący jednocześnie do „koczujących na granicy imigrantów” lub „migrantów używanych przez reżim Aleksandra Łukaszenki”. Warto jednak wspomnieć, że już przed wrześniem fundacje wspominały o trudności zdobycia informacji o omawianej grupie.

6.1.3 Opozycje

Hasła w tej kategorii pojawiały się zdecydowanie najrzadziej – łącznie 3. Nie należy ich jednak pomijać. Przed wprowadzeniem stanu wyjątkowego działania grupy na granicy polsko-białoruskiej odróżnione zostały od marszu na granicę węgiersko-serbską czy turecko-grecką. Z kolei cała sytuacja przeciwstawiona została sytuacji w Afganistanie jako odmienna od niej.

Szczególnie ciekawa wydaje się jednak opozycja użyta w artykule opublikowanym pod koniec września. M. Kamiński przeciwstawił omawianą grupę ruchom uchodźczym, argumentując, że w przeciwieństwie do nich jest to „powodowana względami politycznymi masowa, nielegalna migracja”¹⁰⁵.

6.1.4. Ekwiwalenty

W analizowanych artykułach słowo „uchodźcy” użyte zostało 117 razy przed wprowadzeniem stanu wyjątkowego i 29 razy po jego wprowadzeniu. Trzeba jednak zaznaczyć, że nie w każdym tekście się ono pojawiło – nie zawierało go 26 z 64 przebadanych artykułów sprzed 2 września i 30 z 40 późniejszych.

Szczególnie istotne z perspektywy pytań badawczych słowa nazywające opisywaną grupę i liczby ich wystąpień przedstawia poniższa tabela. W obu okresach przoduje słowo „migranci”.

Tabela 3. Wybrane ekwiwalenty.

	przed	po
Uchodźcy	117	29
Migranci	165	72
Imigranci	47	42
Cudzoziemcy	80	19

Źródło: badania własne.

Jak już zostało wspomniane, nie w każdym artykule pojawiło się słowo „uchodźca”, a co za tym idzie, trudno stwierdzić, czy pozostałe określenia były zawsze używane zamiennie z nim. Można to jednak określić w stosunku do wymienności stosowania innych słów zawartych w tabeli. Przed 2 września tylko nieliczne artykuły operowały konsekwentnie jednym pojęciem. Zdecydowana większość używała co najmniej dwóch z powyższej tabeli, nadając im takie samo znaczenie. Inaczej wyglądało to w późniejszych tekstach. Większość używała tylko jednego pojęcia, zastępując je niemającymi różnych definicji prawnych synonimami, np. osoby, grupa, ludzie.

W obu okresach często używanymi ekwiwalentami były słowa „osoby” (100 przed wprowadzeniem stanu wyjątkowego, 29 po) i „grupa” (42 przed, 23 po wprowadzeniu stanu wyjątkowego). Przed wrześniem wielokrotnie pojawiały się także wyrazy „ludzie” (29) i „obcokrajowcy” (19), które w późniejszym czasie

105 Granica polsko-białoruska. Szokujące slajdy na konferencji szefów MON, MSWiA i komendanta Straży Granicznej, <https://wydarzenia.interia.pl/kraj/news-granica-polsko-bialoruska-szokujace-slajdy-na-konferencji-sz-szId,5508237> [dostęp: 07.07.2022]

widoczne były tylko kilka razy. W pierwszej części można było znaleźć także hasło „uciekiniery”, a w drugiej „szereg grup”, „fala”, „towarzysze” oraz „denat”.

6.1.5. Działania podmiotu

Opis działań przed wprowadzeniem stanu wyjątkowego dotyczy przede wszystkim prób przekroczenia granicy i przebywania w jej okolicy. Najczęściej pojawiającym się czasownikiem jest „koczowanie” (120) oraz „nielegalne przekraczanie granicy” (55). Narracja z tego czasu wskazuje, że uchodźcy przebywają raczej po stronie białoruskiej (60) lub bardziej ogólnie „przy granicy” (19) – rzadko wskazuje się stronę polską jako miejsce ich pobytu (3). Mniej negatywnym odpowiednikiem „nielegalnych przekroczeń” są rzadziej pojawiające się sformułowania „przechodzenie do Polski” i „przekraczanie granicy” (łącznie 14). Wskazywane są także potrzeby i plany – chęć dostania się do Polski (18) oraz prośzenie o ochronę międzynarodową (17).

Publikowane są też sprzeczne informacje dotyczące ruchu uchodźców – z jednej strony Straż Graniczna wskazuje, że uchodźcy pozostają na miejscu (5) i nie chcą opuścić koczowiska (4), a z drugiej, że opuszczają teren (3) i rotują się (1). Wskazuje się, że udają się na Litwę (10), na granicę Polski z Łotwą (8) lub wracają na Białoruś (8), na której jednak nie chcą zostać (8). Czekają na wpuszczenie do Polski (3), jednak nie mogą ani do niej wejść (3), ani cofnąć się na Białoruś (3). Utrzymuje się, że uchodźcy utknęli w lesie oraz próbują naruszyć granicę państwa i forsują zaporę z drutu kolczastego.

Opisane są także działania podejmowane w obozowisku – np. rozpalanie ognisk (3), stawianie namiotów (3), spanie pod gołym niebem i na ziemi (2), picie ze strumyka (2). Narracja wskazuje, że uchodźcy próbują się również komunikować, używając w tym celu gestów i napisów (2) – informują w ten sposób o swoich problemach zdrowotnych (2).

W kilku przypadkach opisane są też działania uchodźców podejmowane przed dotarciem do granicy polsko-białoruskiej. Znaleźć można pojedyncze sformułowania takie jak „mieszkanie w hotelach”, „związanie Białorusi” lub „szybkie i komfortowe dostawanie się do Unii Europejskiej”.

Po wprowadzeniu stanu wyjątkowego wśród opisywanych działań podmiotu dominują próby nielegalnego dostania się do Polski lub przekroczenia granicy (30). Osoby uchodźcze „szturmują granicę”, „napierają”, „próbują się przez nią przedzierać” (łącznie 9), a także „przecinają ogrodzenie i przez nie przechodzą” (4). Rzadziej mówi się, że po prostu „przekraczają granicę” czy „przedostają się do Polski” (9).

Podobnie, jak we wcześniejszym okresie użyto czasownika „koczują”, w tym przypadku jednak częściej „na granicy” (5) niż na Białorusi (3), czy w Polsce (2). Innym słowem wskazującym na przebywanie w jednym miejscu jest „wegetowanie”. W analizowanych tekstach kilka razy występują hasła takie jak „przebywanie w obozowisku” oraz „błaganie o pomoc”. Narracje wskazują, że część osób tymczasowo przebywa w ośrodkach dla cudzoziemców lub szpitalach. Pojawia się tu też nieco inny obraz ich obozowiska niż we wcześniejszej narracji – uchodźcy „organizują festyn na granicy, rozgrywki, żartują” (3), co zdaniem M. Morawieckiego jest zachowaniem nieodpowiedzialnym i mogącym doprowadzić do prowokacji.

W okresie po wprowadzeniu stanu wyjątkowego w artykułach w narracji częściej widoczne są opisy negatywnych działań, t.j. „dziwne i niepokojące zachowanie” (2), „podejmowanie nielegalnych działań” (2), „współpraca z przemytnikami” (1), „rzucanie petard” (1). Uchodźcy ukrywają swoją tożsamość (2) oraz używają fałszywych dokumentów (2). Przed dostaniem się w okolice Polski część z nich działa w zbrojnych formacjach na Bliskim Wschodzie (1).

6.1.6. Działania wobec podmiotu

W artykułach sprzed wprowadzenia stanu wyjątkowego najwięcej działań wobec grupy przebywającej na granicy podejmowanych jest przez Straż Graniczną – przede wszystkim zapobiega ona i udaremnia przekroczenia granicy (43), zatrzymuje ludzi (41), nie dopuszcza do nich medyków, reporterów, fundacji (21) oraz pilnuje, zasłania i otacza we współpracy z wojskiem (19). Podejmuje wobec uchodźców także

czynności mające na celu identyfikację (4). Ogranicza również możliwość dostarczania koczującym jedzenia (6), utrudnia kontakt (3) i nie pozwala załatwiać potrzeb fizjologicznych (1).

Wielokrotnie opisane są działania strony białoruskiej – to ona uchodźców zaprasza, ściąga, organizuje ich transport i kieruje (21). Są jednak potem przez nią wypychani i przetrzucani (17), a służby białoruskie zagradzają im drogę powrotną (17). Wspomniany jest też A. Łukaszenko, który osoby uchodźcze wykorzystuje i instrumentalizuje (15),

Uchodźcy są najpierw przywożeni, dostarczani, transportowani na granicę (15), następnie wypychani, zawracani i odwożeni z powrotem na Białoruś (20), a część trafia do ośrodków (8). Są zamknięci w obozie (1) oraz wymieniani i rotowani (4). Nie są wpuszczani do Polski (16), jednak otrzymują pomoc Państwa Polskiego (11). Posłowie Koalicji Obywatelskiej i instytucje zagraniczne wskazują, że to właśnie Polska powinna udzielić pomocy osobom uchodźczym (12). Według rządu państwo jest gotowe to zrobić (8), ale powinna się tym raczej zająć strona białoruska (1). Pojawiają się też wskazania, że Polska jednak nie pomaga uchodźcom (4), a jedzenie dostarcza im Białoruś (9). Do uchodźców próbują się dostać osoby chcące pomóc (1), wzywane są do nich karetki (2) i odbierane wnioski o ochronę międzynarodową (2). Inne osoby pomagają im w przekraczaniu granicy (2). Uchodźców kieruje się na przejścia graniczne (1) lub wywozi w głąb Polski i w dalsze części Unii Europejskiej (6). Chociaż wobec grupy pojawiają się w opisach głosy współczucia (4), to wskazano też, że ludzie obawiają się uchodźców, a niekiedy chcą ich cierpienia i śmierci.

Po 2 września, podobnie jak wcześniej, osoby uchodźcze są głównie ściągane i przywożone na granicę (19), gdzie są zatrzymywane przez Straż Graniczną (19), która udaremnia próby przekraczania granicy (17). Narracje wskazują, że Białoruś pomaga uchodźcom przedrzeć się do Polski (10), przetrzuca ich (8), dostarcza na granicę (5), próbuje przepchnąć przez polską granicę (1) i zaopatruje w żywność i inne towary (7). Nowością w porównaniu z poprzednim okresem jest przekazywanie uchodźcom mundurów przez stronę białoruską (7). W dalszym ciągu wspomina się wykorzystywanie koczujących przez Łukaszenkę (5). Działania uchodźców są monitorowane przez służby (8), ale wzbudzają zainteresowanie także grup przestępczych (2).

Wobec uchodźców prowadzone są akcje ratunkowe (5), a czasem odnajdywane są ich zwłoki (5). Wskazuje się, że uchodźcy otrzymują pomoc od rodaków, przemytników, a także z Polski i Białorusi. Są hospitalizowani i otrzymują pomoc prawną. Polski Rząd twierdzi, że osoby te mają zapewnioną pomoc, żywność, odzież, opiekę medyczną i tymczasowe schronienie, a część z nich kierowana jest do strzeżonych ośrodków. Z drugiej strony pojawiają się jednak głosy, że uchodźcy są wyłapywani na granicy, przejmowani przez mundurowych i wywożeni do lasu lub placówek białoruskiej straży granicznej, a polska Straż Graniczna nie dopuszcza do nich innych osób.

W narracjach po 2 września, obejmujących działania podejmowane wobec badanego podmiotu, pojawiają się także informacje, że polski Rząd przekazał stanowisko w sprawie osób uchodźczych (2). Otrzymały one decyzję o opuszczeniu kraju (2), w związku z czym planowany jest ich powrót (6). Nie są jednak odsyłane na Białoruś (1), chociaż pojawiają się też wskazania, że władze Polski starają się o zezwolenia wjazdu na Białoruś dla nich. Prokuratura wszczyna wobec nich postępowania, a także próbuje się ustalić ich tożsamość i zbiera fakty oraz dowody.

6.2. Onet

Z portalu Onet przeanalizowanych zostało łącznie 91 artykułów, z czego 59 z nich stanowią artykuły opublikowane przed wprowadzeniem stanu wyjątkowego, a 32 po jego wprowadzeniu. Obydwa te okresy różnią się pod względem liczby wystąpień danych źródeł wypowiedzi. Przed 2 września najczęściej występują oryginalne teksty dziennikarzy, którzy dodatkowo najczęściej cytują wypowiedzi posłów i posłanek lewicy, członków organizacji i fundacji, funkcjonariuszy Straży Granicznej oraz innych dziennikarzy. W drugim okresie sytuacja jest podobna, jednak pojawia się o wiele mniej oryginalnych tekstów dziennikarek i dziennikarzy, ale w porównaniu z okresem przed wprowadzeniem stanu wyjątkowego wzrasta liczba cytowań funkcjonariuszy SG oraz członków fundacji i stowarzyszeń. W przypadku posłów lewicy odnotowano

spadek. Choć cytowania wypowiedzi przedstawicieli i przedstawicieli fundacji, organizacji i stowarzyszeń są tak liczne, to w tym przypadku pojawia się problem z ograniczonym przepływem i dostępem do informacji, więc pewne ich wypowiedzi były cytowane wielokrotnie, w różnych sytuacjach.

6.1.1. Określenia

Artykuły przed i po wprowadzeniu stanu wyjątkowego nakreślają czytelnikowi podobny obraz uchodźcy, ponieważ w tej kategorii przeważają przede wszystkim określenia narodowości czy ogólnego złego stanu zdrowia i wymaganej pomocy.

Przed 2 września grupa opisywana jest jako obywatele Afganistanu (20), Iraku (11) lub innych państw bliskiego wschodu, którzy znajdują się na granicy nielegalnie (15). Dodatkowo podkreślana jest obecność kobiet (10) i dzieci (10) oraz to, że są chorzy (5), potrzebujący pomocy (8) i azylu (5).

Po wprowadzeniu stanu wyjątkowego ponownie najczęściej występują określenia narodowości – obywatele Iraku (27), Syrii (11) i Afganistanu (8), a dodatkowo podkreślany jest ich inny kolor skóry (6). Podobnie jak w przypadku okresu przed stanem wyjątkowym występuje określenie „nielegalni”, ale nie jest już podkreślana obecność kobiet lub dzieci. Jednak ich stan nadal jest określany jako zły (4), są przestraszeni (8), zmęczeni (4), przemoknięci lub zmarznięci (4). Ponadto wspomniane są przypadki zakażenia COVID-19 (2).

6.1.2. Asocjacje

Asocjacji przed wprowadzeniem stanu wyjątkowego jest kilka, jednak wspomniane są one raz lub dwa razy. Wśród nich można wyróżnić określenia takie jak reżim Łukaszenki, kryzys migracyjny, krytyczna sytuacja, dramatyczny los czy katastrofa humanitarna.

Po 2 września powiązania te pojawiają się częściej. Podmiot kojarzy się przede wszystkim ze stanem wyjątkowym, sytuacją na granicy, *push-back*ami czy kryzysem migracyjnym.

6.2.3. Opozycje

W artykułach analizowanych dla dwóch wybranych okresów hasła z tej kategorii nie wystąpiły.

6.2.4. Ekwiwalenty

W analizowanych artykułach słowo „uchodźcy” zostało użyte 121 razy przed wprowadzeniem stanu wyjątkowego i 57 po jego wprowadzeniu. Nie zostało ono jednak użyte w każdym z artykułów. W przypadku artykułów przed 2 września nie wystąpiło ono w 10 artykułach z 59, a po tej dacie – w 19 z 32, a więc różnica ta jest dość znacząca.

W poniższej tabeli zostały przedstawione słowa nazywające opisywaną grupę i liczba ich wystąpień.

Tabela 4. Wybrane ekwiwalenty.

	przed	po
Uchodźcy	121	57
Migranci	117	143
Imigranci	45	22
Cudzoziemcy	35	37

Źródło: badania własne.

Niestety, co do stosowania danych terminów zamiennie nie można jednoznacznie stwierdzić, kiedy ta zamiennność występowała w przypadku artykułów, w których nie pojawia się słowo „uchodźca”. W przypadku okresu przed wprowadzeniem stanu wyjątkowego opcja stosowania podanych wcześniej ekwiwalentów zamiennie pojawia się tak samo często jak ta, w przypadku której nie stosowano ich zamiennie – 22 razy. W okresie po wprowadzeniu stanu wyjątkowego sytuacja wygląda nieco inaczej, ponieważ tutaj różnica jest znacząca – zamiennie stosowano te słowa w przypadku 13 artykułów, a dla pięciu z nich nie zostały one użyte zamiennie.

Przed 2 września najczęściej pojawiały się słowa migranci (117), osoby (95), grupa (88), a rzadziej imigranci (45) czy cudzoziemcy (35). Dla drugiego badanego okresu najczęściej pojawiały się następujące terminy: migranci (143), osoby (38), cudzoziemcy (37) i imigranci (22), gdzie różnice w liczbach są znaczne.

6.2.5. Działania podmiotu

Działania podmiotu przed wprowadzeniem stanu wyjątkowego skupione są wokół granicy. Podmiot przede wszystkim koczuje (87), znajduje się na granicy (21) i nielegalnie przekracza granicę (17) lub wyraża chęć jej przekroczenia (11). Według relacji osób przebywających na granicy, głównie funkcjonariuszy i funkcjonariuszek Straży Granicznej, uchodźcy znajdują się po stronie białoruskiej (8) lub przebywają w lesie (6). Dodatkowo dziennikarki i dziennikarze oraz działaczki i działacze donoszą, że starają się oni o ochronę (18), czekają na pomoc (8), gdyż zmuszeni byli do ucieczki (8). W czasie przebywania na granicy przebywają w obozowiskach (7) i w związku z brakiem innego pożywienia zmuszeni są jeść rośliny (6) oraz pić wodę z jezior i rzek, często zanieczyszczoną (8). Pozostają również w kontakcie z fundacjami czy adwokatami, którzy pomagają im w ubieganiu się o ochronę międzynarodową.

W okresie po wprowadzeniu stanu wyjątkowego sytuacja podmiotu niewiele się zmienia, ponieważ dalej przekracza on nielegalnie granicę (36), koczuje w jej okolicach (17) i ukrywa się w lasach (10). Podmiot nadal wyraża chęć przedostania się do Polski (9) lub innych państw członkowskich UE (3). Pojawia się problem z jednoznacznym określeniem miejsca, w którym podmiot przebywa – z jednej strony pojawiają się doniesienia o jego obecności na terenie Polski (10), a z drugiej strony, według doniesień Straży Granicznej, znajduje się on po stronie białoruskiej (4), co jest argumentem w sporze o to, kto powinien udzielić pomocy. W tym okresie wspomniane zostają wszelkie problemy związane z ukrywaniem tożsamości, zgubionymi dokumentami, próbą potwierdzenia danych i tożsamości oraz domniemane powiązania z Państwem Islamskim. Podmiot, starając się o azyl, nadal pozostaje w kontakcie z fundacjami i prawnikami.

6.2.6. Działania wobec podmiotu

Przed 2 września działania wobec podmiotu to przede wszystkim działania funkcjonariuszy Straży Granicznej, która zatrzymuje (36), odmawia wpuszczenia na teren Polski (32) oraz odmawia dostarczenia pomocy (38). W kontraście pojawiają się działania fundacji i społeczności, które skupiają się na organizowaniu pomocy (31), pozostawianiu w kontakcie z aktywistami, adwokatami i wolontariuszami (16), zbieraniu niezbędnych rzeczy (8). Jednak działania te nie są w stanie zwalczyć wymierzonej w nich propagandy (3) i brutalnego traktowania (15). Nie otrzymują oni wymaganej pomocy medycznej (12), ich prawa nie są respektowane (16), a ponadto są ciągle pilnowani (6) i otoczeni przez Straż Graniczną (14) i wykorzystywani przez Łukaszenkę jako pionki w grze politycznej (13). Ich sytuację komplikuje fakt, że ich położenie ciągle się zmienia ze względu na przrzucanie i wypychanie na granicę (14) oraz celowe wysyłanie na granicę (13), choć w niektórych przypadkach umieszczani są oni w ośrodkach (16).

Po wprowadzeniu stanu wyjątkowego sytuacja uchodźców niewiele się zmienia, są wypychani na granicę (42), a Straż Graniczna zapobiega ich przedostaniu się do Polski (23) wyłapując ich i zatrzymując (17). Wolontariusze i aktywiści pozostają z nimi w kontakcie (12) lub próbują się z nimi kontaktować (6), są przekazywane im niezbędne rzeczy przez grupy pomocowe (10), wzywa się do nich pomoc (12), która później jest im udzielana przez służby lub działaczy (22). Dodatkowo mieszkańcy oferują pomoc uchodźcom

(9), martwią się o nich i troszczą (14), a grupy pomocowe dostarczają im koce, ciepłe ubrania, prowiant i napoje (13) i oferowana jest im pomoc w wypełnianiu dokumentów (18). Uchodźcy są wywożeni do lasu (11) i transportowani w nieznanym im miejscu (16), dochodzi do pobić, nadużyć i brutalnych zachowań ze strony funkcjonariuszy (20), którzy odmawiają przekazania pomocy dla nich i zabierają je (20).

6.3. Wirtualna Polska

Analizą objęto 43 artykuły, w tym 32 przed wprowadzeniem stanu wyjątkowego i 11 po 2 września. W tych dwóch okresach autorki i autorzy powoływali się na różne źródła, w pierwszym jednymi z najczęściej cytowanych źródeł były różne wypowiedzi przedstawicieli i przedstawicielek fundacji oraz Straży Granicznej, rzadziej ale nadal wyróżniającą się grupą były cytaty polityków Prawa i Sprawiedliwości, zaś zdecydowanie najwięcej informacji było tekstem oryginalnym.

Po wprowadzeniu stanu wyjątkowego autorki i autorzy tylko w nielicznych przypadkach powoływali się na członków fundacji. Znacznie częściej cytowani byli reprezentanci Straży Granicznej, mieszkańcy przygranicznych miejscowości oraz inne media. Co ciekawe, stosunkowo często cytowana była prawdopodobnie jedna osoba, czyli sołtys lub sołtyska „z przygranicznej miejscowości w gminie Michałowo”. Różnice w źródłach, na których autorki i autorzy opierali swoje teksty, mogą wynikać z ograniczenia dostępu mediom oraz innym osobom postronnym do strefy granicznej, w związku z czym dziennikarki i dziennikarze zostali zmuszeni szukać innych źródeł, np. wśród osób mieszkających przy granicy.

Zaznaczyć trzeba, że ze względu na szczególnie małą liczbę artykułów w drugim okresie, niektóre często powtarzane hasła mogły zostać użyte tylko w obrębie jednego artykułu. Taka sytuacja ma miejsce np. w działaniach podmiotu. W tej kategorii wyróżniono 31 różnych haseł, występujących łącznie 60 razy. Najczęściej używanym było „kupuje namioty, palniki gazowe, ubrania rybackie”, które wystąpiło pięć razy, ale tylko w jednym artykule. Takie artefakty mogą pojawiać się szczególnie przy opisie działań podmiotu lub wobec podmiotu. Kategorie określeń i ekwiwalentów służą raczej do wielokrotnego, ogólnego wskazania, jaki jest badany podmiot i kim jest, zaś dwie następne kategorie mogą zawierać konkretne i wyjątkowe działania podmiotu, opisywane tylko w jednym artykule, ale wielokrotnie powtarzane. Dlatego przy analizie tych grup szczególną uwagę zwracano nie na liczbę wystąpień, a raczej na pewne wyróżniające się grupy haseł, które wskazywały na ogólną tendencję czy sposób działania.

6.3.1. Określenia

W obu badanych okresach opisywana jest narodowość grupy, są to jednak znacząco różne opisy, w artykułach przed wprowadzeniem stanu wyjątkowego autorki i autorzy wspominają dziesięć krajów pochodzenia (w sumie 66 wystąpień), z czego najczęstsze to Afganistan (31) oraz Irak (18). W artykułach po 2 września pojawia się jedynie pięć krajów (11 wystąpień), najczęstszym jest Kongo (5), które razem z Rwandą (1) i Turcją (1) nie były wzmiankowane przed tą datą.

W okresie przed 2 września liczne określenia wskazują na płeć członków grupy, prawie równie często uchodźcy są kobietami, dziećmi i mężczyznami, w drugim okresie są tylko dwie wzmianki o kobietach. Warto zwrócić uwagę, że przed 2 września przedstawiciele fundacji mówili wyłącznie o kobietach i dzieciach, zaś Straży Granicznej twierdzili, że „nie ma wśród nich [podmiotu] dzieci” (3).

Kolejną wyróżniającą się grupą są opisy złego stanu zdrowia uchodźców oraz brak dostępu do wody i jedzenia. W pierwszym okresie określenia z tej kategorii są używane najliczniej i najczęściej spośród wszystkich. Połowa z nich to wypowiedzi przedstawicieli i przedstawicielek różnych fundacji (głównie Fundacja Ocalenie), zaś rzeczniczka SG tylko raz wypowiedziała się na ten temat, twierdząc, że „nie są chorzy”. Uchodźcy są przedstawiani jako „chorzy lub w złym stanie zdrowia” (24), w „krytycznym stanie” (8), „nie mają[cy] wody i picia” (14) oraz „wymagają[cy] pomocy lekarskiej” (8).

W artykułach po 2 września także występują takie określenia jak „umierają z wychłodzenia lub wyczerpania” (4) czy „chorzy” (2). Jednak z podobną częstotliwością badana grupa opisywana jest jako „nie-

legalna” (6) i stwarzająca zagrożenie. Wskazuje to na pewną zmianę narracji w negatywnym kierunku. O ile słowo „nielegalni” jest jednym z najczęściej używanych w obu przedziałach czasowych, to jednak w pierwszym badanym okresie jest jedynym negatywnym słowem, które było używane do opisu badanej grupy.

6.3.2. Asocjacje

W tej kategorii wyraźnie widać zmianę nastawienia do uchodźców. O ile w pierwszym okresie podmiot jest łączony z „kryzysem na granicy”, „kryzysem migracyjnym” oraz prowokacjami prezydenta Białorusi, o tyle po 2 września był już kojarzony głównie z terroryzmem czy formacjami zbrojnymi. Zaznaczyć trzeba, że w artykułach po wprowadzeniu stanu wyjątkowego wszystkie asocjacje, z wyłączeniem jednej wzmianki, są cytatami polityków Prawa i Sprawiedliwości oraz członków rządu.

6.3.3. Opozycje

W analizowanych okresach nie znaleziono żadnych opozycji.

6.3.4. Ekwiwalenty

Słowo „uchodźcy” w artykułach przed wprowadzeniem stanu wyjątkowego zostało użyte 127 razy i 14 po w tym okresie. Zaznaczyć trzeba, że nie było używane w każdym artykule. W pierwszym badanym okresie w 5 z 32 artykułów nie występuje określenie „uchodźca”, zaś w artykułach opublikowanych po 2 września – w 7 z 11 tekstów. Odnosząc się do pierwszego i drugiego pytania badawczego, należy zauważyć, że w artykułach licznie stosowano inne ekwiwalenty, a ich stosowanie uległo dużej zmianie.

Tabela 5. Wybrane ekwiwalenty.

	przed	po
Uchodźcy	126	14
Cudzoziemcy	49	8
Migranci	36	58
Imigranci	34	11

Źródło: badania własne.

W pierwszym badanym okresie słowo „uchodźca” było używane częściej niż suma trzech pozostałych ekwiwalentów. Tylko w nielicznych artykułach używano wymiennie różnych określeń, nawet jeśli nie pojawiało się w nich słowo „uchodźcy”.

W okresie po wprowadzeniu stanu wyjątkowego najczęściej stosownym określeniem było „migranci”. Pojęcie to znacznie przeważa nad pozostałymi. Przyczyną większej rozbieżności w liczbie używania różnych ekwiwalentów jest fakt, że były one stosowane zamiennie w obrębie jednego artykułu prawie wyłącznie wtedy, kiedy pojawiało się także słowo „uchodźca”, które, jak wskazywano wyżej, pojawiło się w 4 z 11 artykułów. W większości artykułów, w których używane było określenie „migranci”, nie występowały inne ekwiwalenty.

Oprócz haseł wymienionych w tabeli, przed 2 września w pojedynczych przypadkach użyte były słowa „emigranci” (2) i „obcokrajowcy” (2), zaś po wprowadzeniu stanu wyjątkowego raz zostało użyte określenie „turysta Łukaszenki”.

W obu okresach używane były także inne ekwiwalenty służące raczej do ogólnego wskazania podmiotu, na temat którego wypowiada się nadawca, niż przypisania go do konkretnej grupy osób, takie jak „grupa” (39 w pierwszym okresie i 8 w drugim okresie) oraz „osoby” (23 w pierwszym okresie i 4 w drugim okresie).

6.3.5. Działania podmiotu

Przed wprowadzeniem stanu wyjątkowego najczęściej opisywanymi działaniami uchodźców było przebywanie na granicy, „koczowanie”, „nielegalne przekraczanie granicy” oraz „chęć ubiegania się o ochronę międzynarodową”, zaś po nim podmiot najczęściej „kupował namioty, palniki gazowe, ubrania rybackie” (5 wystąpień na 56 wszystkich); jak wskazano we wstępie, ten zwrot jest artefaktem, gdyż pojawił się tylko w jednym artykule. Poza tym najczęstsze opisy dotyczyły przekraczania granicy oraz „nielegalnego przekraczania granicy”.

Pierwszą wyróżniającą się grupą działań podmiotu są opisy określające miejsca, w których znajdują się uchodźcy. Dotyczy to jednak wyłącznie pierwszego okresu badania, po 2 września takie informacje się nie pojawiają. Zdecydowanie najczęściej (47 wystąpień) używane były określenia wskazujące, że uchodźcy nie są ani w Polsce, ani w Białorusi, przebywają „na granicy”, „strefie przygranicznej”, „na ziemi niczyjej” czy „w pobliżu Usnarza Górnego”. Te określenia są jednocześnie najczęstszymi wśród wszystkich działań podmiotu. Znacznie rzadziej podmiot jest „po stronie białoruskiej” (17) lub po stronie polskiej (10).

Następnymi wyróżniającymi się działaniami podmiotu są te związane z przekraczaniem granicy. W pierwszym badanym okresie podmiot najczęściej „nielegalnie przekraczał granicę”: 21 wystąpień wobec 8 wzmianek o przekraczaniu granicy bez przymiotnika „nielegalnie”. Autorki i autorzy artykułów często wskazywali, że uchodźcy utknęli między Polską a Białorusią i „nie mogą się cofnąć ani przekroczyć granicy” (11), przy czym Straż Graniczna ani razu nie wypowiadała się na ten temat.

W artykułach po 2 września także pojawia się określenie „nielegalnie przekraczają granicę”, jednak większość opisów skupia się na sposobie przekraczania granicy: „znaleźli sposób na płot Błaszczaka” (4), „ukrywają się w lesie” (3) czy „przechodzą przez słabo pilnowane miejsce” (2). Uchodźcy także po prostu „przechodzą przez granicę” (3) lub „przedostają się w głąb kraju” (2).

W pierwszym okresie uchodźcy, głównie przez przedstawicieli i przedstawicielki fundacji, przekazywali informacje o „złym stanie zdrowia” czy prosili o pomoc, zaś członkowie i członkinie fundacji dodawali, że uchodźcy nie mają jedzenia ani wody lub „piją brudną wodę ze strumyka”. Po 2 września takie informacje pojawiały się nielicznie.

Celami i motywacjami uchodźców, które były opisywane tylko w artykułach przed wprowadzeniem stanu wyjątkowego, była chęć ubiegania się o ochronę międzynarodową i dostania się do Unii Europejskiej oraz ucieczka przed zagrożeniem.

6.3.6. Działania wobec podmiotu

W pierwszym badanym okresie zdecydowanie najczęściej podejmowanym działaniem jest „zatrzymywanie” (33) uchodźców przez straż graniczną, „umieszczanie w strzeżonych ośrodkach” (20) oraz niewpuszczanie lub uniemożliwianie przejścia przez granicę na teren Polski (18) czy zapobieganie próbom przekraczania granicy (4). Uchodźcy, zdaniem przedstawicieli i przedstawicielek fundacji, są wywożeni przez Straż Graniczną (8). Ponadto są „kontrolowani” (7), „przetrzymani na pasie na granicznym” (5), „uwięzieni” (3) i „otoczeni” (3) przez polskie i białoruskie służby. Strona białoruska „wypycha”, „przepycha” uchodźców na granicę (7) lub są oni „puszczani przez Łukaszenkę” (2). Są zachęceni i otrzymują pomoc w przekroczeniu granicy (3) lub „nielegalnym” przekraczaniu granicy (3). Jeżeli uchodźcy przejdą na stronę polską, są „cofani na Białoruś” (1), a straż graniczna stosuje „push-back” (4) lub „porzuca ich w lesie” (2).

Działania wobec podmiotu odmiennie rysują się w artykułach po 2 września. Uchodźcy najczęściej są „zatrzymywani” (7) lub „wyrzucani”, „doprowadzani”, „odstawiani”, „wypychani”, „cofani”, „wywożeni”

(8) na stronę białoruską przez Straż Graniczną. Ponadto Staż Graniczna „udaremnia próby nielegalnego przekraczania granicy” (1) czy „przewozi ich” (1). Zaś „Białorusini wypychają ich do Polski” (1).

W artykułach przed wprowadzeniem stanu wyjątkowego organizacje społeczne chcą lub udzielają im pomocy humanitarnej (19), jednocześnie zwracając uwagę, że ani Straż Graniczna, ani Rząd, ani też Białoruś takiej pomocy im nie udziela oraz nie pozwala udzielić (19). Jednocześnie zwraca się uwagę, że Polska „powinna udzielić im pomocy na mocy decyzji Europejskiego Trybunału Praw Człowieka” (3), o pomoc apeluje także RPO (2). Przedstawiciele i przedstawicielki Straży Granicznej twierdzą, że udzielają im pomocy (3), a strona białoruska dostarcza regularnie jedzenie i wodę (7). Rząd powtarza, że wysłał pomoc humanitarną (7), ale została ona zatrzymana na przejściu granicznym przez stronę białoruską (7), bo, jak twierdzi, nie może im udzielić pomocy bezpośrednio na granicy (1), gdyż, jak wskazywano wyżej, jego zdaniem uchodźcy nie są w Polsce, związku z tym wymagana jest zgoda Białorusi na udzielenie im pomocy humanitarnej.

W drugim badanym okresie pomocy uchodźcom najczęściej udzielała strona białoruska (7) (głównie cytaty za białoruskim Państwowym Komitetem Granicznym). Polska Straż Graniczna dostarcza im jedzenie i wodę oraz udziela pomocy medycznej (7). Z drugiej strony uchodźcy są bici przez Polaków (1) i Białorusinów (1) czy „straszeni bronią palną” (1).

W pierwszym okresie członkowie i członkinie fundacji próbują kontaktować się z uchodźcami przez megafon (7), jednak Straż Graniczna i inne służby notorycznie utrudniają ten kontakt poprzez zagłuszenie, zasłanianie czy niedopuszczanie pełnomocników do uchodźców (15). W odpowiedzi SG dementuje te zarzuty (1).

Podobna sytuacja ma miejsce w kwestii przyjmowania wniosków o ochronę międzynarodową. RPO i fundacje twierdzą, że wnioski są składane, ale nie przyjmowane (7), zaś Straż Graniczna twierdzi, że nie ma takiego obowiązku (1), prawdopodobnie dlatego, że uchodźcy nie znajdują się na terenie Polski. Wskazuje się także, że wnioski są przyjmowane (1).

7. Wnioski końcowe

Narracja prowadzona przed wprowadzeniem stanu wyjątkowego na wszystkich analizowanych portalach ma bardziej obrazowy charakter. Związane jest to z dostępnością strefy przygranicznej dla dziennikarzy i dziennikarek oraz przedstawicieli i przedstawicielek fundacji. W tym okresie możliwe było prowadzenie relacji na bieżąco, co widoczne było w sposobie opisywania sytuacji – wskazywano na bardziej konkretne działania, możliwe było także uzyskanie dokładniejszych informacji dotyczących np. stanu zdrowia.

Narracja drugiego okresu objętego analizą jest prowadzona w sposób bardziej oficjalny, co wynika z ograniczenia dostępności. W tym czasie w cytowanych źródłach częściej niż wcześniej pojawiają się wypowiedzi przedstawicieli i przedstawicielek Straży Granicznej i rządu. Po 2 września na wszystkich portalach znacząco zmniejszył się udział cytaowań przedstawicieli i przedstawicielek fundacji, lewicy i Koalicji Obywatelskiej, a to właśnie te osoby odpowiedzialne były za bardziej „emocjonalne” wypowiedzi, wskazujące na cierpienie i dramatyczną sytuację osób na granicy. Z drugiej strony w tym czasie uchodźca stawiany jest w bardziej negatywnym świetle i przedstawiany jako zagrożenie.

Odpowiadając na dwa pierwsze pytania badawcze (czy definicje medialne pojęcia „uchodźca” różnią się od definicji normatywnych oraz czy media stosują rozróżnienie między pojęciami „uchodźca”, „imigrant”, „cudzoziemiec”), należy zauważyć, że w artykułach pojawiają się w analizowanej płaszczyźnie sprzeczne informacje, nawet w ramach wypowiedzi pochodzących z tego samego źródła. Trudno zatem stworzyć jednolitą „medialną” definicję pojęcia „uchodźca”. Można jednak stwierdzić, że pojęcie to bywa używane wymiennie z innymi, takimi jak „migrant”, „imigrant” czy „cudzoziemiec”, mimo że – jak sygnalizowano – pojęcia te mają odmienne definicje normatywne. Liczne wystąpienia poszczególnych ekwiwalentów (zwłaszcza słowa „migrant”) zestawione z liczbą wystąpień słowa „uchodźca”, które w niektórych artykułach nie pojawia się

wcale, nasuwa jednak kolejne pytanie, czy na podstawie analizowanych artykułów można w ogóle mówić o „uchodźcy” (jako takim).

Odnosząc się do pytania dotyczącego możliwego sposobu postrzegania uchodźcy przez społeczeństwo, trzeba zauważyć, że w zależności od cytowanego źródła opis ten może się różnić. Z jednej strony przedstawiciele i przedstawicielki różnorodnych fundacji, partii politycznych takich jak Lewicy oraz Koalicji Obywatelskiej zwracali uwagę na to, że uchodźca to osoba, która jest chora, cierpiąca i potrzebuje pomocy. Z drugiej jednak strony, zwłaszcza po wprowadzeniu stanu wyjątkowego, w analizowanym materiale pojawiły się rządowe doniesienia o stwarzanym przez uchodźców zagrożeniu, nieodpowiedzialnych zachowaniach czy powiązaniach terrorystycznych. Ten ostatni zabieg wydaje się być przykładem jednej z technik neutralizacji G. Sykesa i D. Matzy – zaprzeczenia ofiary¹⁰⁶. Ukazywanie niebezpiecznych powiązań uchodźców może wywoływać w odbiorcy silne emocje, takie jak strach, i powodować odbieranie tej grupy jako zagrożenia¹⁰⁷. Jednocześnie częste nazywanie uchodźców migrantami niejako odbiera im należne ze statusu uchodźcy uprawnienia. O ile uchodźca jest ofiarą niezależnych od niego okoliczności, to migrant ponosi konsekwencje swojej decyzji o opuszczeniu rodzinnego kraju. Wszystko to powoduje, że osoby z tej grupy nie są widziane jako ofiary, a co za tym idzie, nie trzeba im pomagać. Wiąże się z tym także technika zaprzeczenia odpowiedzialności¹⁰⁸, dostrzegana na przykładzie opisu miejsca przebywania uchodźców. Wskazywanie, że są oni na Białorusi lub ogólnie „przy granicy”, a nie w Polsce, pozornie zwalnia stronę polską od udzielania im pomocy, gdyż zająć się tym powinno państwo, na terytorium którego osoby te przebywają. Zastosowanie tych technik może nie tylko usprawiedliwiać działania (a także ich brak) ze strony państwa, ale też prowadzić do kształtowania w społeczeństwie nieprawidłowego obrazu problemu uchodźstwa¹⁰⁹. Wydaje się jednak, że na opisany problem należy w tej konkretnej sytuacji spojrzeć szerzej. Techniki neutralizacji w klasycznej postaci służą bowiem zredukowaniu własnego dysonansu poznawczego. Tymczasem w analizowanym przypadku stosowane przez polityków odwołanie do lęków społecznych i dehumanizowanie grupy „obcych” może służyć zniwelowaniu dyskomfortu psychicznego nie tyle własnego (polityków), ile tej części społeczeństwa, która nie jest przychylnie nastawiona do uchodźców. Przekaz tego rodzaju uwalnia od poczucia winy w związku z zaistniałą sytuacją. Trzeba jednak zaznaczyć, że ta narracja dotyczy tylko części społeczeństwa.

Z kolei działania organów państwowych (zarówno białoruskich, jak i polskich) opisywane są w sposób podkreślający ich stanowczość, a nawet akcentujący element przemocy – aktywności podejmowane wobec podmiotu to: wypychanie, odpychanie, wyrzucanie, przerzucanie, zawracanie, zamykanie, odmawianie opieki lekarskiej czy żywności. Informacje takie przeważają nad doniesieniami o pomocy, jakiej funkcjonariusze udzielają osobom na granicy. Natomiast opisywane są rozliczne działania podejmowane przez organizacje społeczne, poszczególnych polityków i obywateli – to oni udzielają pomocy, próbują dostarczyć osobom „uwięzionym” na granicy żywność i leki, a ich działania są utrudniane przez Straż Graniczną.

Kolejne pytanie badawcze brzmiało: czy sposób prezentowania przez media sytuacji na granicy polsko-białoruskiej może przyczynić się do wzrostu nieprzychylnych postaw wobec uchodźców?. Można, jak się wydaje, przyjąć, że przekazywany przez media częściowo negatywny obraz może skutkować kreowaniem wrogiego nastawienia wobec omawianej grupy. Zdają się to potwierdzać wyniki przeprowadzonego przez Ipsos sondażu dotyczącego traktowania osób podejmujących próbę przekroczenia granicy polsko-białoruskiej. 52% respondentów było bowiem przeciwnych wpuszczaniu tych osób do Polski¹¹⁰. Wyniki sondażu

106 G.M. Sykes, D. Matza, *Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency*, „American Sociological Review” 1957, t. 22, nr 6, s. 668, <https://doi.org/10.2307/2089195>.

107 W. Klaus, „Obcy” w społeczeństwie – kreowanie inności i wykorzystywanie wizerunku Obcego, [w:] K. Buczkowski, W. Klaus, P. Wiktorska, D. Woźniakowska-Fajst (red.), *Zmiana i kontrola. Społeczeństwo wobec przestępczości*, Scholar Warszawa 2017, s. 72.

108 G.M. Sykes, D. Matza, *Techniques of Neutralization...*, op.cit., s. 667.

109 Warto także zaznaczyć, że tworzenie dyskursu jest elementem władzy, z którym mogą wiązać się zmiany prawa – zob. W. Klaus, „Obcy” w społeczeństwie..., op.cit., s. 73.

110 Dane przywołane z sondażu IPSOS, za: P. Pacewicz, *52 proc. za wypychaniem uchodźców. Mężczyźni na zimno, kobiety ze współczuciem*, https://oko.press/52-proc-za-wypychaniem-uchodzcow-mezczyzni-na-zimno-kobiety-ze-wspolczuciem/?fbclid=IwAR3n4Tu_mAyo-hvxySdBMMjIDXzZ3yu-yXvrXOOQBq9GT9GH4q_BrQNEcOA [dostęp: 22.03.2022].

należy jednak interpretować z ostrożnością. Trudno bowiem pominąć podejmowane przez społeczeństwo w związku z sytuacją na granicy polsko-białoruskiej działania, które miały charakter silnie pozytywny. Szczególną uwagę zwracają w tym kontekście liczne protesty przeciw działaniom rządu, zbiórki darów i funduszy, aktywna pomoc rodzinom, które trafiły do Polski, organizowanie inicjatyw i wydarzeń online oraz lobbowanie na rzecz osób na granicy w Sejmie i Senacie. Relacje z tych działań są w prasie silnie obecne. Z kolei postawy negatywne widoczne były np. w wypowiedziach na forach internetowych, które jednak spotykały się ze sprzeciwem innych komentujących.

Ostatnie postawione pytanie dotyczyło realizacji przez media funkcji informacyjnej. Jak już wcześniej wspomniano, wprowadzenie stanu wyjątkowego wpłynęło na sposób pozyskiwania informacji – nie mogąc bowiem relacjonować „z miejsca wydarzeń”, media cytowały wypowiedzi innych osób, w szczególności członków Rządu i Straży Granicznej. Z racji na wprowadzone ograniczenia – w artykułach objętych analizą powoływano się częściej na inne media czy posty opublikowane w mediach społecznościowych (głównie Twitter). Na portalu WP i Onet po 2 września widoczny stał się też wzrost cytowań wypowiedzi mieszkańców przygranicznych gmin. Podyktowane ograniczeniami wynikającymi ze stanu wyjątkowego sposoby pozyskiwania informacji stawiają więc pod znakiem zapytania wiarygodność tych przekazów. Konstatacja ta wydaje się istotna, zwłaszcza w kontekście innych, zarejestrowanych w okresie stanu wyjątkowego zmian cechujących przekaz, w tym częściej występującej po 2 września negatywnej „odslony” obecności uchodźców na granicy polsko-białoruskiej.

Bibliografia

- Adamczyk W., *Media masowe w procesie budowania demokracji w Polsce (1989–1995)*, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań 1999.
- Bartmiński J. (red.), *Współczesny język polski*, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2001.
- Buczkowski K., Klaus W., Wiktorska P., Woźniakowska-Fajst D. (red.), *Zmiana i kontrola. Społeczeństwo wobec przestępczości*, Scholar Warszawa 2017.
- Chlebny J. (red.), *Prawo o cudzoziemcach. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2020, Legalis.
- Cohen S., *Folk Devils and Moral Panics*, MacGibbon & Kee, London 1972.
- Fatyga B., Dudkiewicz M., Kietlińska B. (red.), *Praktyki Badawcze*, Instytut Stosowanych Nauk Społecznych UW, Warszawa 2015.
- Głowiński M. (red.), *Język i społeczeństwo*, Wydawnictwo Czytelnik, Warszawa 1980.
- Goode E., Ben-Yehuda N., *Moral Panics: the Social Construction of Deviance*, Wiley-Blackwell, New York 2009.
- Hadzińska-Wyrobek A., *Uchodźcy – azył polityczny i status uchodźcy w Polsce po 1945 roku*, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa, Poznań 2015.
- Iwanicka A., Walter N., *Radio w sieci – kontra czy wzmocnienie tradycyjnego radia?*, „Neodidagmata” Poznań 2005, nr 27/28, s. 107-117.
- Jakubowski A., Bronisz U., *Granica Unii Europejskiej jako czynnik (dez)aktywizujący rozwój i konkurencyjność obszarów przygranicznych*, [w:] A. Grynia (red.), *Wybrane aspekty rozwoju i konkurencyjności nowych krajów członkowskich Unii Europejskiej*, Wydział Ekonomiczno-Informatyczny w Wilnie, Uniwersytet w Białymstoku, Wilno 2015, s. 627-639 <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/11150> [dostęp: 19.11.2021].
- Informacja statystyczna za 2019 r.*, Straż Graniczna, Warszawa 2020, <https://strazgraniczna.pl/download/1/24870/Informacja%20statystyczna%2020r.pdf> [dostęp: 24.06.2022].
- Informacja statystyczna za 2020 r.*, Straż Graniczna, Warszawa 2021, <https://strazgraniczna.pl/download/1/24870/Informacja%20statystyczna%2020r.pdf> [dostęp: 24.06.2022].
- Informacja statystyczna za 2021 r.*, Straż Graniczna, Warszawa 2022, <https://strazgraniczna.pl/download/1/27269/Informacja%20statystyczna%2021r.pdf> [dostęp: 24.06.2022].

- Juza M., *Internet jako nowe medium masowe: szanse, zagrożenia, perspektywy*, „Studia Medioznawcze” 2007, nr 2 (29), s. 62-90, <https://core.ac.uk/download/pdf/286319026.pdf> [dostęp: 24.06.2022].
- Kampka A., *Retoryka wizualna. Perspektywy i pytania*, „Forum Artis Rethoricae” 2011, nr 1, s. 7-23, https://retoryka.edu.pl/wp-content/uploads/2018/05/far_nr1_art1.pdf [dostęp: 24.06.2022].
- Kicior B., *Po co nam media – po co my mediom? Funkcje i oddziaływanie mediów masowych w społeczeństwie*, „Social Contexts”, 2018, t. 6, nr 1, <http://kontekstyspoleczne.umcs.lublin.pl/wp-content/uploads/2018/12/Kicior-6-1-2018.pdf>.
- Kłosiński M., *Semantyczna analiza pojęć „bezrobocie” i „bezrobotny” („bezrobotni”) w wypowiedziach prasowych*, „Kultura i Społeczeństwo” 1994, t. 38, nr 3, s. 151-162.
- Kozłowska A., *Oddziaływanie mass mediów*, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2006, http://otworzksiazke.pl/ksiazka/oddziaływanie_mass_mediow/ [dostęp: 01.12.2021].
- Kubiak K. (red.), *Zarządzanie w sytuacjach kryzysowych niepewności*, Wyższa Szkoła Promocji, Warszawa 2012.
- Uchodźca [ciekawostki], [w:] Słownik języka polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/ciekawostki/haslo/uchodzca;5756878.html> [dostęp: 12.11.2021].
- Machińska H., *Wizytacje przedstawicieli RPO w jednostkach Straży Granicznej w rejonie objętym stanem wyjątkowym*, 2021, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/RPO-wizytacje-straz-graniczna-stan-wyjatkowy> [dostęp: 25.11.2021].
- McQuail D., *Teoria komunikowania masowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Michalczyk S., *Teoria komunikowania masowego. Skrypt dla studentów dziennikarstwa i komunikacji społecznej*, Uniwersytet Śląski, Katowice 2019.
- Młynarska-Sobaczewska A., *Wolność wirtualnej wypowiedzi*, „Państwo i Prawo” 2008, nr 2, s. 48-60.
- Mrozowski M., *Przenikanie mediów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2020.
- Pacek J., *Pole semantyczne terminu „książka elektroniczna”*, „Zagadnienia Informatyki Naukowej – Studia Informacyjne” 2016, t. 54, nr 1, s. 95-107, <https://www.doi.org/10.36702/zin.290>.
- 25 sierpnia 1991 roku ogłoszono niepodległość Republiki Białoruś, <https://www.radio.bialystok.pl/pogon/index/id/102514> [dostęp: 19.11.2022].
- Régine R., *Badanie pól semantycznych: doświadczenia Ośrodka Leksykologii Politycznej w Saint-Cloud*, [w:] M. Głowiński (red.), *Język i społeczeństwo*, Wydawnictwo Czytelnik, Warszawa 1980.
- Siwicki M., *Prasa internetowa a obowiązek rejestracji prasy*, „Przegląd Sądowy” 2011, nr 1 s. 61-73.
- Starzewski Ł., *Pomoc materialna RPO dla cudzoziemców i organizacji pomocowych działających przy granicy polsko-białoruskiej*, 2021, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/pomoc-materialna-rpo-dla-cudzoziemcow-i-organizacji-pomocowych-dzialajacych-przy-granicy> [dostęp: 23.11.2021].
- Starzewski Ł., *Ustawa o budowie muru na granicy częściowo niekonstytucyjna. Uwagi RPO dla Senatu*, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-granica-budowa-muru-senat> [dostęp: 23.11.2021].
- Sykes G.M., Matza, D., *Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency*, „American Sociological Review” 1957, t. 22, nr 6, s. 664-670, <https://doi.org/10.2307/2089195>.
- Szwed R., *Funkcje mediów w demokracjach*, „Rocznik Nauk Społecznych” 2020, t. 12, nr 4, s. 5-25, <https://doi.org/10.18290/rns20484-1>.
- Tokarski R., *Słownictwo jako interpretacja świata*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski*, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2001.
- Tuleja P. (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, LEX.
- Uniwersalny Słownik Języka Polskiego, Reader's Digest, Warszawa 2007.
- Warمیńska K., Urbaniak A., *Czym jest Kraków? Analiza pola semantycznego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2017, nr 3(963), <https://doi.org/10.15678/ZNUEK.2017.0963.0306>.
- Waściński K., *Granice RP*, <https://www.strazgraniczna.pl/pl/granica/granice-rp/1910,Granice-RP.html> [dostęp: 24.03.2022].
- Wierzbicki B., *Uchodźcy w prawie międzynarodowym*, PWN, Warszawa 1993.

Zaremba M. (red.), *Prawo prasowe. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2018, LEX.

Zasady i tryby ustalania statusu uchodźcy. Zgodnie z Konwencją dotyczącą statusu uchodźcy z 1951 r. wraz z Protokołem dodatkowym do niej z 1967. Podręcznik, Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do Spraw Uchodźców, Warszawa 2007.

Ząbek M. (red.), *Obywatelstwo na progu XXI wieku. Konteksty prawne i kulturowe na progu XXI wieku*, Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego, Biuro Krajowe UNCHR w Polsce, Międzynarodowe Centrum Dialogu Międzykulturowego i Międzyreligijnego UKSW, Warszawa 2013.

Akty prawne:

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z dnia 10 grudnia 1948 r., <https://www.gov.pl/attachment/af132db5-7064-4b9a-815e-1e30697d0868> [dostęp: 24.03.2022].

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z dnia 4 listopada 1950 r., tj. Dz.U. 1993, poz. 284 ze zm.

Konwencja dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r., tj. Dz.U. 1991, poz. 515.

Protokół dotyczący statusu uchodźców, sporządzony w Nowym Jorku dnia 31 stycznia 1967 r., tj. Dz.U. 1991, poz. 517.

Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. – Prawo prasowe, tj. Dz.U. 2018, poz. 1914.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997, Nr 78 poz. 483 ze zm.

Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, (tekst skonsolidowany), Dz. Urz. UE C 326 z 26.12.2012 r., s. 391.C326/391.

Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, tj. Dz.U. 2021, poz. 1108.

Traktat o Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana), Dz. Urz. UE C 326 z 18.10.2012 r., s. 13.

Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana), Dz. Urz. UE C 326 z 18.10.2012 r., s. 47.

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/32/UE z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie wspólnych procedur udzielania i cofania ochrony międzynarodowej (Dz. U. UE. L180 z 2013 r., s. 60).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 604/2013 z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie ustanowienia kryteriów i mechanizmów ustalania państwa członkowskiego odpowiedzialnego za rozpatrzenie wniosku o udzielenie ochrony międzynarodowej złożonego w jednym z państw członkowskich przez obywatela państwa trzeciego lub bezpaństwowca, Dz. Urz. UE L 180 z 29.06.2013 r., s. 31.

Ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach, tj. Dz.U. 2021, poz. 2354.

Orzecznictwo:

Postanowienie WSA w Warszawie z 30 października 2008 r., II SA/Wa 1885/2007, LEX 521930.

Wyrok WSA w Łodzi z 12 lipca 2012 r., I SA/Łd 646/12, LEX 1266471.

Wyroki SN z 24 czerwca 2014 r., I CSK 532/13, OSNC 2015, poz. 61.

Wyrok SN z 28 października 2016 r., I CSK 695/15, OSNC 2017, poz. 73.

Wyrok TSUE z 14 maja 2019 r., C-391/16 M, C-77/17, C-78/17 ECLI:EU:C:2019:403.

Wyrok ETPC z 23 lipca 2020 r. w sprawie *M.K. i in. p-ko*, 40503/17, 42902/17, 43643/17, HUDOC.

Wyrok ETPC z 8 lipca 2021 r. w sprawie *D.A. i in. p-ko Polsce*, 51246/17, HUDOC.

Netografia:

- „Cudzoziemiec” [hasło], <https://dobryslownik.pl/slowo/cudzoziemiec/6977/> [dostęp: 12.12.2021].
- „Cudzoziemiec” [hasło], [w:] *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/cudzoziemiec;2449693> [dostęp: 12.11.2021].
- „Migrant” [hasło], [w:] *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/migrant;5451486.html> [dostęp: 22.11.2021].
- „Środki masowego przekazu” [hasło], [w:] *Encyklopedia PWN*, encyklopedia.pwn.pl [dostęp: 2.12.2021].
- „Uchodźca” [hasło], [w:] *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/uchodzca;5510203.html> [dostęp: 12.11.2021].
- [Statystyki: Polska, 2020], <https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/tabele/typDokumentu/2/rok/2020/> [dostęp: 26.03.2022].
- [Statystyki: Polska, 2020–2021], <https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/tabele/typDokumentu/2/rok/2020/rok2/2021/> [dostęp: 26.03.2022].
- [Statystyki: Polska, 2021], <https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/tabele/typDokumentu/2/rok/2021/> [dostęp: 26.03.2022].
- [Europa – mapy Google], <https://www.google.com/maps/place/Europa/@52.6309171,24.7178982,6z/data=!4m5!3m4!1s0x46ed8886cfadda85:0x72ef99e6b3fcf079!8m2!3d54.5259614!4d15.2551187?hl=pl> [dostęp: 26.11.2021].
- Jak jest oznakowany przebieg granicy polsko-białoruskiej?*, https://www.czeremcha.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=2077:jak-jest-oznakowany-przebieg-granicy-polsko-bialoruskiej&catid=127&Itemid=940 [dostęp: 19.11.2021].
- Kodeks Etyki Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich, <https://sdp.pl/kodeks-etyki-sdp/> [dostęp: 2.12.2021].
- Najbardziej opiniotwórcze media w Polsce 01–30.09.2021*, 2021, <https://www.imm.com.pl/najbardziej-opiniotworcze-media-w-polsce-2020-raport-roczny/> [dostęp: 25.03.2022].
- Najbardziej opiniotwórcze media w Polsce 01.01–31.12.2020*, <https://www.imm.com.pl/najbardziej-opiniotworcze-media-w-polsce-2020-raport-roczny/> [dostęp: 25.03.2022].
- Pacewicz P., *52 proc. za wypychaniem uchodźców. Mężczyźni na zimno, kobiety ze współczuciem*, https://oko.press/52-proc-za-wypychaniem-uchodzcow-mezczyzni-na-zimno-kobiety-ze-wspolczuciem/?fbclid=IwAR3n4Tu_mAyo-hvxySdBMMjiDXzZ3yu-yXvrXOOQBq9GT9GH4q_BrQNEcOA [dostęp: 22.03.2022].
- Drogowe przejścia graniczne*, <https://granica.gov.pl/przejscia.php?v=pl> [dostęp: 11.11.2021].
- Okrasa M., *RPO: nieprzyjmowanie wniosków o ochronę międzynarodową w strefie przygranicznej to naruszenie prawa. Odpowiedź MSWiA*, 2021, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-nieprzyjmowanie-wnioskow-o-ochrone-miedzynarodowa-w-strefie-przygranicznej-naruszenie> [dostęp: 25.11.2021].
- Okrasa M., *Zmiany w rozporządzeniu w sprawie czasowego zawieszenia lub ograniczenia ruchu granicznego są sprzeczne z Konwencją Genewską i Konstytucją RP. Wystąpienie generalne RPO do MSWiA*, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/zmiany-w-rozporzadzeniu-w-sprawie-czasowego-zawieszenia-lub-ograniczenia-ruchu-granicznego> [dostęp: 23.11.2021].
- Prognoza czasów oczekiwania*, https://granica.gov.pl/prognozy.php?hdata=1636675871&hzmiana=5&v=pl&k=w&p=b&c=t&s_przejscie=Kuznica&s_typ=1 [dostęp: 12.11.2021].
- Statystyki migracyjne – Cudzoziemcy w Polsce*, <https://udsc.prowly.com/125414-cudzoziemcy-w-polsce-po-2020-r> [dostęp: 24.11.2021].
- Uchodźca czy migrant? Tłumaczymy różnice i wyjaśniamy ich sens*, <https://www.unhcr.org/pl/365-plwiadomosci2016uchodzca-czy-migrant-tlumaczymy-roznice-i-wyjasniamy-ich-sens-html.html> [dostęp: 22.11.2021].
- Wiarygodność mediów*, Komunikat z badań CBOS 2019, nr 70, https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_070_19.PDF [dostęp: 24.06.2022].

POWROTNOŚĆ DO PRZESTĘPSTWA SKAZANYCH Z ART. 207 K.K. PODDANYCH W TRAKCIE POBYTU W ZAKŁADZIE KARNYM ODDZIAŁYWANIU PROGRAMÓW KOREKCYJNO- EDUKACYJNYCH STOSOWANYCH WOBEC SPRAWCÓW PRZEMOCY W RODZINIE

Anna Więcek-Durańska

Akademia Pedagogiki Specjalnej
im. Marii Grzegorzewskiej, Instytut Psychologii
ORCID: 0000-0001-5566-8313
e-mail: a.wieckeduranska@gmail.com

Dobrochna Wójcik

Instytut Nauk Prawnych Polskiej
Akademii Nauk
ORCID: 0000-0001-6549-170X

Abstrakt

W artykule przedstawiono wyniki badań nad powrotnością do przestępstwa skazanych z art. 207 k.k. poddanych w trakcie pobytu w zakładzie karnym oddziaływaniu programu korekcyjno-edukacyjnego dla sprawców przemocy w rodzinie. W badaniu wzięło udział 182 mężczyzn odbywających karę bezwzględnego pozbawienia wolności w latach 2014-2015 z art. 207 k.k. Po upływie pięciu lat od opuszczenia placówki penitencjarnej przez ostatniego skazanego, na podstawie uzyskanych danych z Krajowego Rejestru Karnego oraz systemu elektronicznego skazanych NOE Centralnego Zarządu Służby Więziennej, opracowano wskaźnik powrotności do przestępstwa.

W grupie eksperymentalnej w okresie 5 lat po opuszczeniu zakładu karnego ponownie skazanych zostało 37,3% osób, a w zbiorowości kontrolnej 55,0%. Otrzymane wyniki wskazywać mogą na różnice w powrotności do przestępstwa w zależności od tego, czy skazany uczestniczył w programie dla sprawców przemocy czy też nie.

Słowa kluczowe:

przemoc w rodzinie, efektywność programów korekcyjno-edukacyjnych, znęcanie się, powrotność do zakładu karnego, sprawcy przemocy, Duluth

Re-offending those convicted under Art. 207 of the Criminal Code for using violence against a family member

Abstract

The article presents the results of research on the return to crime of convicts under Art. 207 of the Criminal Code subjected during their stay in prison to the impact of a corrective and educational program for perpetrators of domestic violence. The study involved 182 men serving a sentence of absolute imprisonment in the years 2014–2015 under Article 207 of the Criminal Code. After five years from the last convict left the penitentiary institution, on the basis of data obtained from the National Criminal Register and the electronic system of convicts NOE of the Central Board of the Prison Service, a recidivism index was developed.

In the experimental group, 37.3% of people were re-convicted within 5 years after leaving the prison, and 55.0% in the control group. The results obtained may indicate differences in the return to crime depending on whether the convicted person participated in the program for perpetrators of violence or not.

Keywords:

domestic violence, effectiveness of correctional and educational programs, abuse, return to prison, perpetrators of violence, Duluth

Wprowadzenie

W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na narastający problem, jakim jest powrotność skazanych do zakładów karnych¹. Według Raportu Najwyższej Izby Kontroli co roku około 80 tys. osób opuszcza zakłady karne, w tym około 50 tys. osób, które pierwszy raz zakończyły odbywanie kary pozbawienia wolności². Około 40% osób po raz pierwszy zwolnionych ponownie popełnia przestępstwo w ciągu najbliższych 5 lat, z czego prawie 45% ponownych przestępstw popełniana jest w pierwszym roku po opuszczeniu placówki penitencjarnej³.

Według oficjalnych statystyk sądowych skazania na podstawie art. 207 k.k. obejmują około 4–5% ogółu skazań rocznie⁴. Średnio proporcja kary bezwzględnego pozbawienia wolności do pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania wynosi jeden do trzech. Według informacji rocznej Centralnego Zarządu Służby Więziennej na dzień 31 grudnia 2020 r. wykonywanych było 4021 prawomocnych orzeczeń z art. 207 k.k.⁵

W ramach podejmowanych przez placówki penitencjarne działań mających na celu zapobieganie oraz przeciwdziałanie przemocy oraz zapobieganie powrotności do przestępstwa wprowadza się oddziaływania resocjalizacyjne wobec osób odbywających karę pozbawienia wolności w związku z czynem polegającym na znęcaniu się nad członkiem rodziny⁶. Poza typowymi oddziaływaniami terapeutycznymi w Polsce najczęściej

1 A. Leszczyńska, *Powrotność skazanych do zakładów karnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2017, nr 96, s. 53–68.

2 Pomoc społeczna świadczona osobom opuszczającym zakłady karne, KPS.430.006.2018, nr ewid. 66/2019/P/18/041/KPS, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,21532,vp,24180.pdf> [dostęp: 07.02.2022].

3 *Życie po więzieniu*, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/pomoc-spoeczna-dla-bylych-osadzonych.html> [dostęp: 07.02.2022].

4 Informator Statystyczny Wymiaru Sprawiedliwości, <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/> [dostęp: 22.03.2022].

5 Roczna informacja statystyczna za rok 2020, BIS.0332.17.2020.AP, <https://sw.gov.pl/assets/31/65/95/b6a21cb1f84331cd603486a4caae8e3e1868073a.xlsx> [dostęp: 22.03.2022].

6 R. Bachman, L. E. Saltzman, *Violence Against Women: Estimates from the Redesigned Survey*, US Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics, Washington 1995, s. 1–8; A.L. Coker i in., *Social Support Protects Against the Negative Effects of Partner Violence on Mental Health*, „Journal of Women's Health & Gender-Based Medicine” 2002, nr 11(5), s. 465–476; J.C. Chrisler, S. Ferguson, *Violence Against Women as a Public Health Issue*, „Annals of the New York Academy of Sciences” 2006, nr 1087(1), s. 235–249; B. Czarnecka-Działuk i in., *W poszukiwaniu skutecznych reakcji na przestępczość. Programy korekcyjno-edukacyjne*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2017, s. 150–201.

stosuje się programy korekcyjno-edukacyjne. Programy te stanowią część całego systemu przeciwdziałania przemocy w rodzinie, uzupełniając formy interwencji wobec sprawców. Programy edukacyjno-korekcyjne trwają zazwyczaj od 3 do 6 miesięcy. Oddziaływania te mają charakter przede wszystkim edukacyjny, socjalizacyjny, wychowawczy, ukierunkowany na zmianę postawy poprzez organizowanie aktywności skazanego, tak aby dostrzegł on swoje problemy i zechciał rozwiązać je w sposób społecznie aprobowany. Uczestnictwo w takim programie nie jest formą psychoterapii i nie może być z nią utożsamiane⁷. Najbardziej znanym i rozpowszechnionym programem korekcyjno-edukacyjnym dla sprawców przemocy jest program Duluth wraz z jego modyfikacjami⁸. Jest on powszechnie stosowany zarówno w warunkach izolacyjnych, jak i wolnościowych.

W niniejszym artykule przedstawiono wyniki badań nad powrotnością do przestępstwa skazanych z art. 207 k.k. poddanych w trakcie pobytu w zakładzie karnym oddziaływaniu programu korekcyjno-edukacyjnego dla sprawców przemocy w rodzinie.

Programy korekcyjne dla sprawców przemocy

Jak już wspomniano, najczęściej stosowanym programem w pracy korekcyjnej z osobami stosującymi przemoc jest program Duluth. Program zwany *Duluth Model lub Domestic Abuse Intervention Project* powstał w celu ograniczania przemocy domowej mężczyzn wobec kobiet. Został on opracowany przez E. Pence i M. Paymara, wprowadzony do praktyki w 1981 r., i przez ponad 20 lat powszechnie stosowany w Stanach Zjednoczonych⁹. Zgodnie z założeniami do programu przyjmowani są dorośli mężczyźni stosujący przemoc wobec swoich partnerek, przyznający się do swoich czynów, przyjmujący za to odpowiedzialność, oraz zobowiązujący się do systematycznego uczestniczenia w programie (obowiązkiem jest podpisanie tzw. kontraktu).

W modelu Duluth przyjmuje się, że stosowanie przemocy przez sprawcę wynika z potrzeby kontrolowania innych ludzi, w tym zwłaszcza swojej partnerki, i uzyskania nad nimi władzy. Sprawcy posługują się różnymi formami przemocy. Zgodnie z tą tezą skutecznym sposobem eliminowania takiego zachowania jest zmniejszenie potrzeby kontrolowania oraz zmiana tendencji do dominowania nad innymi. W działaniu nastawionym na eliminację przemocy uwzględnia się podejście poznawczo-behawioralne – uczy się sprawcę zmiany postaw, kontrolowania agresji i kształtowania partnerskich relacji z ofiarą.

Na początku programu uczestnik odbywa indywidualną rozmowę – wypełnia szczegółowy kwestionariusz historii przemocy, służący prowadzącemu do wstępnej diagnozy problemu, a sprawcy poznaniu i zrozumieniu cykliczności przemocy i jej dynamiki, oraz opracowaniu tzw. planu bezpieczeństwa.

W trakcie programu uczestnik uzyskuje dokładną wiedzę na temat przyczyn, rodzajów, form i dynamiki oraz cykliczności przemocy, uczestniczy także w opracowaniu jej definicji. Dowiaduje się, że prowadzący traktują przemoc jako działanie intencjonalne, a jej dokonanie jako akt świadomego wyboru¹⁰. Uczestnicy programu biorą udział w 8 sesjach na temat agresji, na których poruszane są następujące tematy:

- brak przemocy,
- niezagrożenie innym,
- szacunek,
- wsparcie i zaufanie,
- odpowiedzialność i uczciwość,

7 M. Jankowska-Guściora, *Sprawcy przemocy domowej – próba oceny prowadzonych oddziaływań penitencjarnych z perspektywy antydyskryminacyjnej*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia de Cultura” 2016, nr 8(198), s. 120.

8 N. Graham-Kevan, E.A. Bates, *Intimate Partner Violence Perpetrator Programmes: Ideology or Evidence-Based Practice?*, [w:] S.J. Wormith, L.A. Craig, T.E. Hogue, *The Wiley Handbook of What Works in Violence Risk Management: Theory, Research and Practice*, John Wiley & Sons Ltd., London 2020, s. 437-449; S.T. Rodgers, *Womanism and Domestic Violence*, [w:] *Encyclopedia of Social Work*, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199975839.013.1073>.

9 E. Pence, M. Paymar, *Education Groups for Men who batter: The Duluth Model*, Springer, New York 1993, s. 40-98.

10 A. Podkaj, D. Aliszew, *Program interwencyjny dla sprawców nadużyć w rodzinie. Skrypt do prowadzenia zajęć*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa b.d., s. 15-20.

- „szacunek” seksualny,
- partnerstwo i negocjacje
- sprawiedliwość.

W czasie sesji badani są pytani o swoje postawy, proszeni o wyrażenie opinii na temat władzy, kontroli i relacji z kobietami, proszeni o określanie swojej roli w zachowaniu agresywnym, a także są pytani, jak oceniają skutki swego zachowania z punktu widzenia kobiet. Chodzi o poznanie sposobu myślenia mężczyzny. Przedstawia się możliwe, oparte na psychologii poznawczej interwencje nastawione na zmianę postaw i wzorów myślenia oraz przedstawia się praktyczne wzory alternatywnego do agresji zachowania. Podstawowym warunkiem skuteczności programu jest zarówno chęć zmiany, jak i przyjęcie odpowiedzialności za swoje zachowanie, gdyż tylko wówczas zmiana jest możliwa. Treningi korekcyjne poświęcone są uczeniu i/lub kształceniu umiejętności ukierunkowanych na komunikację i alternatywnych do agresji oraz wypracowaniu zachowań asertywnych, a także sposobom rozwiązywania sporów i korzystania ze wsparcia społecznego. Do udziału w programie mogą być przyjęci uczestnicy zdrowi psychicznie, niewykazujący objawów uzależnienia od alkoholu ani od środków odurzających i psychotropowych. Program realizowany jest w grupach 812 osobowych, obejmuje dwie sesje indywidualne i 11 sesji grupowych.

Warto również podkreślić, że w Stanach Zjednoczonych bardziej rygorystycznie niż w Polsce przestrzega się wykluczania z uwagi na uzależnienia czy różnego rodzaju zaburzenia psychiczne. Mężczyźni nie są na ogół akceptowani (przyjmowani) do programu, dopóki nie przejdą tzw. badań przesiewowych pod względem uzależnień (alkohol, narkotyki), problemów psychicznych i zaburzeń zachowania. W Polsce najczęściej akceptowanym warunkiem jest zachowanie trzeźwości podczas programu.

Efektywność programów dla sprawców przemocy w rodzinie

Doniesienia dotyczące efektywności programów korekcyjno-edukacyjnych dla sprawców przemocy w rodzinie nie są jednoznaczne¹¹. Historycznie ujmując, jedno z pierwszych badań ewaluacyjnych programu Duluth przeprowadził National Institute of Justice w 2003 r.¹² W metaanalizie 21 losowych badań dotyczących efektywności programu Duluth ustalono, że program ma mały wpływ lub nie ma żadnego na ograniczenie recydywy przemocy. Stwierdzono bowiem niewielkie różnice lub ich brak pomiędzy grupą eksperymentalną a kontrolną pod względem powrotności do przestępstwa. W obu programach nie stwierdzono, że uczestnicy zmienili swoje postawy wobec przemocy domowej. Nie było np. różnic między grupami eksperymentalnymi a kontrolnymi, gdy chodzi o poglądy na rolę kobiety w związku – w obu grupach uczestnicy nie uznawali, że bicie żony jest przestępstwem, ani że państwo ma prawo ingerować w sprawy rodziny. W badaniach zwracano również uwagę, że trenerzy nie mają dobrych narzędzi do mierzenia zmiany postaw czy zachowań uczestników. Zaobserwowano także, że długość programu może mieć pozytywny wpływ na ograniczenie recydywy. Według badania program Duluth nie spowodował zmiany postaw sprawców i miał mały wpływ na ich dalsze zachowanie. Na sprawców, którzy uczestniczyli w 26tygodniowym programie mniej było skarg niż na tych, których program trwał 8 tygodni. Różnice te nie były jednak statystycznie istotne. W badaniu ustalono, że 6 miesięcy po wyroku eksperymentalna grupa widzi kobiety jako nieco mniej odpowiedzialne za ich (tj. sprawców) agresywne zachowanie, nawet jeśli mężczyzna z tej grupy jeszcze uważa swą partnerkę za „trochę” lub „jednakowo” odpowiedzialną za „incydent”. Narodowy Instytut Sprawiedliwości sugeruje, że program „wydaje się likwidować” agresywne zachowanie w czasie trwania zajęć, ale nie zapewnia trwałości tej zmiany.

11 A. Witkowska-Paleń, *Rola programów edukacyjno-korekcyjnych w kształtowaniu postaw i przekonań skazanych sprawców przemocy domowej*, „Journal of Modern Science” 2018, nr 4(39), s. 51-71, <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-43fca824-a7a0-435d-97bd-81d4f2fc96c5> [dostęp: 22.03.2021].

12 R.C. Davis, B. Auchter, *National Institute of Justice Funding of Experimental Studies of Violence Against Women: a Critical Look at Implementation Issues and Policy Implications*, „Journal of Experimental Criminology” 2010, nr 6(4), s. 377-395.

W 2012 r. Stanowy Instytut Polityki Publicznej w Waszyngtonie przeprowadził badania efektywności 34 programów korekcyjnych dla sprawców przemocy w rodzinie, w których m.in. znalazł się Model Duluth. W dołączonym do raportu przeglądzie literatury z tego zakresu znalazło się stwierdzenie, że edukacyjne oddziaływania programów korekcyjnych (*treatment*) mają mały lub nieistotny wpływ na ograniczenie recydywy przemocy¹³. Do podobnych wniosków doszła A. Witkowska-Paleń¹⁴. W prowadzonych przez siebie badaniach wskazuje ona, że ogólnie „moc” programów edukacyjno-korekcyjnych w zakresie kształtowania postaw i przekonań sprawców na temat stosowanej przemocy jest stosunkowo niewielka. Podkreśla ona, że może to być związane z niedostateczną motywacją do uczestnictwa w tego rodzaju programach w trakcie odbywanej kary, a zwłaszcza traktowaniem udziału w programie instrumentalnie, jako swoistej „przepustki” do ubiegania się o przedterminowe warunkowe zwolnienie z zakładu karnego.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że początkowo jedynym celem programu było ograniczenie recydywy przemocy, co nie do końca pozwalało zrozumieć relacje zachodzące między mechanizmami zmiany i jej wpływ na zachowanie sprawcy. Dlatego tak ważne jest uchwycenie całego katalogu czynników, aby zrozumieć dlaczego program działa i określić do kogo powinien zostać skierowany¹⁵. Ewaluacja musi również dotyczyć oceny procesu i zmiennych programu, jego integralności oraz implementacji, a także charakterystyki grupy uczestników oraz wielu innych pomiarów (psychologicznych, zachowania i potrzeb).

Bardzo ważne jest zatem ustalenie, co rozumiemy pod pojęciem, że program „działa”, co jest miarą jego efektywności i na jakiej podstawie ją stwierdzamy. Nie jest łatwo zdefiniować sukces, określić wiarygodne źródła jego oceny, ustalić najwłaściwszą długość stosowania programu oraz jego katamnezy i stworzyć rzetelne narzędzia oceny jego wyniku¹⁶.

Metodologia

Głównym celem prowadzonych badań było ukazanie powrotności do przestępstwa skazanych za stosowanie przemocy w rodzinie poddanych w trakcie pobytu w zakładzie karnym oddziaływaniu programów korekcyjno-edukacyjnych, skierowanych wobec osób skazanych z art. 207 k.k., oraz odniesienie miar powrotności do innych czynników mogących mieć wpływ na recydywę.

W badaniu wzięło udział 182 mężczyzn urodzonych po dniu 1 stycznia 1960 r., z przypadającym ostatecznym końcem kary nie wcześniej niż dnia 31 grudnia 2014 r. i nie później niż dnia 31 grudnia 2015 r. Na podstawie statystyki Centralnego Zarządu Służby Więziennej jej pracownicy na początku stycznia 2014 r. sporządzili listy wszystkich skazanych mężczyzn odpowiadających wymienionym kryteriom i aktualnie przebywających w zakładach karnych, w których miały być realizowane programy dla sprawców przemocy w rodzinie. Wszyscy trenerzy pracujący w tych zakładach dostali listy skazanych, z których mieli losować osoby do badań. Zastosowana procedura miała zapewnić losowy dobór uczestników. Skazanym zaproponowano kolejno udział w badaniach – przy czym tym, którym przypisano numery nieparzyste (1, 3, 5) proponowano udział w grupie eksperymentalnej, a skazanym, którym przypisano numery parzyste (2, 4, 6) udział w grupie kontrolnej. Od wszystkich uczestników badań wymagane było podpisanie zgody na udział w badaniach naukowych, ponadto od osób z grupy eksperymentalnej, które miały przejść interwencję resocjalizacyjną, wymagano podpisania zgłoszenia uczestnictwa w programie. W sumie łącznie na udział w badaniu wyraziło zgodę 102 mężczyzn przyporządkowanych do grupy eksperymentalnej i 80 do grupy kontrolnej.

Podkreślić należy, że z grup potencjalnych uczestników badania wykreślone zostały te osoby, które w ostatnim roku przechodziły przez program skierowany wobec sprawców przemocy w rodzinie, a w ostat-

13 S. Lee i in., *Return on investment: Evidence Based Option to Improve Statewide Outcomes*, Olympia Washington State Institut for Public Policy, Washington 2012, s. 1-8.

14 A. Witkowska-Paleń, *Rola programów...*, dz.cyt., s. 51-71.

15 D.A. Andrews, J. Bonta, R.D. Hoge, *Classification for Effective Rehabilitation: Rediscovering Psychology*, „Criminal Justice and Behavior” 1990, 17(1), s. 19-52.

16 B. Czarnecka-Działuk i in., *W poszukiwaniu...*, dz.cyt., s. 75.

nim pół roku uczestniczyły w Treningu Zastępowania Agresji ART. Chodziło o maksymalne ograniczenie czynników, które mogłyby zaburzyć otrzymany wynik prowadzonego badania.

Badanie zrealizowano w następujących jednostkach penitencjarnych: ZK Białystok, ZK Czerwoný Bór, ZK Jastrzębie Zdrój, ZK Czarne, ZK Tarnów, ZK Chełm, ZK Zamość, ZK Garbaliń, ZK Piotrków Trybunalski, ZK Sieradz, ZK Iława, ZK Kamińsk, ZK Dębica, ZK Łupków, ZK Uherce Mineralne.

Przed rozpoczęciem programu oraz po jego zakończeniu uczestnicy badania (z grupy eksperymentalnej) uzupełnili zestaw kwestionariuszy psychologicznych służących do pomiaru agresji – były to: Kwestionariusz Agresji A.H. Bussa i M. Perry'ego (AQBP) w wersji AQBP'07 (Buss-Perry Aggression Questionnaire Scale – 1992), w tłumaczeniu i adaptacji L. Kirwill za zgodą A.H. Bussa, oraz polska adaptacja Kwestionariusza samooceny STAXI-2 do badania stanu, cechy, ekspresji i kontroli złości¹⁷.

Badania w placówkach penitencjarnych realizowane były od lutego do czerwca 2014 r., a w styczniu 2015 r. zakład karny opuścił ostatni uczestnik badań.

Pięć lat po opuszczeniu zakładów karnych przez uczestniczących w badaniu skazanych przeprowadzono kolejne analizy. Weryfikowano, jaka jest powrotność do przestępstwa. Punktem wyjścia realizowanego projektu było pytanie badawcze, czy osoby, które uczestniczyły w programie korekcyjno-edukacyjnym dla sprawców przemocy w zakładzie karnym, po opuszczeniu placówki rzadziej będą popełniały przestępstwa związane z przemocą w rodzinie, a co za tym idzie rzadziej będą ponownie trafiały do placówek penitencjarnych. W tym celu analizom poddano dane z Krajowego Rejestru Karnego o powtórnej karalności oraz informacje z Centralnego Zarządu Służby Więziennej dotyczące pobytów w zakładach karnych w analizowanym okresie.

Poza powrotnością do przestępstwa brano pod uwagę zarówno charakter czynu, za który osoba badana została powtórnie skazana, jak i czas, jaki upłynął od chwili opuszczenia zakładu karnego i powtórznego znalezienia się w nim.

Wyniki analiz

Prezentowane poniżej analizy przedstawiają zebrany pięcioletni materiał empiryczny dotyczący 182 mężczyzn odbywających karę bezwzględnego pozbawienia wolności w latach 2014-2015 za przestępstwo z art. 207 k.k. W efekcie z 182 badanych udało się uzyskać pełne dane o powrotności do zakładu karnego, tym o 172 osobach o powtórnej karalności.

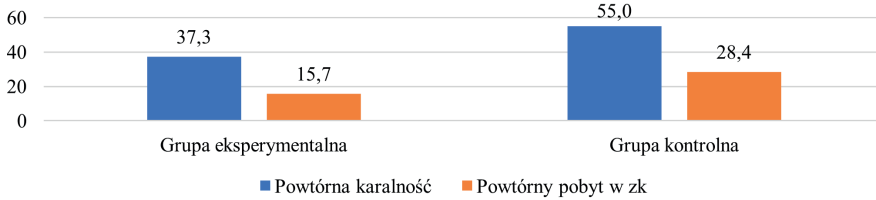
Powrotność do przestępstwa

Po upływie pięciu lat od opuszczenia placówki penitencjarnej przez ostatniego skazanego na podstawie uzyskanych danych z Krajowego Rejestru Karnego oraz systemu elektronicznego skazanych NOE Centralnego Zarządu Służby Więziennej opracowano wskaźnik powrotności do przestępstwa.

W odniesieniu do pięcioletniego czasu katamnezy skazani uczestniczący w programie korekcyjno-edukacyjnym dla sprawców przemocy rzadziej ponownie byli skazywani oraz w efekcie rzadziej trafiaли ponownie do placówek penitencjarnych (wyk. 1). W grupie eksperymentalnej w okresie 5 lat po opuszczeniu zakładu karnego ponownie skazanych zostało 37,3%, a w zbiorowości kontrolnej 55,0% badanych.

17 W. Bąk, *Pomiar stanu, cechy, ekspresji i kontroli złości. Polska adaptacja kwestionariusza STAXI-2*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2016, t. 21, nr 1(9), s. 93-122.

Wykres 1. Pięcioletni wskaźnik powrotności do przestępstwa

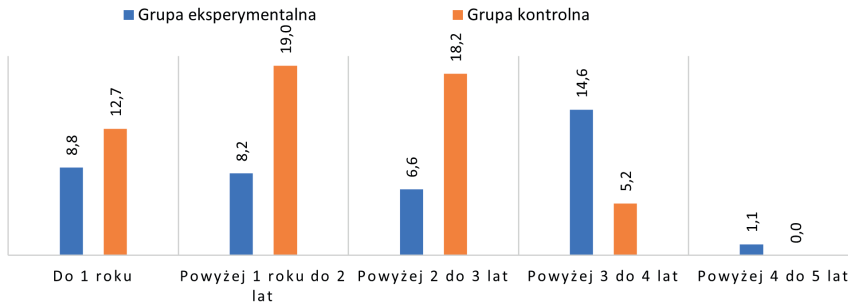

Źródło: badania własne.

Różnice te były istotne statystycznie, co oznacza, że osoby, które ukończyły program dla sprawców przemocy w zakładzie karnym, rzadziej niż osoby, które w takim programie nie uczestniczyły, ponownie popełniały przestępstwo po opuszczeniu placówki ($\chi^2_{(N=171, df=1)} = 5,570, p=0,018; \Phi=0,180; p=0,018$) oraz rzadziej trafiały ponownie do placówki penitencjarnej ($\chi^2_{(N=183, df=1)} = 4,348, p=0,037; \Phi=0,154, p=0,037$). W obu przypadkach siła związku była słaba.

Przedmiotem analizy był również czas, jaki upłynął od momentu opuszczenia przez uczestników badania placówki penitencjarnej do powtórnego skazania. Jak już wcześniej wspomniano, największą powrotność do przestępstwa obserwuje się w pierwszym roku po opuszczeniu przez skazanego placówki penitencjarnej. W analizowanym materiale empirycznym nie zaobserwowano takiej zależności – może to wynikać z czasu trwania postępowania, którego w pełni nie odzwierciedla data powtórnego skazania. Jednakże w grupie eksperymentalnej w pierwszym okresie od opuszczenia placówki penitencjarnej zdecydowanie rzadziej dochodziło do skazań niż w grupie kontrolnej (wyk. 2).

Wykres 2. Czas pomiędzy powtórным skazaniem a opuszczeniem przez badanych zakładu karnego

Źródło: badania własne.

Analiza danych dotyczących rodzajów czynów, za które badani zostali powtórnie skazani, nie potwierdziła istotnych statystycznie różnic pomiędzy rodzajem popełnionego czynu a przebytem bądź nie programem korekcyjno-edukacyjnym ($\chi^2_{(N=182, df=2)} = 5,124, p=0,077$). Nie potwierdzono zatem, że istnieje związek pomiędzy brakiem powrotności do przestępstwa znęcania się nad członkiem rodziny a ukończeniem programu korekcyjno-edukacyjnego Duluth dla sprawców przemocy w rodzinie. Zauważyć należy jednak, że uzyskano wynik w granicach tendencji statystycznej, co wskazywać może, że przy większej liczbie zbadań populacji wynik mógłby być istotny.

Pomiar agresji przed programem i po jego zakończeniu

Poza powrotnością do przestępstwa, odnosząc się do efektywności programów korekcyjno-edukacyjnych i czynników zwiększających lub zmniejszających to ryzyko, analizowano również wskaźniki psychologiczne.

Dlatego też, jak już wspomniano, tych samych uczestniczących w badaniu skazanych poproszono przed rozpoczęciem oraz po zakończeniu oddziaływań korekcyjnych o uzupełnienie zestawu kwestionariuszy psychologicznych służących do pomiaru agresji oraz ekspresji i kontroli złości. Uzyskane wyniki wydają się interesujące z perspektywy efektywności oddziaływań, którym poddawani są skazani, oraz ich wpływu na późniejsze zachowanie skazanych po opuszczeniu placówki penitencjarnej.

Pomiar agresji Kwestionariuszem Agresji A.H. Bussa i M. Perry'ego (AQBP) przed przeprowadzonym programem i po jego zakończeniu wykazał istotne statystycznie różnice w poziomie jednego z wymiarów struktury agresji-gniewu. Okazało się, że mężczyźni uczestniczący w programie dla sprawców przemocy w rodzinie odczuwali po jego ukończeniu mniejszy gniew ($t(91)=2,185$; $p=0,031$; $d\text{ Cohena} = 0,228$) – odpowiednio $M=18,02$ oraz $M=16,88$. Zbliżony wynik uzyskano dokonując pomiarów Kwestionariuszem samooceny STAXI-2 do badania stanu, cechy, ekspresji i kontroli złości. Mężczyźni, którzy ukończyli program Duluth, uzyskiwali po przebytych treningu niższe wyniki, zarówno w skali odczuwanej złości, jak i gniewu kierowanego do wewnątrz ($Z=2,269$; $p=0,023$; $r=0,168$). Uzyskane wyniki wskazywać mogą, że osoby po przebyciu programu potrafią lepiej kontrolować swoje agresywne zachowania – zarówno te kierowane na zewnątrz, wobec innych osób albo na przedmioty, jak i te kierowane do wewnątrz, polegające na wewnętrznym doświadczaniu złości. W odniesieniu do pozostałych wymiarów agresji – fizycznej, werbalnej oraz wrogości – na podstawie analizy średnich zauważyć można niewielki ich spadek. Różnice te jednak nie są istotne statystycznie.

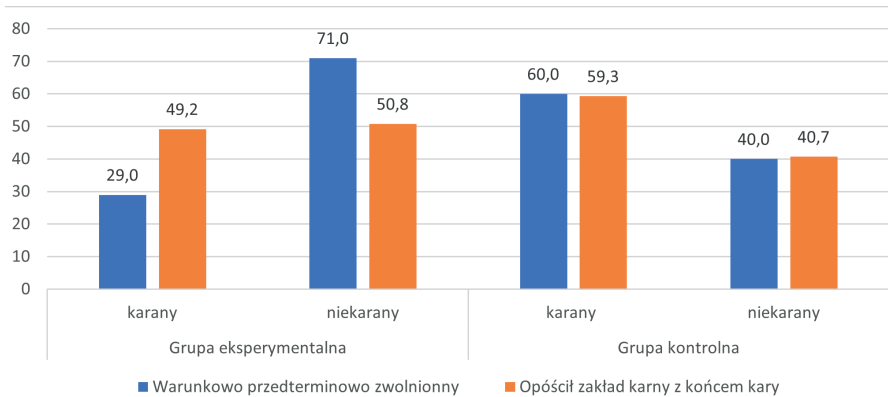
Czynniki środowiskowe oraz przebieg procesu resocjalizacji

Szukając czynników sprzyjających powrotności do przestępstwa – lub takich, które wspomagały proces readaptacji skazanych opuszczających zakład karny – analizowano informacje związane z przebiegiem procesu resocjalizacji w placówce penitencjarnej oraz badano towarzyszące temu czynniki środowiskowe.

Jednym z czynników mogących mieć związek z powrotnością do przestępstwa jest instytucja warunkowego przedterminowego zwolnienia. Wobec osób korzystających z dobrodziejstwa takiego rozwiązania orzeka się często dozór kuratora. Przypuszczano, że osoby poddane takiej kontroli i jednocześnie wsparciu po opuszczeniu placówki będą bardziej zmotywowane do funkcjonowania w społeczeństwie (również w rodzinie) zgodnie z prawem.

Warto zwrócić uwagę, że niezależnie od sposobu zakończenia odbywania kary przez badanych w grupie, która ukończyła program dla sprawców przemocy, odsetek powtórnej karalności był mniejszy. Szczególnie widoczne są różnice w zbiorowości, która opuściła zakład karny w związku z warunkowym przedterminowym zwolnieniem. W grupie eksperymentalnej osoby niekarane stanowiły 70% badanych, wobec których zastosowano warunkowe przedterminowe zwolnienie. Niestety w badaniu nie udało się zebrać informacji, czy badani zostali oddani w okresie próby pod dozór kuratora. Takie rozwiązanie mogłoby bowiem tłumaczyć uzyskany wynik, a mianowicie rozpoczęty proces korekcyjny w zakładzie karnym, a w okresie próby kontynuacja działań korekcyjnych i kontrolnych na wolności.

Wykres 3. Badani uporządkowani wg sposobu zakończenia odbywanej kary bezwzględnej pozbawienia wolności

Źródło: badania własne.

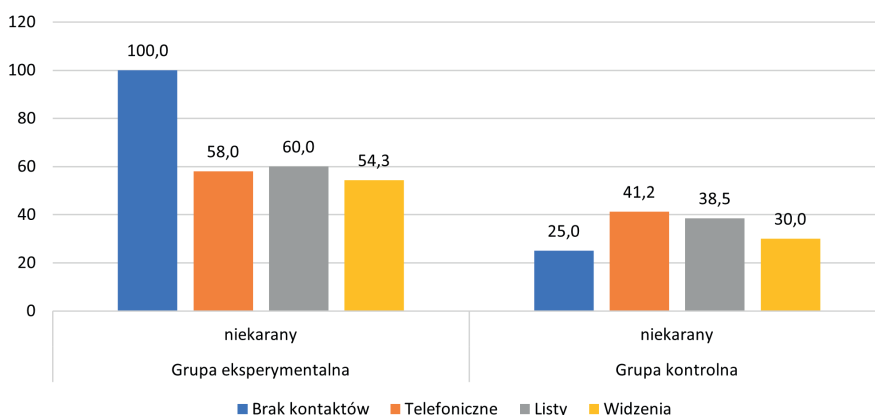
Na sposób funkcjonowania skazanego po opuszczeniu zakładu karnego ma wpływ nie tylko oddziaływanie, któremu został poddany w ramach procesu korekcyjnego, lecz także odpowiednie przygotowanie do funkcjonowania po opuszczeniu placówki penitencjarnej. Jednym z takich elementów jest możliwość wykorzystania przepustek. Mogą mieć one charakter odwiedzin, np. osób najbliższych, lub mogą być związane z wykonywaniem pracy poza zakładem karnym czy też uczestniczeniem w oddziaływaniach terapeutycznych lub korekcyjno-edukacyjnych. Badani, niezależnie od powrotności, nie różnili się liczbą przepustek – średnio na jednego skazanego przypadały 3 przepustki.

Poszukując czynników sprzyjających powrotności, analizowano dane dotyczące kontaktów skazanych z osobami spoza placówki penitencjarnej. Posiadanie sieci wsparcia – kontaktów rodzinnych i pozarodzinnych – może sprzyjać prawidłowemu funkcjonowaniu w społeczeństwie poprzez otrzymanie wsparcia społecznego po opuszczeniu zakładu karnego.

W badanej grupie najczęstszą formą kontaktu skazanych ze „światem zewnętrznym” były kontakty telefoniczne i listowne. Znaczny odsetek badanych utrzymywał też bezpośredni, regularny kontakt z osobami spoza zakładu karnego w postaci widzeń.

Wykonane analizy wskazują, że wśród badanych, którzy nie powrócili do przestępstwa, obserwujemy znacznie więcej różnych form utrzymywania kontaktu z tzw. światem zewnętrznym. W badanej populacji były też osoby, które nie utrzymywały kontaktu z żadnymi osobami spoza placówki penitencjarnej. Co ciekawe, w grupie eksperymentalnej u żadnej z tych osób nie odnotowano skazania (szerzej wykres 4).

Wykres 4. Rodzaj kontaktów skazanych z osobami spoza zakładu karnego

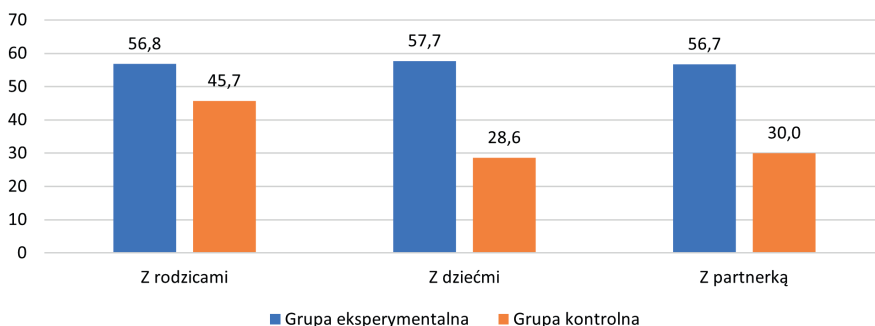
Źródło: badania własne.

Z perspektywy prowadzonych badań nad efektywnością programów korekcyjno-edukacyjnych dla sprawców przemocy w rodzinie warto odnieść się tutaj do wyników badań psychologicznych. Według pomiaru odczuwanej agresji i gniewu po przebytych programie u uczestników odnotowuje się obniżenie poziomu agresji i gniewu kierowanego na zewnątrz. W związku z tym skazani utrzymujący kontakt z rodziną (często z tymi samymi osobami, które doświadczały przemocy) mogą w ten sposób podejmować próby skorygowania swojego zachowania w relacji z bliskimi.

W kontekście analizy powrotności do przestępstwa skazanych za znęcanie się nad członkiem rodziny istotne wydaje się więc to, z kim skazani utrzymywali kontakt podczas pobytu w placówce. Znaczna bowiem część skazanych, jak już wcześniej wspomniano, utrzymywała kontakt z członkami rodziny, wobec których dochodziło do stosowania przemocy, a po opuszczeniu zakładu karnego planowali powrót do dawnego miejsca zamieszkania – w tym nierzadko właśnie do osoby pokrzywdzonej. Przypuszczano, że ci skazani, którzy po odbyciu kary pozbawienia wolności powrócą do rodziny, będą częściej stosowali przemoc i ponownie dojdzie do ich skazania.

Analiza danych w odniesieniu do powrotności do przestępstwa wskazuje, że ci badani, którzy utrzymywali kontakt z partnerkami i dziećmi czy rodzicami, rzadziej w analizowanym okresie wracali do przestępstwa. Szczególne różnice pomiędzy grupą eksperymentalną a kontrolną zaobserwowano pod względem kontaktu z dziećmi i partnerką (szerzej wykres 5).

Wykres 5. Osoby, z którymi badani pozostawali w kontakcie

Źródło: badania własne.

Szczegółowa analiza danych nie potwierdziła, aby skazani, którzy utrzymywali kontakt z partnerką w trakcie pobytu w placówce penitencjarnej, częściej wracali do czynów z art. 207 k.k. Podkreślić również należy, że w badaniu nie udało się zebrać informacji o tym, kim była osoba pokrzywdzona, w sytuacji, gdy doszło do powtórnego skazania badanego.

Zdecydowana większość mężczyzn była stanu wolnego (35,1% kawalerowie, 22,5% rozwiedzeni), pozostali byli w związkach formalnych (27,5%) lub nieformalnych (15,4%). Warto w tym miejscu podkreślić, że część osób skazanych zamieszkiwała z osobami pokrzywdzonymi – również, ci którzy byli w formalnej separacji czy po rozwodzie.

Nie odnotowano różnic w poziomie wykształcenia pomiędzy badanymi w zależności od powrotności do przestępstwa. Przypuszczano, że osoby posiadające lepsze kwalifikacje zawodowe rzadziej będą wracały do przestępstwa po opuszczeniu placówki penitencjarnej. Ponad połowa legitymowała się wykształceniem ponadpodstawowym (zasadnicze zawodowe 49,5%, średnie 8,2%, wyższe 0,5%).

W trakcie pobytu w zakładzie karnym skazani otrzymali możliwość uzupełnienia swojego wykształcenia oraz ukończenia specjalistycznych kursów i szkoleń zwiększających szanse zatrudnienia. Z możliwości uzupełnienia wykształcenia skorzystało zaledwie dwóch skazanych (jeden z nich ukończył zasadniczą szkołę zawodową, drugi natomiast tylko szkołę podstawową). Z kursów zawodowych skorzystało około 10% badanych. Oferowane szkolenia to najczęściej: kurs brukarski, kurs hydrauliczny, kurs stolarski, kurs komputerowy, kurs na konserwatora terenów zielonych, kurs robót wykończeniowych, kurs tynkarz elewacji zewnętrznej oraz kurs spawacza.

Ważnym aspektem w szacowaniu efektywności programu, szczególnie wśród sprawców przemocy w rodzinie, jest uzależnienie od alkoholu lub innych substancji psychoaktywnych. Jak podkreśla się w literaturze przedmiotu, w wielu przypadkach to alkohol pełni rolę wyzwalającą zachowania agresywne i przemocowe poprzez obniżenie hamulców związanych z kontrolą emocji i zachowania¹⁸.

Warto zwrócić uwagę, że u większości badanych występował problem uzależnienia lub używania ryzykownego. W grupie eksperymentalnej osób uzależnionych było 90,2%, a w kontrolnej 81,3%. Co ciekawe, zaledwie 20% badanych podejmowało jakiekolwiek próby związane z terapią, w większości podczas pobytu w zakładzie karnym. Analizując dane pod względem powtórnej karalności w zbiorowości eksperymentalnej, można wyciągnąć wnioski, że powtórnie karanych było 87,8% badanych, a w grupie kontrolnej 84,8%.

Jak podkreśla się w literaturze, jednym z efektywnych oddziaływań resocjalizacyjnych może być praca¹⁹. Nie tylko zapewnia ona konstruktywne wykorzystanie czasu podczas pobytu w zakładzie karnym, lecz także pozwala zgromadzić potrzebne środki na bieżące wydatki lub zebrać pieniądze, które mogą być wykorzystane po opuszczeniu placówki. Ze względów organizacyjnych nie wszyscy skazani w Polsce mają możliwość podjęcia zatrudnienia podczas pobytu w zakładzie karnym. Podkreślić również należy, że nie wszyscy osadzeni są zainteresowani taką możliwością. Większość skazanych w trakcie pobytu w placówce penitencjarnej podejmowała zatrudnienie (60%). Z tej grupy znaczna część skazanych miała możliwość podjęcia zatrudnienia na terenie zakładu karnego (83%), część natomiast poza nim (15%).

Kolejnym czynnikiem, który wymienia się wśród rokujących pozytywnie lub negatywnie, jest posiadanie przez skazanego stałego miejsca zamieszkania. W porównywanych populacjach skazani w zdecydowanej większości przypadków posiadali miejsce zamieszkania, gdzie mogli wrócić po opuszczeniu placówki penitencjarnej. Podkreślić jednak należy, że miejsce zamieszkania badanych było bardzo często jednocześnie miejscem zamieszkania osoby pokrzywdzonej. W efekcie mogło to stanowić czynnik nie tyle wspierający, co oddziałujący negatywnie. Ustalono, że co dziesiąty skazany miał na wolności związek ze środowiskiem

18 J. Różyńska, *Przemoc wobec kobiet w rodzinie. Niezbędnik pracownika socjalnego*, Wydawnictwo Centrum Praw Kobiet, Warszawa 2007, s. 65-68; P. Serafin i in., *Przemoc pomiędzy partnerami i zachowania ryzykowne u osób uzależnionych od alkoholu i innych substancji psychoaktywnych*, „Alkoholizm i Narkomania” 2012, 25(3), s. 289-305.

19 M. Konopczyński, *Metody twórczej resocjalizacji: teoria i praktyka wychowawcza*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 47; D. Pstrąg, *Praca w procesie readaptacji społecznej skazanych*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2015, nr 33, s. 148; A. Woźniak, *Badania własne korelacji zmiennych pracy skazanego w kontekście procesu resocjalizacji penitencjarnej*, „Roczniki Pedagogiczne” 2019, nr 11, s. 525-538.

przestępczym. Podkreślić należy, że wśród badanych powtórnie karanych taka sytuacja miała miejsce dwa razy częściej niż u osób niekaranych (odpowiednio 13% do 22%). Podkreślić należy również, że co trzeci badany karany w katamniezie oraz co czwarty niekarany po opuszczeniu placówki penitencjarnej wracał do środowiska, które nacechowane było czynnikami negatywnymi, takimi jak uzależnienia czy przestępczość.

Zakończenie

Osoby stosujące przemoc w rodzinie przebywające w warunkach izolacji penitencjarnej najczęściej poddawane są adresowanym do nich oddziaływaniom edukacyjno-korekcyjnym. Dyskusja dotycząca efektywności tychże oddziaływań jest w literaturze przedmiotu ciągle aktualna. Brak jest jednak jednoznacznych badań potwierdzających lub wykluczających skuteczność tego typu oddziaływań. Najczęściej podkreśla się, że warto realizować programy korekcyjno-edukacyjne, ponieważ przynajmniej część ich uczestników ma szansę dostrzec swój problem i rozpocząć pracę nad sobą²⁰.

W artykule przedstawiono analizy dotyczące powrotności do przestępstwa w perspektywie do pięciu lat od momentu opuszczenia placówki penitencjarnej skazanych za znęcanie się nad członkiem rodziny, poddanych w zakładzie karnym oddziaływaniu programu korekcyjno-edukacyjnego Duluth dla sprawców przemocy w rodzinie. Okazało się, że w grupie eksperymentalnej w okresie 5 lat po opuszczeniu zakładu karnego ponownie skazanych zostało 37,3% osób, a w zbiorowości kontrolnej 55,0%. Otrzymane wyniki wskazywać mogą zatem na różnice w powrotności do przestępstwa w zależności od tego, czy skazany uczestniczył w programie dla sprawców przemocy czy też nie.

Analizy czasu, jaki upłynął od momentu opuszczenia przez uczestników badania placówki penitencjarnej a ich powtórny skazaniem, nie potwierdziły zależności o wyższej powrotności do przestępstwa w pierwszym roku po opuszczeniu zakładu karnego – wyniki te mogą mieć jednak związek z charakterem popełnionego czynu i czasem trwania procedur sądowych. Jednakże zaobserwowano, że w grupie eksperymentalnej w pierwszym okresie po opuszczeniu placówki penitencjarnej zdecydowanie rzadziej dochodziło do skazań niż w grupie kontrolnej. Według badań wraz z upływem czasu od zakończenia oddziaływań terapeutycznych obserwuje się zmniejszenie ich wpływu²¹. Miałoby to uzasadnienie w uzyskanych wynikach, gdyż wraz z upływem czasu zwiększała się powrotność do przestępstwa osób, które w zakładzie karnym uczestniczyły w programie korekcyjnym dla sprawców przemocy. W grupie kontrolnej osób, wobec których podobnych oddziaływań nie stosowano, powrotność do przestępstwa była największa w pierwszym okresie po opuszczeniu placówki penitencjarnej.

Argumentów za wpływem programów korekcyjno-edukacyjnych na ograniczenie zachowań przemocowych może dostarczyć analiza wskaźników psychologicznych. W badaniu dokonano bowiem pomiaru agresji i gniewu u uczestników badania zanim przystąpili oni do programu Duluth, a później ponownie dokonano pomiaru po zakończeniu terapii. Wyniki badań psychologicznych pokazują zmniejszenie poziomu odczuwanego gniewu oraz agresji. Osoby po przebytym programie potrafią lepiej kontrolować swoje agresywne zachowania, zarówno te kierowane na zewnątrz, wobec innych osób albo na przedmioty, jak i te kierowane do wewnątrz, polegające na wewnętrznym doświadczaniu złości. Wraz z upływem czasu efekty te jednak mogą ulegać zacieraniu²². Trenerzy programów korekcyjnych proponują, aby osoby, które ukończyły program korekcyjno-edukacyjny, co pewien czas uczestniczyły w module odświeżającym, co pozwalałoby utrwalić i odświeżyć zdobytą wiedzę i umiejętności.

Oczywiście nie sposób pominąć w analizach innych czynników psychospołecznych mających wpływ na przebieg procesu korekcyjnego czy na motywację skazanych do uczestnictwa w oddziaływaniach. Nie

20 M. Jankowska-Guściora, *Sprawcy przemocy domowej...*, dz.cyt., s. 54.

21 J. Cichła, *Dynamika i uwarunkowania przemian psychospołecznego funkcjonowania kobiet-ofiar przemocy domowej w trakcie procesu terapeutycznego*, Uniwersytet Śląski, Katowice 2014, s. 203-250; A. Witkowska-Paleń, *Rola programów...*, dz.cyt., s. 51-71.

22 J. Cichła, *Dynamika...*, dz.cyt., s. 267-269; A. Witkowska-Paleń, *Rola programów...*, dz.cyt., s. 51-71.

bez znaczenia są czynniki usytuowane poza zakładem karnym, a związane ze środowiskiem rodzinnym, w którym dochodziło do przemocy.

Ponadto w grupie eksperymentalnej odnotowano, że skazani, którzy ukończyli program dla sprawców przemocy w rodzinie niekarani w katamnezie, znacznie częściej utrzymywali podczas pobytu w zakładzie karnym kontakty z osobami spoza placówki (bardzo często z partnerką, dziećmi, rodzicami). Szczegółowa analiza danych nie potwierdziła, aby skazani, którzy utrzymywali kontakt z partnerką w trakcie pobytu w placówce penitencjarnej, częściej wracali do czynów z art. 207 k.k. Podkreślić również należy, że w badaniu nie udało się zebrać informacji o tym, kim była osoba pokrzywdzona, w sytuacji, gdy doszło do powtórnego skazania badanego.

Niewątpliwym utrudnieniem w procesie korekcyjnym jest uzależnienie od alkoholu lub innych substancji – w badanych populacjach grupy te stanowiły ponad 80%. Jest to istotne również z tej perspektywy, że większość czynów, które zostały popełnione przez badanych mężczyzn, miała miejsce po spożyciu alkoholu.

Podsumowując, warto zaznaczyć, że choć skala zjawiska powrotności do przestępstwa badanych jest wysoka, to zaobserwowano różnice w powrotności w zależności od uczestnictwa w programie Duluth. Nie potwierdzono również, że istnieje związek pomiędzy brakiem powrotności do przestępstwa znęcania się nad członkiem rodziny a ukończeniem programu korekcyjno-edukacyjnego Duluth dla sprawców przemocy w rodzinie. Uzyskano jednak wynik w granicach tendencji statystycznej. Niewątpliwie przedstawione wyniki dotyczące powrotności oraz efektywności programów korekcyjno-edukacyjnych wymagają dalszych badań i weryfikacji praktycznych. Ponadto warto zwrócić uwagę na znany i ciągle aktualny problem związany z uzależnieniami. Znaczna część badanej grupy (80%) była uzależniona, a tylko nieliczni podejmowali próby leczenia, z czego większość w zakładzie karnym. Wydaje się, że aby w pełni wykorzystać proces resocjalizacji, nieodłącznym i podstawowym elementem oddziaływania wobec skazanych (nie tylko tych, którzy odbywali karę pozbawienia wolności za znęcanie się nad członkiem rodziny) powinno być włączenie procesu terapeutycznego obejmującego leczenie uzależnienia.

Bibliografia

- Andrews D.A., Bonta J., Hoge R.D., *Classification for Effective Rehabilitation: Rediscovering Psychology*, „Criminal Justice and Behavior” 1990, nr 17(1), s. 19-52.
- Bachman R., Saltzman L.E., *Violence Against Women: Estimates from the Redesigned Survey*, US Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics, Washington 1995.
- Bąk W., *Pomiar stanu, cechy, ekspresji i kontroli złości. Polska adaptacja kwestionariusza STAXI-2*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2016, t. 21, nr 1(9), s. 93-122.
- Cichła J., *Dynamika i uwarunkowania przemian psychospołecznego funkcjonowania kobiet-ofiar przemocy domowej w trakcie procesu terapeutycznego*, Uniwersytet Śląski, Katowice 2014.
- Chrisler J.C., Ferguson S., *Violence Against Women as a Public Health Issue*, „Annals of the New York Academy of Sciences” 2006, nr 1087(1), s. 235-249.
- Coker A.L. i in., *Social Support Protects Against the Negative Effects of Partner Violence on Mental Health*, „Journal of Women's Health & Gender-Based Medicine” 2002, nr 11, s. 465-476.
- Czarnecka-Działuk B. i in., *W poszukiwaniu skutecznych reakcji na przestępczość. Programy korekcyjno-edukacyjne*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2017.
- Davis R.C., Auchter B., *National Institute of Justice funding of Experimental Studies of Violence Against Women: A Critical Look at Implementation Issues and Policy Implications*, „Journal of Experimental Criminology” 2010, nr 6(4), s. 377-395.
- Graham-Kevan N., Bates E.A., *Intimate Partner Violence Perpetrator Programmes: Ideology or Evidence-Based Practice?* [w:] S.J. Wormith, L.A. Craig, T.E. Hogue, *The Wiley Handbook of What Works in Violence Risk Management: Theory, Research and Practice*, John Wiley & Sons Ltd., London 2020, s. 437-449.

- Lee S. i in., *Return on Investment: Evidence based option to improve statewide outcomes*, Olympia Washington State Onstitut for Public Policy, Washington 2012.
- Jankowska-Guściora M., *Sprawy przemocy domowej – próba oceny prowadzonych oddziaływań penitencjarnych z perspektywy antydyskryminacyjnej*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis| Studia de Cultura” 2016, nr 8(198), s. 117-125.
- Konopczyński M., *Metody twórczej resocjalizacji: teoria i praktyka wychowawcza*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Leszczyńska A., *Powrotność skazanych do zakładów karnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2017, nr 96, s. 53-68.
- Pence E., Paymar M., *Education Groups for Men Who Batter: The Duluth Model*, Springer, New York 1993.
- Podkaj A., Aliszew D., *Program interwencyjny dla sprawców nadużyć w rodzinie. Skrypt do prowadzenia zajęć*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa b.d.
- Pstrąg D., *Praca w procesie readaptacji społecznej skazanych*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2015, nr 33, s. 148-164.
- Rodgers S.T., *Womanism and Domestic Violence* [w:] *Encyclopedia of Social Work*, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199975839.013.1073>.
- Serafin P. i in., *Przemoc pomiędzy partnerami i zachowania ryzykowne u osób uzależnionych od alkoholu i innych substancji psychoaktywnych*, „Alkoholizm i Narkomania” 2012, nr 25(3), s. 289-305.
- Różyńska J., *Przemoc wobec kobiet w rodzinie. Niezbędnik pracownika socjalnego*, Wydawnictwo Centrum Praw Kobiet, Warszawa 2007.
- Witkowska-Paleń A., *Rola programów edukacyjno-korekcyjnych w kształtowaniu postaw i przekonań skazanych sprawców przemocy domowej*, „Journal of Modern Science” 2018, nr 4(39), s. 51-71, <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-43fca824-a7a0-435d-97bd-81d4f2fc96c5> [dostęp: 22.03.2022].
- Woźniak A., *Badania własne korelacji zmiennych pracy skazanego w kontekście procesu resocjalizacji penitencjarnej*, „Roczniki Pedagogiczne” 2019, nr 11, s. 525-538.

Źródła internetowe:

- Roczna informacja statystyczna za rok 2020, BIS.0332.17.2020.AP, <https://sw.gov.pl/assets/31/65/95/b6a21cb1f84331cd603486a4cae8e3e1868073a.xlsx> [dostęp: 22.03.2022].
- Najwyższa Izba Kontroli, Pomoc społeczna świadczona osobom opuszczającym zakłady karne, KPS.430.006.2018, Nr ewid. 66/2019/P/18/041/KPS, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,21532,vp,24180.pdf> [dostęp 07.02.2022].
- Życie po więzieniu*, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/pomoc-spoleczna-dla-bylych-osadzonych.html> [dostęp: 07.02.2022].

UDZIELANIE NAGRÓD I STOSOWANIE ŚRODKÓW DYSCYPLINARNYCH WOBEC NIELETNICH UMIESZCZONYCH W ZAKŁADACH POPRAWCZYCH

Krzysztof WorekUniwersytet Warszawski
Wydział Prawa i Administracji
Katedra Kryminalistyki
ORCID: 0000-0003-4515-4129
e-mail: k.worek@uw.edu.pl**ABSTRAKT:**

Przedmiotem artykułu jest problematyka udzielania nagród i stosowania środków dyscyplinarnych w zakładach poprawczych. Odpowiednio prowadzony proces resocjalizacji jest kluczowy dla umożliwienia silnie zdemoralizowanym nieletnim funkcjonowania w społeczeństwie. Przedstawione zostały ramy prawne i historyczne funkcjonowania w Polsce zakładów poprawczych. Omówiono sposoby oddziaływania w postaci nagród i środków dyscyplinarnych przewidzianych przez obecnie obowiązujące przepisy. Wyniki badań przeprowadzonych wśród pracowników zakładów poprawczych pozwoliły na zobrazowanie popularności i częstotliwości stosowania poszczególnych środków oddziaływania. Następnie podjęta została dyskusja na temat konsekwencji wynikających z uzyskanych wyników i możliwych dalszych badań w tym zakresie.

Słowa kluczowe:

nieletni, zakłady poprawcze, nagroda, środek dyscyplinarny, resocjalizacja

Granting rewards and applying disciplinary measures to juveniles placed in correctional facilities

ABSTRACT:

The subject of the article is the problem of rewards and disciplinary measures in correctional facilities. A properly conducted process of re-socialization is crucial for allowing strongly demoralized juveniles to function in society. The legal and historical framework of correctional facilities in Poland is presented, and the tools of

1 Niniejszy tekst stanowi rozwinięcie badań prowadzonych pod kierunkiem dr Małgorzaty Dziewanowskiej z Zakładu Kryminologii Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego w ramach Programu Tutorialnego Stowarzyszenia Naukowego Collegium Invisibile. Zarząd Stowarzyszenia nie miał żadnego wpływu na treść pracy. Dziękuję Pani Doktor za pomoc w przygotowaniu i przeprowadzeniu badań omówionych w treści pracy.

influence in the form of rewards and disciplinary measures provided for by current legislation are discussed. The results of surveys conducted among the employees of correctional facilities allowed for illustrating the popularity and frequency of application of particular means of influence. Then a discussion of the consequences arising from the obtained results is presented and possible further research in this area suggested.

Keywords:

juveniles, correctional facilities, reward, disciplinary measure, re-socialization

1. Wprowadzenie

Zjawisko popełniania przez nieletnich czynów karalnych oraz występowania w tej grupie oznak demoralizacji zauważono na długo przed prawnym zdefiniowaniem tych pojęć. Informacje na ten temat, przekazane jednakże w formie zdecydowanie odbiegającej od współcześnie używanej, można odnaleźć już w źródłach starożytnych i średniowiecznych². W większości przypadków nieletnich traktowano jak „małych dorosłych” i wymierzano łagodniejsze kary, opierając się m.in. na względach natury humanitarnej³. Podejście to zaczęło ulegać zmianie w XIX w., kiedy to, ze względu na skalę tego zjawiska⁴, tzw. przestępczość nieletnich⁵ stała się istotnym problemem społecznym. Odpowiedzią na ten trend stało się powołanie w 1899 r. w Chicago pierwszego sądu dla nieletnich, stanowiącego istotny krok w stronę stworzenia nowoczesnego modelu postępowania wobec nieletnich⁶. W państwach europejskich tego rodzaju sądy zaczęły powstawać już w kolejnej dekadzie – na Węgrzech, w Austrii i w Niemczech w 1908 r.⁷

W Polsce sądy dla nieletnich powstały wkrótce po odzyskaniu niepodległości – zostały utworzone już w 1919 r., na podstawie dekretu Naczelnika Państwa z dnia 7 lutego 1919 r. w przedmiocie utworzenia sądów dla nieletnich⁸ oraz rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 lipca 1919 r. w przedmiocie urządzenia sądów dla nieletnich⁹.

Wkrótce później przystąpiono do prac nad ustawowym uregulowaniem tej problematyki. Przedstawiony w 1921 r. projekt ustawy o sądach dla nieletnich nie wszedł w życie, ale wyznaczył pewne kierunki przyszłych działań, proponując położenie nacisku na stosowanie nie kary, a środków wychowawczych, co było wówczas podejściem innowacyjnym¹⁰. Sferę tę uregulowano dopiero, chociaż jedynie częściowo, w art. 6977 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny¹¹. Pomimo faktu, że w warstwie jurystycznej przepisy kodeksu były kontynuacją projektu z 1921 r., to jednak obowiązywały aż do 1983 r.¹², kiedy to zostały zastąpione przez obecną ustawę z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich¹³.

2 Zob. M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich na tle standardów europejskich*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 19 i n.

3 V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania z nieletnimi w Polsce*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 65.

4 B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, Wolters Kluwer, Warszawa 2007, s. 23 i n.

5 Określenie to, chociaż oparte na treści przepisów, jest w doktrynie krytykowane ze względu na niezdolność nieletnich do zawnienia, a zatem także do popełniania przestępstw, zob. M. Mączyńska, *Nowelizacja ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich – zagadnienia wybrane*, „Palestra” 2016, nr 5, s. 34.

6 K. Worek, *Ewolucja zasad postępowania wobec nieletnich na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat*, [w:] K. Łukomiak (red.), *Prawo w Polsce 2000–2020*, Archaegraph, Łódź 2020, s. 330.

7 M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach...*, op.cit., s. 30.

8 Dekret Naczelnika Państwa w przedmiocie utworzenia sądów dla nieletnich, Dz.Pr.P.P. 1919 Nr 14, poz. 171.

9 Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 26 lipca 1919 r. w przedmiocie urządzenia sądów dla nieletnich, Dz.Pr.P.P. 1919 Nr 63, poz. 378.

10 M. Mączyńska, *Prawo nieletniego sprawcy czynu zabronionego do rzetelnego procesu sądowego na tle obowiązujących i projektowanych przepisów prawa polskiego oraz standardów międzynarodowych*, Akademia Frycza-Modrzewskiego, Kraków 2017, https://repozytorium.ka.edu.pl/bitstream/handle/11315/28073/MACZYNSKA_Prawo_nieletniego_sprawcy_czynu_zabronionego_2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp: 12.01.2022].

11 Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny, Dz.U. 1932 Nr 60, poz. 571.

12 T. Bojarski, *Wprowadzenie*, [w:] T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 17.

13 Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, t.j. Dz.U. 2018, poz. 969.

Oprócz regulacji prawnych kluczowe jest również stworzenie warunków, w których nieletni mogliby w sposób możliwie najskuteczniejszy uczestniczyć w procesie resocjalizacji. W zależności od tego, na jaki aspekt kładziemy nacisk, „resocjalizacja” może być rozumiana w różny sposób. Encyklopedia PWN definiuje to hasło jako: „ogół zabiegów wychowawczych i terapeutycznych (psychokorekcyjnych), zmierzających do przywrócenia jednostkom niedostosowanym społecznie prawidłowego kontaktu ze społeczeństwem”¹⁴. Na jej efektywność ma wpływ grupa czynników, które możemy podzielić na te w skali mikro oraz na te w skali makro. Do pierwszej grupy zaliczyć można m.in. adekwatność stosowanych metod i technik, umiejętności osób kierujących procesem, środki materialne zabezpieczające możliwość osiągnięcia celu, natomiast do drugiej: politykę kryminalną państwa, stosunek społeczeństwa do przestępstwa, przestępcy i kary, oraz funkcjonowanie organów ochrony prawnej¹⁵. Efektem wprowadzenia na szerszą skalę idei resocjalizacji stało się m.in. stosowanie w więzieniach oddziaływań poprawczych, dzielenie osadzonych na określone kategorie, wprowadzenie diagnostyki penitencjarnej, nauczania czy też zajęć kulturalno-oświatowych¹⁶. Chociaż o resocjalizacji najczęściej mówi się w kontekście oddziaływań penitencjarnych stosowanych w zakładach karnych, to jednak podobne procesy zachodzą również wobec nieletnich, w szczególności umieszczonych w placówkach izolacyjnych, np. w zakładach poprawczych. W literaturze wskazuje się, że jednym z ważniejszych środków oddziaływania wychowawczego jest udzielanie nagród i stosowanie środków dyscyplinarnych¹⁷, które pozwalają na kształtowanie u nieletnich właściwych postaw i zachowań¹⁸.

Celem niniejszego opracowania będzie przedstawienie udzielania w zakładach poprawczych nagród i stosowania środków dyscyplinarnych przewidzianych przez u.p.n. Problematyka ta nie znajduje szczególnie szerokiego zainteresowania wśród osób zajmujących się tą gałęzią prawa. Zjawisko udzielania nagród i stosowania środków dyscyplinarnych zostanie zobrazowane wynikami badań własnych, przeprowadzonych wśród osób zatrudnionych w tego rodzaju placówkach, i będzie pokazywało w większej skali opinie tych osób niż bezwzględne dane liczbowe. Pozwoli to wprowadzić nowe ujęcie tematu, ponieważ badania opierające się np. na aktach osób umieszczonych w zakładach poprawczych były już prowadzone¹⁹.

2. Przegląd literatury

2.1. Ramy ustrojowe funkcjonowania zakładów poprawczych

Funkcjonowanie zakładów poprawczych przewidziano już w kodeksie karnym z 1932 r. Zgodnie z art. 70: „nieletniego, który po ukończeniu 13 lat, a przed ukończeniem 17 lat, popełnił z rozeznaniem czyn zabroniony pod groźbą kary, sąd skazuje na umieszczenie w zakładzie poprawczym”. Przed wybuchem II Wojny Światowej w Polsce funkcjonowało osiem zakładów poprawczych, z których trzy były przeznaczone dla dziewcząt²⁰. Zmiany w tym zakresie nastąpiły po wojnie. W 1946 r. utworzono trzy zakłady poprawcze, które podlegały Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego²¹. Pierwszym powojennym aktem prawnym, który w szerszy sposób normował problematykę funkcjonowania zakładów poprawczych, było rozporządzenie

14 *Resocjalizacja* [hasło], [w:] Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/resocjalizacja;3967295.html> [dostęp: 12.01.2022].

15 M. Heine, *Efektywność resocjalizacji i jej uwarunkowania*, [w:] M. Prokosz (red.), *Dewiacyjne aspekty współczesnego świata. Przejawy – zapobieganie – terapia*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004, s. 47.

16 H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2003, s. 21.

17 Zob. m.in. P. Franków, *Nagrody i kary dyscyplinarne w systemie oddziaływań penitencjarnych*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2011, t. XXVII, s. 195.

18 P. Chomczyński, *Działania wychowanków schronisk dla nieletnich i zakładów poprawczych. Socjologiczna analiza interakcji grupowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014, s. 100.

19 K. Drapała, R. Kulma, *Powrotność do przestępstwa nieletnich opuszczających zakłady poprawcze (raport z badań)*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Karne” 2014, nr 19, s. 204-246.

20 Ibidem, s. 205.

21 Ibidem.

Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 listopada 1951 r. – Tymczasowy regulamin zakładów poprawczych²². Akt ten, na przekór swojej nazwie, przetrwał ponad 30 lat. W tym czasie został poddany tylko jednej nowelizacji²³. Został on zastąpiony dopiero aktem wydanym na podstawie obecnie obowiązującej u.p.n. – rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 maja 1983 r. w sprawie organizacji i zasad pobytu nieletnich w zakładach poprawczych²⁴. Dalsze zmiany legislacyjne doprowadziły do wydania w 2001 r. rozporządzenia, które funkcjonuje do dziś – rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 października 2001 r. w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich²⁵.

Przepisy rozporządzenia w sprawie zakładów poprawczych normują w rozdziale drugim rodzaje i organizację zakładów poprawczych. W § 3 powołanego aktu wskazano, że zakłady poprawcze dzielą się na: resocjalizacyjne (wśród których można wyróżnić zakłady otwarte – młodzieżowe ośrodki adaptacji społecznej, półotwarte, zamknięte i o wzmożonym nadzorze wychowawczym), resocjalizacyjno-rewalidacyjne i resocjalizacyjno-terapeutyczne. Każdy z tych rodzajów charakteryzuje się odmienną specyfiką organizacyjną i przeznaczony jest dla innej grupy osób, co szczegółowo normują dalsze przepisy.

Zgodnie z danymi prezentowanymi przez Ministerstwo Sprawiedliwości obecnie funkcjonuje w Polsce 27 zakładów poprawczych. Cztery z nich przeznaczone są dla dziewcząt (zakłady resocjalizacyjne – półotwarte), natomiast pozostałe 23 dla chłopców (trzy resocjalizacyjne – otwarte; 12 resocjalizacyjnych – półotwartych; jeden resocjalizacyjny – zamknięty; dwa resocjalizacyjne – o wzmożonym nadzorze wychowawczym; trzy resocjalizacyjno-rewalidacyjne; dwa resocjalizacyjno-terapeutyczne). W zakładach dla dziewcząt istnieje obecnie 130 miejsc, natomiast dla chłopców 1 147²⁶. Jednakże, zgodnie z danymi uzyskanymi w odpowiedzi na wniosek o udostępnienie informacji publicznej, złożony na podstawie ustawy z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej²⁷, w Arkuszu Organizacyjnym na rok szkolny 2020/2021 przewidziane było 128 miejsc dla dziewcząt i 712 dla chłopców²⁸.

2.2. Umieszczenie w zakładzie poprawczym jako środek poprawczy

W art. 5 u.p.n. wskazano, że wobec nieletniego można stosować środki wychowawcze oraz środek poprawczy, jakim jest umieszczenie w zakładzie poprawczym, a także, w określonych przypadkach, karę. Chociaż przepis ten nie wskazuje wszystkich rodzajów środków, które można zastosować²⁹, to jednak wprowadza istotne rozróżnienie, ważne dla rozumienia dalszej części ustawy. Środek poprawczy w postaci umieszczenia w zakładzie poprawczym wskazano również w art. 6 pkt 10 u.p.n., który wskazuje działania, jakie sąd rodzinny może podjąć wobec nieletniego. W art. 10 u.p.n. ustawodawca ściśle określił przesłanki pozwalające

22 Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 listopada 1951 r. – Tymczasowy regulamin zakładów poprawczych, Dz.U. 1951 Nr 67, poz. 468.

23 Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 grudnia 1954 r. w sprawie zmiany rozporządzenia o organizacji schronisk dla nieletnich i tymczasowego regulaminu zakładów poprawczych, Dz.U. 1955 Nr 4, poz. 26.

24 Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 maja 1983 r. w sprawie organizacji i zasad pobytu nieletnich w zakładach poprawczych, Dz.U. 1983 Nr 26, poz. 126 ze zm.

25 Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 października 2001 r. w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich, t.j. Dz.U. 2017, poz. 487, dalej jako: rozporządzenie w sprawie zakładów poprawczych. Stosowanie takiej nazwy wynika z faktu, że niniejsza praca skupia się na zakładach poprawczych, nie poruszając tematyki schronisk dla nieletnich. Również w dalszej części artykułu znaczną część wyводу można odnieść do schronisk dla nieletnich – pozostają one jednak poza treściowym zakresem pracy.

26 *Zakłady Poprawcze i Schroniska dla Nieletnich*, <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/zaklady-poprawcze-i-schroniska-dla-nieletnich> [dostęp: 12.01.2022].

27 Ustawa z dnia 11 sierpnia 2021 r. o otwartych danych i ponownym wykorzystywaniu informacji sektora publicznego, t.j. Dz. U. 2020, poz. 2176, ze zm., dalej jako: u.i.p.

28 Dane uzyskane w odpowiedzi na wniosek o udostępnienie informacji publicznej, skierowany do Ministerstwa Sprawiedliwości dnia 5 stycznia 2021 r.

29 Nie wspomina m.in. o środkach leczniczo-wychowawczych, leczniczo-opiekuńczych, opiekuńczych czy innych środkach penalnych. Więcej na ten temat zob. V. Konarska-Wrzošek [w:] P. Górecki, V. Konarska-Wrzošek, *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2019, s. 64.

na zastosowanie środka poprawczego. Zgodnie z jego treścią sąd rodzinny może orzec ten środek, jeżeli nieletni dopuścił się czynu karalnego w rozumieniu u.p.n. i przemawia za tym wysoki stopień demoralizacji oraz okoliczności i charakter czynu, zwłaszcza gdy okazało się, że inne środki wychowawcze nie przyniosły skutków lub nie rokują resocjalizacji³⁰. Sąd rodzinny może również, korzystając z uprawnienia wskazanego w art. 85 § 1 u.p.n., określić rodzaj zakładu, do którego ma trafić nieletni.

Umieszczenie w zakładzie poprawczym stanowi niewątpliwie najsurowszą konsekwencję spośród przewidzianych w art. 6 u.p.n. Jednak jego celem nie jest w żadnej mierze zaszkodzenie czy też utrudnienie życia nieletniemu. Poprzez podwyższony poziom dyscypliny i zabezpieczeń silnie zdemoralizowani nieletni mają szansę w ramach zakładu poprawczego przejść ponownie proces wychowania, a także uczyć się, co ma umożliwić im funkcjonowanie w ramach społeczeństwa³¹. Jednocześnie środek ten nie może być traktowany jako kara lub też quasi-kara, co znajduje odbicie w jednolitym orzecznictwie³². Andrzej Gaberle wskazuje również, że pojęcia *sui generis* kara lub quasi-kara stanowią wytwór języka prawniczego, a nie prawnego, w związku z czym brak jest podstaw do określenia konsekwencji, które miałyby wynikać z takiego rozumienia środka poprawczego w postaci umieszczenia w zakładzie poprawczym³³.

2.3. Zasady udzielania nagród i stosowania środków dyscyplinarnych w zakładach poprawczych

Pierwotny tekst u.p.n. nie obejmował przepisów dotyczących udzielania nagród i stosowania środków dyscyplinarnych wobec nieletnich umieszczonych w zakładach poprawczych. Do 2013 r. przepisy te znajdowały się w rozporządzeniu w sprawie zakładów poprawczych. Ten stan rzeczy musiał jednak ulec zmianie na skutek wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 2 października 2012 r., U 1/12³⁴. Trybunał w swoim wyroku zakwestionował przepisy rozporządzenia dotyczące przyznawania nagród i stosowania środków dyscyplinarnych na skutek postępowania wszczętego z wniosku Rzecznika Praw Obywatelskich³⁵. Jednocześnie, w celu umożliwienia dostosowania regulacji prawnych, orzekł, że przepisy te utracą moc z upływem dwunastu miesięcy od dnia ogłoszenia wyroku w Dzienniku Ustaw RP. Podstawą takiego rozstrzygnięcia był fakt, że art. 95 ust. 3 u.p.n., będący podstawą prawną do wydania rozporządzenia, którego przepisy zaskarżono, nie zawierał upoważnienia dla Ministra Sprawiedliwości do ukształtowania w tym akcie prawnym systemu nagród i środków dyscyplinarnych funkcjonujących w zakładach poprawczych. Dalej Trybunał wskazał również, że „ustawodawca takiego upoważnienia nie mógł udzielić, ponieważ tego rodzaju regulacje należą do materii ustawowej, gdyż – jak trafnie stwierdził wnioskodawca (s. 13 wniosku) – określają aktualne granice pozbawienia lub ograniczenia [...] wolności”. Orzekł zatem nie o niezgodności z aktami wyższego rzędu konkretnego sposobu uregulowania, ale o niezgodności samego faktu uregulowania tej materii w akcie podustawowym.

Powyższe spowodowało konieczność znowelizowania u.p.n. i umieszczenia w niej materii dotyczącej udzielania nagród i stosowania środków dyscyplinarnych w zakładach poprawczych. Ustawodawca dokonał tego w ustawie z dnia 30 sierpnia 2013 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz niektórych innych ustaw³⁶. Na jej podstawie wprowadzono do u.p.n. rozdział 4a pt. Udzielanie nagród i stoso-

30 Szersze omówienie przesłanek umieszczenia w zakładzie poprawczym – zob. wyrok SN z 23 marca 1983 r., IV KR 60/84, OSNPG 1984, nr 11, poz. 106.

31 V. Konarska-Wrżosek [w:] P. Górecki, V. Konarska-Wrżosek, *Postępowanie w sprawach...*, op.cit., s. 94.

32 Zob. np. wyrok SN z 18 września 1984 r., III KR 237/84, OSNPG 1985, nr 2, poz. 29; uchwała składu 7 sędziów SN z 18 czerwca 1985 r., VI KZP 8/85, OSNKW 1985, nr 11–12, poz. 86.

33 A. Gaberle [w:] A. Gaberle, M. Korcyl-Wolska, *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2002, s. 70.

34 Wyrok TK z 2 października 2012 r., U 1/12, OTK-A 2012, nr 9, poz. 103.

35 TK uznał przepisy § 65, § 66, § 7074, § 90, § 91 oraz § 9395 za niezgodne z art. 95 § 3 u.p.n. oraz art. 92 ust. 1 zd. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 Nr 78, poz. 483 ze zm. Zakwestionowane przepisy określały podstawy przyznawania nagród, ich katalog oraz tryb przyznawania, a także podstawy stosowania środków dyscyplinarnych, ich katalog oraz tryb stosowania i dotyczyły zarówno zakładów poprawczych, jak i schronisk dla nieletnich.

36 Ustawa z dnia 30 sierpnia 2013 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2013, poz. 1165.

wanie środków dyscyplinarnych wobec nieletnich umieszczonych w schroniskach dla nieletnich i zakładach poprawczych, którego przepisy weszły w życie z dniem 10 października 2013 r. Należy docenić gwarancyjnych charakter wprowadzenia przepisów wkraczających w sferę praw i wolności do ustawy, zamiast umieszczania ich w akcie niższego rzędu³⁷.

Uprawnienie do udzielania nagród i stosowania środków dyscyplinarnych ustawodawca przyznał dyrektorowi zakładu poprawczego w art. 95ca § 1 u.p.n. Charakter i zakres tego upoważnienia jest jednak sporny. W doktrynie można spotkać zarówno pogląd, że te czynności może podejmować jedynie dyrektor lub pracownik uprawniony do pełnienia obowiązków dyrektora³⁸, jak i twierdzenie przeciwne, zgodnie z którym o nagrodach i środkach dyscyplinarnych może decydować zarówno dyrektor, jak i upoważniony przez niego pracownik³⁹.

W art. 95cb § 1 u.p.n. wskazane zostały przesłanki pozwalające na udzielenie nieletniemu nagrody. Są to: 1) właściwe zachowanie nieletniego, 2) wyróżniające wykonywanie obowiązków, 3) wzorowe przestrzeganie regulaminu, 4) osiąganie bardzo dobrych wyników w nauce. Treść przepisu wskazuje, że przesłanki te nie są sformułowane w sposób szczególnie rygorystyczny. Może to wynikać z faktu, wobec kogo mają one zastosowanie. Młodzi ludzie trafiający do zakładów poprawczych powinni cechować się, zgodnie z wymogiem z art. 10 u.p.n., wysokim poziomem demoralizacji. Takie osoby nie będą raczej od razu skłonne do całkowitego podporządkowania się zasadom panującym w placówce. W związku z tym ustawodawca zastosował metodę, którą można określić jako „małe kroczki” – już sam fakt, że zachowanie jest właściwe zasługuje na nagrodę. Kolejne z przesłanek stawiają już nieco większe wymagania, stanowiąc, że wykonywanie obowiązków musi być „wyróżniające”, przestrzeganie regulaminu „wzorowe”, a wyniki w nauce „bardzo dobre”. Jednocześnie umożliwienie wychowankom stosunkowo łatwego uzyskania nagrody jest godne z założeniami resocjalizacji, która kładzie nacisk na pozytywne bodźce⁴⁰.

Katalog nagród możliwych do udzielenia w ramach zakładów poprawczych został sformułowany w art. 95cc § 1 u.p.n. Obejmuje on szereg środków o bardzo zróżnicowanym charakterze⁴¹. Został on w znacznej mierze przeniesiony z wcześniejszego brzmienia rozporządzenia w sprawie zakładów poprawczych, jednakże wprowadzono kilka istotnych zmian. Dodano możliwość wyrażenia zgody na korzystanie z Internetu lub gier komputerowych, co w obecnych realiach wydaje się słusznym krokiem, mogącym stanowić realną korzyść dla nieletnich. Natomiast z kilku kolejnych form udzielenia nagrody zrezygnowano i nie zostały one umieszczone w omawianym przepisie⁴².

Przewidziane przez u.p.n. możliwości oddziaływania obejmują bardzo zróżnicowane środki. W przypadku nagród są to zarówno różne sposoby chwalenia nieletniego (np. pochwała, list pochwalny do rodziców lub opiekuna), jak i środki o bardziej wymiernym charakterze (np. nagroda rzeczowa lub pieniężna, podwyższenie kieszonkowego). Możliwe jest też zezwolenie nieletniemu na wykonywanie pewnych niedostępnych wcześniej czynności (np. korzystanie z Internetu, wykonanie przedmiotu lub usługi na użytek własny lub najbliższych) lub nagrodzenie nieletniego poprzez różne formy umożliwienia opuszczenia terenu zakładu.

37 V. Konarska-Wrzošek [w:] P. Górecki, V. Konarska-Wrzošek, *Postępowanie w sprawach...*, op.cit., s. 340.

38 Ibidem, s. 340.

39 K. Drapała, R. Kulma, *Powrotność do przestępstwa...*, op.cit., s. 211.

40 A. Jaworska, *Leksykon resocjalizacji*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2012, s. 401.

41 Katalog nagród, zawarty w art. 95cc wspomnianej ustawy, obejmuje: pochwałę; list pochwalny do rodziców albo opiekuna; list pochwalny do sądu rodzinnego; zezwolenie na rozmowę telefoniczną na koszt schroniska lub zakładu; nagrodę rzeczową lub pieniężną; zgodę na wykonanie przedmiotu lub usługi w warsztatach szkolnych na potrzeby nieletniego lub jego osób najbliższych; zgodę na korzystanie z Internetu lub gier komputerowych; zgodę na udział w imprezach, zajęciach oświatowych i sportowych oraz szkoleniach poza schroniskiem lub zakładem; skrócenie lub darowanie uprzednio zastosowanego środka dyscyplinarnego; udzielenie przepustki na okres do 3 dni; udzielenie urlopu; podwyższenie kieszonkowego na okres do 3 miesięcy do wysokości 4,5% kwoty bazowej ustalonej dla kuratorów zawodowych na podstawie przepisów o kształtowaniu wynagrodzeń w państwowej sferze budżetowej.

42 Były to: pochwała wobec wychowanków; zgoda na uczęszczanie do szkoły poza zakładem; zgoda na posiadanie wartościowych przedmiotów; zgoda na noszenie własnej odzieży; zawieszenie uprzednio zastosowanego środka dyscyplinarnego; przedstawienie wniosku o przeniesienie z zakładu o wzmocnionym nadzorze wychowawczym do innego zakładu; przedstawienie wniosku o przeniesienie z zakładu półotwartego do otwartego; umieszczenie poza zakładem; przedstawienie wniosku o warunkowe zwolnienie z zakładu.

Mogą to być zarówno wyjścia krótkotrwałe (np. zgoda na udział w imprezach lub zajęciach poza zakładem), jak i dłuższe, do których można zaliczyć przepustkę i urlop. Jako ostatnią nagrodę, niepasującą do żadnej z proponowanych kategorii, należy zakwalifikować skrócenie lub darowanie uprzednio zastosowanego środka dyscyplinarnego⁴³.

Ustawodawca wskazał również cztery przesłanki, wynikające z art. 95ce § 1, które pozwalają na stosowanie wobec nieletniego środków dyscyplinarnych: 1) niewykonywanie obowiązków wynikających z ustawy lub regulaminu ustalonego w schronisku lub zakładzie, 2) zachowanie godzące w dobro innych osób, 3) ucieczka ze schroniska lub zakładu, 4) nieusprawiedliwione niepowrótzenie z udzielonego urlopu lub z przepustki. Przepis ten zawiera wyliczenie o charakterze enumeratywnym. Nie ma możliwości zastosowania środka dyscyplinarnego z innego powodu, co stanowi istotną gwarancję dla nieletnich⁴⁴. W § 4 powołanego przepisu wskazano, że środek dyscyplinarny stosuje się niezwłocznie. Zastrzeżenie to jest istotne z punktu widzenia celów towarzyszących stosowaniu tego rodzaju działań. Podobną regulację można zidentyfikować np. w art. 148 § 1 k.k.w. w odniesieniu do kar dyscyplinarnych stosowanych wobec skazanych. Wymóg ten jest istotny z punktu widzenia celu wychowawczego i możliwości połączenia danego zachowania z odpowiednią konsekwencją⁴⁵. *De lege ferenda* należy zauważyć, że przesłanka taka nie występuje w odniesieniu do stosowania nagród, chociaż jej uzasadnienie byłoby takie same – umożliwienie jednoznacznego powiązania danego zachowania z otrzymywaniem nagrody, czyli zastosowanie odpowiedniego wzmocnienia pozytywnego, co być może pozwoliłoby na skuteczność nagród udzielanych w procesie resocjalizacji.

Również katalog możliwych do zastosowania środków dyscyplinarnych, umieszczony w art. 95cf u.p.n., zawiera zróżnicowane możliwości działania⁴⁶. Jest on katalogiem zamkniętym, co uniemożliwia stosowanie wobec nieletnich jakichkolwiek innych środków o takim charakterze. W stosunku do rozporządzenia w sprawie zakładów poprawczych wprowadzono jeden nowy środek dyscyplinarny, przeciwny do nowo dodanej nagrody – cofnięcie zgody na korzystanie z Internetu lub gier komputerowych na okres do trzech miesięcy. Podobnie jak w przypadku nagród, wiele środków usunięto z systemu prawnego⁴⁷.

Podobny podział jak w kwestii nagród można zaproponować w ramach środków dyscyplinarnych, które w wielu przypadkach są pewnego rodzaju odwrotnością nagrody. Mogą one obejmować środki niejako przeciwstawne, np. pochwała-upomnienie, lub polegać na odebraniu wcześniej przyznanej nagrody czy niemożności otrzymania określonej nagrody przez pewien okres. Tu również można wskazać różne formy ganienia nieletniego (np. upomnienie, nagana, zawiadomienie rodziców lub sądu), środki o charakterze wymiernym (np. obniżenie kieszonkowego), dotyczące możliwości podejmowania pewnych działań (np. cofnięcie zgody na korzystanie z Internetu i gier komputerowych) lub ograniczające możliwość opusz-

43 Oparty na zbliżonych zasadach podział, jednak w odniesieniu do środków przewidzianych przez ustawę z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, t.j. Dz.U. 2021, poz. 53 ze zm., zaproponowali T. Szymanowski i Z. Świda, którzy wskazali nagrody wolnościowe, rzeczowe oraz oparte na zatarciu wszystkich lub niektórych kar dyscyplinarnych – T. Szymanowski, Z. Świda, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz. Ustawy dodatkowe, akty wykonawcze*, LIBRATA, Warszawa 1998, s. 319-320.

44 V. Konarska-Wrżosek [w:] P. Górecki, V. Konarska-Wrżosek, *Postępowanie w sprawach...*, op.cit., s. 347.

45 E. Kruk, E. Skrętowicz [w:] T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Postępowanie w sprawach...*, op.cit., s. 290.

46 Katalog środków dyscyplinarnych obejmował: upomnienie; nagany; zawiadomienie rodziców albo opiekuna o niewłaściwym zachowaniu nieletniego; zawiadomienie sądu rodzinnego o niewłaściwym zachowaniu nieletniego; cofnięcie zezwolenia albo nieudzielenie zezwolenia na rozmowy telefoniczne na koszt schroniska albo zakładu na okres do jednego miesiąca, z wyjątkiem rozmów z rodzicami albo opiekunem; obniżenie kieszonkowego na okres do trzech miesięcy nie więcej niż do 0,5% kwoty bazyjowej ustalonej dla kuratorów zawodowych na podstawie przepisów o kształtowaniu wynagrodzeń w państwowej sferze budżetowej; cofnięcie zgody na korzystanie z Internetu lub gier komputerowych na okres do trzech miesięcy; cofnięcie zgody albo nieudzielenie zgody na udział w imprezach, zajęciach oświatowych i sportowych oraz szkoleniach poza schroniskiem albo zakładem na okres do trzech miesięcy; cofnięcie zgody albo nieudzielenie zgody na wyjście poza teren schroniska albo zakładu na okres do trzech miesięcy; nieudzielenie przepustki lub urlopu przez okres nie dłuższy niż pięć miesięcy w razie ucieczki z zakładu lub nieusprawiedliwionego niepowrótowania z udzielonego urlopu lub przepustki z zakładu.

47 Były to: upomnienie wobec nieletnich wychowanków; cofnięcie zgody na posiadanie wartościowych przedmiotów lub noszenie własnej odzieży; wystąpienie z wnioskiem o przeniesienie do innego zakładu lub schroniska albo zakładu lub schroniska innego rodzaju; wstrzymanie umieszczenia nieletniego poza zakładem poprawczym; wstrzymanie wniosku o warunkowe zwolnienie nieletniego z zakładu poprawczego.

czenia terenu zakładu (np. cofnięcie lub nieudzielenie zgody na wyjście poza teren zakładu, nieudzielenie przepustki lub urlopu)⁴⁸.

2.4. Badania dotyczące udzielania nagród i stosowania środków dyscyplinarnych w procesie resocjalizacji nieletnich

Tematyka udzielania nieletnim w procesie resocjalizacji nagród i stosowania wobec nich środków dyscyplinarnych nie znajduje szerokiego zainteresowania, jednakże należy wskazać wyniki dotychczas uzyskane przez innych badaczy.

K. Drapała i R. Kulma, badając temat powrotności do przestępstwa nieletnich opuszczających zakłady poprawcze, przeanalizowali akta 243 wychowanków z 19 zakładów poprawczych. W tej grupie 202 wychowanków zostało nagrodzonych, co stanowiło 83% próby. Jedną nagrodę otrzymało 6% badanych, 45% otrzymało 2–10 nagród, 48% powyżej 10 nagród, w stosunku do 1% tego nie ustalono. Najczęściej stosowana była pochwała, która mogła przyjąć również formę listu do sądu lub rodziców, którą otrzymało około 90% badanych. 56% otrzymało przepustkę lub urlop, 46% podwyższenie kieszonkowego, 27% telefon na koszt zakładu, 18% nagrody rzeczowe, 9% darowanie wcześniejszej kary, 8% udział w wycieczce lub zajęciach poza zakładem, 6% zgodę na noszenie prywatnych ubrań, 1% wyższą ocenę z zachowania. Ukaranych zostało natomiast 63% wychowanków: 22% jeden raz, 42% 25 razy, 21% 610 razy, 9% 1115 razy, 6% powyżej 15 razy. Najczęściej stosowano upomnienia lub nagany (wobec 78% karanych), wobec 53% karanych wstrzymano udzielanie przepustek bądź urlopów, 10% obniżono kieszonkowe, 7% wstrzymano udział w zajęciach kulturalnych lub sportowych, 5% wstrzymano wyjścia na zajęcia i imprezy poza zakładem, wobec 3% stosowano przymus bezpośredni i umieszczenie w izolatce, a wobec 1% zakaz rozmów⁴⁹. Spośród 243 wychowanków jedynie jedenastu nie otrzymało przepustki, z tego tylko dwóch ze względu na swoje zachowanie. 25% otrzymało 13 przepustek, 25% 45, 30% 610⁵⁰.

S. Śliwa przeprowadził badania sondażowe na temat resocjalizacji w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych na próbie 728 nieletnich. Około 65% wychowanków przyznało, że jest nagradzanych za poprawne zachowania, a ponad 70%, że jest karana za złe. Jedna trzecia uznała, że wychowawcy częściej stosują kary. Z twierdzeniem tym nie zgodziło się ponad 28% badanych. Śliwa wskazał, że wychowankowie raczej pozytywnie ocenili system kar i nagród odpowiedni do zachowań, natomiast nieco bardziej negatywnie odnieśli się do częstszego używania kar niż nagród⁵¹.

Badania w Salezjańskim Ośrodku Wychowawczym w Różanymstoku, dotyczące stosowanych tam metod wychowawczych, przeprowadził Łukasz Kalisz. Próba badawcza obejmowała 48 wychowanków oraz 8 wychowawców. 85% wychowanków wiedziało lub raczej wiedziało, jakie konsekwencje czekają ich w razie przewinienia, natomiast 15% nie wiedziało lub raczej nie wiedziało. Wszyscy wychowawcy twierdzili, że wychowankowie są (5) lub raczej są (3) świadomi konsekwencji, które mogą ich spotkać. 42% wychowanków oceniło kary w ośrodku jako zasłużone, 12% jako sprawiedliwe, a 23% jako brutalne lub poniżające. Wśród wychowawców cztery osoby określiły kary jako zasłużone, trzy jako sprawiedliwe, a jedna jako brutalne. Odpowiadając na zdania niedokończone, dotyczące kar w placówce, 77% podało negatywne przymiotniki, 17% pozytywne, a 6% wyliczyło przykładowe konsekwencje. Ta część badania nie objęła wychowawców⁵².

48 Inną koncepcję proponuje V. Konarska-Wrzošek, która tworzy następujący podział: środki polegające na moralnym potępieniu naganego zachowania nieletniego i wyrażenia tego w formie przepisanej prawem (upomnienie, nagana); środki polegające na powiadomieniu o zachowaniu nieletniego podmiotów, których opinia jest dla niego ważna i może mieć znaczenie dla jego dalszych losów (zawiadomienie rodziców lub opiekuna albo sądu); środki dyscyplinarne pozbawiające określonych przyjemności, przywilejów lub świadczeń należących się wszystkim wychowankom lub udzielonych wcześniej w formie nagrody (pozostałe środki) – V. Konarska-Wrzošek [w:] P. Górecki, V. Konarska-Wrzošek, *Postępowanie w sprawach...*, op.cit., s. 352.

49 K. Drapała, R. Kulma, *Powrotność do przestępstwa...*, op.cit., s. 230-231.

50 Ibidem, s. 232.

51 S. Śliwa, *Wybrane problemy resocjalizacji nieletnich w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych*, Wydawnictwa Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Opolu, Opole 2013, s. 128-130.

52 Ł. Kalisz, *Wychowanie bez przemocy w systemie prewencyjnym ks. Jana Bosko*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 2011, t. 10, s. 216219.

Marcin Jurczyk przeprowadził badania na grupie 30 wychowanków Zakładu Poprawczego w Zawierciu, dotyczące nagrody w procesie wychowania osób niedostosowanych społecznie. Swoją wiedzę na temat nagród jako dobrego lub bardzo dobrego określiło 20 badanych, natomiast 10 jako słaby lub znikomy. Natomiast w odniesieniu do stosowania nagród podział ten rozkładał się 18:2. Jedenaście respondentek było za stosowaniem kar, 17 przeciw, a dwie nie miały zdania. Najwięcej wychowanków (6) zdefiniowało nagrodę jako pochwałę lub list pochwalny, na drugim miejscu (3) znalazł się urlop lub opuszczenie placówki. Jednocześnie 19 badanych określiło nagrodę jako coś wyróżniającego. Czternaście badanych dziewcząt stwierdziło, że nagroda umacnia wiarę w siebie i we własne możliwości; sześć że zachęca do podejmowania coraz trudniejszych działań, cztery – że realizuje potrzebę uznania i sukcesu. Trzy wspomniały o dostarczeniu pozytywnych uczuć, dwie o poczuciu zadowolenia i radości, a jedna o dawaniu przykładu innym. Jako najbardziej skuteczną nagrodę 11 wychowanków wskazało przepustkę, sześć – zgodę na urlop, trzy – list pochwalny do rodziców albo raport pochwalny do sądu, dwie – podwyższenie kieszonkowego, a jedna – zgodę na udział w wycieczkach⁵³.

2.5. Hipotezy badawcze

Na podstawie analizy literatury i dotychczasowych wyników badań postawiono następujące hipotezy badawcze:

- H 1: Najczęściej udzielane będą nagrody oparte na chwaleniu nieletniego (pochwała, list pochwalny do sądu albo rodziców lub opiekuna);
- H 2: Najczęściej stosowane będą środki dyscyplinarne oparte na ganieniu nieletniego (upomnienie, nagana, zawiadomienie rodziców lub opiekuna, zawiadomienie sądu);
- H 3: Częstsze będzie udzielanie nagród niż stosowanie środków dyscyplinarnych.

3. Metoda

3.1. Zmienne i ich pomiar

Na potrzeby niniejszego badania analizowano jedynie część zmiennych uwzględnionych w przygotowanym kwestionariuszu. Były to:

- płeć;
- rodzaj zakładu poprawczego;
- miasto, w którym znajduje się dany zakład;
- liczba udzielonych w ciągu ostatnich dwóch lat nagród (z podziałem na poszczególne nagrody)⁵⁴;
- liczba nałożonych w ciągu ostatnich dwóch lat środków dyscyplinarnych (z podziałem na poszczególne środki);
- opinia w kwestii najczęściej udzielanych rodzajów nagród w danej placówce;
- opinia w kwestii najczęściej stosowanych środków dyscyplinarnych w danej placówce.

Płeć wskazywano poprzez zaznaczenie właściwej odpowiedzi. Rodzaj zakładu poprawczego wybierano spośród dostępnych możliwości przewidzianych przez Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości

53 M. Jurczyk, *Nagroda w procesie wychowania osób niedostosowanych społecznie*, s. 4-6, <http://www publikacje.edu.pl/pdf/8971.pdf> [dostęp: 13.01.2022].

54 W odniesieniu zarówno do nagród, jak i do środków dyscyplinarnych osoby badane były pytane jak często przyznawały poszczególne nagrody lub stosowały środki dyscyplinarne. Intencją tak zadanego pytania było sprawienie, by w zakresie możliwych odpowiedzi można było zarówno rozumieć samodzielne działanie na podstawie upoważnienia dyrektora, jak również wystąpienie do dyrektora o takie działanie. Większość badanych odpowiedziała na pytania, jednak część wybierała odpowiedź „Nie dotyczy – nie leży to w moich kompetencjach”. Może to wynikać zarówno z wewnętrznego podziału zadań w placówce, jak i z uznania, że chodzi o działanie zupełnie samodzielne, nieudzielane przez dyrektora, w placówkach, w których przyjęty jest taki tryb. Ze względu na obowiązek dochowania rzetelności postanowiono jednakże umieścić w artykule wszystkie uzyskane wyniki.

z dnia 6 lutego 2017 r. w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich⁵⁵. W przypadku miasta, w którym znajduje się dana jednostka, osoby badane były proszone o samodzielne wpisanie nazwy. Liczbę przyznanych w ciągu ostatnich dwóch lat nagród określano poprzez zaznaczenie odpowiedniego pola w tabeli. Obejmowała ona dwanaście wierszy, z których każdy dotyczył określonej nagrody przewidzianej przez u.p.n. Osoby badane wskazywały jak często udzieliły danej nagrody poprzez zaznaczenie odpowiedniego pola spośród następujących:

- nigdy;
- 12 razy;
- 310 razy;
- 1120 razy;
- więcej niż 20 razy;
- nie dotyczy – nie leży to w moich kompetencjach.

Liczbę zastosowanych w ciągu ostatnich dwóch lat środków dyscyplinarnych określano w sposób analogiczny. Tabela obejmowała dziesięć wierszy, z których każdy dotyczył jednego ze środków przewidzianych w art. 95cf u.p.n. Osoby badane również odpowiadały za pomocą zaznaczenia jednej z odpowiedzi, identycznych jak w poprzednim pytaniu. Tabele, w których osoby badane zaznaczały, ile razy udzieliły danej nagrody lub zastosowały określony środek dyscyplinarny, zostały zamieszczone w załączniku do niniejszego artykułu. W przypadku zmiennych dotyczących opinii w kwestii najczęściej udzielanych w danej placówce nagród i stosowanych środków dyscyplinarnych zastosowano dwa oddzielne pytania otwarte, w których osoby badane mogły w swobodny sposób sformułować swoją odpowiedź.

3.2. Przebieg badania

Badania rozpoczęto w styczniu 2021 r. od skierowania do Ministerstwa Sprawiedliwości wniosku o udostępnienie informacji publicznej na podstawie u.i.p. Wnioskowano o przesłanie wykazu obecnie działających zakładów poprawczych wraz z określeniem ich rodzaju oraz liczby osób obecnie umieszczonych w każdej placówce. Uzyskano odpowiedź obejmującą wnioskowane dane za wyjątkiem liczby osób obecnie przebywających w każdym zakładzie. Zamiast tego Ministerstwo przekazało informację o liczbie wg Arkusza Organizacyjnego na rok szkolny 2020/2021, argumentując to kwestią zmienności liczby osób w poszczególnych jednostkach.

Ze względu na brak informacji o liczbie osób obecnie znajdujących się w zakładach oraz za względu na fakt, że problematyka nagród i środków dyscyplinarnych dotyczy wszystkich zakładów poprawczych w równym stopniu, postanowiono zwrócić się do wszystkich jednostek. Wybranie jedynie części podmiotów, nie znając liczby umieszczonych tam osób, mogłoby spowodować znaczne zawężenie próby, w szczególności w sytuacji, w której wnioski trafiłyby do zakładów, w których przebywa znacznie mniej osób niż wynosi liczba miejsc. Katalog nagród i środków dyscyplinarnych jest natomiast przewidziany ustawowo i każda jednostka w tym zakresie opiera się na tej samej podstawie prawnej.

Ze względu na fakt, że grupą badawczą miały pierwotnie być zarówno osoby umieszczone w zakładach, jak i pracownicy, sporządzono dwie oddzielne ankiety z wykorzystaniem narzędzia Google Forms. Jego wybór wynikał z obowiązujących wówczas przepisów związanych z pandemią SARS-CoV-2, które uniemożliwiały przeprowadzenie jakichkolwiek badań w formie stacjonarnej, na terenie jednostek.

W połowie kwietnia zwrócono się w formie mailowej do wszystkich zakładów z zapytaniem o możliwość przeprowadzenia przedmiotowych badań. W przesłanej wiadomości poinformowano o tym, kto prowadzi badanie i na czym ono polega. Wskazano również na możliwość przesłania kwestionariuszy w formie papierowej, a także informowano, że zwrócono się z prośbą do wszystkich zakładów. Wiadomość zawierała również informację, że badania kierowane są zarówno do osób umieszczonych w zakładach, jak

55 Wybierano spośród odpowiedzi: otwarty, półotwarty, zamknięty, o wzmocnionym nadzorze wychowawczym, resocjalizacyjno-rewalidacyjny, resocjalizacyjno-terapeutyczny lub „nie wiem”.

i do pracowników, a także jakie są cele badania, wśród których wymieniono „poznanie praktyki stosowania w zakładach poprawczych nagród oraz środków dyscyplinarnych przewidzianych przez Ustawę o postępowaniu w sprawach nieletnich”. Zwracano również uwagę na kwestie etyczne, obejmujące anonimowość i dobrowolność oraz zbiorczą analizę wyników, niepozwalającą na identyfikację osób je wypełniających. Na końcu znajdowały się linki do właściwych ankiet.

Po upływie około tygodnia nawiązano kontakt telefoniczny z zakładami, od których nie wpłynęły dotychczas żadne odpowiedzi ani wypełnione ankiety, w celu upewnienia się, że wiadomość dotarła.

Łącznie skierowano wnioski do 27 zakładów. Przed wykonywaniem telefonów pierwsze odpowiedzi uzyskano z trzech zakładów. Po rozmowach, w przypadku piętnastu kolejnych informowano, że wniosek jest już u dyrektora lub innej właściwej osoby i oczekuje na decyzję. Kolejna jednostka poinformowała, że za chwilę przystąpi do rozpowszechniania ankiet, a dalsze trzy zakłady informowały, że obecnie nie mogą się tym zająć i proszą o kontakt w późniejszym terminie, jednak wskazane daty wykaczały poza zaplanowane ramy czasowe badania, dlatego nie nawiązywano ponownego kontaktu. Jeden z podmiotów wskazał, że konieczne jest złożenie wniosku do Prezesa właściwego Sądu Okręgowego – po jego przesłaniu i uzyskaniu zgody ankietą była przekazywana do osób badanych. Również jeden zakład poinformował, że konieczne jest złożenie wniosku na specjalnym formularzu – po wykonaniu tej czynności uzyskano odmowną odpowiedź dyrektora. W kolejnej jednostce wskazano, że dla osób tam umieszczonych Internet to nagroda, ale ankiety zostaną przekazane pracownikom. Ostatnie dwa podmioty poinformowały, że obecnie w placówkach jest trudna sytuacja pandemiczna i nie są w stanie w danej chwili zająć się rozdysponowaniem ankiet. Jedna z jednostek, w której ankietą została przekazana do dyrektora, poinformowała, że możliwe jest przesłanie pocztą papierowych ankiet dla pracowników – wówczas wszystkie uzupełnione zostaną zwrócone tą samą drogą, co też uczyniono.

Uzyskano odpowiedzi z łącznie dziesięciu zakładów, w sześciu przypadkach jedynie od pracowników, w trzech od obu grup i w jednym jedynie od osób umieszczonych w zakładzie. W przypadku dwóch ankiet pracowniczych nie wskazano miasta, w którym znajduje się dany zakład, dlatego liczba jednostek, które odpowiedziały może być inna – nie można tego zweryfikować. Według Arkusza Organizacyjnego Ministerstwa Sprawiedliwości, ze względu na bardzo małą i całkowicie niereprezentatywną liczbę ankiet uzyskanych od nieletnich (22) przy 840 miejscach, uzyskaną dodatkowo jedynie w oparciu o cztery zakłady, postanowiono skupić się przede wszystkim na osobach pracujących w zakładach. Dane uzyskane od nieletnich zostaną przedstawione jedynie ilustracyjnie w dyskusji, w celu umożliwienia porównania wyników w obu grupach.

Jednostki, z których uzyskano ankiety mające stanowić właściwą próbę badawczą, w losowej kolejności oznaczono w celach anonimizacji literami od A do I. Dodano również kategorię dla ankiet, które nie zawierały informacji o mieście, w którym znajduje się zakład.

3.3. Osoby badane

Próba badawcza objęła ostatecznie 63 osoby pracujące w zakładach poprawczych: 21 kobiet (33,3%⁵⁶) oraz 42 mężczyzn (66,7%).

56 Wszystkie dane dotyczące badań własnych, wyrażone w procentach, zaokrąglono do jednego miejsca po przecinku.

Tabela 1. Liczba odpowiedzi z poszczególnych jednostek

Jednostka	Liczba ankiet	Jednostka	Liczba ankiet
A	5 (7,9%)	F	8 (12,7%)
B	1 (1,6%)	G	4 (6,3%)
C	8 (12,7%)	H	19 (30,2%)
D	7 (11,1%)	I	5 (7,9%)
E	3 (4,8%)	b.d.	2 (3,2%)

Źródło: badania własne.

Ankiety pochodziły z następujących typów zakładów poprawczych: półotwarty – 23 (36,5%), zamknięty – 1 (1,6%), o wzmożonym nadzorze wychowawczym – 7 (11,1%), resocjalizacyjno-rewalidacyjny – 28 (44,4%), resocjalizacyjno-terapeutyczny – 3 (4,8%). Jedna osoba nie udzieliła odpowiedzi na to pytanie.

4. Wyniki

4.1. Częstotliwość stosowania poszczególnych nagród

W celu zbadania, jak często osoby badane w ciągu ostatnich dwóch lat przyznawały poszczególne nagrody, porównano odpowiedzi na pytanie dotyczące każdej z nich, z uwzględnieniem zaproponowanych w narzędziu wariantów odpowiedzi (tab. 2)⁵⁷.

⁵⁷ W tabeli zastosowano skrócone nazwy poszczególnych nagród w celu zachowania większej przejrzystości. Są one zamieszczone w kolejności przedstawionej w przypisie nr 41, który zawiera również ich pełne nazwy.

Tabela 2. Częstotliwość przyznawania poszczególnych nagród

Nagroda	Nigdy	1–2 razy	3–10 razy	11–20 razy	Więcej niż 20 razy	Nie dotyczy – nie leży to w moich kompetencjach	Brak odpowiedzi
Pochwała	6 (9,5%)	9 (14,3%)	23 (36,5%)	14 (22,2%)	8 (12,7%)	2 (3,2%)	1 (1,6%)
List do rodziców	18 (26,8%)	24 (38,1%)	13 (20,6%)	0	0	3 (4,8%)	5 (7,9%)
List do sądu	26 (41,3%)	20 (31,7%)	9 (14,3%)	0	0	3 (4,8%)	5 (7,9%)
Telefon na koszt zakładu	14 (22,2%)	4 (6,3%)	24 (38,1%)	8 (12,7%)	4 (6,3%)	5 (7,9%)	4 (6,3%)
Nagroda rzeczowa lub pieniężna	6 (9,5%)	10 (15,9%)	26 (41,3%)	9 (14,3%)	7 (11,1%)	4 (6,3%)	1 (1,6%)
Wykonanie przedmiotu lub usługi	26 (41,3%)	12 (19%)	9 (14,3%)	3 (4,8%)	2 (3,2%)	6 (9,5%)	5 (7,9%)
Internet i gry komputerowe	23 (36,5%)	13 (20,6%)	14 (22,2%)	4 (6,3%)	1 (1,6%)	3 (4,8%)	5 (7,9%)
Impreza lub zajęcia poza zakładem	17 (27%)	18 (28,6%)	12 (19%)	7 (11,1%)	0	5 (7,9%)	4 (6,3%)
Skrócenie lub darowanie środka dyscyplinarnego	22 (34,9%)	22 (34,9%)	9 (14,3%)	1 (1,6%)	0	4 (6,3%)	5 (7,9%)
Przepustka	25 (39,7%)	8 (12,7%)	15 (23,8%)	2 (3,2%)	1 (1,6%)	9 (14,3%)	3 (4,8%)
Urlop	28 (44,4%)	3 (4,8%)	13 (20,6%)	3 (4,8%)	3 (4,8%)	9 (14,3%)	4 (6,3%)
Podwyższenie kieszonkowego	15 (23,8%)	7 (11,1%)	23 (36,5%)	8 (12,7%)	3 (4,8%)	4 (6,3%)	3 (4,8%)

Źródło: badania własne.

Jeśli chodzi o stosowanie nagród, to w sześciu przypadkach (list do sądu, wykonanie przedmiotu lub usługi, Internet i gry komputerowe, skrócenie lub darowanie środka dyscyplinarnego, przepustka, urlop) najczęściej wybieraną odpowiedzią było „Nigdy”, w trzech (list do rodziców, impreza lub zajęcia poza zakładem, skrócenie lub darowanie środka dyscyplinarnego) „12 razy”, w czterech (pochwała, telefon na koszt zakładu, nagroda rzeczowa lub pieniężna, podwyższenie kieszonkowego) „310 razy”⁵⁸, jednak w żadnym przypadku nie uzyskano przy jakiejś wartości liczby przekraczającej połowę udzielonych odpowiedzi. W przypadku każdej z nagród procent osób, które wybrały odpowiedź „nigdy”, nie przekroczył 50%. Zsumowano również liczbę wyborów każdego z wariantów, wraz z odsetkiem ogólnej liczby odpowiedzi. Spośród 756 odpowiedzi 226 razy wybrano „Nigdy” (29,9%), 150 razy „1–2 razy” (19,8%), „310 razy” 190 razy (25,1%), „1120 razy” 59 razy (7,8%), „więcej niż 20 razy” 29 razy (3,8%), „nie dotyczy – nie leży to w moich kompetencjach” 57 razy (7,5%), a 45 razy nie udzielono odpowiedzi.

58 Jedna z nagród osiągnęła największą, równą liczbę odpowiedzi w dwóch kategoriach, dlatego liczba nie sumuje się do dwunastu.

Osoby badane zostały zapytane również o to, które nagrody uważają za najczęściej stosowane w swojej placówce. Było to pytania otwarte, a badani mogli dowolnie sformułować swoją wypowiedź. Następnie zliczono, w ilu odpowiedziach każda z nagród wystąpiła (tab.3)⁵⁹.

Tabela 3. Nagrody, które zostały wskazane jako najczęściej udzielane

Nagroda	Nie	Tak
Pochwała	31 (49,2%)	32 (50,8%)
List do rodziców	61 (96,8%)	2 (3,2%)
List do sądu	62 (98,4%)	1 (1,6%)
Telefon na koszt zakładu	55 (87,3%)	8 (12,7%)
Nagroda rzeczowa lub pieniężna	32 (50,8%)	31 (49,2%)
Wykonanie przedmiotu lub usługi	60 (95,2%)	3 (4,8%)
Internet i gry komputerowe	56 (88,9%)	7 (11,1%)
Impreza lub zajęcia poza zakładem	62 (98,4%)	1 (1,6%)
Skrócenie lub darowanie środka dyscyplinarnego	62 (98,4%)	1 (1,6%)
Przepustka	53 (84,1%)	10 (15,9%)
Urlop	58 (92,1%)	5 (7,9%)
Podwyższenie kieszonkowego	40 (62,5%)	23 (36,5%)

Źródło: badania własne.

Wyniki pokazują znaczne zróżnicowanie w zakresie rozkładu odpowiedzi przy poszczególnych nagrodach. Najczęściej wskazywano pochwałę (50,8%), dalej nagrodę rzeczową lub pieniężną (49,2%) oraz podwyższenie kieszonkowego (36,5%). Nagrody te znacznie wyróżniały się w zakresie odsetka wskazań. Jednocześnie aż sześć nagród zostało wskazanych przez mniej niż 10% badanych. Kilku odpowiedzi nie można było jednoznacznie przyporządkować do określonej nagrody z u.p.n. Były to: podwyższona ocena z zachowania i pracy (jeden raz), zezwolenie na rozmowę telefoniczną (trzy razy), zgoda na dodatkową rozmowę telefoniczną (jeden raz).

Hipoteza dotycząca najczęściej udzielanych nagród (H 1) została potwierdzona częściowo. Dane z obu tabel wskazują, że dominującą nagrodą jest pochwała. Uzyskała ona najwięcej wskazań ze wszystkich nagród przy odpowiedziach „więcej niż 20 razy” oraz „1120 razy”, a także jeden z najwyższych w przedziale „310 razy”. Jednocześnie najmniej badanych wskazało, że nigdy jej nie zastosowało (*ex aequo* z nagrodą rzeczową lub pieniężną). Również w odpowiedziach na pytanie dotyczące najczęściej udzielanych nagród została ona wskazana przez największą liczbę respondentów – 50,8%. Inaczej przedstawia się sytuacja w odniesieniu do listów rodziców lub opiekuna albo do sądu. Obie te kategorie nie zostały wskazane ani razu w wariantach „więcej niż 20 razy” oraz „1120 razy”. Jednocześnie aż 18 osób wskazało, że ani razu nie udzieliło nagrody w postaci listu pochwalnego do rodziców lub opiekuna, a 26 osób listu do sądu. Nagrody te nie były również wskazywane jako najczęściej stosowane – list do rodziców/opiekuna uzyskał tylko dwa głosy, a do sądu jeden.

59 W tabeli zastosowano skrócone nazwy poszczególnych nagród w celu zachowania większej przejrzystości. Są one zamieszczone w kolejności przedstawionej w przypisie nr 41, który zawiera również ich pełne nazwy. Możliwe było wskazanie wielu odpowiedzi.

4.2. Częstotliwość stosowania poszczególnych środków dyscyplinarnych

Aby zweryfikować jak często osoby badane stosowały w ciągu ostatnich dwóch lat poszczególne środki dyscyplinarne, dokonano porównania liczby poszczególnych odpowiedzi w odniesieniu do każdego ze środków (tab. 4)⁶⁰.

Tabela 4. Częstotliwość stosowania poszczególnych środków dyscyplinarnych

Środek dyscyplinarny	Nigdy	1–2 razy	3–10 razy	11–20 razy	Więcej niż 20 razy	Nie dotyczy – nie leży to w moich kompetencjach	Brak odpowiedzi
Upomnienie	16 (25,4%)	19 (30,2%)	17 (27%)	7 (11,1%)	2 (3,2%)	2 (3,2%)	0
Nagana	12 (19%)	20 (31,7%)	21 (33,3%)	4 (6,3%)	3 (4,8%)	2 (3,2%)	1 (1,6%)
Zawiadomienie rodzica	30 (47,6%)	20 (31,7%)	4 (6,3%)	2 (3,2%)	1 (1,6%)	3 (4,8%)	3 (4,8%)
Zawiadomienie sądu	35 (55,6%)	18 (28,6%)	4 (6,3%)	0	1 (1,6%)	3 (4,8%)	2 (3,2%)
Cofnięcie telefonów	37 (58,7%)	13 (20,6%)	4 (6,3%)	1 (1,6%)	0	4 (6,3%)	4 (6,3%)
Obniżenie kieszonkowego	28 (44,4%)	9 (14,3%)	14 (22,2%)	5 (7,9%)	2 (3,2%)	3 (4,8%)	2 (3,2%)
Cofnięcie Internetu i gier komputerowych	32 (50,8%)	14 (22,2%)	9 (14,3%)	1 (1,6%)	0	3 (4,8%)	4 (6,3%)
Cofnięcie imprez i zajęć poza zakładem	32 (50,8%)	17 (27%)	4 (6,3%)	2 (3,2%)	0	5 (7,9%)	3 (4,8%)
Cofnięcie wyjść poza zakład	30 (47,6%)	16 (25,4%)	6 (9,5%)	2 (3,2%)	0	5 (7,9%)	4 (6,3%)
Nieudzielenie przepustki lub urlopu	33 (52,4%)	16 (25,4%)	5 (7,9%)	0	0	6 (9,5%)	3 (4,8%)

Źródło: badania własne.

W zakresie stosowania środków dyscyplinarnych, w przypadku ośmiu z nich (zawiadomienie rodzica, zawiadomienie sądu, cofnięcie telefonów, obniżenie kieszonkowego, cofnięcie Internetu i gier komputerowych, cofnięcie imprez i zajęć poza zakładem, cofnięcie wyjść poza zakład, nieudzielenie przepustki lub urlopu) najczęściej wybierano odpowiedź „nigdy”, po jednym razie natomiast „12 razy” (upomnienie) oraz „310 razy” (nagana). W przypadku pięciu odpowiedzi „nigdy” została wybrana przez więcej niż połowę badanych (zawiadomienie rodzica, zawiadomienie sądu, cofnięcie Internetu i gier komputerowych, cofnięcie imprez

60 W tabeli zastosowano skrócone nazwy poszczególnych środków dyscyplinarnych w celu zachowania większej przejrzystości. Są one zamieszczone w kolejności przedstawionej w przypisie nr 46, który zawiera również ich pełne nazwy.

i zajęć poza zakładem, nieudzielenie przepustki lub urlopu). Zsumowano również, ile razy została łącznie zaznaczona każda z odpowiedzi. Spośród 630 wyników „nigdy” wybrano 285 razy (45,2%), „12 razy” 162 razy (25,7%), „310 razy” 88 razy (14%), „1120 razy” 24 razy (3,8%), „więcej niż 20 razy” 9 razy (1,4%), „nie dotyczy – nie leży to w moich kompetencjach” 36 razy (5,7%), a 26 razy nie udzielono odpowiedzi (4,1%).

Analogicznie jak w przedmiocie udzielanych nagród, badani zostali zapytani o opinię w kwestii najczęściej stosowanych w swoich placówkach środków dyscyplinarnych, co również zostało sformułowane w formie pytania otwartego. Liczbę osób, które wskazały poszczególne środki, zamieszczono w poniższej tabeli (tab. 5)⁶¹.

Tabela 5. Środki dyscyplinarne, które zostały wskazane jako najczęściej stosowane

Środek dyscyplinarny	Nie	Tak
Upomnienie	40 (63,5%)	23 (36,5%)
Nagana	17 (27%)	46 (73%)
Zawiadomienie rodzica	60 (95,2%)	3 (4,8%)
Zawiadomienie sądu	59 (93,7%)	4 (6,3%)
Cofnięcie telefonów	63 (100%)	0
Obniżenie kieszonkowego	40 (63,5%)	23 (36,5%)
Cofnięcie Internetu i gier komputerowych	59 (93,7%)	4 (6,3%)
Cofnięcie imprez i zajęć poza zakładem	61 (96,8%)	2 (3,2%)
Cofnięcie wyjść poza zakład	59 (93,7%)	4 (6,3%)
Nieudzielenie przepustki lub urlopu	58 (92,1%)	5 (7,9%)

Źródło: badania własne.

Również w zakresie środków dyscyplinarnych widać duże zróżnicowanie w częstotliwości wybierania poszczególnych odpowiedzi. Zdecydowanie dominuje nagana, która została wskazana przez 73% badanych. Kolejne dwie najczęściej wybrane odpowiedzi to upomnienie oraz obniżenie kieszonkowego (po 36,5%). W przypadku środków dyscyplinarnych pozostałe siedem odpowiedzi było wskazywane rzadziej niż przez co dziesiątego badanego. Cofnięcie zezwolenia albo nieudzielenie zezwolenia na rozmowy telefoniczne na koszt schroniska albo zakładu na okres do 1 miesiąca, z wyjątkiem rozmów z rodzicami albo opiekunem, jako jedyne nie zostało wskazane przez ani jednego respondenta. Dwie odpowiedzi wykraczały poza przyjęty katalog. Były to: ocena 0 z zachowania i pracy oraz odpowiedź „Przeciwstawne do wymienionych nagród”, która jednak nie była możliwa do jednoznacznej interpretacji.

Również hipoteza dotycząca najczęściej stosowanych środków dyscyplinarnych została potwierdzona jedynie częściowo. Upomnienie i nagana znalazły się wśród najczęściej stosowanych środków. Upomnienie uzyskało, jako jeden z nielicznych środków, odpowiedzi w zakresie „więcej niż 20 razy”, a także najwięcej wskazań w przedziale „1120 razy”. Podobne wyniki uzyskano w odniesieniu do nagany, która otrzymała najwięcej odpowiedzi ze wszystkich środków w zakresie „więcej niż 20 razy”, a także trzeci wynik w przedziale „1120 razy”. Jednocześnie uzyskały one dwie najmniejsze liczby odpowiedzi w polu „nigdy”. Również dane zawarte w tabeli nr 5 potwierdzają ich popularność – nagana uzyskała najwięcej wskazań (aż 73%),

61 W tabeli zastosowano skrócone nazwy poszczególnych środków dyscyplinarnych w celu zachowania większej przejrzystości. Są one zamieszczone w kolejności przedstawionej w przypisie nr 46, który zawiera również ich pełne nazwy. Możliwe było wskazanie wielu odpowiedzi.

natomiast upomnienie z wynikiem 36,5% znalazło się na drugim miejscu (*ex aequo* z obniżeniem kieszonkowego). W odniesieniu do środków dyscyplinarnych otrzymane wyniki również wskazują na niewielką popularność działań polegających na kontakcie z podmiotami zewnętrznymi – rodzicami/opiekunem albo sądem. Rodziców/opiekuna ani razu nie zawiadomiło 47,6% respondentów, a kolejne 31,7% robiło to „12 razy”. Jeszcze większy odsetek badanych nie zawiadomił ani razu sądu (55,6%, był to drugi najwyższy wynik), a 28,6% osób zrobiło to „12 razy”. Środki te uzyskały również znikomą liczbę wskazań na pytanie o najczęściej stosowane w danej placówce – jedynie 4,8% wskazało zawiadomienie rodziców/opiekuna, a 6,3% zawiadomienie sądu.

4.3. Liczba udzielanych nagród a stosowanych środków dyscyplinarnych

W celu zweryfikowania hipotezy nr 3, zakładającej, że w zakładach poprawczych częściej są udzielane nagrody niż stosowane środki dyscyplinarne, zsumowano liczbę odpowiedzi dla wszystkich przedstawicieli obu kategorii w każdym z wymiarów określających częstotliwość stosowania (tab. 6.). W tym przypadku pominięto dane obejmujące odpowiedzi „nie dotyczy – nie leży to w moich kompetencjach” oraz braki odpowiedzi, aby nie zafałszowały one właściwych wyników. Jednocześnie, ze względu na różną liczbę nagród i środków dyscyplinarnych, ograniczono się do podania wyników wyrażonych w procentach, ponieważ wyniki liczbowe mogłyby zaburzyć obraz.

Tabela 6. Częstotliwość udzielania określonych odpowiedzi w odniesieniu do nagród i środków dyscyplinarnych

Rodzaj oddziaływania	Nigdy	1–2 razy	3–10 razy	11–20 razy	Więcej niż 20 razy
Nagroda	34,6%	22,9%	29,1%	9%	4,4%
Środek dyscyplinarny	50,2%	28,5%	15,5%	4,2%	1,6%

Źródło: badania własne.

Hipoteza dotycząca częstszego udzielania nagród niż stosowania środków dyscyplinarnych (H 3) została potwierdzona. Chociaż poszczególne odpowiedzi (za wyjątkiem odpowiedzi „nigdy”) obejmowały przedziały liczbowe, a nie dokładne liczby, to jednak tendencja jest jasno zarysowana. Nagrody uzyskały ponad dwukrotnie większy odsetek wskazań w przedziałach „więcej niż 20 razy” oraz „1120 razy”, a także niemal dwukrotnie większy odsetek wskazań w przedziale „310 razy”. Środki dyscyplinarne uzyskały natomiast znacznie więcej wskazań (50,2% do 34,6%) przy odpowiedzi „nigdy”, a także nieznacznie więcej (28,5% do 22,9%) w przedziale „12 razy”. Potwierdza to przyjęte założenie, zgodnie z którym to nagrody będą częściej niż środki dyscyplinarne stosowanym środkiem oddziaływania. Uzyskały one więcej wskazań w trzech najwyższych przedziałach, natomiast środki dyscyplinarne wskazywano częściej jedynie w przedziale „12 razy”, a także w odpowiedzi „nigdy”.

5. Dyskusja

Hipotezę pierwszą, zgodnie z którą najczęściej udzielanymi w zakładach poprawczych nagrodami będą te polegające na chwaleniu nieletniego (pochwała, list pochwalny do rodziców lub opiekuna, list pochwalny do sądu) udało się potwierdzić jedynie częściowo. Uzyskane wyniki wskazały na dominującą rolę pochwał, jednakże rola listów była znacznie mniejsza. Dane z tabeli nr 2 pokazują, że częste było również udzielanie takich nagród jak: nagroda rzeczowa lub pieniężna, rozmowa telefoniczna na koszt zakładu i podwyższe-

nie kieszonkowego. Te sposoby oddziaływania, razem z pochwałą, należały również do grupy uzyskującej wiele wskazań w pytaniu dotyczącym nagród najczęściej udzielanych w danym zakładzie (za wyjątkiem telefonu, który tutaj uzyskał mniej wskazań). Wydaje się, że łączne potraktowanie odpowiedzi uzyskanych w tych dwóch pytaniach pozwala wskazać na dominującą rolę pochwały, nagrody rzeczowej lub pieniężnej oraz podwyższenia kieszonkowego. Nagrody te możemy zaliczyć do dwóch zaproponowanych wcześniej kategorii – polegających na chwaleniu nieletniego (pochwała) oraz o wymiernym charakterze (telefon i podwyższenie kieszonkowego). Należy zastanowić się, co powoduje taki stan rzeczy. Z jednej strony może to wynikać z charakteru tej grupy nagród. Wydaje się, że są one działaniami o najbardziej uniwersalnym charakterze – pochwała jest działaniem najmniej skomplikowanym, a jednocześnie niezbyt dalekim w skutkach, co pozwala na częste jej stosowanie. Nagroda rzeczowa lub pieniężna oraz podwyższenie kieszonkowego przynoszą nieletnim wymierne korzyści, a w przypadku nagrody można ją łatwo dopasować do zainteresowań i potrzeb danej osoby. Pamiętając, że tego rodzaju środki oddziaływania powinny być poddane indywidualizacji, by spełniały swoje funkcje wychowawcze⁶², należy zastanowić się, czy wymóg ten jest tutaj spełniony. Być może rzeczywiście jest tak, że pomimo swojego uniwersalnego charakteru, to właśnie te nagrody odnoszą najbardziej pozytywne skutki w procesie resocjalizacji nieletnich, jednakże aby to zweryfikować konieczne są dalsze badania, obejmujące analizę satysfakcji wychowanków z uzyskiwanych nagród oraz motywów kadr zakładów poprawczych do udzielania właśnie tej grupy nagród. Wyniki uzyskane w tym zakresie okazały się częściowo spójne z wynikami wcześniej prezentowanych badań. Katarzyna Drapała i Roman Kulma również wykazali najczęstsze stosowanie pochwał (jednakże były one rozumiane zarówno jako pochwały z u.p.n., jak i listy pochwalne) oraz częste udzielanie podwyżek kieszonkowego. Nieco niższa była jednakże rola nagród rzeczowych⁶³. Również wyniki badań Marcina Jurczyka okazały się częściowo zbieżne – najwięcej wychowanek definiowało nagrodę jako pochwałę (lub list pochwalny)⁶⁴, co pokazuje istotne znaczenie tego sposobu oddziaływania w procesie resocjalizacji.

Jak wspomniano wcześniej, w charakterze ilustracyjnym przedstawione zostaną również wyniki z niewielkiej grupy przebadanych nieletnich. Największa grupa nieletnich wskazała, że najczęściej udzielaną nagrodą jest pochwała, na drugim miejscu znalazła się natomiast nagroda rzeczowa lub pieniężna. Pozostałe nagrody nie uzyskały więcej niż dwóch wskazań. Również w pytaniu o to, ile razy nieletniemu udzielono danej nagrody w ciągu ostatnich dwóch lat, odpowiedzi były podobne. Odpowiedź „310 razy” uzyskała najwięcej wskazań w odniesieniu do pochwały, rozmowy telefonicznej na koszt zakładu oraz nagrody rzeczowej lub pieniężnej, natomiast odpowiedź „12 razy” w przypadku listu do rodziców (*ex aequo* z „nigdy”), zgody na korzystanie z Internetu lub gier komputerowych oraz podwyższenia kieszonkowego. W przypadku pozostałych nagród najczęściej wskazano odpowiedź „nigdy”. Wyniki te pokazują, że w odniesieniu do nagród odpowiedzi osób zatrudnionych w zakładach oraz wychowanków są zbliżone i sugerują dominację pochwał, a także istotną rolę nagród rzeczowych i pieniężnych. Nieletni natomiast rzadziej wskazywali podwyższenie kieszonkowego.

Druga hipoteza, zgodnie z którą najczęściej stosowanymi środkami dyscyplinarnymi miały być te polegające na różnych formach ganienia nieletniego (upomnienie, nagana, zawiadomienie rodziców/opiekuna oraz zawiadomienie sądu) również została potwierdzona tylko w części. W tym przypadku, analogicznie jak w kwestii nagród, rola środków polegających na kontakcie z podmiotami zewnętrznymi – rodzicami/opiekunem oraz sądem – okazała się znacznie mniejsza. Oprócz upomnienia i nagany, których rola była wiodąca, duży odsetek wskazań dotyczył również obniżenia kieszonkowego. Zbliżyła to uzyskane wyniki do zaproponowanej przez V. Konarską-Wrzosek grupy środków polegających na moralnym potępieniu

62 A. Polak-Kruszyk, *Kary dyscyplinarne i nagrody w procesie resocjalizacji skazanych*, [w:] J. Helios, W. Jedlecka, A. Kwieciński (red.), *Prawo wobec używania współczesności. Z zagadnień nauk penalnych*, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wrocław 2019, s. 156.

63 K. Drapała, R. Kulma, *Powrotność do przestępstwa...*, op.cit., s. 230-231.

64 M. Jurczyk, *Nagroda w procesie...*, op.cit., s. 4-6,

naganego zachowania nieletniego i wyrażenia tego w formie przepisanej prawem (upomnienie, nagana)⁶⁵, rozbudowanej jednakże o obniżenie kieszonkowego. Również w odniesieniu do środków dyscyplinarnych warto zwrócić uwagę na uniwersalny charakter środków wskazanych najczęściej. Upomnienie i nagana są środkami łatwymi do zastosowania, a jednocześnie stosunkowo mało uciążliwymi dla nieletnich – nie tracą oni żadnych konkretnych przywilejów, a informacje o ich zachowaniu nie są podawane na zewnątrz. Z kolei obniżenie kieszonkowego jest dolegliwością odczuwalną dla wszystkich wychowanków, ponieważ zmniejsza pulę środków finansowych, którymi dysponują. Podobnie jak w odniesieniu do nagród, warto byłoby rozważyć, czy takie wybory pracowników zakładów są optymalne dla procesu resocjalizacji nieletnich. Być może wskazane powyżej argumenty okażą się trafne, jednakże wymaga to zweryfikowania w toku badań analizujących motywacje pracowników do stosowania określonych środków dyscyplinarnych oraz opinie nieletnich co do ich dolegliwości i skuteczności. Uzyskane wyniki w zakresie stosowania środków dyscyplinarnych również częściowo odpowiadają wynikom wcześniejszych badań. Najczęściej stosowana była nagana lub upomnienie, jednakże jedynie wobec 10% badanych zastosowano obniżenie kieszonkowego⁶⁶.

W odniesieniu do środków dyscyplinarnych największa grupa nieletnich wskazała, że najczęściej stosowanym środkiem dyscyplinarnym jest nagana. Na drugim miejscu znalazły się *ex aequo* upomnienie oraz nieudzielenie przepustki lub urlopu. Pozostałe nagrody nie uzyskały więcej niż jednego wskazania. W pytaniu o to, ile razy wobec nieletniego zastosowano dany środek dyscyplinarny w ciągu ostatnich dwóch lat, odpowiedzi były zbliżone. Odpowiedź „310 razy” wskazano najwięcej razy w przypadku nagany (*ex aequo* z odpowiedzią „nigdy”), a odpowiedź „12 razy” w przypadku upomnienia. W pozostałych przypadkach najczęściej wskazań uzyskała odpowiedź „nigdy”. Również w odniesieniu do środków dyscyplinarnych można zauważyć, że odpowiedzi osób zatrudnionych w zakładach i wychowanków rozkładają się podobnie. W obu grupach dominują nagany i upomnienia, jednakże wśród nieletnich jako najczęściej stosowany środek dyscyplinarny stosunkowo często wskazano również nieudzielenie przepustki lub urlopu. Znacznie mniejszą rolę odgrywało natomiast obniżenie kieszonkowego.

W pełni potwierdzona została trzecia hipoteza. Uzyskane wyniki potwierdzają – choć powinniśmy do nich podchodzić ostrożnie ze względu na sposób formułowania możliwych odpowiedzi – że w zakładach poprawczych częściej udziela się nagród niż stosuje środki dyscyplinarne. Takie działanie, w świetle badań Sławomira Śliwy, powinno być przez nieletnich odbierane pozytywnie⁶⁷. Zbyt częste stosowanie środków będących negatywną reakcją na dane zachowanie i w konsekwencji stosowanie zbyt wysokich wymagań (również w odniesieniu do możliwości uzyskania nagrody) może spowodować spadek skuteczności tego rodzaju działań⁶⁸. Warte przeprowadzenia byłyby również badania pozwalające zweryfikować, ile dokładnie nagród i środków dyscyplinarnych otrzymują poszczególni nieletni, a także w ilu przypadkach zachowana jest liczbowa przewaga udzielonych nagród. Pozwoliłoby to zweryfikować, czy przyjęta hipoteza byłaby prawdziwa również w odniesieniu do poszczególnych jednostek.

Odpowiedzi udzielone przez nieletnich również sugerują, że w zakładach poprawczych częściej udziela się nagród niż stosuje środki dyscyplinarne. Nagrody uzyskały większy odsetek wskazań w przypadku odpowiedzi „więcej niż 20 razy”, „310 razy”, „12 razy”, natomiast w przypadku odpowiedzi „1120 razy” był on zbliżony. Zdecydowanie większy odsetek wskazań uzyskały natomiast środki dyscyplinarne w przypadku odpowiedzi „nigdy”.

W odniesieniu do wszystkich trzech hipotez można zauważyć, że wyniki uzyskane od osób zatrudnionych w zakładach poprawczych, które to służyły do weryfikacji hipotez, były zbliżone do wyników uzyskanych wśród nieletnich, które jednak nie zostały objęte hipotezami ze względu na zbyt małą próbę. Taka zbieżność może wskazywać na prawdziwość uzyskanych odpowiedzi i ich zgodność ze stanem faktycz-

65 V. Konarska-Wrzošek [w:] P. Górecki, V. Konarska-Wrzošek, *Postępowanie w sprawach...*, op.cit., s. 352.

66 K. Drapała, R. Kulma, *Powrotność do przestępstwa...*, op.cit., s. 231.

67 S. Śliwa, *Wybrane problemy resocjalizacji...*, op.cit., s. 130.

68 P. Franków, *Nagrody i kary dyscyplinarne w resocjalizacji skazanych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2010, nr 66, s. 71.

nym. Istnieje niewielkie prawdopodobieństwo, że wyniki uzyskane w obu grupach zostałyby zafałszowane w tak zbliżony sposób.

Przeprowadzone badanie miało istotne ograniczenia. Obejmowało ono stosunkowo niewielką próbę badawczą. Osoby badane nie były również dobrane równomiernie z poszczególnych zakładów poprawczych. Ponadto zakres uzyskanych danych nie pozwala na wyciąganie jednoznacznych wniosków i analizę sytuacji poszczególnych nieletnich. Ograniczenia te pozostają silnie związane z warunkami epidemicznymi, panującymi w czasie prowadzenia badań. Brak możliwości osobistej wizyty w zakładach znacznie utrudnił właściwą dystrybucję ankiet wśród osób badanych w obu grupach. Konieczność rozprowadzania ankiet przez sekretariaty mogła niekorzystnie wpłynąć na chęć jej wypełnienia wśród respondentów. Utrudnione było również samo uzyskanie zgód na przeprowadzenie badań w takiej formie. Jednakże badanie to umożliwia stworzenie pewnego obrazu udzielania nagród i stosowania środków dyscyplinarnych przez osoby pracujące w zakładach poprawczych. Daje również ogłód na to, jak często stosowane są poszczególne środki oddziaływania przewidziane przez u.p.n. Stanowi również dogodny punkt wyjścia do przyszłych badań o charakterze jakościowym, pozwalających na zweryfikowanie skuteczności, zasadności i motywów udzielania nagród i stosowania środków dyscyplinarnych właśnie w taki sposób.

Na marginesie warto zauważyć, że nowe katalogi nagród oraz środków dyscyplinarnych znalazły się również w projekcie nowej ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, która znajduje się obecnie na etapie konsultacji⁶⁹. W proponowanym art. 261 wskazany jest katalog nagród, które mogą być udzielane nieletnim w zakładach poprawczych. Nie obejmuje on istotnych zmian. Zgoda na wykonanie przedmiotu lub usługi w warsztatach szkolnych ma dotyczyć jedynie działania na potrzeby nieletniego, a nie jego najbliższych, pozostawiono również zgodę na korzystanie z Internetu, ale już nie gier komputerowych. W odniesieniu do udziału w zajęciach kulturalnych, oświatowych lub sportowych poza zakładem wskazano, że chodzi o zajęcia organizowane przez podmioty zewnętrzne. Wydłużono również możliwy okres przepustki z trzech do pięciu dni. Niewielkie zmiany zaproponowano również w odniesieniu do katalogu środków dyscyplinarnych. Projektowany art. 266 wspomina jedynie o cofnięciu zgody na korzystanie z Internetu, a nie z gier komputerowych, ponieważ nie ma ich już w katalogu nagród. Usunięto również środek w postaci cofnięcia albo nieudzielenia zgody na wyjście poza teren zakładu. Także tutaj, w odniesieniu do cofnięcia zgody na udział w zajęciach kulturalnych, oświatowych lub sportowych poza zakładem, dodano, że chodzi o zajęcia organizowane przez podmioty zewnętrzne. Powołane przepisy mają dotyczyć jedynie zakładów poprawczych, ponieważ nagrody i środki dyscyplinarne w okręgowych ośrodkach wychowawczych (stanowiących nowy środek wychowawczy) i schroniskach dla nieletnich zostały uregulowane oddzielnie. Z powyższego wynika, że same katalogi nagród i środków dyscyplinarnych nie ulegają w nowym projekcie istotnym zmianom.

6. Podsumowanie

Nagrody i środki dyscyplinarne pełnią istotną rolę w procesie resocjalizacji nieletnich. Są one rodzajem pozytywnej lub negatywnej reakcji na określone zachowania. Przeprowadzone badania, skierowane do pracowników zakładów poprawczych, stanowią uzupełnienie luki badawczej w tym zakresie i pozwalają na ich porównanie z wynikami uzyskanymi za pomocą innych metod badawczych. Ze względu na fakt, że zgodnie z wymogiem z art. 10 u.p.n. do zakładów trafiają osoby charakteryzujące się wysokim stopniem demoralizacji, konieczne jest dokładne i precyzyjne sformułowanie możliwych oddziaływań wobec nich, tak aby dążyć do osiągnięcia celu „maksimum” w resocjalizacji, którym jest umożliwienie funkcjonowania w społeczeństwie z poszanowaniem nie tylko norm prawnych, ale również moralnych i społecznych⁷⁰.

69 Projekt ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12349403/katalog/12805123#12805123> [dostęp: 13.01.2022].

70 H. Machel, *Psychospołeczne uwarunkowania pracy resocjalizacyjnej personelu więziennego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2001, s. 17-18.

Odpowiednie udzielanie nagród i stosowanie środków dyscyplinarnych, pozwalających na wskazanie, jakie zachowania są pożądane, a jakie nie, może znacznie przyczynić się do osiągnięcia tego celu.

Załącznik

– tabele zawierające pytania o liczbę udzielonych nagród i zastosowanych środków dyscyplinarnych

Nagroda	Nigdy	1–2 razy	3–10 razy	11–20 razy	Więcej niż 20 razy	Nie dotyczy – nie leży to w moich kompeten- cjach
Pochwała	☐	☐	☐	☐	☐	☐
List pochwalny do rodziców lub opiekuna	☐	☐	☐	☐	☐	☐
List pochwalny do sądu rodzinnego	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Zezwolenie na rozmowę telefoniczną na koszt zakładu	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Nagroda rzeczowa lub pieniężna	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Wykonanie przedmiotu lub usługi w warsztatach na użytek własny lub najbliższych	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Zgoda na korzystanie z Internetu lub gier komputerowych	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Zgoda na udział w imprezach lub zajęciach poza zakładem	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Skrócenie lub darowanie zastosowanego środka dyscyplinarnego	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Udzielenie przepustki do 3 dni	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Udzielenie urlopu	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Podwyższenie kieszonkowego	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Środek dyscyplinarny	Nigdy	1–2 razy	3–10 razy	11–20 razy	Więcej niż 20 razy	Nie dotyczy – nie leży to w moich kompetencjach
Upomnienie	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Nagana	☐	☐	☐	☐	☐	☐
List pochwalny do rodziców lub opiekuna	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Zezwolenie na rozmowę telefoniczną na koszt zakładu	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Nagroda rzeczowa lub pieniężna	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Wykonanie przedmiotu lub usługi w warsztatach na użytek własny lub najbliższych	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Zgoda na korzystanie z Internetu lub gier komputerowych	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Zgoda na udział w imprezach lub zajęciach poza zakładem	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Skrócenie lub darowanie zastosowanego środka dyscyplinarnego	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Udzielenie przepustki do 3 dni	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Udzielenie urlopu	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Podwyższenie kieszonkowego	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Bibliografia

Akty prawne:

- Dekret Naczelnika Państwa z dnia 7 lutego 1919 r. w przedmiocie utworzenia sądów dla nieletnich, t.j. Dz.Pr.P.P. 1919 Nr 14, poz. 171.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 lipca 1919 r. w przedmiocie urzędzenia sądów dla nieletnich, t.j. Dz.Pr.P.P. 1919 Nr 63, poz. 378.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny, t.j. Dz.U. 1932, poz. 571 z późn. zm.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 listopada 1951 r. – Tymczasowy regulamin zakładów poprawczych, t.j. Dz.U. 1951, poz. 468.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 grudnia 1954 r. w sprawie zmiany rozporządzenia o organizacji schronisk dla nieletnich i tymczasowego regulaminu zakładów poprawczych, t.j. Dz.U. 1955, poz. 26.
- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, t.j. Dz.U. 2018, poz. 969.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 maja 1983 r. w sprawie organizacji i zasad pobytu nieletnich w zakładach poprawczych, t.j. Dz.U. 1983, poz. 126 z późn. zm.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., tj. Dz.U. 1997 Nr 78, poz. 483 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, t.j. Dz.U. 2021, poz. 53 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej, t.j. Dz. U. 2020, poz. 2176.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 października 2001 r. w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich, t.j. Dz.U. 2017, poz. 487.
- Ustawa z dnia 30 sierpnia 2013 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz niektórych innych ustaw, t.j. Dz.U. 2013, poz. 1165.

Orzecznictwo:

- Wyrok SN z 23 marca 1983 r., IV KR 60/84, OSNPG 1984, nr 11, poz. 106.
- Wyrok SN z 18 września 1984 r., III KR 237/84, OSNPG 1985, nr 2, poz. 29.
- Uchwała składu 7 sędziów SN z 18 czerwca 1985 r., VI KZP 8/85, OSNKW 1985, nr 11–12, poz. 86.
- Wyrok TK z dnia 2 października 2012 r., U 1/12, OTKA 2012, nr 9, poz. 103.

Dokumenty urzędowe:

- Projekt ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12349403/katalog/12805123#12805123> [dostęp: 13.01.2022].

Literatura

- Bojarski T., Kruk E., Skrętowicz E., *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Chomczyński P., *Działania wychowanków schronisk dla nieletnich i zakładów poprawczych. Socjologiczna analiza interakcji grupowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014.
- Drapała K., Kulma R., *Powrotność do przestępstwa nieletnich opuszczających zakłady poprawcze (raport z badań)*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Karne” 2014, nr 19, s. 204–246.
- Franków P., *Nagrody i kary dyscyplinarne w resocjalizacji skazanych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2010, nr 66, s. 65–76.

- Franków P., *Nagrody i kary dyscyplinarne w systemie oddziaływań penitencjarnych*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2011, t. XXVII, s. 195-205.
- Gaberle A., Korcyl-Wolska M., *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2002.
- Górecki P., Konarska-Wrzosek V., *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2019.
- Heine M., *Efektywność resocjalizacji i jej uwarunkowania*, [w:] M. Prokosz (red.), *Dewiacyjne aspekty współczesnego świata. Przejawy – zapobieganie – terapia*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004.
- Jaworska A., *Leksykon resocjalizacji*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2012.
- Kalisz Ł., *Wychowanie bez przemocy w systemie prewencyjnym ks. Jana Bosko*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 2011, t. 10, s. 212-220.
- Konarska-Wrzosek V., *Prawny system postępowania z nieletnimi w Polsce*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013.
- Korcyl-Wolska M., *Postępowanie w sprawach nieletnich na tle standardów europejskich*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015.
- Machel H., *Psychospołeczne uwarunkowania pracy resocjalizacyjnej personelu więziennego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2001.
- Machel H., *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2003.
- Mączyńska M., *Nowelizacja ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich – zagadnienia wybrane*, „Palestra” 2016, nr 5, s. 31-41.
- Mączyńska M., *Prawo nieletniego sprawcy czynu zabronionego do rzetelnego procesu sądowego na tle obowiązujących i projektowanych przepisów prawa polskiego oraz standardów międzynarodowych*, Akademia Frycza Modrzewskiego, Kraków 2017, https://repozytorium.ka.edu.pl/bitstream/handle/11315/28073/MACZYNSKA_Prawo_nieletniego_sprawcy_czynu_zabronionego_2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp: 12.01.2022].
- Polak-Kruszyk A., *Kary dyscyplinarne i nagrody w procesie resocjalizacji skazanych*, [w:] J. Helios, W. Jedlecka, A. Kwieciński (red.), *Prawo wobec wyzwań współczesności. Z zagadnień nauk penalnych*, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wrocław 2019, s. 151-161.
- Stańdo-Kawecka B., *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, Wolters Kluwer, Warszawa 2007.
- Szymanowski T., Świda Z., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz. Ustawy dodatkowe, akty wykonawcze*, LIBRATA, Warszawa 1998.
- Śliwa S., *Wybrane problemy resocjalizacji nieletnich w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych*, Wydawnictwa Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Opolu, Opole 2013.
- Worek K., *Ewolucja zasad postępowania wobec nieletnich na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat*, [w:] K. Łukomiak (red.), *Prawo w Polsce 2000–2020*, Archaegrpah, Łódź 2020, s. 329-346.

Netografia:

- Jurczyk M., *Nagroda w procesie wychowania osób niedostosowanych społecznie*, <http://www publikacje.edu.pl/pdf/8971.pdf> [dostęp: 13.01.2022].
- Resocjalizacja* [hasło], [w:] Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/resocjalizacja;3967295.html> [dostęp: 12.01.2022].
- Zakłady Poprawcze i Schroniska dla Nieletnich*, <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/zaklady-poprawcze-i-schroniska-dla-nieletnich> [dostęp: 12.01.2022].

STUDENCI UNIWERSYTETU WARSZAWSKIEGO W DOBIE PANDEMII COVID-19 – ASPEKTY PRAWNE, KRYMINOLOGICZNE I SPOŁECZNE

Paulina Kawka

e-mail: p.kawka3@student.uw.edu.pl

ORCID 0000-0002-7090-6663

Wiktoria Matejuk

e-mail: w.matejuk@student.uw.edu.pl

ORCID 0000-0001-6014-5875

Daria Molenda

e-mail: d.molenda2@student.uw.edu.pl

ORCID 0000-0002-5213-1235

Izabela Pizon

e-mail: i.pizon@student.uw.edu.pl

ORCID 0000-0003-1947-7987

Katarzyna Szczepaniak

e-mail: k.szczepania10@student.uw.edu.pl

ORCID 0000-0002-4386-5587

mgr Paulina Sidor-Borek

e-mail: p.sidor-borek@uw.edu.pl

ORCID 0000-0001-6613-7294

Uniwersytet Warszawski

Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji

Centrum Analiz Kryminologicznych

Abstrakt:

Przedmiotem artykułu jest ocena możliwego wpływu pandemii COVID-19 na wybrane sfery życia studentów Uniwersytetu Warszawskiego – ich zdrowie, edukację (która przeniosła się do formuły zdalnej), stosunek studentów do wprowadzanych na poziomie uniwersyteckim, jak i krajowym obostrzeń oraz ryzyko pokrzywdzenia przestępstwem i / lub przemocą. Ocenę tę przeprowadzono na podstawie wyników badania ankietowanego, które zostało przeprowadzone wśród studentów UW w 2021 r. W artykule przeanalizowano także rozwiązania normatywne wprowadzane przez władze uniwersytetu w okresie pandemii, z uwagi na fakt, że ich przyjęcie w istotnym stopniu zmodyfikowało model życia i kształcenia społeczności studenckiej.

Słowa kluczowe:

pandemia, COVID-19, studenci Uniwersytetu Warszawskiego, przemoc domowa, cyberprzestępczość, edukacja zdalna, obostrzenia, prawa i wolności obywatelskie

Students of University of Warsaw in the era of the COVID-19 pandemic – legal criminological and social aspects.

Abstract:

The subject of the article is to assess the possible impact of the COVID-19 pandemic on selected spheres of life of students of the University of Warsaw – their health, education (which has moved to the remote formula), students' attitude to the restrictions introduced at the university and national level, and the risk of becoming a victim of crime and / or violence. This assessment was based on the results of a survey conducted among students of the university in 2021. The article also analyzes the normative solutions introduced by the University of Warsaw authorities during the COVID-19 pandemic, due to the fact that their adoption significantly modified the model of life and education of the student community.

Key words:

COVID-19, pandemic, students of the University of Warsaw, domestic violence, cybercrime, remote education, restrictions, civil rights and freedoms

Wstęp

Pandemia COVID-19 rozpoczęła się w chińskim miasteczku Wuhan w grudniu 2019 r. i choć w Polsce pierwsze przypadki zachorowań odnotowano na początku marca 2020 r., już 11 marca 2020 r. Światowa Organizacja Zdrowia uznała, że mamy do czynienia z pandemią. Wirusa SARS-CoV-2 odkryto bowiem w każdym państwie na świecie¹. Do dnia 5 października 2021 r. WHO zarejestrowała 234 809 103 przypadki zachorowania na koronawirusa na całym świecie, potwierdzono też 4 800 375 zgonów². W Polsce natomiast zarejestrowano 2 911 549 przypadków zachorowań oraz 75 695 zgonów³. Należy pamiętać, że powyższe statystyki obrazują jedynie zachorowania i zgony oficjalnie potwierdzone. Skala problemu jest więc prawdopodobnie o wiele większa, a jej rzeczywisty wymiar poznamy zapewne wiele lat po jej zakończeniu.

W związku z niewyobrażalną, jak do tej pory, sytuacją epidemiczną, badaczki i badacze z całego świata i z różnych dziedzin nauki od blisko 2 lat starają się zbadać nie tylko samego wirusa, ale także następstwa pandemii w różnych sferach życia jednostki. W związku z tym zespół badawczy z Centrum Analiz Kryminologicznych (CAK) Uniwersytetu Warszawskiego⁴ postanowił włączyć się w badania nad następstwami COVID-19 i sprawdzić, jak pandemia wpłynęła na studentów Uniwersytetu Warszawskiego.

Przeprowadzone badania zostały poprzedzone analizą aktów prawnych, wydanych przez władze UW w 2020 i 2021 r., które bezpośrednio dotyczyły sytuacji związanej z globalną pandemią. Analiza ta stanowi pierwszy rozdział niniejszego opracowania i jest niejako tłem dla dalszych rozważań. Następne rozdziały dotyczą już bezpośrednio przeprowadzonych badań. Niezbędnym etapem poprzedzającym realizację badań był wybór obszarów badawczych, czyli tych fragmentów życia społecznego studentów, na które pandemia COVID-19 mogła mieć realny wpływ. Spośród wielu rozważanych propozycji, badaniem postanowiono objąć następujące zagadnienia problemowe: zdrowie fizyczne i psychiczne respondentów, organizacja i przebieg nauczania zdalnego, stosunek studentów UW do obostrzeń wprowadzonych przez

1 J. Duszyński, A. Afelt, A. Ochab-Marcinek, R. Owczuk, K. Pyré, M. Rosińska, A. Rychard, T. Smiatcz, *Zrozumieć COVID*, Polska Akademia Nauk, Warszawa 2020.

2 *Coronavirus*, <https://covid19.who.int/> [dostęp 5.10.2021].

3 *Poland Situation*, <https://covid19.who.int/region/euro/country/pl> [dostęp: 5.10.2021].

4 Badanie „Studenci UW w dobie pandemii COVID-19” zrealizowane zostało pod kierunkiem dr Katarzyny Witkowskiej-Rozpara z Centrum Analiz Kryminologicznych UW.

władze państwowe, przestępczość oraz przemoc. Powyższe obszary stanowią jednocześnie cztery odrębne rozdziały niniejszego opracowania.

Uwagi metodologiczne

Nauki społeczne mają na celu przede wszystkim badanie rzeczywistości społecznej, na którą składają się zarówno zbiorowości społeczne, instytucje społeczne, jak i procesy i zjawiska społeczne⁵. Badacze powinni więc reagować na wszelkie zmiany w otaczającej ich rzeczywistości i skupiać się na zjawiskach nowych, zmieniających rzeczywistość. Bez wątpienia zjawiskiem takim stała się w ostatnich latach pandemia COVID-19, która w istotnym stopniu wpłynęła na otaczającą nas rzeczywistość.

Pandemia zmusiła władze państwowe w krajach na całym świecie – w tym także w Polsce – do wprowadzenia szeregu zmian modyfikujących dotychczasowy model życia społecznego. Zmiany te były także widoczne w sektorze edukacji i szkolnictwa wyższego. W przypadku Uniwersytetu Warszawskiego podjęto decyzję o wprowadzeniu nauczania zdalnego oraz wielu innych obostrzeń, które prawdopodobnie miały znaczący wpływ na życie całej społeczności akademickiej, a zwłaszcza studentów UW. Tym, co interesowało badawczy, była ocena możliwego wpływu pandemii COVID-19 na wybrane sfery życia studentów Uniwersytetu Warszawskiego – ich zdrowie, edukację (która przeniosła się do formuły zdalnej), stosunek studentów do wprowadzanych na poziomie uniwersyteckim, jak i krajowym obostrzeń oraz ryzyko pokrzywdzenia przestępstwem i / lub przemocą. Jednocześnie – jak już sygnalizowano – badacze poddali także ocenie rozwiązania normatywne wprowadzane przez władze UW w okresie pandemii COVID-19, zwłaszcza że to właśnie ich przyjęcie w istotnym stopniu zmodyfikowało model życia i kształcenia społeczności studenckiej.

Tak określony przedmiot i cel badań skutkowało wyborem narzędzia badawczego w postaci kwestionariusza ankiety. Ankieta skonstruowana przez autorów na potrzeby niniejszych badań zawierała 57 pytań problemowych oraz dziewięć pytań dotyczących informacji społeczno-demograficznych (tzw. metryczka). Kwestionariusz podzielony był na kilka części: zagadnienia wstępne, które zostaną omówione wspólnie z danymi z metryczki, a także cztery części właściwe: wpływ pandemii na życie psychiczne i fizyczne, ocena edukacji zdalnej, stosunek studentów do wprowadzonych obostrzeń oraz przestępczość i przemoc w czasie pandemii.

Organizacja i realizacja badań

Po ustaleniu przedmiotu oraz celu badań, a także po wyborze i skonstruowaniu narzędzia badawczego przystąpiono do realizacji badania, którego pierwszym elementem był dobór próby badawczej. Biorąc po uwagę łączną liczbę studentów UW (nieco ponad 40 tys. osób⁶), oszacowano docelową próbę badawczą na 381 osób. Założono 95% przedział ufności i 5% błędu maksymalnego. Oszacowano prawdopodobną stopę zwrotu na około 60%, co dało próbę minimum 635 osób. Pierwszym etapem było odrzucenie kierunków studiów z liczebnością poniżej 20 osób. Następnie podzielono pozostałe (138) kierunki na trzy warstwy – małe, średnie i duże – ze względu na łączną liczbę studentów. W każdej warstwie przeprowadzono odrębne losowanie kierunków – co łącznie doprowadziło do wytypowania 16 kierunków. Pierwsza warstwa zawierała 106 najmniej licznych kierunków, z których wylosowano osiem: orientalistykę – iranistykę i indologię, bioetykę, publikowanie współczesne, język i społeczeństwo: interdyscyplinarne studia nad dyskursem, muzykologię, etnologię i antropologię kulturową, kryminologię. W drugiej warstwie spośród 24 kierunków wylosowano pięć: indywidualne studia międzydziedzinowe Kolegium MISMaP, pedagogikę, indywidualne studia międzydziedzinowe Kolegium MISH, studia amerykanistyczne (American Studies) i nauczanie języków obcych. Trzecia warstwa, najliczniejszych kierunków, zawierała osiem możliwości, z czego do badań wylosowano trzy: filologię polską, lingwistykę stosowaną oraz psychologię. Losowania dokonano

5 J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe Śląsk, Katowice 1995, s. 20.

6 *Fakty i liczby*, <https://www.uw.edu.pl/uniwersytet/fakty-i-liczby/> [dostęp: 19.09.2021].

w programie statystycznym SPSS. Kolejny etap badań obejmował kontakt z wykładowcami wylosowanych kierunków i udostępnienie ankiety osobom badanym – studentom.

Ankieta była dostępna na platformie LimeSurvey w okresie od 5 maja do 10 września 2021 r. i została wypełniona w całości lub w części przez 251 osób. Niestety dużym problemem okazało się niepełne wypełnienie ankiety przez blisko połowę respondentów, przez co do analizy końcowej włączono jedynie 130 wypełnionych kwestionariuszy. Tym samym uzyskano znacznie mniejszą niż pierwotne założenia grupę badawczą. Konstatacja ta z jednej strony nie dziwi, problemy związane z niskim odsetkiem zwrotu przy badaniach sondażowych są szeroko analizowane w literaturze. I choć często podnosi się, że badania sondażowe mają swoje niewątpliwe zalety w postaci chociażby możliwości zbadania dużej liczby osób w stosunkowo krótkim czasie, bez bezpośredniego udziału badacza, to jednak równie często opisuje się także wady badań tego rodzaju⁷. W każdej grupie respondentów jest dosyć spory odsetek osób, które z różnych względów nie są w stanie poprawnie wypełnić kwestionariusza, odsetek ten będzie tym wyższy im bardziej skomplikowany i złożony będzie kwestionariusz. Wiąże się z tym również kolejny problem, bowiem wiele z rozprawdzonych ankiet nie wraca do badacza lub nie zostaje wypełnionych całkowicie. Jednocześnie nawet dokładnie i starannie sformułowany sondaż poza pytaniami jednoznacznymi zawiera również takie, które u poszczególnych osób mogą wywoływać różne skojarzenia, tym samym powodując różnice w interpretacji pytań i udzielanych odpowiedziach⁸.

Jak sygnalizowano, problem niewypełnionych lub częściowo wypełnionych kwestionariuszy ujawnił się także na gruncie opisywanego badania. Pomimo przesłania ankiety do licznej grupy respondentów uzyskano odsetek zwrotu poniżej zakładanego. Wielu respondentów nie wypełniło ankiety w całości, co uniemożliwiło analizę 130 kwestionariuszy.

Jednak niewątpliwie podejmowana tematyka jest obecnie kwestią istotną, nie tylko z badawczego punktu widzenia, ale również mając na uwadze aspekty związane z praktyczną organizacją pracy na Uniwersytecie Warszawskim. Warto zatem przedstawić uzyskane wyniki, które być może będą inspiracją do kolejnych badań i przede wszystkim przyczynią się do poznania realnego wpływu pandemii COVID-19 na społeczność akademicką.

Grupa badawcza

W niniejszych badaniach wzięło udział 130 osób, w tym 97 kobiet i 18 mężczyzn (15 osób nie odpowiedziało na pytanie dotyczące płci). Większość studentów biorących udział w badaniu była w wieku do 23 lat (86%)⁹. Jedynie trzy osoby były w wieku powyżej 30 lat. Ponad 40% objętych badaniem osób pochodziła z miasta powyżej 250 000 mieszkańców, 18% z miasta do 50 tys. mieszkańców, natomiast ze wsi pochodziło blisko 14% respondentów¹⁰.

Niespełna 35% respondentów oceniło swoją sytuację materialną jako przeciętną, 30% jako raczej dobrą, a 16% jako bardzo dobrą. Około 6% stwierdziło, że ich sytuacja materialna jest zła lub bardzo zła. Cztery osoby nie umiały dokonać oceny swojej sytuacji materialnej, a 13 osób pozostawiło je bez żadnej odpowiedzi. Blisko 14% studentów, którzy wzięli udział w badaniu stwierdziło natomiast, że nie miało środków na utrzymanie w związku z pogorszeniem sytuacji materialnej, jednak jedynie niespełna 5% osób korzystało w tym czasie z pożyczek lub zapomóg.

Ponad połowa uczestniczących w badaniu respondentów (53,9%) wskazała, że żyje w gospodarstwie domowym liczącym do trzech osób, a 27% badanych – w gospodarstwie czteroosobowym. Piętnaście osób wstrzymało się od odpowiedzi na to pytanie (11,5%). Jednocześnie, co warto podkreślić, ponad 30% studentów uczestniczących w badaniu wskazało, że powróciło w czasie pandemii do swojego domu rodzinnego.

7 J. Sztumski, *Wstęp...*, op.cit., s. 129.

8 Ibidem, s. 130.

9 14 osób nie odpowiedziało na pytanie dotyczące wieku.

10 12 osób nie odpowiedziało na pytanie dotyczące miejsca pochodzenia.

Zdecydowaną większość respondentów stanowili studenci studiów pierwszego stopnia (68,5%), około 14% studenci studiów magisterskich, a 8,5% studenci studiów jednolitych magisterskich. Respondenci w większości byli też studentami studiów stacjonarnych (83%), mniejszość stanowili studenci studiów niestacjonarnych (4,6%) i wieczorowych (2,3%)¹¹. Blisko połowę badanych stanowili studenci I roku (46%), natomiast studenci II i III roku – odpowiednio 27,7% i 8,5% respondentów. Studenci IV i V roku stanowili łącznie około 6% osób badanych.

Poza powyższymi danymi demograficznymi w badaniach zbierano również dane dotyczące ogólnego wpływu pandemii COVID-19 na sytuację domową respondentów, które były wstępem do dalszych części kwestionariusza. W pytaniu o skalę zmian w życiu respondentów pod wpływem pandemii aż 66% osób uczestniczących w badaniu wskazało odpowiedzi 4 lub 5 na pięciostopniowej skali, gdzie 5 oznaczało zmiany zdecydowane.

Około 43% respondentów nie zauważyło, aby pandemia wpłynęła na ich relacje z rodziną, prawie 24% osób stwierdziło natomiast, że relacje te się polepszyły, a 14%, że się pogorszyły. Inaczej sytuacja wygląda w przypadku relacji z przyjaciółmi i znajomymi – bowiem niemal 45% respondentów zauważyło pogorszenie relacji, a niespełna 8% ich polepszenie. Blisko 30% nie zauważyło zmian w tych relacjach. Respondenci proszeni byli także o ocenę relacji z osobami, z którymi studiują. W tym przypadku aż 45% zaznaczyło odpowiedź „trudno powiedzieć” lub w ogóle nie odpowiedziało na zadane pytanie. Niespełna 14% osób nie zaobserwowało zmian w relacjach, a 36% oceniło, że relacje uległy pogorszeniu.

Analiza aktów normatywnych¹²

Sytuacja związana z pandemią na świecie stale się rozwijała, natomiast – jak sygnalizowano – w Polsce do dnia 4 marca 2020 r., nie odnotowano ani jednego przypadku zakażenia wirusem COVID-19¹³. Pomimo to władze Uniwersytetu Warszawskiego postanowiły zapobiegać ewentualnemu rozprzestrzenianiu się wirusa w środowisku uczelnianym. W związku z powyższym, w połowie lutego 2020 r., studenci UW zostali poinformowani o możliwości nieusprawiedliwionej nieobecności podczas zajęć, jeśli wystąpią u nich jakiegokolwiek objawy podobne do przeziębienia lub grypy. Starano się ograniczyć rozprzestrzenianie się różnego rodzaju infekcji.

Jak wspomniano, 4 marca 2020 r. w Polsce wykryto pierwszy przypadek zarażenia COVID-19¹⁴. Wkrótce po tym, 10 marca cała społeczność Uniwersytetu Warszawskiego została poinformowana o przyjęciu zarządzenia rektora, w którym zawarte były regulacje obejmujące m.in.: odwołanie wszelkich wydarzeń na terenie Uniwersytetu, zawieszenie wszelkich wyjazdów, odwołanie wykładów i zajęć dla studentów, doktorantów i słuchaczy. Wszystkie zasady miały obowiązywać do 14 kwietnia 2020¹⁵. Krótco po tym rektor wydał kolejne zarządzenie dotyczące zmiany trybu pracy na Uniwersytecie, do których między innymi zaliczała się zmiana trybu i godzin pracy osób zatrudnionych na UW, co miało zwiększyć poziom bezpieczeństwa i higieny pracy. Wszelkie niezbędne dane adresowe miały pojawić się na stronach internetowych jednostek UW, co miało umożliwić kontakt pomiędzy wydziałami a studentami bez konieczności narażania się na kontakt bezpośredni¹⁶.

11 13 osób nie odpowiedziało na pytanie dotyczące stopnia i trybu studiów.

12 Stan prawny na dzień 14.11.2021 r.

13 M.W., *Koronawirus (COVID-19) – najnowsze informacje*, <https://www.mp.pl/pacjent/choroby-zakazne/koronawirus/koronawirus-warto-wiedziec/225676,koronawirus-najnowsze-informacje> [dostęp: 7.09.2021].

14 *Pierwszy przypadek koronawirusa w Polsce*, <https://www.gov.pl/web/zdrowie/pierwszy-przypadek-koronawirusa-w-polsce> [dostęp: 28.07.2021].

15 Zarządzenie nr 50 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 10 marca 2020 r. w sprawie zapobiegania rozprzestrzenianiu się wirusa COVID-19 wśród społeczności Uniwersytetu Warszawskiego, „Monitor UW” 2020, poz. 123.

16 Zarządzenie nr 57 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 17 marca 2020 r. w sprawie czasowego ograniczenia obowiązku pracy na terenie uczelni w związku z zapobieganiem rozprzestrzenianiu się wirusa COVID-19, „Monitor UW” 2020, poz. 136.

20 marca 2020 r. wprowadzono w Polsce stan epidemii¹⁷, który pozbawił wielu studentów dochodów z tytułu pracy zarobkowej. Wprowadzenie zajęć w trybie online nie pozostało bez negatywnych odczuć studentów, którzy twierdzili, że nie jest to do końca dobrze dopracowany system, a niektórzy pozbawieni pracy i pozostawieni w izolacji domowej, zostali postawieni w trudnej sytuacji związanej z opłatami, które musieli uiścić na rzecz uczelni¹⁸.

Wielu studentów na czas nieokreślony powróciło do domów rodzinnych¹⁹, ale ze strony tych, którzy zakwaterowani byli w domach studenta także pojawiły się roszczenia o obniżenie kosztów związanych z wynajmem pokoi. Rektor w odpowiedzi na te prośby wydał zarządzenie, które zakładało jednorazowe obniżenie w kwietniu o 50%, kosztów związanych z zakwaterowaniem w obiektach Uniwersytetu Warszawskiego²⁰.

W kwietniu pandemia w dalszym ciągu się rozwijała. W związku z tym, że UW posiada wiele jednostek, a każda z nich swoje odrębne sekretariaty, występuje ogrom pracy związanej z przetwarzaniem różnorodnej dokumentacji. Potrzebne zatem było uregulowanie tego, jak ma przebiegać obieg dokumentów i zawieranie wszelkich umów np. pomiędzy studentami a pracownikami sekretariatów. 3 kwietnia 2020 r. zostało wydane kolejne zarządzenie odnoszące się do tej kwestii. Zalecano, aby dostarczana dokumentacja była oparta na skanach, żeby ograniczyć do minimum rozprzestrzenianie się wirusa w sferze uczelnianej²¹. Na mocy kolejnego zarządzenia rektora Uniwersytetu Warszawskiego, wydanego w kwietniu 2020, podjęto decyzję o kontynuowaniu zajęć zdalnych oraz zamknięciu Biblioteki Uniwersyteckiej (BUW) aż do 24 maja 2020 r.²² Zamknięcie bibliotek ograniczyło wielu studentom i studentkom korzystanie z licznych zasobów niezbędnych do edukacji. Wypożyczone wcześniej książki były automatycznie prolongowane do odwołania. Łącznie z przedłużeniem nauczania online, przedłużono także tryb zdalny pracowników UW.

20 kwietnia 2020 r. rozpoczęto znoszenie ograniczeń w Polsce²³. Luzowanie obostrzeń postępowo stopniowo do czerwca, a Polacy zyskiwali coraz większą swobodę. W maju 2020 przywrócono możliwość wypożyczania oraz skanowania materiałów w BUW, zwroty książek nie wymagały bezpośredniego kontaktu pomiędzy studentami a pracownikami biblioteki, gdyż uruchomiono specjalny trezor w budynku, w którym można było dokonać szybkiego zwrotu materiałów przez wrzucanie zabezpieczonej książki, którą w określonych godzinach odbierał pracownik biblioteki. Osoby nieposiadające statusu studenta, doktoranta lub pracownika UW nie mogły korzystać z zasobów bibliotecznych²⁴. Pomimo znoszenia obostrzeń w Polsce zajęcia w trybie stacjonarnym w roku akademickim 2019/2020 nie powróciły, gdyż zgodnie z zarządzeniem nr 105 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego, obowiązywały zajęcia zdalne do końca semestru letniego²⁵. Nawet obrony prac dyplomowych miały odbywać się wyłącznie w trybie zdalnym, co było nowością dla pracowników i studentów.

17 Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, Dz.U. 2020, poz. 491.

18 *UW grożą uczelni pozwem. Chodzi o czesne w czasie zdalnych zajęć*, <https://www.rp.pl/prawo-dla-ciebie/art516781-studenci-uw-groza-uczelnia-pozwem-chodzi-o-czesne-w-czasie-zdalnych-zajec> [dostęp: 7.09.2021].

19 Przeprowadzone badania wykazały, że 30% respondentów powróciło do domu rodzinnego w czasie pandemii, a 10% doświadczyło utraty pracy.

20 Zarządzenie nr 59 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 23 marca 2020 r. w sprawie obniżenia opłat za zakwaterowanie w obiektach Uniwersytetu Warszawskiego, „Monitor UW” 2020, poz. 139.

21 Zarządzenie nr 67 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 3 kwietnia 2020 r. w sprawie szczególnych rozwiązań związanych z obiegiem i kontrolą dokumentów finansowych na Uniwersytecie Warszawskim w czasie trwania epidemii COVID-19, „Monitor UW” 2020, poz. 151.

22 Zarządzenie nr 85 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 6 maja 2020 r. w sprawie zmiany zarządzenia nr 50 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 10 marca 2020 r. w sprawie zapobiegania rozprzestrzeniania się wirusa COVID-19 wśród społeczności Uniwersytetu Warszawskiego, „Monitor UW” 2020, poz. 189.

23 *Nowa normalność: etapy znoszenia ograniczeń związanych z COVID-19*, <https://www.gov.pl/web/koronawirus/nowa-normalnosc-etapy> [dostęp: 21.07.2021].

24 Zarządzenie nr 97 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 18 maja 2020 r. w sprawie zmiany zarządzenia nr 50 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 10 marca 2020 r. w sprawie zapobiegania rozprzestrzenianiu się wirusa COVID-19 wśród społeczności Uniwersytetu Warszawskiego, „Monitor UW” 2020, poz. 205.

25 Zarządzenie nr 105 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 21 maja 2020 r. w sprawie zagrożenia zakażeniami wirusem SARS-CoV-2, „Monitor UW” 2020, poz. 236.

Pomimo pracy w trybie zdalnym, wraz z luzowaniem obostrzeń w kraju, znoszono obostrzenia również na Uniwersytecie. Zmiany dotyczyły obiektów takich jak: hala sportowa w BUW, obiekty sportowe na terenie UW, Ośrodek Kolonijno-Wczasowy „Bajka” w Łukęcinie, Dom Pracy Twórczej i Wypoczynku „Szeligówka”²⁶. Wydawać by się mogło, że znoszenie obostrzeń zmierzało w kierunku powrotu do stanu przed pandemią od nowego roku akademickiego. Pomimo większej swobody w budynkach UW nadal obowiązywały limity osób, które zmieniały się wraz ze zmianami liczby zakażeń w Polsce. Studenci liczyli na powrót do nauki stacjonarnej od października 2020 r., a UW starało się, aby umożliwić powrót do normalności. Przeprowadzono nawet symulacje zajęć online i szacowano, ile osób można umieścić w salach akademickich z zachowaniem reguł ostrożności²⁷. Niestety, ze względu na pogorszenie się sytuacji epidemiologicznej i kolejną fazę zakażeń COVID-19, oczekiwany powrót do nauczania stacjonarnego nie nastąpił.

7 września 2020 r. rektor Uniwersytetu Warszawskiego wydał zarządzenie, w którym zawarte były ustalenia odnośnie do kształcenia w semestrze zimowym 2020/2021²⁸. Zajęcia w dalszym ciągu miały być prowadzone w trybie zdalnym. Ponownie powrócono do reorganizacji trybu pracy kadr UW, a także ograniczono przepływ osób przez jednostki uczelni.

W październiku 2020 r. Warszawa trafiła do „czerwonej strefy”, co oznaczało zwiększenie zasad bezpieczeństwa i nowe obostrzenia²⁹, zaś rektor UW wydał zarządzenie nr 233, które określało, iż zajęcia będą prowadzone wyłącznie w trybie zdalnym, jak odbywało się to niezmennie od początku pandemii³⁰. W listopadzie minister edukacji i nauki zapowiedział, że jeśli sytuacja epidemiologiczna się poprawi, uczniowie będą mogli powoli wracać do szkół po 29 listopada 2020³¹, co nie nastąpiło ani w przypadku uczniów szkół podstawowych i średnich, ani też w odniesieniu do szkolnictwa wyższego.

Do końca 2020 r. Polska znajdowała się w czołówce krajów z największą liczbą zarażonych wirusem SARS-CoV-2³². Sytuacja zaczęła się stopniowo polepszać, gdy minął sezon jesienno-zimowy, a Polska pogoda przekształcała się na typowo wiosenną. Zaczęto również ponownie „rozmrażać” gospodarkę i w powolnym tempie przywracać wszelkie obiekty do codziennego funkcjonowania, jak np. galerie handlowe³³.

Wraz z nadchodzącą wiosną 2021 r. nie udało się jednak przywrócić nauczania stacjonarnego, ani nawet hybrydowego, ze względu na obowiązujące obostrzenia. W związku z tym władze Uniwersytetu zmuszone były podjąć kolejne kroki i przedłużyć nauczanie w trybie online. Na mocy Zarządzenia nr 47 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego ogłoszono, że w związku ze stanem pandemii, zajęcia na UW w semestrze letnim roku akademickiego 2020/2021, będą przeprowadzane w dalszym ciągu w sposób zdalny³⁴.

Mimo wszystko w czerwcu 2021 r., gdy rok akademicki dobiegł końca, do studentów dotarły informacje wynikające z najnowszego zarządzenia władz Uniwersytetu Warszawskiego, które optymistycz-

26 Zarządzenie nr 125 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 15 czerwca 2020 r. w sprawie zmiany zarządzenia nr 105 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 21 maja 2020 r. w sprawie zagrożenia zakażeniami wirusem SARS-CoV-2, „Monitor UW” 2020, poz. 263.

27 *O kształceniu w przyszłym roku akademickim*, <https://www.uw.edu.pl/o-ksztalceniu-w-przyszlym-roku-akademickim/> [dostęp: 7.09.2021].

28 Zarządzenie nr 206 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 7 września 2020 r. w sprawie organizacji kształcenia w semestrze zimowym roku akademickiego 2020/2021, „Monitor UW” 2020, poz. 385.

29 *Zasady profilaktyki przeciw COVID-19 i kolejne powiaty w strefie czerwonej*, <https://www.gov.pl/web/koronawirus/nowe-zasady-profilaktyki-przeciw-covid-19> [dostęp: 30.07.2021].

30 Zarządzenie nr 233 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 16 października 2020 r. w sprawie zmiany zarządzenia nr 217 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 29 września 2020 r. w sprawie funkcjonowania Uniwersytetu Warszawskiego w okresie stanu epidemii, ogłoszonego w związku z zakażeniami wirusem SARS-CoV-2, „Monitor UW” 2020, poz. 426.

31 *Czarnek: Jest szansa na stopniowy powrót do szkół po 29 listopada*, <https://edukacja.dziennik.pl/aktualnosci/artykuly/8005579,przemyslaw-czarnek-szkola-edukacja-powrot-koronawirus-pandemia.html> [dostęp: 11.11.2021].

32 H. Ritchie, E. Mathieu, L. Rodés-Guirao, C. Appel, C. Giattino, E. Ortiz-Ospina, J. Hasell, B. Macdonald, D. Beltekian, M. Roser, *Coronavirus (COVID-19) Cases*, <https://ourworldindata.org/covid-cases> [dostęp: 30.07.2021].

33 *Odmrażanie gospodarki. Jest kalendarz luzowania obostrzeń*, <https://forsal.pl/gospodarka/aktualnosci/artykuly/8151607,luzowanie-obostrzen-plan-kalendarz-odmrazania-gospodarki.html> [dostęp: 7.09.2021].

34 Zarządzenie nr 47 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 19 marca 2021 r. w sprawie zmiany Zarządzenia nr 217 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 29 września 2020 r. w sprawie funkcjonowania Uniwersytetu Warszawskiego w okresie stanu epidemii ogłoszonego w związku z zakażeniami wirusem SARS-CoV-2, „Monitor UW” 2021, poz. 64.

nie poinformowały o powrocie do stacjonarnego funkcjonowania uczelni od 1 lipca 2021 r.³⁵ Obecnie (tj. na dzień 14 listopada 2021 r.) wszelkie obiekty UW do odwołania pozostają otwarte i funkcjonują w sposób stacjonarny z zachowaniem wszystkich wymogów higieniczno-sanitarnych, a także z przestrzeganiem limitu osób w pomieszczeniach. Z zasobów BUW mogą korzystać obecnie wszyscy do tego uprawnieni, a sama biblioteka czynna jest w ogólnych godzinach, aczkolwiek zwiększono przedział czasowy, w którym obowiązuje samoobsługowe wypożyczanie zasobów BUW. Egzamin, obrony prac dyplomowych odbywały się na zasadach ogólnych w semestrze letnim. Sesja poprawkowa semestru letniego, która odbywała się we wrześniu również była przeprowadzona w trybie zdalnym, natomiast od października sesja zimowa powróciła do trybu stacjonarnego³⁶.

W okresie wakacyjnym liczba przypadków zarażeń SARS-CoV-2 była znikoma w porównaniu z okresem końca 2020 r.³⁷ Wraz z zakończeniem wakacji i wrześniowym powrotem do szkół zaczęła rosnąć liczba osób zakażonych, osiągając poziom sprzed trzech miesięcy, co wskazuje na stały wzrost³⁸. Jak pisał w mediach prezes Warszawskich Lekarzy Rodzinnych – doktor Michał Sutkowski, w komentowanym okresie rozpoczął się w Polsce początek tzw. czwartej fali pandemii³⁹. Przewidywana przez M. Sutkowskiego fala objęła miesiące jesienne (stan na listopad 2021 r.), jednak w okresie tym starano się uniknąć kolejnego przywracania obostrzeń takich, jak np. zamykanie szkół, uczelni, galerii handlowych⁴⁰.

W kontekście dotychczasowych uwag warto zaznaczyć, że wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że 15,4% studentów wyraziło chęć kontynuacji zajęć w trybie zdalnym, zdecydowana większość (43,1%) zaaprobowала formę hybrydową, a blisko 28% wybrało powrót do normalności sprzed pandemii w formie stacjonarnej. Pomimo zamknięcia badania warto wskazać, że od października 2021 r., według zarządzeń rektora, studenci powrócili do nauczania w trybie stacjonarnym, wszystko powróciło do normy i nauczanie z drobnymi wyjątkami wygląda jak przed wybuchem pandemii. Wyjątkami są m.in. odgórne zasady obowiązujące w nowym roku akademickim dotyczące funkcjonowania na terenie UW. Nowe zasady zakładają np. obowiązek zakrywania nosa i ust przy pomocy maseczki podczas zajęć dydaktycznych oraz egzaminów i zaliczeń (prowadzący są zwolnieni z tego obowiązku); zajęcia zdalne, które mogą być ustanowione w przypadku takich zajęć jak np. fakultety; nieobecności usprawiedliwione ze względu na kwarantannę lub izolację; ponadto zastrzega się, że w każdej chwili Rektor może postanowić powrót na zdalne nauczanie w przypadku rozwoju sytuacji epidemiologicznej⁴¹.

Zdrowie psychiczne i fizyczne

Wybuch pandemii na świecie spowodował pojawienie się wielu niekorzystnych warunków do optymalnego funkcjonowania większości ludzi. Izolacja i dystans społeczny stały się głównymi przyczynami zmiany jakości życia w znaczeniu zdrowia psychicznego, jak i fizycznego⁴². Szczególnie narażeni na intensywną reorganizację funkcjonowania społecznego zostali ludzie młodzi, w tym dzieci, młodzież i osoby kontynuujące naukę na

35 Zarządzenie nr 98 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 18 czerwca 2021 r. w sprawie funkcjonowania Uniwersytetu Warszawskiego w stanie epidemii COVID-19, „Monitor UW” 2021, poz. 172.

36 Ibidem.

37 H. Ritchie, i in., *Coronavirus...*, op.cit.

38 *Koronawirus w Polsce. Nowe przypadki zakażenia i śmierci – 7 września*, <https://tvn24.pl/polska/koronawirus-w-polsce-nowe-przypadki-zakazenia-i-smierci-7-wrzesnia-5403011> [dostęp: 7.09.2021].

39 *Czwarta fala epidemii COVID-19. Doktor Michał Sutkowski i doktor Paweł Grzesiowski o liczbie zakażeń i szczepieniach*, <https://tvn24.pl/polska/koronawirus-w-polsce-doktor-michal-sutkowski-i-doktor-pawel-grzesiowski-o-czwartek-fali-epidemii-covid-19-5404116> [dostęp: 7.09.2021].

40 M. Nycz, *Niedzielski: Apogum IV fali w listopadzie lub grudniu. Może być nawet 40 tys. zakażeń*, https://www.rmfm24.pl/raporty/raport-koronawirus-z-chin/polska/news-niedzielski-apogum-iv-fali-w-listopadzie-lub-grudniu-moze-by-n,5554863#crp_state=1 [dostęp: 11.11.2021].

41 Zarządzenie nr 112 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 16 września 2021 r. w sprawie organizacji kształcenia w roku akademickim 2021/2022, „Monitor UW” 2021, poz. 223.

42 J. Pyżalski, *Zdrowie psychiczne i dobrostan młodych ludzi w czasie pandemii COVID-19 – przegląd najistotniejszych problemów*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka” 2021, t. 20, nr 2, s. 93, <https://dzieckokrzywdzone.fdds.pl/index.php/DK/article/download/804/653> [dostęp: 30.06.2022].

uczelnich⁴³. Nagłe przeniesienie edukacji na płaszczyznę komunikacji pośredniej poprzez różnego rodzaju komunikatory było dla wielu adolescentów przyczyną silnego kryzysu⁴⁴. Wiązało się to z utratą normalnych więzi rówieśniczych, jak i poczuciem osamotnienia oraz drastyczną zmianą samopoczucia. Okres pandemii jednak nie wszystkim kojarzył się z negatywnymi przemianami w życiu. Wobec narastającego kryzysu, spowodowanego wybuchem pandemii, Departament WHO ds. zdrowia psychicznego i nadużywania substancji wydał stosowne komunikaty w celu wspierania dobrostanu psychicznego w trudnej sytuacji ogólnoswiatowej⁴⁵. Ponadto WHO wyszła naprzeciw problemom związanym z wirusem COVID-19, tworząc materiał informacyjny, dotyczący zdrowia psychicznego i aspektów psychospołecznych, uwzględniając skutki, jakie niesie ze sobą pandemia, ujawniając możliwość wystąpienia takich stanów jak: lęk, bezsilność, poczucie bezradności, ale i możliwość zwiększenia agresji wobec innych czy pogorszenia funkcjonowania społecznego⁴⁶.

Jednym z celów projektu realizowanego przez CAK było wskazanie, czy pandemia realnie wpłynęła na zdrowie psychiczne i fizyczne danej grupy studentów oraz w jakim stopniu – negatywnie lub pozytywnie.

Wystąpienie negatywnych objawów u studentów UW w czasie pandemii

Badania przeprowadzone w celu obserwacji wpływu na zdrowie psychiczne ludzi w związku z wybuchem pandemii potwierdzają, że ma ona wpływ na całą populację dotkniętą pojawieniem się wirusa, niosąc ze sobą negatywne konsekwencje w postaci traumatycznych przeżyć⁴⁷. Wiąże się to z występowaniem między innymi takich objawów zaburzeń nastroju, jak: poczucie smutku, niezdolność do wyrażania emocji, a w skrajnych przypadkach może prowadzić do pojawienia się zaburzeń depresyjnych⁴⁸.

W badaniu wybrana grupa studentów została zapytana o występowanie przed i w trakcie pandemii takich objawów jak: obniżenie nastroju, depresja, osamotnienie oraz agresja wobec innych. Celem tego pytania było sprawdzenie, czy pandemia realnie wpłynęła na pogłębienie negatywnych stanów, które być może pojawiały się wcześniej i w związku z sytuacją na świecie uległy zmianie lub wystąpiły dopiero po wybuchu pandemii.

Obniżony nastrój przed pandemią zadeklarowało 64% respondentów, a ponad 70% stwierdziło, że stan obniżonego nastroju występował u nich silniej w trakcie pandemii niż przed jej rozpoczęciem. Tylko 15% uczestniczących w badaniu studentów nie zaobserwowało pogłębienia się tego problemu, a niecałe 7% uznało, że dany stan wystąpił u nich podczas pandemii z mniejszym nasileniem.

Z odpowiedzi udzielonych przez studentów objętych badaniem wynika, że w okresie przed pandemią 21% z nich miało stwierdzoną depresję, 57% nie potwierdziło wystąpienia depresji w tym samym okresie, jednak już w trakcie pandemii zaledwie 42% ankietowanych zanegowało występowanie u nich choroby. Jedna czwarta badanych studentów wskazała na nasilenie się stanu depresyjnego podczas pandemii, prawie 10% nie zaobserwowało większej różnicy między dwoma analizowanymi okresami, a około 4% uznało, że ich stan się polepszył.

Problem poczucia osamotnienia przed pandemią nie dotyczył prawie połowy uczestników badania, ale po wybuchu pandemii przestał dotyczyć tylko 22% badanych studentów. Ponadto w związku z sytuacją epidemiczną już ponad 50% respondentów, którzy wzięli udział w ankiecie, silniej niż przed rozpoczęciem pandemii odczuwała samotność, co prawdopodobnie związane mogło być z przeniesieniem różnych

43 Ibidem, s. 92.

44 Ibidem, s. 93.

45 *Zdrowie psychiczne i funkcjonowanie psychospołeczne podczas pandemii COVID-19*, <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/331808/WHO-2019-nCoV-MentalHealth-2020.1-pol.pdf?sequence=2&isAllowed=y> [dostęp: 11.11.2021].

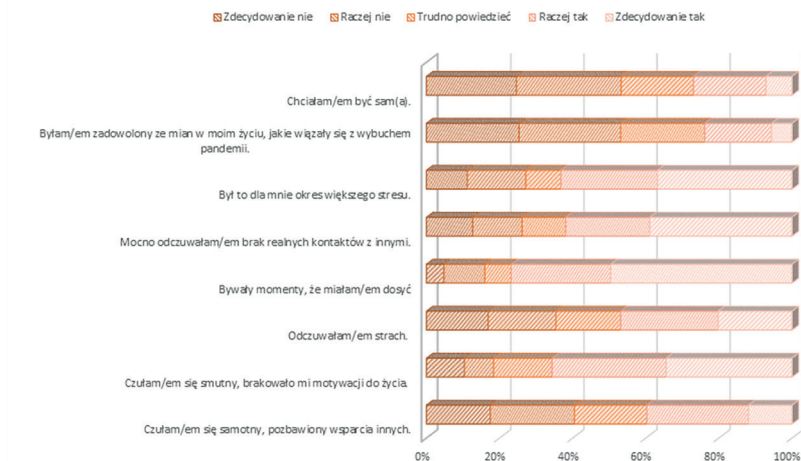
46 *Interim Briefing Note Addressing mental health and psychosocial aspects of COVID-19 outbreak*, v. 1.5, <https://interagencystandingcommittee.org/iasec-reference-group-mental-health-and-psychosocial-support-emergency-settings/interim-briefing-note-addressing-mental-health-and-psychosocial-aspects-covid-19-outbreak> [dostęp: 11.11.2021].

47 J. Heitzman, *Wpływ pandemii COVID-19 na zdrowie psychiczne*, http://www.psychiatriapolska.pl/187___198.html [dostęp: 11.11.2021].

48 Ibidem.

aspektów życia na płaszczyznę komunikacji pośredniej. Około 20% badanej grupy studentów nie odczuło pogłębienia się stanu osamotnienia, a jedynie 1,7% uznało, że poczucie to było dla nich mniej odczuwalne w związku z pandemią.

Wykres 1. Odczucia respondentów w trakcie pandemii

Źródło: Opracowanie własne na podstawie odpowiedzi uzyskanych w badaniu w pytaniu nr 9.

Jeśli chodzi o występowanie agresji wobec innych, przed pandemią ten problem dotyczył około 8% badanych, a nie dotyczył ponad 4/5 danej grupy studentów. Blisko 10% ankietowanych nie umiało stwierdzić, czy rzeczywiście ich zachowanie wobec innych było agresywne. Do pogłębienia się opisywanego problemu w trakcie pandemii przyznało się niespełna 7% badanych, a ponad 4% nie zaobserwowało u siebie zmiany w tej kwestii. Również 4% badanej grupy studentów stwierdziło, że ich zachowanie w trakcie pandemii było mniej agresywne niż przed jej wybuchem.

Jak obrazuje powyższy wykres, największa liczba respondentów w trakcie pandemii utożsamiała się ze zdaniem: „Bywały momenty, że miałam/em dość”. Niewiele mniej odpowiedzi wskazywało na odczuwanie braku realnych kontaktów z innymi. Okres pandemii dla wielu respondentów był też okresem większego stresu, jak również samotności.

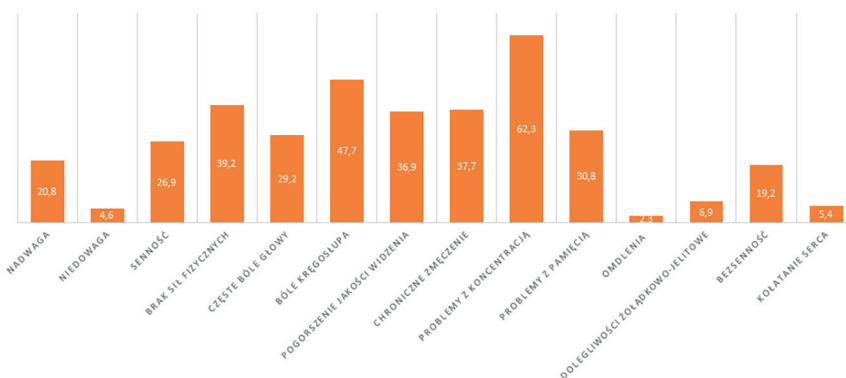
Stan zdrowia psychicznego i fizycznego oraz pomoc psychologiczna

Ponad 40% studentów objętych badaniem przyznało, że ich stan psychiczny wraz z wybuchem pandemii uległ pogorszeniu. Zaledwie 12% respondentów stwierdziło, że w porównaniu do okresu sprzed pandemii, ich stan psychiczny się polepszył, a niemal ¼ badanych nie widziała różnicy między tymi dwoma okresami, jeśli chodzi o kondycję psychiczną. Co ciekawe, mimo iż niemal połowa badanych wskazała na pogorszenie się stanu psychicznego w związku z pandemią, to zaledwie 5 osób przyznało, że korzysta z pomocy psychologicznej w wyniku zaistniałej sytuacji. Prawie 70% badanych studentów stwierdziło, że kwestia dotycząca korzystania z pomocy psychologicznej ich nie dotyczy, a tylko jedna z badanych osób przyznała, że uczęszcza na konsultacje psychiatryczne. Nieco ponad 3% respondentów korzystało z pomocy psychologa przed okresem pandemii, a zaprzestało w momencie jej wybuchu. Pojawiły się również odpowiedzi, że zarzucenie korzystania z pomocy nie było związane z samą sytuacją epidemiczną, a uzależnione było od innych czynników, jak np. zakończenie leczenia. Jedna osoba, niekorzystająca w danym momencie z pomocy psychologicznej, opowiedziała się za możliwością skorzystania z takiej pomocy. Wyłoniła się również

jedna odpowiedź wskazująca na zamiar sporadycznych konsultacji w regularne spotkania z psychologiem w okresie pandemii.

Jeśli chodzi o stan zdrowia fizycznego badanych studentów, około 46% z nich stwierdziło, że ich stan się pogorszył w okresie trwania pandemii. 27% ankietowanych nie zaobserwowało konkretnych zmian dotyczących zdrowia fizycznego, a około 16% studentów objętych badaniem odczuło polepszenie w tym aspekcie. Pojawiły się również odpowiedzi respondentów, którym trudno było określić, czy cokolwiek się zmieniło się u nich w omawianym obszarze (11%).

Wykres 2. Jakie problemy fizyczne pojawiły się u Pani/a w trakcie ostatnich 12 miesięcy izolacji domowej, które nie przejawiały się w okresie przed pandemią?

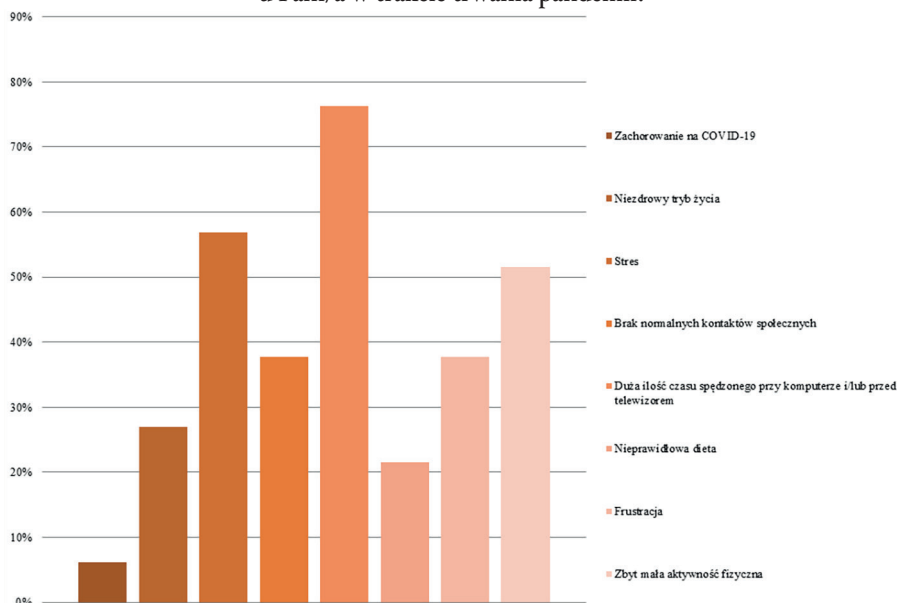
Źródło: Opracowanie własne na podstawie odpowiedzi uzyskanych w badaniu w pytaniu nr 13.

Jak obrazuje powyższy wykres, najczęściej występującymi problemami w trakcie badanych 12 miesięcy izolacji domowej były problemy z koncentracją, a trochę rzadziej występowały bóle kręgosłupa. Oprócz wskazanych powyżej, u badanej grupy studentów pojawiły się również takie problemy jak: nadwaga, pogorszenie kondycji, problemy z oddychaniem, trudności z chodzeniem. Blisko połowa respondentów odczuwała problemy ze snem – nadmierną senność lub bezsenność. Ponadto jedna kobieta z grupy badanych studentów w trakcie izolacji domowej była w ciąży, co prawdopodobnie mogło bardziej wiązać się z różnymi dolegliwościami.

Jak wynika z odpowiedzi respondentów, najczęstszą przyczyną problemów fizycznych, które wystąpiły w trakcie pandemii, była duża ilość czasu spędzonego przy komputerze i/lub przed telewizorem. Brak normalnych kontaktów społecznych oraz mała aktywność fizyczna również pojawiały się często w odpowiedziach badanej grupy studentów. Ponadto oprócz powyżej wymienionych aspektów, które mogły wpływać na stan zdrowia, pojawiły się również takie odpowiedzi, jak: ciąża, poród, ciężka choroba taty i śmierć oraz opieka nad dziećmi połączona z obowiązkiem pracy zdalnej.

W kwestii zachorowania na COVID-19 zdecydowana większość studentów objętych badaniem odpowiedziała, że w okresie uwzględnionym w badaniu nie chorowała na tę chorobę. Znaczna część osób z grupy objętej badaniem, bo ponad ¼, nie umiała określić, czy rzeczywiście chorowała na COVID-19, co wiązało się prawdopodobnie z bezobjawowym przechorowaniem. Nieco ponad 14% ankietowanych stwierdziło u siebie zachorowanie na COVID-19, a niespełna 27% u osoby, z którą zamieszkiwała. W odniesieniu do badanego okresu około 58% respondentów ani osobiście nie zachorowało na COVID-19, ani nie zamieszkiwało wspólnie z osobą, która mogła być zarażona wirusem.

Wykres 3. Co, według Pani/a, jest przyczyną problemów fizycznych, które wystąpiły u Pani/a w trakcie trwania pandemii?

Źródło: Opracowanie własne na podstawie odpowiedzi uzyskanych w badaniu w pytaniu nr 14.

Styl życia w pandemii

Jeśli chodzi o styl życia i jego zmiany w okresie pandemii, aż połowa badanej grupy studentów przestała mieć motywację do nauki i pracy. Do utraty motywacji do aktywności fizycznej przyznało się około 40% respondentów, a około 36% do zaniedbania swojego wyglądu w związku z wybuchem pandemii. Co jednak interesujące – niektórzy studenci, biorący udział w badaniu, zwiększyli swoją motywację w związku ze zmianą sytuacji na świecie – około 13% zaczęło prowadzić zdrowy styl życia, a około 20% rozwinęło swoje pasje i zainteresowania. Jedna osoba wskazała, że jej aktywność fizyczna wzrosła. Pojawiła się również odpowiedź o chwilowej demotywacji u jednego z respondentów, u którego również w okresie trwania pandemii wystąpiła chęć utraty wagi. Ponadto, na co wskazywała odpowiedź jednego z respondentów, pandemia nie była najważniejszą przyczyną zmiany stylu życia, ze względu na pojawienie się innych niedogodności życiowych, takich jak np. rozwód.

Palenie papierosów i spożywanie alkoholu

Blisko ¾ respondentów odpowiedziało, że w momencie trwania pandemii nie paliło papierosów. Tylko 20% studentów wskazało, że paliło papierosy w momencie badania, a zdecydowana większość przyznała, że paliła papierosy również przed rozpoczęciem pandemii. Jedynie 4% badanej grupy nie paliło papierosów przed wybuchem pandemii COVID-19. Ponad 1/3 (tj. 36%) ankietowanych stwierdziło, że liczba wypalanych przez nich papierosów zwiększyła się w związku z pandemią.

Na pytanie o spożywanie alkoholu studenci w zdecydowanej większości odpowiedzieli twierdząco. Niemal 70% z nich przyznało się do spożywania alkoholu przed rozpoczęciem pandemii, jednak ponad ¼ badanych studentów (26%) nie spożywała alkoholu przed wybuchem pandemii. Aż 10% studentów uczestniczących w badaniu zaczęło pić alkohol w większych ilościach od momentu zmiany sytuacji na świecie, a około 7% respondentów miało problem z określeniem, czy ilość spożywanego przez nich alkoholu

rzeczywiście uległa zmianie w związku z pandemią. Pięciu uczestników badania miało problem z ogólnym odniesieniem się do omawianej kwestii.

Podsumowując, pandemia wpłynęła na stan zdrowia psychicznego i fizycznego ankietowanych w różnym stopniu, w niektórych przypadkach również pozytywnie. Większość badanych studentów zauważyła jednak niekorzystne zmiany w swoim samopoczuciu oraz zaobserwowała pojawienie się różnorodnych problemów fizycznych, takich jak np. pogorszenie jakości widzenia. Możemy wnioskować, że izolacja i dystans społeczny miały skutki w funkcjonowaniu części społeczności studenckiej, która wzięła udział w badaniu. Zmiany, jakie wywołała pandemia, wymagały szybkiego zaadaptowania młodych ludzi do nowej sytuacji, co wiązało się ze wzmożonym stresem i poczuciem odosobnienia oraz – w odniesieniu do niektórych uczestników badania – wymiernymi konsekwencjami na tle zdrowia fizycznego.

Stosunek studentów UW do edukacji zdalnej

Jak wskazuje analiza obostrzeń wprowadzonych przez UW w czasie pandemii COVID-19, edukacja uległa znaczącym zmianom. W związku z tym niezwykle istotne wydaje się zbadanie stosunku studentów do edukacji zdalnej.

Ponad połowa badanych studentów (55,2%) pozytywnie oceniła sposób prowadzenia zajęć zdalnych. Niespełna 9% respondentów uznało, że sposób prowadzenia zajęć jest zły, a pozostała część badanych (36%) nie oceniła sposobu prowadzenia zajęć pozytywnie ani negatywnie. Mimo tego, że w pewnym momencie wprowadzenie zajęć zdalnych było mocno krytykowane przez samych studentów, okazało się, że zajęcia w formie zdalnej odpowiadały większości badanych. Jednocześnie większość osób objętych badaniem (77%) była zadowolona z przygotowania prowadzących do zajęć online. Tylko niecałe 6% studentów oceniło negatywnie zaangażowanie wykładowców. Warto jednak zaznaczyć, że niemal 18% osób uczestniczących w badaniu nie oceniło w żaden sposób poziomu zaangażowania wykładowców w przygotowanie zajęć online.

Kwestia przygotowania do zajęć poddana została ocenie – także z innej perspektywy, respondenci zostali bowiem poproszeni o ocenę stopnia własnego zaangażowania w przygotowanie się do tej formy zajęć. Biorąc pod uwagę czas poświęcony na przygotowanie się do zajęć, 37% studentów uczestniczących w badaniu przyznało, że nie odnotowało w tej kwestii żadnej różnicy – w porównaniu z zajęciami w trybie stacjonarnym. Niewiele mniej, bo około 35% badanych, przyznało, że poświęcało mniej czasu na przygotowanie się do zajęć zdalnych – w porównaniu z zajęciami stacjonarnymi. Nieco ponad ¼ badanych (27,6%) zadeklarowała, że tryb zajęć zdalnych wiązał się z koniecznością poświęcenia większej ilości czasu na odpowiednie przygotowanie się. Uzyskane rezultaty skłaniają do wniosku, że w grupie studentów objętych badaniem przejście na tryb zdalny w większości nie wiązało się z koniecznością poświęcania przez studentów znacznie większej (w porównaniu z trybem stacjonarnym) ilości czasu umożliwiającej odpowiednie przygotowanie się do zajęć.

Warto jednak zaznaczyć, że niemal połowa studentów uczestniczących w badaniu (45,1%) przyznała, że ich aktywność na zajęciach zdalnych uległa osłabieniu (w porównaniu do poziomu zaangażowania na zajęciach realizowanych stacjonarnie). Jedynie nieco ponad 16% respondentów zadeklarowało, że ich aktywność na zajęciach zdalnych wzrosła w porównaniu do poziomu aktywności na zajęciach stacjonarnych. Jest to stosunkowo niepokojący wniosek – wydaje się bowiem, że zdalna forma nauczania przyczyniła się do obniżenia poziomu zainteresowania zajęciami, skutkując także spadkiem poziomu aktywnego uczestnictwa w zajęciach.

Co ciekawe, prawie połowa (46,4%) studentów biorących udział w badaniu oceniła, że zajęcia prowadzone w trybie zdalnym były odczuwane jako mniej stresujące w porównaniu do zajęć realizowanych w trybie stacjonarnym. Jedna czwarta respondentów (25,6%) odczuwała większy stres podczas zajęć zdalnych, natomiast zdaniem 13% badanych, zajęcia w trybie zdalnym były tak samo stresujące, jak zajęcia w trybie stacjonarnym. Nieco ponad 15% badanych nie potrafiło stwierdzić, który tryb zajęć wywołuje wyższy poziom stresu. Mimo tego, że zajęcia zdalne dla większości studentów – uczestników badania były mniej stresujące, prawie jedna trzecia badanych opowiedziała się za tym, aby zajęcia w roku akademickim 2021/2022 odbywały się w formie stacjonarnej. Ponad 40% studentów objętych badaniem opowiedziała

się za realizacją zajęć w formie hybrydowej, a niecałe 30% studentów jako preferowaną formę zajęć wybrało edukację wyłącznie zdalną.

Kolejne pytanie dotyczyło form, w jakich przeprowadzane są zajęcia online i było to pytanie wielokrotnego wyboru. Respondent miał do wyboru cztery różne odpowiedzi: spotkanie z wykładowcą online; nagrany do wysłuchania wykład; brak spotkań online, wysyłanie jedynie materiałów do samodzielnego opracowania oraz „inne” wraz z możliwością wpisania, jakie są to formy. Aż 128 (98%) respondentów wybrało odpowiedź „inne”, natomiast tylko dwoje respondentów opisało, z jakimi innymi formami zajęć zdalnych się spotkali. Były to aktywne zajęcia z wykorzystaniem multimediów oraz zajęcia w formie hybrydowej. Również 128 (98%) studentów odpowiedziało, że zajęcia są prowadzone w formie spotkań online z wykładowcą. 93 (72%) badanych wskazało na wykłady nagrane do wysłuchania. Najmniej, bo 37 (28%) studentów odpowiedziało, że wysyłane są tylko materiały do samodzielnego opracowania.

Następne pytanie dotyczyło oceny form, o które badani byli pytani w poprzednim pytaniu. Większość, bo aż 61% studentów przyznało, że odpowiadała im forma, w jakiej prowadzone są zajęcia zdalne. Prawie 20% odpowiedziało, że trudno powiedzieć, czy forma zajęć im odpowiadała, czy nie. Według pozostałych 19% formy, w jakich przeprowadzane były zajęcia zdalne, nie były atrakcyjne, przy czym najwięcej respondentów wskazało, że formą, która im nie odpowiadała, było samodzielne opracowanie materiałów. Kolejną był wykład do późniejszego wysłuchania. Powodem niezadowolenia z tej formy był brak motywacji do samodzielnej pracy z nagraniem materiałem. Ostatnią wskazaną formą były spotkania online, które według studentów były nudne, trudno było się na nich skupić, a dodatkowo uciążliwe były występujące problemy techniczne. Jednak największym problemem wydaje się ogólnie forma zdalna zajęć, która wpłynęła negatywnie na kontakty społeczne oraz utrudniała komunikację z wykładowcami. W odpowiedziach respondentów można znaleźć również opinie, że zajęcia zdalne były zadowalające. Jednej osobie odpowiadały wykłady online, ale ćwiczenia już nie. Porównując te odpowiedzi do tych, które dotyczyły oceny formy zajęć, widać pewne różnice. Jedynie 9% badanych oceniło zajęcia zdalne negatywnie, jednak w tym pytaniu, aż 19% respondentów było niezadowolonych z form, w jakich są przeprowadzane te zajęcia. Właściwie tyle samo, bo 20% nie potrafiło ocenić, czy forma zajęć zdalnych im odpowiada czy nie, a w pytaniu pierwszym było to ponad 36%. Ponad połowa badanych (55,2%) oceniła pozytywnie zajęcia zdalne.

Według respondentów objętych badaniem zaliczenia podczas nauki zdalnej przeprowadzane były przede wszystkim w formie testu na platformie, na co wskazuje 126 (97%) odpowiedzi. 117 (90%) studentów odpowiedziało, że zaliczenia przeprowadzane były w formie pracy zaliczeniowej, a 78 (60%) badanych odpowiedziało, że zaliczenia były w formie odpowiedzi ustnej. Jedynie 2 osoby napisały, w jakich innych formach były przeprowadzane zaliczenia. Respondenci nie byli proszeni o ocenę form, w jakich przeprowadzane były zaliczenia. W przypadku pytania o używanie różnego typu „pomocy naukowych” podczas egzaminu blisko 44% respondentów przyznało, że korzystało z nich podczas egzaminu. Niewiele mniej, bo około 40% studentów objętych badaniem zadeklarowało, że nie korzystało z żadnych form „pomocy naukowych” podczas sesji. Jedynie około 16% badanych nie wiedziało, jak odpowiedzieć na tak zadane pytanie.

Jak sygnalizowano, w badaniu pytano również o preferowaną formę zajęć w następnym roku akademickim. Być może czynnikiem, który skłonił studentów do wskazania hybrydowej lub zupełnie zdalnej formy zajęć jako formy preferowanej w roku akademickim 2021/2022 był czas, jaki studenci poświęcali przed pandemią na dojazd na zajęcia. Ponad połowa studentów uczestniczących w badaniu (51,7%) przyznała, że dojazd na zajęcia stacjonarne wynosił od pół godziny do godziny, a aż 1/5 respondentów wskazała, iż czas ten wynosił ponad godzinę. Na ten moment (listopad 2021 r.) nauka na uniwersytecie odbywa się hybrydowo, zajęcia prowadzone są w trybie zdalnym, jak i stacjonarnym. Mimo pogorszenia się sytuacji epidemiologicznej w Polsce, do połowy listopada, władze Uniwersytetu nie wydały żadnego oświadczenia dotyczącego zmiany formy przeprowadzania zajęć.

Zmiany, jakie zaszły w organizacji uczelni w związku z wybuchem pandemii, spowodowały, że podjęte zostały decyzje o czasowym zamknięciu lub znacznym ograniczeniu funkcjonowania niektórych obiektów, takich jak biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego. W odniesieniu do zmian w funkcjonowaniu Biblioteki UW

niemal 22% studentów uczestniczących w badaniu uznało, że decyzja o czasowym zamknięciu BUW-u była uzasadniona. Jednakże aż 36% respondentów uznało, że biblioteki powinny być pozostać otwarte przez cały czas trwania pandemii. Znaczna część respondentów, bo niemal 35%, przyznała, że nie wie, w jaki sposób odnieść się do analizowanej kwestii lub że po prostu nie korzysta z bibliotek Uniwersytetu Warszawskiego. Co ciekawe, według jednej badanej osoby zamknięcie bibliotek UW było korzystne w tym znaczeniu, że spowodowało ograniczenie wymagań ze strony wykładowców – podczas zajęć – z uwagi na brak dostępu do literatury. Cztery osoby doszły do wniosku, że biblioteki mogłyby być otwarte z zachowaniem rygorów sanitarnych, ponieważ nie wszystkie materiały potrzebne do nauki są dostępne online. Ponad połowa objętych badaniem respondentów (54%) przyznała, że korzystała z dostępnych online zasobów BUW-u. Niewiele mniej, bo około 40% odpowiedziało, że raczej lub zdecydowanie nie korzystało z zasobów elektronicznych udostępnionych przez BUW, a blisko 6% badanych nie umiało odpowiedzieć na zadane pytanie. Analiza uzyskanych rezultatów skłania do refleksji, czy informacja o możliwościach skorzystania z zasobów online dostarczanych przez BUW była wśród studentów rozpowszechniona w wystarczającym stopniu.

Mimo wprowadzanych ograniczeń zdecydowana większość badanych (74,6%) oceniła dostęp do materiałów dydaktycznych niezbędnych do nauki lub przygotowania prac jako dobry bądź bardzo dobry. Jedynie 21% studentów uznało, że dostęp do wyżej wymienionych materiałów jest słaby lub bardzo słaby. Pozostałe 4%, respondentów odpowiedziało, że trudno jest im ocenić przedmiotową kwestię. Tak wysoka, zasadniczo dobra lub bardzo dobra ocena ogólnego dostępu do materiałów może zastanawiać, zważywszy na znaczne ograniczenia w dostępie do bibliotek. Jednocześnie zaś może skłaniać do zadania pytania o inne, alternatywne możliwości uzyskania materiałów potrzebnych do przygotowania się na zajęcia. O kwestie tej zapytano także studentów uczestniczących w badaniu. Jedna trzecia respondentów (32%) przyznała, że korzystała z książek zamieszczonych w Internecie z naruszeniem prawa. Miało to jednak miejsce zarówno przed pandemią, jak i w trakcie jej trwania. Trochę więcej, bo około 35% studentów objętych badaniem zadeklarowało, że nigdy nie korzystało z książek dostępnych w Internecie z naruszeniem prawa. Niewiele mniej, bo około 30% badanych stwierdziło, że trudno im odpowiedzieć na tak postawione pytanie. Niespełna 3% badanych przyznało się do korzystania z książek zamieszczonych w Internecie z naruszeniem prawa, z zaznaczeniem, iż na działanie takie pozwolili sobie dopiero podczas pandemii. Warto jednak zaznaczyć, że pytania o zachowania naruszające prawo są dla respondentów pytaniami trudnymi i z różnych względów badani mogą nie chcieć udzielić na nie odpowiedzi – mimo anonimowego charakteru samego badania.

W badaniu ankietowani zostali poproszeni o udzielenie odpowiedzi na pytania dotyczące także innych form zachowań niepożądanych lub wprost naruszających prawo. Zachowaniem takim jest np. nagrywanie zajęć bez wiedzy i zgody prowadzącego. Zdecydowana większość badanych, bo ponad 80%, wskazała, że nigdy nie nagrywała zajęć bez wiedzy i zgody prowadzącego. Jedynie 4% badanych studentów przyznało, że nagrywało zajęcia w taki sposób często, a 11% respondentów wskazało, że zdarzało im się nagrywać zajęcia z naruszeniem prawa – jednak miało to miejsce sporadycznie. Pozostałe 3% studentów nie potrafiło odpowiedzieć na wskazane pytanie.

Podsumowując część badania dotyczącą nauki zdalnej w czasie pandemii COVID-19, można ocenić edukację zdalną pozytywnie. Studenci w większości byli zadowoleni ze sposobu prowadzenia zajęć, dobrze ocenili również przygotowanie wykładowców do tej formy. Niestety nauka zdalna spowodowała spadek aktywności na zajęciach u sporej części studentów, ale większość z nich poświęcała tyle samo czasu na przygotowanie się do zajęć. Część studentów odczuwała zdecydowanie mniejszy stres na zajęciach w trybie zdalnym, chociaż niewiele mniej osób stwierdziło, że są one bardziej stresujące niż te, które odbywały się w trybie stacjonarnym. Większość respondentów była zadowolona z dostępu do materiałów, ale duże różnice zdań można było dostrzec przy pytaniu o zamknięcie biblioteki uniwersyteckiej. Zdecydowana większość zaprzeczyła w pytaniu o nagrywanie bez wiedzy i zgody prowadzącego, jednak w pytaniu o korzystanie z książek z naruszeniem prawa odpowiedzi były dość zróżnicowane. Mimo pozytywnej oceny nauki zdalnej, większość studentów chciałaby, aby w roku akademickim 2021/2022 zajęcia odbywały się hybrydowo lub stacjonarnie. Jednak sytuacja epidemiologiczna notowana w listopadzie spowodowała, że część wydziałów rozpoczęła ad hoc naukę zdalną, a niektóre jednostki realizują kształcenie w trybie hybrydowym.

Stosunek studentów UW do obostrzeń

Nakładanie przez rząd obostrzeń w związku z pandemią COVID-19 związane było z wprowadzeniem pewnych ograniczeń, jakie miały za cel uchronienie jak największej liczby osób przed zachorowaniem. Jednak niecodzienna sytuacja, za jaką z pewnością można uznać wybuch pandemii, choć obnażyła wiele systemowych problemów w różnych krajach, nie powinna zostać wykorzystana do wprowadzania środków represyjnych, a wszelkie ograniczenia praw i wolności powinny być oparte na przepisach prawa⁴⁹.

Zdecydowana większość studentów nie kwestionowała realności sytuacji, z jaką zmagają się świat od końca 2019 r., co wyraziło się w tym, iż ponad 93% badanych zadeklarowało, że wierzy w istnienie pandemii COVID-19. Około 5% respondentów nie potrafiło ocenić zaistniałej sytuacji. Żadna z osób biorących udział w badaniu nie zadeklarowała jednak całkowitego braku wiary w pandemię, pomimo iż dwóch respondentów zakwestionowało jej prawdziwość. Warto zauważyć, że jedna z tych osób codziennie sprawdzała informacje dotyczące sytuacji epidemiologicznej, a także stosowała się do obostrzeń, choć nie dostrzegała słuszności wprowadzenia ich przez rząd. Jest to interesujące tym bardziej, że na pytanie o częstotliwość monitorowania informacji pojawiających się w przestrzeni publicznej odnośnie do pandemii COVID-19 37% badanych stwierdziło, że robi to rzadziej niż raz na tydzień, pomimo iż ponad połowa z osób, które zaznaczyły tę odpowiedź, zadeklarowała, że zdecydowanie wierzy w istnienie pandemii. Najczęściej, bo kilka razy na dzień, rozwój sytuacji śledziły zaledwie 4 osoby. Około 1/5 respondentów sprawdzała aktualne informacje na temat koronawirusa raz dziennie (20%), kilka razy w tygodniu (18%) i raz na tydzień (17%).

Analiza odpowiedzi dotyczących pytania o zasadność obostrzeń proponowanych przez władze państwowe pokazała, że istniały płaszczyzny życia społecznego, w odniesieniu do których studenci objęci badaniem w większości akceptowali konieczność wprowadzenia określonych ograniczeń. Najmniej wątpliwości wzbudziły takie obostrzenia, jak nakaz zakrywania nosa i ust w przestrzeni publicznej (popierany przez niemal 70% studentów objętych badaniem), wymóg zachowania minimum 1,5-metrowej odległości od innych osób (popierany przez 75% respondentów), czasowe zamknięcie klubów, dyskotek i innych tego rodzaju miejsc (akceptowany przez ponad 80% studentów, którzy wzięli udział w badaniu). Równie wysokie poparcie wśród respondentów uzyskały rozwiązania polegające na zamknięciu szkół podstawowych i średnich (61%), uczelni wyższych (64%), galerii handlowych (56%) czy zakazie organizowania uroczystości okolicznościowych, np. wesel bądź komunii (61%).

Można zauważyć, iż w grupie objętej badaniem pewne wątpliwości budziły kwestie związane z ograniczeniem działalności hoteli, restauracji, kawiarni, obiektów sportowych. W miarę równomierny rozkład odpowiedzi nie pozwala na jednoznaczne określenie stosunku studentów do pomysłu czasowego zamknięcia wyżej wymienionych lokali. Prawdopodobnie wynika to z faktu, iż poza uczelniami są to jedne z częściej odwiedzanych przez studentów miejsc, w których mogą świadczyć pracę zarobkową, bądź które mogą wykorzystywać dla celów rekreacyjnych.

Z najmniejszą aprobatą ze strony respondentów spotkały się rozwiązania wprowadzające tzw. godziny dla seniorów oraz „godzinę policyjną”, przeciwko którym opowiedziało się odpowiednio niemal 70% i 90% studentów uczestniczących w badaniu. Prawdopodobnie przyczyną uzasadniającą taką ocenę wiąże się z postrzeganiem przez studentów powyższych rozwiązań jako nadmiernie ograniczających ich wolności, w tym swobodę samodzielnego zarządzania własnym czasem i korzystania z niego. Dodatkowo „godziny dla seniorów” nie były rozwiązaniem skierowanym do grupy wiekowej, do której zaliczają się studenci, przez co, być może, te konkretne obostrzenia były postrzegane wyłącznie jako utrudnienie w codziennym korzystaniu z placówek publicznych.

W grupie uczestniczącej w badaniu odnotowano także silny sprzeciw wobec ograniczania działalności ośrodków kultury, np. muzeów, teatrów, bibliotek, a poza tym także salonów kosmetycznych i fryzjerskich. Wydaje się mieć to związek z kwestią znacznej użyteczności powyższych miejsc, które stanowią nie tylko potencjalne miejsca pracy bądź odpoczynku, lecz są także wykorzystywane przez studentów w codziennym

49 COVID-19 i prawa człowieka, <https://amnesty.org.pl/covid-19-i-prawa-czlowieka/> [dostęp: 24.08.2021].

życiu, przy czynnościach związanych z nauką (np. korzystanie z zasobów bibliotek, muzeów) czy też z troską o szeroko rozumiany dobrostan (np. wizyta w salonie kosmetycznym).

Ponad 93% studentów biorących udział w badaniu zadeklarowało, iż stosuje się do obowiązku zakrywania ust i nosa w przestrzeni publicznej. Biorąc pod uwagę, jak duży był odsetek osób, które nie tylko poparły tę ideę, lecz także przyznały, iż rzeczywiście podporządkowują się przywołanemu nakazowi, nieco zaskakuje wyrażone przez badanych relatywnie niskie poparcie koncepcji karania za niestosowanie się do obowiązku zakrywania ust i nosa w przestrzeni publicznej. Za takim rozwiązaniem odpowiedziało się niecałe 46% respondentów, 30% badanych wyraziło w tej kwestii niezdecydowanie.

Problem zasadności karania za złamanie obostrzeń pojawił się także na gruncie pytania, które dotyczyło stosunku badanych do łamania zakazu zgromadzeń, w kontekście uczestnictwa w publicznych demonstracjach. Pierwszy zakaz zgromadzeń wprowadzono w Polsce, opierając się na rozporządzeniu Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii. Na mocy przywołanego rozporządzenia zakazano organizowania zgromadzeń, w których uczestniczyłoby więcej niż 50 osób, wliczając w to organizatora i osoby działające w jego imieniu. 9 października 2020 roku Rada Ministrów wydała rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii⁵⁰, na mocy którego zakaz organizowania zgromadzeń uległ liberalizacji. Zakaz przestał bowiem obejmować zgromadzenia organizowane na podstawie wcześniejszego zawiadomienia, przy czym maksymalna liczba uczestników nie mogła być większa niż 50 osób. Jednak na skutek wzrostu dziennej liczby zachorowań komentowane rozporządzenie znowelizowano. 23 października 2020 r. Rada Ministrów⁵¹ dokonała zmiany w rozporządzeniu z dnia 9 października 2020 r., wprowadzając zasadę, że liczba uczestników zgromadzenia nie mogła być większa niż 5. Takie rozwiązanie utrzymano także w rozporządzeniu Rady Ministrów z 1 grudnia 2020 r.⁵² Pomimo obowiązującego zakazu, w Polsce od dnia 22 października 2020 r. organizowane były masowe demonstracje w związku z wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego, który wyłączył możliwość przerwania ciąży w przypadku stwierdzenia ciężkich wad płodu⁵³. Z uwagi na fakt, że liczba uczestników zgromadzeń przekraczała dozvolony, obowiązujący w danym momencie limit, demonstracje uważano za nielegalne. W kontekście powyższego, uczestnicy badania zostali zapytani o to, czy brali udział w demonstracjach publicznych w okresie obowiązywania zakazu organizowania zgromadzeń. Na tak postawione pytanie twierdząco odpowiedziało 41% studentów, przyznając, iż w czasie trwania pandemii COVID-19 uczestniczyli w publicznej demonstracji, natomiast 58% respondentów zadeklarowało, że nie brało udziału w tego rodzaju wydarzeniach. Dziesięć osób wstrzymało się od udzielenia jakiegokolwiek odpowiedzi. Jednocześnie zdecydowana większość studentów objętych badaniem (73%) uznała, że stosowanie sankcji za złamanie zakazu zgromadzeń nie jest konieczne. Niemal 20% respondentów nie potrafiło wyrazić wobec tej propozycji swojego stanowiska.

W analizowanej części badania znalazły się również dwa pytania dotyczące wyjazdów turystycznych. Jedno, odnoszące się do przeszłości, miało na celu sprawdzenie, jak liczna część badanych zdecydowała się na wyjazd turystyczny w czasie trwania pandemii, pomimo obowiązujących obostrzeń. Drugie pytanie dotyczyło działań przyszłych, respondenci zostali bowiem poproszeni o udzielenie informacji, czy w 2021 r. planują wyjazd turystyczny – w sytuacji gdyby nadal obowiązywały obostrzenia. Analiza odpowiedzi udzielonych na pierwsze pytanie pokazała, że prawie 44% respondentów, którzy wzięli udział w ankiecie zdecydowało

50 Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 października 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz.U. 2020, poz. 1758.

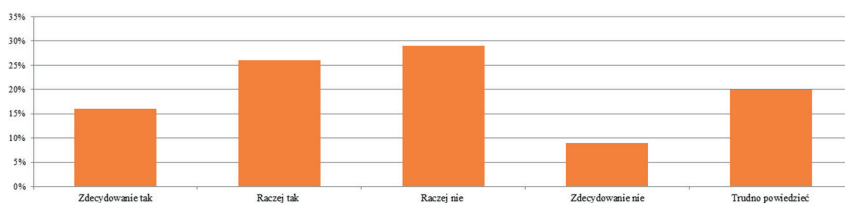
51 Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 października 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz.U. 2020, poz. 1871.

52 Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 1 grudnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz.U. 2020, poz. 2132. Zostało uchylone na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 21 grudnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz.U. 2020, poz. 2316, na mocy którego utrzymano jednak zakaz organizowania zgromadzeń na zasadach dotychczasowych.

53 Wyrok TK z 22 października 2020 r., K 1/20, Dz.U. 2021, poz. 175.

się na wyjazd w celach rekreacyjnych podczas trwania pandemii, podczas gdy 42% zdecydowało się zrezygnować z wakacji. Z kolei w drugim pytaniu blisko 60% studentów wyraziło chęć udania się na podobny wyjazd w 2021 r., podczas gdy ponad 20% pozostało przeciwnikami tego pomysłu. Niecałe 20% badanych nie potrafiło określić, czy zdecyduje się na wyjazd w 2021 r. Niemniej można wysnuć wnioski, iż z upływem czasu obostrzenia w oczach ogółu przestają być aż tak wiążące, a studenci sami zaczynają przyzwyczajając się do sytuacji panującej od marca 2020 r. Jako że przyzwyczajanie w pewien sposób minimalizuje lęk, nasuwa się wniosek, że wydłużające się trwanie pandemii odbiera jej w pewnym stopniu groźbę, jaką od początku silnie wzbudzała w ludziach na całym świecie. Powyższe wyniki można też spróbować wytłumaczyć tym, iż prawdopodobnie część studentów zrealizowałaby plan wyjazdu po przyjęciu szczepienia przeciwko COVID-19. Jak bowiem później zostanie omówione, ponad 60% uczestniczących w badaniu respondentów było przekonanych, że szczepienie pozwoli na przywrócenie stanu „normalności” sprzed pandemii.

Wykres 4. Czy uważa Pan/i, iż wprowadzane przez rząd obostrzenia naruszają podstawowe prawa i wolności obywateli?

Źródło: Opracowanie własne na podstawie pytania nr 49.

Uczestników badania zapytano również o to, czy uważają, że wprowadzane przez rząd obostrzenia naruszają ich podstawowe prawa i wolności obywatelskie. Na tak postawione pytanie 42% respondentów udzieliło odpowiedzi twierdzącej, przy czym aż 16% studentów uznało, iż obostrzenia zdecydowanie ingerują w ich prawa oraz wolności, a spośród 37% badanych, którzy udzieliли odpowiedzi przeczącej, jedynie 9% stanowczo nie zgodziło się z tezą o naruszaniu praw. Analizując przedmiotową kwestię, warto także zaznaczyć, że blisko 20% studentów biorących udział w badaniu nie potrafiło jednoznacznie ocenić, czy wprowadzone obostrzenia naruszają prawa i wolności obywatelskie (wybór odpowiedzi „trudno powiedzieć”). Niemniej zebrane wyniki pozwalają stwierdzić, że większość objętych badaniem studentów była zdania, iż w związku z pandemią COVID-19 doszło do naruszeń prawa przez polskie władze.

Jak widać na wykresie 5, przeważająca część studentów biorących udział w badaniu, bo aż 80% z nich, popiera szczepienia przeciwko COVID-19. Podkreślić należy, że blisko 40% badanych zadeklarowało, że zostało już zaszczepionych, podczas gdy kolejne 35% planowało przyjęcie szczepienia. Zaledwie dziewięć osób wyraziło brak chęci zaszczepienia się. Warto przy tym zauważyć, iż ponad połowa z osób odmawiających przyjęcia szczepionki wcale nie negowała istnienia pandemii, a prawie 70% z nich stosowało się do nakazu zakrywania nosa i ust w przestrzeni publicznej. Powyższe odpowiedzi mogą sugerować, że prawdopodobną przyczyną, dla której część studentów objętych badaniem zrezygnowała ze szczepienia przeciwko COVID-19, jest poruszana w przestrzeni publicznej kwestia bezpieczeństwa samej szczepionki⁵⁴. Należy także zaznaczyć, że w mediach społecznościowych stosunkowo popularnych wśród studentów, pojawiają się również informacje na temat nieskuteczności szczepionki⁵⁵ czy dotyczące powikłań poszczepiennych⁵⁶, nierzadko kończących się nagłą śmier-

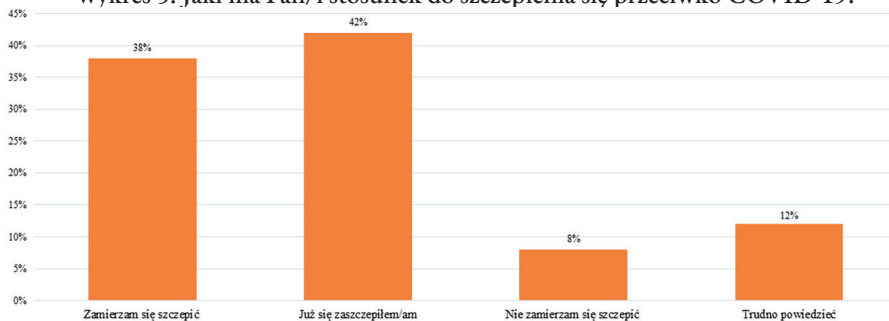
54 E. Augustynowicz, P. Stefanoff, *Mity na temat szczepionek przeciw COVID-19*, <https://szczepienia.pzh.gov.pl/wszystko-o-szczepieniach/popularne-mity-temat-szczepionek/> [dostęp: 24.08.2021].

55 *Szczepionki przeciwko COVID-19. Walka z fałszywymi informacjami*, <https://www.gov.pl/web/szczepimysie/dementujemy-nieprawdziwe-informacje> [dostęp: 24.08.2021].

56 A. Mazur-Puchała, *Niepożądane odczyny poszczepienne w Polsce. Ile zgonów?*, <https://www.medonet.pl/porozmawiajmyoszczepionce,niepozadane-odczyny-poszczepienne-w-polsce--ile-zgonow-,artykul,51508012.html> [dostęp: 24.08.2021].

cią pacjentów. Prawdopodobnie więc rezygnacja ze szczepienia – w odniesieniu do osób objętych badaniem – nie wynika z niewiary w pandemię, lecz z niepewności spowodowanej mnogością sprzecznych informacji.

Wykres 5. Jaki ma Pan/i stosunek do szczepienia się przeciwko COVID-19?

Źródło: Opracowanie własne na podstawie pytania nr 50.

Studentów, którzy odpowiedzieli, że już zdążyli poddać się szczepieniu przeciwko COVID-19, dodatkowo zapytano o powód podjęcia przez nich takiej decyzji, przy czym respondenci – poza możliwością wielokrotnego wyboru spośród 4 zaproponowanych w kwestionariuszu odpowiedzi – mieli także możliwość podania własnej, na co zdecydowało się osiem osób. W odniesieniu do odpowiedzi przewidzianych w kwestionariuszu, najczęściej wybieranymi były: perspektywa powrotu „do normalności” (do czasów sprzed pandemii) przekonanie o skuteczności szczepionki, zalecenia lekarzy, chęć posiadania tzw. paszportu covidowego. Najwięcej, bo ponad 1/3 studentów objętych badaniem wskazało na pierwszy z wymienionych powodów. Jeśli zaś podsumować odpowiedzi samodzielnie wpisywane przez studentów objętych badaniem, to wskazywali oni głównie na takie aspekty jak wzrost poczucia bezpieczeństwa oraz konieczność dbania o zdrowie swoje i innych. Podkreślali również przekonanie o skuteczności samej szczepionki, odwołując się do publikowanych w tym zakresie badań lub postępu medycyny – przy tych odpowiedziach pojawiały się argumenty o stosunkowo niewielkim ryzyku związanym ze szczepieniem, jakie potwierdza przeważający u osób zaszczepionych brak powikłań. W wypowiedziach studentów znalazły się odwołania do własnych doświadczeń. Jedna z osób odpowiadała, że to śmierć członka rodziny przyczyniła się do decyzji o zaszczepieniu się. W innej pojedynczej odpowiedzi podano presję społeczną jako czynnik mający wpływ na wybór respondenta.

Podsumowując, zebrane rezultaty skłaniają do wniosku, że studenci Uniwersytetu Warszawskiego, którzy wzięli udział w zrealizowanym badaniu, akceptowali obostrzenia wprowadzone w związku z pandemią COVID-19. Studenci zdawali się dostrzegać zdroworozsądkową konieczność stosowania większości z nich, przy czym nie wykazali wzmożonej chęci penalizowania przypadków niestosowania się do rządowych obostrzeń, takich jak niezakrywanie ust i nosa w przestrzeni publicznej czy uczestnictwo w zgromadzeniach, których liczba uczestników przekracza tę dozwoloną. Ogół respondentów przyznał jednak, że uważa dotychczas wprowadzone obostrzenia za naruszające podstawowe prawa i wolności obywateli. Można więc założyć, że badana grupa nie miała pozytywnego zdania na temat działań władz państwowych w zakresie ograniczenia rozprzestrzeniania się wirusa SARS-CoV-2, chociaż rozumiała potrzebę dostosowania się do odgórnych zaleceń. Chęć powrotu do stanu rzeczy sprzed pandemii COVID-19 wpływała nie tylko na podporządkowanie się większości z obowiązujących obostrzeń, lecz również na decyzję o zaszczepieniu się.

Przestępczość i przemoc w czasie pandemii

Pandemia COVID-19 i jej reperkusje dotknęły licznych sfer życia Polaków. Zmiany determinowane pojawieniem się i utrzymywaniem koronawirusa wystąpiły także w obszarze cyberprzestępczości. Zdaniem ponad połowy objętych badaniem KPMG przedsiębiorstw pandemia stała się czynnikiem powodującym wzrost

ryzyka wystąpienia cyberataków. Opinie te mają swoje uzasadnienie w liczbie zarejestrowanych przez firmy cyberataków, która wzrosła w 2020 r. w stosunku do roku poprzedzającego wybuch pandemii⁵⁷. Niepokojące skutki pandemii zaobserwowano również w odniesieniu do zjawiska przemocy, o czym alarmują liczne doniesienia medialne⁵⁸. Wnioski o niekorzystnym wpływie pandemii na zjawisko przemocy w rodzinach tworzone są na podstawie jej znanych uwarunkowań, które zostają wzmocnione w warunkach pandemii ze względu na specyfikę tej sytuacji i wiążących się z nią następstw⁵⁹. Stąd w realizowanym przez CAK badaniu postanowiono zweryfikować także, czy i w jakim stopniu sygnalizowane negatywne konsekwencje dotyczące cyberprzestępczości i przemocy domowej dotknęły badaną populację. Potrzebę przyjrzenia się tej kwestii uzasadnia, między innymi, wystąpienie znacznych ograniczeń w zakresie możliwości opuszczania domu oraz przeniesienie znacznej części aktywności studentów do przestrzeni wirtualnej.

Obawa przed staniem się ofiarą cyberprzestępstwa

Zintensyfikowane wykorzystywanie Internetu podczas rutynowych czynności, również innych niż edukacyjne, takich jak komunikacja czy zakupy online, może wiązać się ze zwiększonym ryzykiem stania się ofiarą cyberprzestępstwa. Respondenci zapytani, czy w związku z przeniesieniem znacznej części aktywności do sieci czują się bardziej narażeni na takie zagrożenie – w zdecydowanej większości (70%) odpowiedzieli, że nie. Obawę przed doświadczeniem cyberprzestępstwa wyraziło 24% osób, w tym zaledwie 5% zdecydowaną.

Wzrost popularności zakupów online w czasie pandemii jest równoznaczny ze wzrostem liczby osób, które stają się potencjalnie narażone na oszustwo. Na takie zagrożenie dla konsumentów wskazał m.in. prezes Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów Tomasz Chróstny, wskazując, iż okres pandemii „To [...] czas, w którym w sposób szczególnie uaktywniają się oszuści”⁶⁰. W grupie objętej badaniem tylko jedna osoba podczas pandemii padła ofiarą oszustwa przy sprzedaży internetowej. Respondent zaznaczył, że była to sytuacja pojedyncza i wiązała się z utratą nieznacznej ilości pieniędzy. Pięć osób nie potrafiło określić, czy doświadczyło takiego zdarzenia. Jeden z respondentów wskazał na problem z zamówieniem internetowym realizowanym ze Stanów Zjednoczonych, polegający na niedostarczeniu produktów, natomiast niekoniecznie równoznaczny z oszustwem. Hipoteza zakładająca wzrost oszustw internetowych nie sprawdziła się w badanej grupie, należy jednak mieć na uwadze ograniczenia związane z doбором i charakterem próby badawczej.

Z raportu CERT Orange Polska za 2020 r., a więc dotyczącego czasu pandemii, wynika, że phishing, czyli metoda oszustwa, w której przestępca podszywa się pod inną osobę bądź instytucję w celu wyłudzenia za pośrednictwem Internetu poufnych danych, zainfekowania komputera szkodliwym oprogramowaniem lub nakłonienia ofiary do określonych działań⁶¹, był najczęstszą formą ataku na ofiary indywidualne. Wśród narzędzi wykorzystywanych przez oszustów znalazły się wiadomości SMS, e-maile oraz wiadomości wysyłane w komunikatorach. Zaobserwowano, że przestępcy, korzystając z popularności dokonywanych przez osoby prywatne transakcji online dopuszczali się prób wyłudzeń wrażliwych danych, podszywając się pod różne firmy kurierskie. Kolejnymi formami naruszeń były fałszywe faktury wysyłane do klientów firm, a także wiadomości nakłaniające do udziału w promocjach i konkursach, sugerujące możliwość zdobycia atrakcyjnych nagród⁶².

57 *Barometr cyberbezpieczeństwa. COVID-19 przyspiesza cyfryzację firm*, <https://home.kpmg/pl/pl/home/media/press-releases/2021/03/media-press-barometr-cyberbezpieczenstwa-covid-19-przyspiesza-cyfryzacje-firm.html> [dostęp: 11.11.2021].

58 *Przemoc a koronawirus. Jak i dlaczego pandemia wywołała lawinę agresji?*, <https://stopuzaleznieniom.pl/artykuly/przemoc-w-rodzinie/przemoc-a-koronawirus-jak-i-dlaczego-pandemia-wywolala-lawine-agresji/> [dostęp: 24.08.2021].

59 D. Bek, O. Sitarz, A. Jaworska-Wieloch, *Gdy azyl staje się więzieniem – przeciwdziałanie przemocy domowej w warunkach kwarantanny i izolacji*, „Forum Polityki Kryminalnej” 2021, t. 1, s. 1-31, <https://www.doi.org/10.31261/FPK.2021.01.06> [dostęp: 26.08.2021].

60 Wypowiedź Prezesa UOKiK Tomasza Chróstnego, <https://vimeo.com/uokik/download/402854024/5a0794c1c3> [dostęp: 27.08.2021].

61 *Phishing*, <https://bezpiecnymiesiac.pl/bm/baza-wiedzy/654,Phishing.html> [dostęp: 24.08.2021].

62 Raport CERT Orange Polska za 2020, <https://cert.orange.pl/pobierz-raport/19/1> [dostęp: 29.08.2021].

Opierając się na zebranych w badaniu rezultatach, należałoby uznać, że ofiarami phishingu stało się 7% respondentów. W grupie tej cztery osoby wskazały, że były to sytuacje pojedyncze, dwie doświadczyły phishingu dwukrotnie, jedna zaś kilkakrotnie. W swoich wypowiedziach respondenci podzielili się opisami sytuacji stania się ofiarą kradzieży kont na portalach społecznościowych i próby wyłudzenia pieniędzy za ich pomocą („Byłam ofiarą raz, kiedy przejęto dostęp do moich portali społecznościowych celem wyłudzenia pieniędzy od znajomych”) oraz przypadków otrzymywania SMS-ów, w których oszuści podszywali się pod firmy kurierskie oraz serwisy ogłoszeniowe („Kilka razy dostałam SMS-y podszywające się pod firmy takie jak OLX, InPost”). Doświadczenia respondentów objęły zatem również te sytuacje, które w raporcie CERT Orange Polska wskazano jako najpopularniejsze zagrożenia, na które narażone są osoby prywatne podczas korzystania z sieci Internet. Warto także podkreślić, że respondentów, którzy stwierdzili w badaniu, że podczas pandemii padli ofiarą oszustwa przy sprzedaży internetowej i/lub phishingu zapytano, czy fakt ten został zgłoszony na policję. Żadna z dziewięciu osób, które uznały, że padły ofiarą cyberprzestępstwa, nie zgłosiła tego zdarzenia policji.

Respondenci zostali także zapytani o to, czy w związku z częstszym korzystaniem z Internetu podczas pandemii stosują dodatkowe rozwiązania mające na celu ochronę przed zagrożeniami internetowymi. Na tak postawione pytanie badani w zdecydowanej większości odpowiedzieli, że nie (85%). Tylko dziewięć osób z grupy objętej badaniem (8%) zadeklarowało wprowadzenie dodatkowych zabezpieczeń. Najczęściej stosowanym rozwiązaniem okazały się programy antywirusowe, również płatne, a następnie blokery reklam. Studenci objęci badaniem wskazali także na działania mające na celu ochronę posiadanych w Internecie kont, takie jak weryfikacja dwuetapowa oraz stosowanie silniejszych haseł i niezapisywanie ich w przeglądarce.

Bezpieczeństwo danych osobowych a aplikacje rządowe

Wzmocniona aktywność społeczna w przestrzeni wirtualnej wynikała także z konieczności stosowania specjalnych, uruchomionych w okresie pandemii aplikacji internetowych, wprowadzonych przez polskie władze.

Pojawienie się rządowej aplikacji ProteGO Safe mającej być jednym z narzędzi służących ograniczaniu rozprzestrzeniania się koronawirusa wywołało wśród wielu osób, m.in. z branży informatycznej, obawy dotyczące bezpieczeństwa dla użytkowników⁶³. Zarzuty wobec aplikacji stanowczo odpiął ówczesny minister cyfryzacji Marek Zagórski⁶⁴. Rząd zapewniał o bezpieczeństwie również w odniesieniu do już wcześniej wprowadzonej aplikacji mObywatel, przechowującej cyfrowe dokumenty zawierające dane z m.in. dowodu osobistego⁶⁵. Przechowywanie danych w telefonie może jednak u niektórych osób budzić wątpliwości co do właściwego ich zabezpieczenia.

Studentów objętych badaniem zapytano o ich odczucia związane z korzystaniem z aplikacji rządowych takich jak ProteGO Safe oraz mObywatel. Trzydzieści osiem osób (44%) stwierdziło, że używaniu przez nich wskazanych aplikacji towarzyszy bądź towarzyszyło poczucie, że ich bezpieczeństwo w kontekście ochrony danych osobowych jest zapewnione, w tym jednak zaledwie pięć osób uznało, że aplikacje te są w omawianym kontekście zdecydowanie bezpieczne (6%). Osiemnastu respondentów (21%) odpowiedziało, że nie sądzi, żeby aplikacje te gwarantowały bezpieczeństwo. Trzydziestu jeden badanych (35%) przyznało, że trudno udzielić im odpowiedzi na to pytanie.

Przemoc domowa podczas pandemii

Kolejnym istotnym obszarem badań była ocena możliwego wpływu pandemii na ryzyko pokrzywdzenia przemocą domową. W związku z powyższym, respondentów zapytano, czy uważają, że negatywne emocje

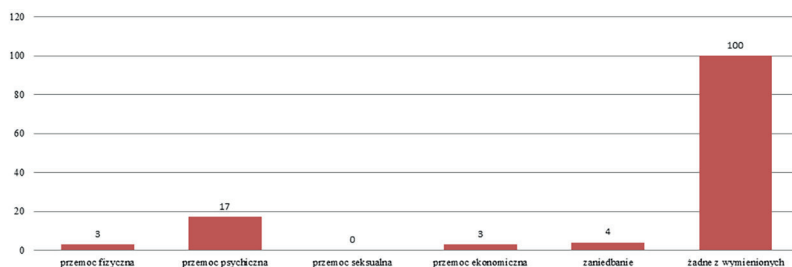
63 A. Obem, *ProteGO Safe: instalować czy nie?*, <https://panoptykon.org/czy-instalowac-protego-safe> [dostęp: 7.09.2021].

64 Minister Cyfryzacji: *Zarzuty wobec aplikacji ProteGo Safe są całkowicie nieuzasadnione* [Wywiad], <https://www.cyberdefence24.pl/minister-cyfryzacji-zarzuty-wobec-aplikacji-protego-safe-sa-calkowicie-nieuzasadnione-wywiad> [dostęp: 7.09.2021].

65 *Tożsamość*, <https://www.gov.pl/web/mobywatel/mtozsamosc> [dostęp: 7.09.2021].

związane z pandemią, np. stres, mogą stanowić przyczynę przemocy w rodzinie. Zdecydowana większość studentów objętych badaniem (87%) uznała, że tak, w tym aż 47% było o tym zdecydowanie przekonanych. 11% osób badanych stwierdziło, że trudno im udzielić odpowiedzi na tak postawione pytanie. Odpowiedzi przeczącej udzieliły zaledwie dwie osoby.

Wykres 6. Czy podczas pandemii doświadczył/a Pan(i) ze strony domowników, któregoś z poniższych zachowań?

Źródło: Opracowanie własne na podstawie odpowiedzi uzyskanych w badaniu.

Uwzględniając uzyskane rezultaty, wskazać należy, że w grupie objętej badaniem, zdecydowana większość respondentów nie doświadczyła podczas pandemii żadnego rodzaju przemocy. W grupie, która doświadczyła przemocy – najczęstszym rodzajem przemocy była przemoc psychiczna, na którą wskazało 17 osób (jedna z nich udzieliła również odpowiedzi sprzecznej: „żadne z powyższych”, a zatem faktyczna liczba respondentów pokrzywdzonych przemocą psychiczną wynosi 16 lub 17). Rzadziej doświadczanymi rodzajami przemocy było zaniedbanie (4 osoby), przemoc fizyczna i ekonomiczna (po 3 osoby). Przemocy seksualnej nie doświadczył żaden z respondentów. Wśród osób pokrzywdzonych przemocą psychiczną dwie doświadczyły również przemocy fizycznej, ekonomicznej i zaniedbania. Trzech respondentów dotkniętych było równocześnie dwoma rodzajami przemocy. Były to połączenie przemocy psychicznej i ekonomicznej, psychicznej i fizycznej oraz psychicznej i zaniedbania. Jeden z badanych doświadczył zaniedbania, któremu nie towarzyszył żaden inny rodzaj przemocy. Ogółem podczas pandemii wśród osób objętych badaniem pokrzywdzonych przemocą domową było 17 albo 18 studentów.

Wpływ pandemii na nasilenie przemocy

Escalacja przemocy domowej w czasie pandemii COVID-19 jest realnym zagrożeniem dla osób, które już w okresie przed pandemią były ofiarami przemocy. Restrykcje wynikające z pandemii, przede wszystkim przymusowa izolacja domowa, znacząco ograniczyły ofiarom przemocy możliwość opuszczania zajmowanego ze sprawcą domu, a więc chwilowej „ucieczki” od problemu. Analizując potencjalny wzrost przemocy w okresie pandemii, należy wziąć pod uwagę także wszelkie trudności i problemy (np. brak stabilności ekonomicznej⁶⁶), jakie pojawiły się wraz z pandemią, mogące implikować negatywne emocje (lęk, stres, frustracja itp.), które to z kolei mogą prowadzić do podwyższonej agresji⁶⁷. Warto również zwrócić uwagę na czasowo ograniczone ze względu na pandemię możliwości w zakresie interwencji służb w sytuacji wystąpienia przemocy. Jest to związane z obciążeniem tych służb nowymi zadaniami, takimi jak m.in. kontrola osób przebywających na kwarantannie⁶⁸. Oszacowanie skali zjawiska przemocy jest trudne, należy pamiętać,

66 Polski rynek pracy w dobie pandemii. Rozmowa z dr E. Ignaciuk z Wydziału Ekonomicznego UG, <https://ug.edu.pl/news/pl/971/polski-rynek-pracy-w-dobie-pandemii-rozmowa-z-dr-e-ignaciuk-z-wydzialu-ekonomicznego-ug> [dostęp: 7.09.2021].

67 A. Janicka, *O agresji, która bierze się z lęku*, <https://naszawtymglowa.pl/o-agresji-ktora-bierze-sie-z-leku/> [dostęp: 7.09.2021].

68 *Ogólnopolskie Pogotowie dla Ofiar Przemocy w Rodzinie „Niebieska Linia”*, Renata Durda, *o zjawisku przemocy w trakcie pandemii*,

że wskaźniki nierzadko nie odzwierciedlają realnej skali problemu, a ta reguła jest być może jeszcze bardziej widoczna w czasie pandemii⁶⁹.

Studenci objęci badaniem zostali zapytani, czy od początku pandemii doszło do nasilenia przemocy wobec nich. Stało się tak w przypadku siedmiu respondentów (6%). Nasilenia przemocy nie doświadczyło trzydziestu dziewięciu badanych (34%), w tym aż trzydziestu jeden zdecydowanie nie (27%). Cztery osoby stwierdziły, że trudno udzielić im odpowiedzi na tak postawione pytanie (3%). Warto zwrócić uwagę na fakt, że w pytaniu dotyczącym rodzajów przemocy 100 osób (85%) stwierdziło, że nie doświadcza żadnej przemocy, a w omawianym pytaniu, mimo możliwości odpowiedzi „nie dotyczy” (wskazanej przez 67 studentów objętych badaniem), łącznie aż pięćdziesięciu badanych (43%) wypowiedziało się w sposób sugerujący, że przemoc ich w jakimś stopniu dotyczy. Można zatem spekulować, co było przyczyną wskazanej rozbieżności. Wśród prawdopodobnych powodów można wymienić pośpiech bądź nieuwagę respondentów podczas wypełniania kwestionariusza, niechęć do bezpośredniego wskazania, że przemoc respondenta dotyczy, a być może niezrozumienie pytania, polegające na objęciu pojęciem przemocy szerszego niż faktyczne, spektrum działań. Nie można jednoznacznie stwierdzić przyczyny wyraźnego braku zgodności, można jednak przypuszczać, że złożyły się na nią różne, przytoczone wyżej czynniki, odmienne w odniesieniu do poszczególnych respondentów.

Z Raportu Kantar Polska dla Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z października 2019 r., z ogólnopolskiego badania obejmującego Polaków w wieku powyżej 18 lat, wynika, że większość osób dotkniętych przemocą nie szuka pomocy. Po pomoc zgłaszają się najczęściej osoby doświadczające przemocy ekonomicznej, fizycznej i psychicznej (od 31% do 24%). Osoby szukające wsparcia częściej zwracają się do rodziny, niż na policję bądź do innej instytucji lub organizacji udzielającej pomocy ofiarom przemocy. Jeżeli prośba o pomoc kierowana jest poza rodzinę, to w zdecydowanej większości na policję. Takich zgłoszeń dokonało 51% badanych doznających przemocy fizycznej, 44% psychicznej i wyraźnie mniej, bo 27% osób doświadczających przemocy ekonomicznej⁷⁰.

Spśród osób objętych badaniem, które doznały przemocy domowej podczas pandemii, tylko dwie odpowiedziały, że fakt ten został zgłoszony na policję bądź do innej instytucji lub organizacji udzielającej pomocy ofiarom przemocy. W przypadku 14 osób zdarzenie pozostało niezgłoszone. Jedna z 18 osób, które na podstawie pytania dotyczącego doświadczanych rodzajów przemocy uznać należałoby za pokrzywdzone przemocą, nie udzieliła odpowiedzi na pytanie na temat zgłoszenia, a jedna wskazała na odpowiedź „nie dotyczy” (co skłania do przypuszczenia, że respondent, który w przytaczanym pytaniu zaznaczył dwie sprzeczne odpowiedzi, przemocy nie doświadczał). Dwóch badanych, którzy podjęli decyzję o zgłoszeniu przemocy domowej, doświadczało łącznie przemocy psychicznej, fizycznej, ekonomicznej i zaniedbania. Osoby te zatem doznały kumulatywnie wszystkich trzech rodzajów przemocy wskazywanych w raporcie Kantar: te, które w największym stopniu skłaniają do poszukiwania pomocy oraz te, w sytuacji wystąpienia których, najczęściej angażowana jest policja.

Analizując wyniki wskazanego powyżej sondażu Kantar oraz badania studentów UW, można stwierdzić, że wśród studentów odsetek osób zgłaszających przemoc jest nieznacznie niższy. Należy jednak podkreślić, że badanie dotyczy ograniczonej liczby osób, co nie pozwala dokonywać bezpośrednich porównań. Niemniej warto rozważyć przymusową izolację domową jako potencjalny czynnik mogący ograniczać osobom dotkniętym przemocą możliwość zgłoszenia tego faktu. Przyczyny takiego stanu można upatrywać w zwiększonej kontroli sprawcy nad pokrzywdzonym wskutek stałego bądź znacznie dłuższego, niż przed pandemią, dzielenia wspólnej przestrzeni.

dla „Tygodnika Przegląd”, <https://www.niebieskalinia.pl/6878-renata-durda-o-zjawisku-przemocy-w-trakcie-pandemii-dla-tygodnika-przegląd> [dostęp: 7.09.2021].

69 A. Krzyżanowska, *Przemoc domowa – jakie są statystyki*, <https://www.rp.pl/prawo-karne/art568481-przemoc-domowa-jakie-sa-statystyki> [dostęp: 7.09.2021].

70 *Ogólnopolska diagnoza zjawiska przemocy w rodzinie, Raport Kantar Polska dla Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej*, <https://static.im-g.pl/im/5/26198/m26198755,WYNIKI-BADANIA.pdf> [dostęp: 29.08.2021].

Podsumowanie

Niniejszy artykuł opiera się na analizie odpowiedzi studentów UW objętych badaniem ankietowym, realizowanym w okresie od 5 maja do 10 września 2021. Badanie miało na celu zobrazowanie możliwego wpływu pandemii COVID-19 na zdrowie psychiczne i fizyczne studentów oraz ich ocenę nowego, wprowadzonego z uwagi na pandemię modelu edukacji. Zawarte w kwestionariuszu badawczym pytania miały także na celu zbadanie stosunku studentów UW do obostrzeń wprowadzanych zarówno na uczelni, jak i w skali całego kraju sukcesywnie od 2020 r. Przeprowadzone badanie uwzględniało także analizę ryzyka pokrzywdzenia przestępczością (a zwłaszcza cyberprzestępczością) oraz przemocą, z uwagi na fakt, że oba te zjawiska mogły się nasilać w trakcie trwania pandemii.

Na podstawie zebranych rezultatów stwierdzić można, że zdecydowana większość, bo aż 66% ankietowanych, wskazała, że w ich życiu pod wpływem pandemii zaszło wiele zmian. W związku z przejściem na zdalny model pracy w większości instytucji oraz ograniczeniem kontaktów międzyludzkich ponad połowa ankietowanych przyznała, że odczuwała silne oznaki samotności i wskazała na prawdopodobieństwo przeniesienia tego problemu na trudności w komunikacji. Wśród respondentów objętych badaniem widocznym problemem okazał się zwiększony w czasie pandemii stres. Najczęściej występującymi problemami w zakresie kondycji fizycznej były z kolei problemy z koncentracją oraz bóle kręgosłupa, jednak nie brakowało także odpowiedzi wskazujących na inne trudności – m.in. problem z nadwagą, oddychaniem, chodzeniem i ogólną kondycją. Większość opisanych w raporcie problemów związanych ze zdrowiem psychicznym i fizycznym wynikała głównie ze zbyt dużej ilości czasu spędzanej przy komputerze, a zbyt małej ilości czasu poświęcanej na aktywność fizyczną i kontakty międzyludzkie.

Innym ważnym aspektem, który również był przedmiotem niniejszych badań, był ogólny stosunek studentów UW do edukacji zdalnej. Pomimo obaw o jakość tej formy nauczania, większość studentów oceniła samą zmianę, jak również przygotowanie wykładowców, pozytywnie. Fakt, że zajęcia zdalne powodowały mniej stresu wśród społeczności studenckiej, a formuła zajęć odpowiadała znacznej liczbie osób, nie przekonał jednak ankietowanych do tego, by opowiedzieć się za funkcjonowaniem uczelni w tym modelu w przyszłości.

Kolejnym ważnym problemem, który pojawił się na całym świecie w trakcie pandemii COVID-19, były odczucia ludzi i ich stosunek względem wprowadzanych przez władze obostrzeń. Jak pokazały zgromadzone w toku badania rezultaty, większość studentów UW, którzy wzięli udział w ankiecie, wierzyło w istnienie koronawirusa oraz nie kwestionowało faktu samej pandemii. Co ciekawe, także większość studentów – uczestników badania zaakceptowała konieczność wprowadzenia czasowych obostrzeń, w tym także takich, które mogłyby być postrzegane jako istotne dla tej grupy wiekowej (np. zamknięcie miejsc przeznaczonych do integracji i zabawy, takich jak np. kluby). Z najmniejszą aprobatą w objętej badaniem grupie spotkało się rozwiązanie zakładające wprowadzenie tzw. godzin dla seniorów oraz godziny policyjnej.

Ostatnim z analizowanych w badaniu obszarów było ryzyko wiktylizacji przestępstwem oraz przemocą w trakcie pandemii COVID-19. Zarówno cyberprzestępczość, jak i przemoc miały miejsce przed pandemią i zapewne też oba te zjawiska nie znikną wraz z jej końcem, jednak pandemia COVID-19, modyfikując model funkcjonowania człowieka, w tym sposób kształtowania relacji międzyludzkich, stanowić może dodatkowy czynnik ryzyka rozprzestrzeniania się lub nasilania przestępczości (a zwłaszcza cyberprzestępczości) oraz różnych form przemocy. I choć w grupie objętej badaniem zdecydowana większość respondentów zadeklarowała, że nie doświadczyła podczas pandemii żadnego rodzaju przemocy, nie wskazała także na wzrost poczucia zagrożenia cyberprzestępstwem, to jednak nie można pominąć tych odpowiedzi, które wskazały na zaistnienie obu tych problemów.

Artykuł poświęcony analizie wyników, zrealizowanego wśród studentów Uniwersytetu Warszawskiego badania ankietowego, można podsumować następującym stwierdzeniem: pandemia trwająca już prawie dwa lata wywołała istotne zmiany w życiu praktycznie każdej jednostki. Na poziomie społeczności studenckiej zmiany te są także zauważalne – i w znacznym stopniu wynikają lub wiążą się z nowym modelem edukacji,

zakładającym nauczanie zdalne. Nie wszystkie jednak zmiany zostały przez studentów UW ocenione negatywnie, a poziom akceptacji dla niektórych z wprowadzanych obostrzeń czy rozwiązań okazał się bardzo wysoki. Tym, co „łączy” studentów UW, mimo zróżnicowanych postaw i opinii, jest wspólna nadzieja i oczekiwanie na powrót do „normalności” – rozumianej jako powrót do modelu życia i studiowania sprzed pandemii, choć – co warto podkreślić – także wśród uczestników badania wyrażane były opinie wskazujące na pewne „plusy” pandemii (np. oszczędność czasu z uwagi na brak konieczności dojazdów na uczelnię, czy poszerzony dostęp do materiałów w postaci elektronicznej).

Warto wskazać również, że wszelkie badania wpływu pandemii COVID-19 na różne aspekty życia są niezwykle istotne i cenne z punktu widzenia zarówno świata nauki, ale także całego społeczeństwa. W Polsce, a także na świecie powstaje bardzo wiele publikacji analizujących wpływ pandemii na poszczególne sfery życia – warto wskazać chociażby ogólnopolskie badania dotyczące funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości, prowadzone przez IWS⁷¹. W kontekście niniejszych badań istotne z kolei mogą być badania prowadzone wśród studentów w innych częściach Polski i świata. Prowadzone przez Niezależne Zrzeszenie Studentów na początku pandemii (marzec–kwiecień 2020) badania wskazały na istotne problemy studentów w związku z zamknięciem domów studenckich, utrudnionym kontaktem z władzami uczelni, zamknięciem dziekanatów, brakiem prowadzenia niektórych zajęć w formule online, brakiem potrzebnych sprzętów czy utrudnionym dostępem do bibliotek⁷². Inne badania prowadzone wśród studentów kierunków lekarskich z całej Polski ujawniły z kolei znaczne obniżenie motywacji do nauki wśród badanej grupy studentów⁷³. Z kolei badania prowadzone w Indonezji wykazały zwiększony poziom lęku i stresu wśród studentów, spowodowany pandemią COVID-19⁷⁴. Problemy studentów w związku z pandemią zmieniają się w czasie – bowiem zarówno sami studenci, jak i organy uczelni wyższych przystosowują się do sytuacji i ograniczeń spowodowanych wirusem COVID-19. Należy więc monitorować pojawiające się zmiany oraz stan, zarówno psychiczny, jak i fizyczny studentów. Dlatego tak ważne zdają się podobne badania, które obrazują zmieniającą się sytuację studentów w dobie pandemii COVID-19 w Polsce, jak i na całym świecie.

BIBLIOGRAFIA:

- Bek D., Sitarz O., Jaworska-Wieloch A., *Gdy azyl staje się więzieniem – przeciwdziałanie przemocy domowej w warunkach kwarantanny i izolacji*, „Forum Polityki Kryminalnej” 2021, t. 1, s. 1-31, <https://www.doi.org/10.31261/FPK.2021.01.06> [dostęp: 26.08.2021].
- Duszyński J., Afelt A., Ochab-Marcinek A., Owczuk R., Pyrc K., Rosińska M., Rychard A., Smiatacz T., *Zrozumieć COVID*, Polska Akademia Nauk, Warszawa 2020.
- Dybiec J., Tarkowski B., Krzemińska J., Szlagor M., Zalewska-Janowska A., *Wpływ pandemii COVID-19 na poziom motywacji do nauki u studentów kierunku lekarskiego w Polsce*, „Forum Dermatologicum” 2021, nr 7(4), s. 91-99.
- Ostaszewski P., Klimczak J., Włodarczyk-Madejska J., *Przestępczość i wymiar sprawiedliwości w pierwszym roku pandemii COVID-19*, IWS, Warszawa 2021.
- Pyżalski J., *Zdrowie psychiczne i dobrostan młodych ludzi w czasie pandemii COVID-19 – przegląd najistotniejszych problemów*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka” 2021, t. 20, nr 2, s. 92-115, <https://dziekokrzywdzone.fdds.pl/index.php/DK/article/download/804/653> [dostęp: 30.06.2022].
- Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe Śląsk, Katowice 1995.

71 P. Ostaszewski, J. Klimczak, J. Włodarczyk-Madejska, *Przestępczość i wymiar sprawiedliwości w pierwszym roku pandemii COVID-19*, IWS, Warszawa 2021.

72 *Sytuacja studentów w czasie epidemii koronawirusa*, https://nzs.org.pl/wp-content/uploads/2020/04/NZS_Sytuacja-studentow_w-czasie_epidemii_koronawirusa.pdf [dostęp: 7.02.2022].

73 J. Dybiec, B. Tarkowski, J. Krzemińska, M. Szlagor, A. Zalewska-Janowska, *Wpływ pandemii COVID-19 na poziom motywacji do nauki u studentów kierunku lekarskiego w Polsce*, „Forum Dermatologicum” 2021, nr 7(4), s. 91-99.

74 A. Pragholapati, *COVID-19 impact on students*, <https://edarxiv.org/895ed> [dostęp: 7.02.2022].

NETOGRAFIA:

- Augustynowicz E., Stefanoff P., *Mity na temat szczepionek przeciw COVID-19*, <https://szczepienia.pzh.gov.pl/wszystko-oszczepieniach/popularne-mity-temat-szczepionek/> [dostęp: 24.08.2021].
- Barometr cyberbezpieczeństwa. COVID-19 przyspiesza cyfryzację firm*, <https://home.kpmg/pl/pl/home/media/pressreleases/2021/03/media-press-barometr-cyberbezpieczenstwa-covid-19-przyspiesza-cyfryzacje-firm.html> [dostęp: 11.11.2021].
- Coronavirus*, <https://covid19.who.int/> [dostęp: 5.10.2021].
- COVID-19 i prawa człowieka*, <https://amnesty.org.pl/covid-19-i-prawa-czlowieka/> [dostęp: 24.08.2021].
- Czarnek: Jest szansa na stopniowy powrót do szkół po 29 listopada*, <https://edukacja.dziennik.pl/aktualnosci/artykuly/8005579,przemyslaw-czarnek-szkola-edukacja-powrot-koronawirus-pandemia.html> [dostęp: 11.11.2021].
- Doktor Michał Sutkowski i doktor Paweł Grzesiowski o liczbie zakażeń i szczepieniach.*, <https://tvn24.pl/polska/koronawirus-w-polsce-doktor-michal-sutkowski-i-doktor-pawel-grzesiowski-o-czwartek-faliejepidemicovid-19-5404116> [dostęp: 7.09.2021].
- Fakty i liczby*, <https://www.uw.edu.pl/universytet/fakty-i-liczby/> [dostęp: 19.09.2021].
- Heitzman J., *Wpływ pandemii COVID-19 na zdrowie psychiczne*, http://www.psychiatriapolska.pl/187___198.html [dostęp: 11.11.2021].
- Interim Briefing Note Addressing mental health and psychosocial aspects of COVID-19 outbreak*, v. 1.5, <https://interagencystandingcommittee.org/iasc-reference-group-mental-health-and-psychosocial-support-emergency-settings/interimbriefting-note-addressing-mental-health-and-psychosocial-aspects-covid-19-outbreak> [dostęp: 11.11.2021].
- Janicka A., *O agresji, która bierze się z lęku*, <https://naszawtymglowa.pl/o-agresji-ktora-bierze-sie-z-leku/> [dostęp: 7.09.2021].
- Koronawirus w Polsce. Nowe przypadki zakażenia i śmierci – 7 września*, <https://tvn24.pl/polska/koronawirus-w-polsce-noweprzypadki-zakazenia-i-smierci-7-wrzesnia-5403011> [dostęp: 7.09.2021].
- Krzyżanowska A., *Przemoc domowa – jakie są statystyki*, <https://www.rp.pl/prawo-karne/art568481-przemoc-domowa-jakies-a-statystyki> [dostęp: 7.09.2021].
- M.W., *Koronawirus (COVID-19) – najnowsze informacje*, <https://www.mp.pl/pacjent/choroby-zakazne/koronawirus/koronawirus-warto-wiedziec/225676,koronawirus-najnowsze-informacje> [dostęp: 7.09.2021].
- Mazur-Puchała A., *Niepożądane odczyny poszczepienne w Polsce. Ile zgonów?*, <https://www.medonet.pl/poro-zmawiajmyoszczepionce,niepozadane-odczyny-poszczepienne-w-polsce-ile-zgonow,artykul,51508012.html> [dostęp: 24.08.2021].
- Minister Cyfryzacji: Zarzuty wobec aplikacji ProteGo Safe są całkowicie nieuzasadnione* [Wywiad], <https://www.cyberdefence24.pl/minister-cyfryzacji-zarzuty-wobec-aplikacji-protego-safe-sa-calkowicie-nieuzasadnione-wywiad> [dostęp: 7.09.2021].
- Nowa normalność: etapy znoszenia ograniczeń związanych z COVID-19*, <https://www.gov.pl/web/koronawirus/nowa-normalnoscetapy> [dostęp: 21.07.2021].
- Nycz M., *Niedzielski: Apogeu IV fali w listopadzie lub grudniu. Może być nawet 40 tys. zakażeń*, https://www.rmfm24.pl/raporty/raport-koronawirus-z-chin/polska/news-niedzielski-apogeu-iv-fali-w-listopadzie-lub-grudniu-moze-b-nId,5554863#crp_state=1 [dostęp: 11.11.2021].
- O kształceniu w przyszłym roku akademickim*, <https://www.uw.edu.pl/o-ksztalceniu-w-przyszlym-roku-akademickim/> [dostęp: 7.09.2021].
- Obem A., *ProteGO Safe: instalować czy nie?*, <https://panoptykon.org/czy-instalowac-protego-safe> [dostęp: 7.09.2021].

- Odmrażanie gospodarki. Jest kalendarz luzowania obostrzeń*, <https://forsal.pl/gospodarka/aktualnosci/artykuly/8151607,luzowanie-obostrzen-plan-kalendarz-odmrazania-gospodarki.html> [dostęp: 7.09.2021].
- Ogólnopolska diagnoza zjawiska przemocy w rodzinie, Raport Kantar Polska dla Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej*, <https://static.im-g.pl/im/5/26198/m26198755,WYNIKI-BADANIA.pdf> [dostęp: 29.08.2021].
- Ogólnopolskie Pogotowie dla Ofiar Przemocy w Rodzinie „Niebieska Linia”, Renata Durda, o zjawisku przemocy w trakcie pandemii, dla „Tygodnika Przegląd”*, <https://www.niebieskalinia.pl/6878-renata-durda-o-zjawisku-przemocy-w-trakcie-pandemii-dlatygodnika-przeglad> [dostęp: 7.09.2021].
- Phishing*, <https://bezpiecznymiesiac.pl/bm/baza-wiedzy/654,Phishing.html> [dostęp: 24.08.2021].
- Pierwszy przypadek koronawirusa w Polsce*, <https://www.gov.pl/web/zdrowie/pierwszy-przypadek-koronawirusa-w-polsce> [dostęp: 28.07.2021].
- Poland Situation*, <https://covid19.who.int/region/euro/country/pl> [dostęp: 5.10.2021].
- Polski rynek pracy w dobie pandemii. Rozmowa z dr E. Ignaciuk z Wydziału Ekonomicznego UG*, <https://ug.edu.pl/news/pl/971/polski-rynek-pracy-w-dobie-pandemii-rozmowa-z-dr-e-ignaciuk-z-wydzialu-ekonomicznego-ug> [dostęp: 7.09.2021].
- Pragholapati A., *COVID-19 impact on students*, <https://edarxiv.org/895ed> [dostęp: 7.02.2022].
- Przemoc a koronawirus. Jak i dlaczego pandemia wywołała lawinę agresji?*, <https://stopuzaleznieniom.pl/artykuly/przemoc-w-rodzinie/przemoc-a-koronawirus-jak-i-dlaczego-pandemia-wywolala-lawine-agresji/> [dostęp: 24.08.2021].
- Raport CERT Orange Polska za 2020, <https://cert.orange.pl/pobierz-raport/19/1> [dostęp: 29.08.2021].
- Ritchie H., Mathieu E., Rodés-Guirao L., Appel C., Giattino C., Ortiz-Ospina E., Hasell J., Macdonald B., Beltekian D., Roser M., *Coronavirus (COVID-19) Cases*, <https://ourworldindata.org/covid-cases> [dostęp: 30.07.2021].
- Sytuacja studentów w czasie epidemii koronawirusa*, https://nzs.org.pl/wp-content/uploads/2020/04/NZS_Sytuacjastudentow_w-czasie_epidemii_koronawirusa.pdf [dostęp: 7.02.2022].
- Szczepionki przeciwko COVID-19. Walka z fałszywymi informacjami*, <https://www.gov.pl/web/szczepimysie/dementujemynieprawdziwe-informacje> [dostęp: 24.08.2021].
- Tożsamość*, <https://www.gov.pl/web/mobywatel/mtozsamosc> [dostęp: 7.09.2021].
- UW grożą uczelni pozwem. Chodzi o czesne w czasie zdalnych zajęć*, <https://www.rp.pl/prawo-dla-ciebie/art516781-studenciuw-groza-uczelni-pozwem-chodzi-o-czesne-w-czasie-zdalnych-zajec> [dostęp: 7.09.2021].
- Wypowiedź Prezesa UOKiK Tomasza Chróstnego, <https://vimeo.com/uokik/download/402854024/5a0794c1c3> [dostęp: 27.08.2021].
- Zasady profilaktyki przeciw COVID-19 i kolejne powiaty w strefie czerwonej*, <https://www.gov.pl/web/koronawirus/nowe-zasadyprofilaktyki-przeciw-covid-19> [dostęp: 30.07.2021].
- Zdrowie psychiczne i funkcjonowanie psychospołeczne podczas pandemii COVID-19*, <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/331808/WHO-2019-nCoV-MentalHealth-2020.1-pol.pdf?sequence=2&isAllowed=y> [dostęp: 11.11.2021].

AKTY PRAWA

- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, Dz.U. 2020, poz. 491.
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, Dz.U. 2020, poz. 491.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 października 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz.U. 2020, poz. 1758.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 października 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz.U. 2020, poz. 1871.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 1 grudnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz.U. 2020, poz. 2132.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 21 grudnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz.U. 2020, poz. 2316.

Akty normatywne wewnętrzne

Zarządzenie nr 50 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 10 marca 2020 r. w sprawie zapobiegania rozprzestrzenianiu się wirusa COVID-19 wśród społeczności Uniwersytetu Warszawskiego, „Monitor UW” 2020, poz. 123.

Zarządzenie nr 57 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 17 marca 2020 r. w sprawie czasowego ograniczenia obowiązku pracy na terenie uczelni w związku z zapobieganiem rozprzestrzenianiu się wirusa COVID-19, „Monitor UW” 2020, poz. 136.

Zarządzenie nr 59 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 23 marca 2020 r. w sprawie obniżenia opłat za zakwaterowanie w obiektach Uniwersytetu Warszawskiego, „Monitor UW” 2020, poz. 139.

Zarządzenie nr 67 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 3 kwietnia 2020 r. w sprawie szczególnych rozwiązań związanych z obiegiem i kontrolą dokumentów finansowych na Uniwersytecie Warszawskim w czasie trwania epidemii COVID-19, „Monitor UW” 2020, poz. 151.

Zarządzenie nr 85 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 6 maja 2020 r. w sprawie zmiany zarządzenia nr 50 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 10 marca 2020 r. w sprawie zapobiegania rozprzestrzenianiu się wirusa COVID-19 wśród społeczności Uniwersytetu Warszawskiego, „Monitor UW” 2020, poz. 189.

Zarządzenie nr 97 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 18 maja 2020 r. w sprawie zmiany zarządzenia nr 50 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 10 marca 2020 r. w sprawie zapobiegania rozprzestrzenianiu się wirusa COVID-19 wśród społeczności Uniwersytetu Warszawskiego, „Monitor UW” 2020, poz. 205.

Zarządzenie nr 105 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 21 maja 2020 r. w sprawie zagrożenia zakażeniami wirusem SARS-CoV-2, „Monitor UW” 2020, poz. 236.

Zarządzenie nr 125 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 15 czerwca 2020 r. w sprawie zmiany zarządzenia nr 105 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 21 maja 2020 r. w sprawie zagrożenia zakażeniami wirusem SARS-CoV-2, „Monitor UW” 2020, poz. 263.

Zarządzenie nr 206 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 7 września 2020 r. w sprawie organizacji kształcenia w semestrze zimowym roku akademickiego 2020/2021, „Monitor UW” 2020, poz. 385.

Zarządzenie nr 233 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 16 października 2020 r. w sprawie zmiany zarządzenia nr 217 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 29 września 2020 r. w sprawie funkcjonowania Uniwersytetu Warszawskiego w okresie stanu epidemii, ogłoszonego w związku z zakażeniami wirusem SARS-CoV-2, „Monitor UW” 2020, poz. 426.

Zarządzenie nr 47 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 19 marca 2021 r. w sprawie zmiany Zarządzenia nr 217 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 29 września 2020 r. w sprawie funkcjonowania Uniwersytetu Warszawskiego w okresie stanu epidemii ogłoszonego w związku z zakażeniami wirusem SARS-CoV-2, „Monitor UW” 2021, poz. 64.

Zarządzenie nr 98 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 18 czerwca 2021 r. w sprawie funkcjonowania Uniwersytetu Warszawskiego w stanie epidemii COVID-19, „Monitor UW” 2021, poz. 172.

Zarządzenie nr 112 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 16 września 2021 r. w sprawie organizacji kształcenia w roku akademickim 2021/2022, „Monitor UW” 2021, poz. 223.

ORZECZNICTWO

Wyrok TK z 22 października 2020 r., K 1/20, Dz.U. 2021, poz. 175.

ZASADA PRAWA DO OBRONY ORAZ ROLA I FUNKCJA OBROŃCY W POLSKIM ORAZ NIEMIECKIM POSTĘPOWANIU KARNYM – ANALIZA PORÓWNAWCZA

Alicja Kaszta

Wyższa Szkoła Humanitas, Polska

ORCID: 0000-0001-6602-920X

e-mail: alicjakasza@gmail.com

ABSTRAKT

Niniejsze opracowanie zawiera porównanie zasady prawa do obrony obowiązującej w polskim postępowaniu karnym do zasady prawa do obrony obowiązującego na podstawie kodeksu postępowania karnego w Republice Federalnej Niemiec – *Strafprozessordnung*. Porównanie dotyczy również roli i funkcji obrońcy w toku postępowania karnego w obu państwach. Zarówno system prawa karnego obowiązujący w Polsce, jak i w Niemczech oparty jest na podobnych podstawach – zasady postępowania karnego są więc również podobne. Wobec powyższego zasada prawa do obrony jest co do zasady zbliżona. Jednak występują pewne odmienności, na które warto zwrócić uwagę. Natomiast co do roli obrońcy i osób mogących pełnić funkcję obrońców w postępowaniach karnych w Polsce i w Niemczech występują zasadnicze rozbieżności. Opracowanie zostało przeprowadzone metodą porównawczą w oparciu o obowiązujące przepisy proceduralne, komentarze oraz dostępne publikacje i monografie.

Słowa kluczowe:

obrońca, postępowanie karne, Polska, Niemcy, porównanie, analiza, rola, funkcja, Kodeks postępowania karnego, sąd, niemiecki proces karny, polski proces karny

The Principle of the right to defence and the role and function of defence counsel in Polish and German criminal proceedings – a comparative analysis

ABSTRACT

The following paper compares the principle of the right to defence in Polish criminal proceedings with the principle of the right to defence based on the Code of Criminal Procedure in the Federal Republic of Germany – *Strafprozessordnung*. The juxtaposition also concerns the role and function of defence counsel during criminal proceedings in Poland and Germany. The criminal law systems in force in Poland

and Germany have similar grounds, thus the rules of criminal procedure are also comparable. Therefore, the principle of the right to defence is, in the premises, congruent. Nevertheless, there are slight disparities that are worth highlighting. There are fundamental discrepancies as to the role of defence counsel, and which persons may act as defence counsel in criminal proceedings in Poland and in Germany. This study was conducted applying a comparative method based on the applicable procedural regulations, comments, and available publications and monographs.

Keywords:

defence counsel, criminal proceedings, Poland, Germany, comparison, analysis, role, function, Code of Criminal Procedure, court, German criminal proceedings, Polish criminal proceedings

Uwagi wstępne

Zasada prawa do obrony to dyrektywa obowiązująca w postępowaniu karnym od początków jego istnienia. „Jej genezy dopatrywać się można w instytucji procesu ateńskiego, w którym oskarżony uzyskał możliwość udzielenia odpowiedzi na stawiane mu zarzuty”¹. Na mocy tej dyrektywy podejrzany/oskarżony ma prawo do ochrony swych interesów w toczącym się postępowaniu karnym. Ma również prawo do korzystania z pomocy obrońcy – ustanowionego z wyboru albo we wskazanych prawem okolicznościach – wyznaczonego przez sąd z urzędu. Prawo do obrony jest fundamentalnym prawem oskarżonego, wynikającym z katalogu praw człowieka. Wywodzi się z prawa do rzetelnego procesu sądowego. Prawo do rzetelnego procesu jest pojęciem szerszym, obejmuje swym zakresem prawo do obrony. Gwarancje prawa do obrony określone są w aktach rangi konstytucyjnej i ustawowej poszczególnych państw. Prawo do obrony kształtowane jest również poprzez normy prawa międzynarodowego oraz prawo Unii Europejskiej, gdyż „prawo do rzetelnego procesu wywodzi się z prawa międzynarodowego”².

Prawo do rzetelnego procesu nie tylko krzyżuje się bądź pochłania naczelną zasadę procesową; w tym zasadę jawności, zasadę kontrydiktoryjności oraz zasadę domniemania niewinności czy też bezstronności, a nawet zasadę prawa do obrony. Dlatego też w pełni należy podzielić pogląd, iż «prawo do rzetelnego procesu karnego należy raczej postrzegać jako swoistą klauzulę drugiego stopnia, czy metazasadę, o podobnym znaczeniu, jakie na gruncie prawa konstytucyjnego przypisuje się zasadzie demokratycznego państwa prawnego»³.

Zasada prawa do obrony wyartykułowana została również w treści Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych⁴. Zgodnie z art. 14 ust 3 MPPOP

- każda osoba oskarżona o popełnienie przestępstwa ma prawo, na zasadach pełnej równości, co najmniej do następujących gwarancji:
- otrzymania niezwłocznie szczegółowej informacji w języku dla niej zrozumiałym o rodzaju i przyczynie oskarżenia;

1 Z. Papierowski, *Proces karny w starożytności greckiej i rzymskiej*, „Roczniki Humanistyczne Towarzystwa Naukowego KUL” 1957 t. VII, z. II, s. 159-176.

2 Ł. Rosiak, *Paradygmat rzetelnego procesu w kontekście nowelizacji Kodeksu postępowania karnego*, „Veritas Iuris” 2017, nr 1, s. 44-45, https://veritasiuris.lazarski.pl/fileadmin/user_upload/oficyna/Veritas/Veritas_Nr_1_styczen_czerwiec_2017/Veritas_Paradygmat_rzetelnego_procesu_w_kontekście_nowelizacji_kodeksu_postepowania_karnego_Rosiak_nr_1_2017.pdf [dostęp: 16.02.2022].

3 T. Tomaszewski, *Prawo do obrony jako gwarancja rzetelnego procesu karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2020, nr 6, s. 119, cyt. za P. Tuleja, *Zasady konstytucyjne*, [w:] P. Sarnecki (red.), *Konstytucjonalizacja zasad i instytucji ustrojowych*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1997, s. 2.

4 Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 16 grudnia 1966 r., Dz.U. 1977 Nr 38, poz. 167.

- dysponowania odpowiednim czasem i możliwościami w celu przygotowania obrony i porozumienia się z obrońcą przez siebie wybranym;
- rozprawy bez nieuzasadnionej zwłoki;
- obecności na rozprawie, bronięcia się osobiście lub przez obrońcę przez siebie wybranego; do otrzymania informacji, jeżeli nie posiada obrońcy, o istnieniu powyższego prawa oraz posiadania obrońcy wyznaczonego dla niej w każdym przypadku, kiedy interesy sprawiedliwości tego wymagają, bez ponoszenia kosztów obrony w przypadkach, kiedy oskarżony nie posiada dostatecznych środków na ich pokrycie;
- przesłuchania lub spowodowania przesłuchania świadków oskarżenia i zapewnienia obecności i przesłuchania świadków obrony na tych samych warunkach, co świadków oskarżenia;
- korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza, jeżeli oskarżony nie rozumie lub nie mówi językiem używanym w sądzie;
- nieprzymuszania do zeznawania przeciwko sobie lub do przyznania się do winy⁵.

Wpływ prawa karnego międzynarodowego na kształt prawa do obrony jest znaczący. N. Boister⁶ wskazuje, iż należy szeroko analizować prawo karne międzynarodowe w kontekście odpowiedzialności karnej jednostki oraz współpracy organów międzynarodowych, co przekłada się na normy regulujące prawo do obrony. Pojęcie międzynarodowe prawo karne obejmuje regulacje dotyczące prawa karnego materialnego oraz postępowania karnego.

W zakres międzynarodowego prawa karnego wchodzi:

- normy prawa karnego wewnętrznego poszczególnych państw, dotyczące zakresu stosowania ustawy karnej;
- normy prawa wewnętrznego i normy zawarte w dwustronnych i wielostronnych umowach międzynarodowych;
- normy prawa międzynarodowego zawarte w wielostronnych umowach międzynarodowych odnoszących się do pewnych czynów;
- normy prawa międzynarodowego ustanawiające odpowiedzialność za zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko pokojowi i zbrodnie przeciwko ludzkości⁷.

Szerszym od zakresu prawa międzynarodowego jest prawo Unii Europejskiej. Unia Europejska posiada osobowość prawną i jako taka ma własny system prawny, odmienny od międzynarodowego porządku prawnego. Ponadto prawo Unii Europejskiej ma bezpośredni lub pośredni wpływ na prawo jej państw członkowskich i staje się częścią systemu prawnego każdego z państw członkowskich.

Unia Europejska sama w sobie jest źródłem prawa. Porządek prawny zazwyczaj dzieli się na prawo pierwotne, tj. Traktaty i ogólne zasady prawa, prawo wtórne oparte na Traktatach oraz przepisy uzupełniające. Unia Europejska również definiuje prawo do obrony, co ma wpływ na uregulowania wewnętrznego prawa w każdym z państw członkowskich⁸.

5 T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, LexisNexis, Warszawa 2007, s. 156-157.

6 N. Boister, *Transnational Criminal Law*, „European Journal of International Law” 2003, nr 5, s. 953-976. W literaturze prawa karnego napotkamy m.in. na pojęcie prawa karnego międzynarodowego *sensu largo*, które obejmie wszystkie procesy internacjonalizacji prawa, prawo karne międzynarodowe *sensu stricto*, które będzie rozumiane jako zespół norm prawnomiędzynarodowych tworzących podstawy indywidualnej odpowiedzialności karnej jednostki realizowanej przed międzynarodowymi organami sądowymi, transnarodowe prawo karne, które będzie obejmowało kompleks norm współpracy w zakresie przestępczości transgranicznej, w końcu – europejskie prawo karne, a więc zespół norm, procedur i instytucji związanych z intensyfikowaniem współpracy w sprawach karnych w ramach Unii Europejskiej.

7 M. Królikowski, P. Wiliński, J. Izydorczyk, *Podstawy prawa karnego międzynarodowego*, Wolters Kluwer, Warszawa 2008, LEX.

8 *Źródła i zakres prawa Unii Europejskiej* <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/6/zrodla-i-zakres-prawa-unii-europejskiej> [dostęp: 17.12.2021]. U. Bux podaje, że źródłami prawa Unii Europejskiej, w tym również unijnego prawa karnego, są: Traktat o Unii Europejskiej (TUE), Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TFUE) oraz protokoły do nich (37 protokołów, 2 załączniki i 65 deklaracji, które zostały załączone do Traktatów w celu doprecyzowania, ale niewłączone do głównego tekstu prawnego); Karta praw podstawowych Unii Europejskiej; Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Energii Atomowej (Euratom); umowy międzynarodowe; ogólne zasady prawa Unii; akty prawa wtórnego Unii.

Dyrektywy unijne wpływają na kształt zasady prawa do obrony. Parlament i Rada Europejska przyjęły w dniu 22 października 2013 r. dyrektywę 2013/48/UE w sprawie prawa do dostępu do adwokata w postępowaniach karnych oraz w postępowaniach związanych z europejskim nakazem aresztowania, a także w sprawie prawa do poinformowania osób trzecich o pozbawieniu wolności i komunikacji z osobami trzecimi oraz z organami konsularnymi podczas pozbawienia wolności⁹. Regulacje wynikające z dyrektyw kształtują również prawo do obrony w zakresie formalnym, czym mają wpływ na rolę obrońcy i zakres jego kompetencji w postępowaniu karnym.

Dyrektywa 2013/48/UE dotyczy jednego z dwóch aspektów prawa do obrony: prawa osób podejrzanych i/lub oskarżonych do adwokata. Drugi aspekt – prawo do pomocy prawnej oraz wsparcia prawnego, zapewnione w określonych okolicznościach przez państwo – jest omówiony w dyrektywie 2016/1919 Parlamentu i Rady Europejskiej¹⁰. Dyrektywy unijne narzucają państwom członkowskim normy, które mają zostać wprowadzone. Dyrektywy określają, kogo należy uważać za osoby szczególnie narażone oraz w jakich sytuacjach przysługuje im prawo do skorzystania z pomocy profesjonalnego obrońcy. Art. 13 dyrektywy 2013/48/UE oraz art. 9 dyrektywy (UE) 2016/1919 wymagają, aby konkretne potrzeby szczególnie narażonych osób podejrzanych, oskarżonych lub poszukiwanych były wzięte pod uwagę przy ich wdrożeniu. Kolejnymi dyrektywami, wprowadzającymi zakres pomocy dla oskarżonych są: dyrektywa 2016/800¹¹ Parlamentu i Rady Europejskiej z maja 2016 r. dotycząca proceduralnych zabezpieczeń dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniach karnych oraz Zalecenie Komisji Europejskiej z listopada 2013 r. w sprawie gwarancji procesowych dla osób wymagających szczególnego traktowania podejrzanych lub oskarżonych w postępowaniu karnym.

Wskazane dyrektywy unijne wprost wskazują źródła interpretacji, którymi są orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE) w interpretacji prawa unijnego, jak również orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC) w interpretacji obowiązujących zapisów Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (EKPC). Orzecznictwo ETPC oraz Europejskiej Komisji Praw Człowieka, pozostaną głównymi źródłami interpretacji zakresu oraz treści prawa do pomocy prawnej oraz prawnej obrony osób podejrzanych i oskarżonych w postępowaniach karnych¹².

Omawiane dyrektywy regulują przysługujące oskarżonym prawa, w przypadku zastosowania europejskiego nakazu aresztowania oraz prawo do poinformowania osób trzecich w przypadku zatrzymania. Problem szerzej omówiony został przez Barbarę Grabowską-Moroz¹³.

Prawo do obrony przewiduje również art. 6 ust. 3 lit. c Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności¹⁴. Natomiast ETPC postuluje konieczność zapewnienia dostępu do obrońcy, poczynając od pierwszego przesłuchania. Zdaniem Trybunału „wyrażenie przez podejrzanego woli kontaktu z obrońcą powinno skutkować wstrzymaniem przeprowadzenia czynności procesowej (np. przesłuchania

9 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/48/UE z dnia 22 października 2013 r. w sprawie prawa do dostępu do adwokata w postępowaniach karnych oraz w postępowaniach związanych z europejskim nakazem aresztowania, a także prawa do poinformowania osób trzecich o pozbawieniu wolności i komunikacji z osobami trzecimi oraz z organami konsularnymi podczas pozbawienia wolności, Dz. Urz. UE L 294 z 6.11.2013 r., s. 1-12.

10 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/1919 z dnia 26 października 2016 r. w sprawie pomocy prawnej z urzędu dla podejrzanych i oskarżonych w postępowaniu karnym oraz dla osób, których dotyczy wnioski w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania, Dz. Urz. UE L 297 z 4.11.2016 r., s. 1-8.

11 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/800 z dnia 11 maja 2016 r. w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym, Dz. Urz. UE L 132 z 21.05.2016, s. 20.

12 B. Grabowska-Moroz, *Prawo dostępu do obrońcy w świetle prawa europejskiego. Podręcznik*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2018, s. 5.

13 Ibidem, s. 5-6.

14 Pełna nazwa: Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Dz.U. 1993 Nr 61, poz. 284, w skrócie: Konwencja Europejska lub EKPC – umowa międzynarodowa z zakresu ochrony praw człowieka zawarta przez państwa członkowskie Rady Europy. Konwencja została otwarta do podpisu 4 listopada 1950 r., a po uzyskaniu niezbędnych 10 ratyfikacji weszła w życie 3 września 1953 r. Stronami Konwencji jest każde z 47 państw członkowskich Rady Europy.

w charakterze podejrzanego) do chwili zapewnienia podejrzanemu realnego kontaktu z obrońcą”¹⁵. Tak istotne i zasadnicze jest, w rozumieniu prawa europejskiego i orzecznictwa ETPC, zapewnienie oskarżonemu prawa do obrony.

Na wstępie rozważań podkreślenia wymaga również fakt, iż model polskiego procesu karnego zaczerpnięty został z modelu angielskiego oraz francuskiego. Podwaliny polskiego postępowania karnego stanowią więc normy, na których oparte są europejskie systemy postępowania karnego. Jak podaje B. Schünemann¹⁶, polskie postępowanie karne zbliżone jest najbardziej do niemieckiego. Na mocy traktatu akcesyjnego, polskie prawodawstwo stopniowo wprowadza normy prawa wspólnotowego, w tym także przepisy prawa karnego materialnego i procesowego. Implementacja norm prawa wspólnotowego powoduje jeszcze silniejsze zbliżanie zasad prawnych i systemów postępowania. Prawo do obrony w Niemczech jest więc co do zasady bliskie temu prawu w Polsce.

Materiałami źródłowymi, które posłużyły do porównania obu instytucji, są w szczególności normy prawne obowiązujące w obu państwach – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, kodeks postępowania karnego, niemiecki *Strafprozessordnung* (StPO), które posłużyły bezpośrednio do przeprowadzenia analizy porównawczej. Ponadto wykorzystano orzecznictwo Sądu Najwyższego i Trybunału Konstytucyjnego, komentarze do przepisów kodeksu postępowania karnego, a także dostępne publikacje oraz monografie.

1. Regulacje prawa do obrony w polskim postępowaniu karnym

Prawo do obrony w Polsce przysługuje podejrzanemu/oskarżonemu o czyn zabroniony opisany w kodeksie karnym¹⁷, kodeksie karnym skarbowym¹⁸ oraz obwinionemu o czyn opisany w kodeksie wykroczeń¹⁹ bądź obwinionemu o czyn stanowiący wykroczenie skarbowe. Prawo do obrony przysługuje również nieletniemu na podstawie ustawy prawo o postępowaniu w sprawach nieletnich²⁰. Postępowania w sprawach nieletnich sprawców prowadzą sądy rodzinne i opiekuńcze, nie sąd karny. Prawo do obrony przysługuje również osobom skazanym w toku postępowania karnego wykonawczego toczącego się na podstawie kodeksu karnego wykonawczego²¹ (art. 8 § 1 k.k.w.).

Skupiając się na postępowaniu karnym *sensu stricte*, należy pokrótce przyjrzeć się modelowi postępowania karnego, który obowiązuje w Polsce. Zarówno zasada prawa do obrony, jak i rola obrońcy w postępowaniu, znajdują swe konkretyzacje właśnie w przepisach regulujących przebieg procesu.

1.1 Zarys polskiego postępowania karnego

Postępowanie karne w Polsce uregulowane zostało w kodeksie postępowania karnego²² uchwalonym w dniu 6 czerwca 1997 r., który wszedł w życie w dniu 1 września 1998 r.

Jest to zespół prawnie uregulowanych czynności procesowych, których celem jest wykrycie przestępstwa i jego sprawcy, zmierzające do realizacji prawa karnego materialnego. Jego głównym celem,

15 K. Eichstaedt [w:] D. Świecki (red.), *Kodeks postępowania karnego*, T. I. *Komentarz aktualizowany*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, LEX – komentarz do art. 82.

16 B. Schünemann, *Europeizacja prawa karnego. Tendencje, problemy i alternatywy*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2006 t. LXVIII, nr 3, s. 43: Współczesny polski proces karny ma cechy modelu skargowo-inkwizycyjnego. Zbliżony jest tym samym do procesu angielskiego i francuskiego. Jednakże najbardziej podobny jest do procesu niemieckiego. Ponadto normy prawa Unii Europejskiej wywierają tożsamy wpływ na prawodawstwo polskie i niemieckie. Z chwilą przystąpienia do struktur Unii Europejskiej Rzeczpospolita Polska stała się pełnoprawnym członkiem Unii i przyjęła do swego ustawodawstwa część dorobku europejskiego (franc. *acquis*).

17 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, tj. Dz.U. 2021, poz. 2345 z późn. zm.

18 Ustawa z dnia 10 września 1999 r. – Kodeks karny skarbowy, tj. Dz.U. 2021, poz. 930.

19 Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń, tj. Dz.U. 2021, poz. 281.

20 Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, tj. Dz.U. 2018, poz. 969.

21 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, tj. Dz.U. 2021, poz. 53 z późn. zm.

22 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, tj. Dz.U. 2021, poz. 534 z późn. zm.

zawartym w art. 2 k.p.k., jest ustalenie, czy zaistniał czyn zabroniony mający postać przestępstwa, a następnie wykrycie jego sprawcy i pociągnięcie go do odpowiedzialności karnej²³.

Jak wskazuje S. Waltoś²⁴, główne cele procesu karnego to osiągnięcie stanu sprawiedliwości prawno-materiałnej, czyli doprowadzenie do słusznego zastosowania normy prawa karnego materialnego. Zasadniczym celem jest więc osiągnięcie stanu sprawiedliwości proceduralnej. Sprawiedliwość w tym znaczeniu to sytuacja, w której osoba, przeciwko której lub na rzecz której proces się toczy, nabiera przekonania, że organy procesowe zrobiły wszystko, aby prawu stało się zadość.

Normy postępowania karnego określają prawa i obowiązki organów procesowych (sądu, prokuratora w postępowaniu przygotowawczym), stron i innych uczestników tego postępowania, oraz warunki i formy ich działania, które muszą mieć formę zawierającą się w ramach określonych przez ustawę²⁵.

Postępowanie karne dzieli się na cztery stadia procesu: postępowanie przygotowawcze, postępowanie główne (jurysdykcyjne – przed Sądem I instancji), postępowanie odwoławcze oraz postępowanie wykonawcze.

Postępowanie przygotowawcze prowadzone jest przez policję i prokuraturę. Następnie, po złożeniu aktu oskarżenia, postępowanie toczy się przed sądem.

1.2 Prawo do obrony i rola obrońcy w polskim postępowaniu karnym

Prawo do obrony w polskim systemie źródeł prawa zostało uregulowane w Konstytucji RP. „Posiada ono więc rangę zasady prawa do obrony”²⁶. Art. 42 ust. 2 konstytucji²⁷ gwarantuje prawo do obrony. Stanowi wprost, że każdy, przeciwko komu prowadzone jest postępowanie karne, ma prawo do obrony we wszystkich stadiach postępowania. Może on w szczególności wybrać obrońcę lub korzystać z obrońcy z urzędu na zasadach określonych w ustawie. Jak stwierdził TK w treści wyroku z 25 listopada 2014 r., „przepis ten jest podstawą rekonstruowania konstytucyjnego prawa do obrony, będącego jedną z fundamentalnych reguł dotyczących postępowania karnego”²⁸.

Prawo do obrony uszczegółowione zostało w kodeksie postępowania karnego. Przepis art. 6 k.p.k., w odniesieniu do zasady prawa do obrony, stanowi, że oskarżonemu przysługuje prawo do obrony, w tym prawo do korzystania z pomocy obrońcy, o czym należy go pouczyć przy pierwszej czynności. Jak podaje C. Kulesza²⁹, prawo do obrony obejmuje trzy aspekty: prawo do obrony materialnej, prawo do obrony formalnej oraz prawo do korzystania z nieodpłatnej pomocy obrońcy.

Prawo to przysługuje wyłącznie podejrzanemu/oskarżonemu na każdym etapie postępowania. Przysługuje w zasadzie od chwili wszczęcia przeciwko osobie postępowania karnego aż do wydania prawomocnego wyroku. Co więcej według TK „prawo do obrony powstaje jeszcze przed formalnym postawieniem zarzutów”³⁰.

23 S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Wolters Kluwer, Warszawa 2008, s. 22.

24 Ibidem, s. 25.

25 T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne...*, op.cit., s. 43 cyt. za: S. Waltoś, *Proces karny...*, op.cit. s. 25.

26 P. Wiliński, *Proces karny w świetle konstytucji*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011, s. 175.

27 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1997 Nr 78, poz. 483.

28 Wyrok TK z 25 listopada 2014 r., K 54/13, OTK-A 2014 nr 10 poz. 114; wyrok TK z 28 listopada 2007 r., K 39/07, OTK-A 2007, nr 10, poz. 129, cz. III, pkt 11.2.1; wyrok TK z 11 grudnia 2012 r., K 37/11, OTK A 2012, nr 11, poz. 133, cz. III, pkt 2.2 i 2.3 oraz przywołane w nich orzecznictwo.

29 C. Kulesza, *Efektywna obrona w postępowaniu przygotowawczym a favor procuratori*, „Prokuratura i Prawo” 2007, nr 4, s. 6.

30 Wyrok TK z 11 grudnia 2012 r., K 37/11, Dz.U. 2012, poz. 1447.

Prawo do obrony jest fundamentalnym prawem człowieka, co unormowane zostało wprost w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności³¹. Potwierdzone zostało w orzecznictwie Sądu Najwyższego np. w wyroku z dnia 2 grudnia 2015 r. Jak stwierdził SN

jednym z elementarnych standardów współczesnego procesu karnego jest prawo oskarżonego do uzyskania profesjonalnej pomocy ze strony fachowego podmiotu, jakim jest obrońca. Możliwość prawidłowego korzystania z prawa do obrony zarówno w znaczeniu materialnym, jak i formalnym, ma zasadnicze znaczenie z punktu widzenia realizacji postulatu rzetelnego procesu³².

Natomiast, zgodnie z wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego z dnia 25 listopada 2014 r.

wymiar materialny i formalny prawa do obrony służy wskazaniu istnienia dwóch płaszczyzn prawa do obrony. Aspekt materialny oznacza, że oskarżony ma możliwość obrony swoich interesów osobiście przez podejmowane w toku postępowania karnego czynności. Aspekt formalny oznacza zaś, że oskarżony ma prawo do korzystania z pomocy obrońcy z wyboru lub z urzędu³³.

Rola obrońcy w postępowaniu karnym jest szczególna. Należy podzielić pogląd, iż obrońca jest samodzielnym podmiotem w postępowaniu karnym. Jednak występuje również w charakterze przedstawiciela procesowego oskarżonego.

Obronca, jako przedstawiciel procesowy oskarżonego, ma w procesie samodzielną pozycję i może dokonywać wszystkich czynności, jakie mógłby realizować oskarżony. Może także niezależnie od oskarżonego stanowić o linii obrony, np. składać wnioski dowodowe mimo sprzeciwu oskarżonego, kwestionować jego przyznanie się do winy³⁴.

Rolą obrońcy jest działanie zgodnie z interesem oskarżonego. Czynności podejmowane na niekorzyść oskarżonego, nie są brane pod uwagę sądu, a obrońca mógłby narazić siebie na odpowiedzialność dyscyplinarną. W doktrynie utrwalił się więc pogląd, zgodnie z którym „obrońca może podejmować działania jedynie na korzyść oskarżonego, przy czym działania te muszą mieścić się w granicach legalności (art. 86 § 1 k.p.k.). Od tej zasady nie ma wyjątków”³⁵. Działania obrońcy powinny być również zharmonizowane z treścią etyki zawodów, mogących pełnić funkcję obrońcy – z treścią norm Zbioru Zasad Etyki Adwokackiej i Godności Zawodu³⁶ bądź Kodeksem Etyki Radcy Prawnego³⁷. Znamienne jest także to, że „udział obrońcy w postępowaniu i podejmowane przez niego czynności nie wyłączają osobistego działania oskarżonego w postępowaniu”³⁸. Powyższe potwierdza również orzecznictwo sądów powszechnych oraz SN.

Sąd Najwyższy w treści postanowienia z dnia 7 października 2020 r. wskazał, że

31 Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie z 4 listopada 1950 r. zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz.U. 1993 Nr 61, poz. 284.

32 Wyrok SN z 1 grudnia 2015 r., III KK 309/15, SAOS.

33 Wyrok TK 25 listopada 2014 r., K 54/13, OTK-A 2014, nr 10, poz. 114.

34 *Status prawny obrońcy*, <https://www.edukacjaprawnicza.pl/status-prawny-obroncy/> [dostęp: 17.12.2021].

35 K.T. Boratyńska, E. Chojniak, W. Jasiński, *Postępowanie karne*, Studia Prawnicze, C.H. Beck, Warszawa 2018, s. 22.

36 Uchwała NRA nr 52/2011 z 19 listopada 2011 r. o ogłoszeniu tekstu jednolitego Zbioru Zasad Etyki Adwokackiej i Godności Zawodu (Kodeksu Etyki Adwokackiej) uchwalonego przez Naczelną Radę Adwokacką 10 października 1998 r. (uchwała nr 2/XVIII/98) ze zmianami wprowadzonymi uchwałą Naczelnej Rady Adwokackiej nr 32/2005 z 19 listopada 2005 r., uchwałami Naczelnej Rady Adwokackiej nr 33/2011 – 54/2011 z dnia 19 listopada 2011 r. oraz uchwałą 64/2016 Naczelnej Rady Adwokackiej z dnia 25 czerwca 2016 r., http://www.nra.pl/admin/wgrane_dokumenty/20210701kodeksetykiadwokackiejtekst-jednolity.pdf [dostęp: 16.02.2022].

37 Uchwała nr 3/2014 Nadzwyczajnego Krajowego Zjazdu Radców Prawnych z dnia 22 listopada 2014 r. w sprawie Kodeksu Etyki Radcy Prawnego na podstawie art. 57 pkt 7 ustawy z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych (Dz.U. z 2014, poz. 637 i 993), <https://oirp.walbrzych.pl/wp-content/uploads/2016/10/KERP-2014.pdf> [dostęp: 16.02.2022].

38 K. Eichstaedt, [w:] D. Świecki (red.), *Kodeks postępowania karnego...*, op.cit. – komentarz do art. 86.

jest niedopuszczalny z mocy ustawy i nie podlega rozpoznaniu wniesiony przez obrońcę zwykły środek odwoławczy, względnie nadzwyczajny środek zaskarżenia, werbalnie deklarujący zaskarżenie orzeczenia na korzyść oskarżonego, to o innym w istocie kierunku. Konsekwencje procesowe czynności podejmowanych przez obrońcę oskarżonego z naruszeniem zakazu wynikającego *a contrario* z art. 86 § 1 k.p.k., muszą być przy tym oceniane z uwzględnieniem układu procesowego, w jakim zostały podjęte³⁹.

Zgodnie z treścią postanowienia SN z 6 listopada 2007 r., obrońca nie jest stroną procesu. Uchybienie przedstawiciela procesowego nie jest równoznaczne z uchybieniem oskarżonego, jako strony.⁴⁰ Oskarżony nie może więc ponosić odpowiedzialności za błędy swego obrońcy.

Z prawa do obrony wynika również tak zwane prawo do milczenia. Oskarżony ma prawo do odmowy składania wyjaśnień, jak również do odmowy udzielania odpowiedzi na poszczególne pytania uczestników postępowania karnego. Jak wskazuje orzecznictwo sądów polskich, obok prawa do składania wyjaśnień (art. 175 k.p.k.) i prawa do milczenia (art. 75 k.p.k.), stanowiących istotę realizacji prawa do obrony, oskarżony może składać wyjaśnienia, które mijają się z prawdą. Wskazując wprost, oskarżony może składać fałszywe wyjaśnienia. Fałszywe wyjaśnienia oskarżonego nie skutkują odpowiedzialnością karną, gdyż, jak motywują ten stan faktyczny sądy, brakuje w przepisach obowiązującego prawa regulacji wyłączającej niekaralność. W przeszłości było wiele sporów w doktrynie o tę regulację. Część autorów publikacji np. A. Wąsek, twierdziło, że „oskarżony ma prawo do podawania fałszywych wyjaśnień”⁴¹. Zdania tego nie podzielali inni autorzy, np. K. Marszał⁴² czy S. Waltoś. Wskazywali, iż wpływa to na jakość procesu karnego. Oskarżony ma prawo odmówić składania wyjaśnień, ma też prawo odmowy odpowiedzi na poszczególne pytania. Część przedstawicieli doktryny, w szczególności A. Bojańczyk⁴³, wskazują, że uprawnienie oskarżonego do składania fałszywych wyjaśnień, jest aspektem prawa do obrony, jednak sprzeczne jest z zasadą *nemo se ipsum accusare tenetur*. W doktrynie podawano rozwiązania prawne wskazujące, że pozycję oskarżonego powinno się, w zakresie prawdomówności, zrównać z pozycją procesową świadka.

Oznaczałoby to konieczność dokonania, co najmniej dwóch zmian w obowiązującym prawie. Z jednej strony należałoby rozszerzyć w kodeksie karnym kryminalizację o składanie fałszywych wyjaśnień. Z drugiej – wprowadzić do ustawy postępowania karnego adekwatne modyfikacje związane z koniecznością uprzedzenia oskarżonego o obowiązku składania prawdziwych oświadczeń dowodowych (jeżeli oskarżony miałby się decydować na składanie wyjaśnień) i odpowiedzialności karnej za złamanie tego zakazu⁴⁴.

Zdaniem cytowanego autora, A. Bojańczyka, taki kierunek zmian legislacyjnych nie tylko nie godziłby w konstytucyjne prawo do obrony, ale pozwalałby na zharmonizowanie regulacji ustawowej z rzeczywistą treścią prawa do milczenia i prawa do obrony. Wątpliwości w tym względzie rozwiązał Sąd Najwyższy uchwałą z 11 stycznia 2006 r., w której stwierdził, że

39 Postanowienie SN z 7 października 2020 r., IV KS 24/20, LEX 3152855.

40 Postanowienie SN z 6 listopada 2007 r., III KZ 105/07, LEX 322857.

41 A. Wąsek, *Z problematyki odpowiedzialności karnej obrońcy w sprawach karnych*, [w:] Z. Ćwiakalski, M. Szewczyk, S. Waltoś, A. Zoll, *Problemy odpowiedzialności karnej. Księga ku czci Profesora Kazimierza Buchały*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1994, s. 298.

42 K. Marszał [red.], S. Stachowiak, K. Zgryzek, *Proces karny*, Oficyna Wydawnicza 23, Katowice 2003, s. 192.

43 A. Bojańczyk, *Uprawnienie do składania fałszywych wyjaśnień, jak długo jeszcze*, „Palestra” 2014, nr 9, s. 137-143, <https://palestra.pl/pl/czasopismo/wydanie/9-2014/artukul/uprawnienie-do-skladania-falszywych-wyjasnien-jak-dlugo-jeszcze> [dostęp: 17.12.2021].

44 Ibidem.

skoro bowiem wyjaśnienia są środkiem obrony oskarżonego i służyć mają jedynie realizacji prawa do obrony, to każde wyjście poza granice tego prawa może rodzić odpowiedzialność karną oskarżonego, jeżeli w ten sposób swoim zachowaniem realizuje on znamiona danego czynu zabronionego⁴⁵.

Mimo, wydawałoby się jasnego stanowiska Sądu Najwyższego w tym względzie, w doktrynie nadal spotykane są rozbieżności i wątpliwości w tej kwestii.

Prawo oskarżonego do składania fałszywych wyjaśnień, nie dotyczy obrońcy. Obrońca działa niejako obok oskarżonego, wyłącznie na jego korzyść, jest samodzielnym podmiotem. Obrońca winien dokonać samodzielnie oceny sytuacji prawnej i faktycznej oskarżonego. Powinien argumentować na jego korzyść oraz składać w tym zakresie odpowiednie wnioski dowodowe. Mimo, iż oskarżony przyznaje się do winy, a obrońca ocenia, że w świetle okoliczności, nie jest to zasadne i istnieją wątpliwości, powinien wnosić o uniewinnienie oskarżonego. Pogląd ten popiera Diana Kazimierska, która w wskazuje, iż

obrońca powinien, – jeżeli uzna, że sytuacja to uzasadnia – wnosić o uniewinnienie, nawet wówczas, gdy oskarżony przyznaje się do winy. Powinien składać wnioski dowodowe nawet wbrew woli oskarżonego, jeżeli uważa, że wpłynie to korzystnie na sytuację procesową oskarżonego⁴⁶.

W kontekście powyższych rozważań, należy odpowiedzieć na pytanie, czy w sytuacji, gdy ujawnią się istotne różnice w spojrzeniu na realizację prawa do obrony pomiędzy obrońcą a oskarżonym, oskarżony powinien być w dalszym ciągu broniący przez tego samego obrońcę. Stosunek obrończy bazuje na zaufaniu. W praktyce nie do zaakceptowania byłaby więc sytuacja, gdyby te dwa podmioty procesowe, działając obok siebie, realizowały zupełnie odmienną koncepcję obrony i w rezultacie np. czynności oskarżonego zmierzałyby do zniwelowania czynności obrońcy⁴⁷. Oskarżony winien mieć zaufanie do swojego obrońcy, winien wyrażać chęć współpracy z wybranym, bądź ustanowionym obrońcą. Podstawę stosunku obrończego stanowi zaufanie.

Obecność obrońcy w postępowaniu karnym należy oceniać poprzez pryzmat korzyści dla oskarżonego. Oskarżony ma możliwość prowadzić swą obronę osobiście, na zasadzie obrony materialnej. Jednak za udziałem w postępowaniu profesjonalnego obrońcy przemawia argument, iż obrońca ma nieco szersze kompetencje niż sam oskarżony. Można wskazać trzy sytuacje procesowe, w których obrońca ma większe uprawnienia niż oskarżony. Obecność obrońcy w toku czynności zapewniają przepisy zawarte w art. 185a i 185b k.p.k. (przesłuchanie pokrzywdzonego w charakterze świadka, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat, w sprawach o przestępstwa popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej określone w rozdziałach XXV i XXVI k.k.). Przesłuchanie przeprowadza sąd na posiedzeniu z udziałem biegłego psychologa. Prokurator, obrońca oraz pełnomocnik pokrzywdzonego mają prawo wziąć udział w przesłuchaniu małoletniego pokrzywdzonego. Oskarżony nie może wziąć udziału w tych czynnościach. Te same zasady stosuje się przy przesłuchaniu świadka, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat, jeśli chodzi o przestępstwa lub o przestępstwa określone w rozdziale XXV i XXVI k.k. oraz w art. 185c § 2 k.p.k. dotyczącym spraw o przestępstwa określone w art. 197–199 k.k.⁴⁸ Oskarżony osobiście nie może brać udziału w tych czynnościach. Wskazana okoliczność również przemawia za koniecznością ustanowienia obrońcy, czyli urzeczywistnienia prawa do obrony w pełni.

45 Uchwała SN z 11 stycznia 2006 r., I KZP 49/05, „Wokanda” 2006, nr 7–8, s. 32.

46 D. Kazimierska, *Taktyka obrończa i aktywność obrońców w sprawach o zabójstwo (ze szczególnym uwzględnieniem wykorzystania „dowodu naukowego”)*, Rozprawa doktorska, Uniwersytet Warszawski Wydział Prawa i Administracji Instytut Prawa Karnego Katedra Kryminalistyki, Warszawa [2021], s. 30, <https://depotuw.ceon.pl/bitstream/handle/item/3958/Diana%20Kazimierska%20-%20Taktyka%20obro%5%84cza%20i%20aktywno%5%9b%4%87%20obro%5%84c%3%b3w%20w%20wsprawach%20o%20zab%3%b3stwo.pdf?sequence=1> [dostęp: 17.12.2021].

47 Ibidem, s. 30-31.

48 Szerzej: *Status prawny obrońcy*, op.cit.

Obroncą oskarżonego w postępowaniu karnym w Polsce, zgodnie z art. 82 k.p.k., może być jedynie osoba uprawniona do obrony według przepisów o ustroju adwokatury⁴⁹ (art. 65 ustawy prawo o adwokaturze) lub ustawy o radcach prawnych⁵⁰ (art. 24 ust 1 ustawy o radcach prawnych). „Radcowie prawni uzyskali uprawnienia do występowania w charakterze obrońcy stosunkowo niedawno, mianowicie z dniem wejścia w życie nowelizacji lipcowej Kodeksu postępowania karnego z 2015 r.”⁵¹. Substitutem obrońcy może być aplikant do tych zawodów (aplikant adwokacki, aplikant radcowski) na podstawie art. 77 ustawy prawo o adwokaturze i art. 35¹ ustawy o radcach prawnych. Mówiąc o uprawnieniach adwokata i radcy prawnego, warto także pamiętać o ustawie z dnia 5 lipca 2002 r. o świadczeniu przez prawników zagranicznych pomocy prawnej w Rzeczypospolitej Polskiej⁵². Ustawa określa zasady i warunki świadczenia pomocy prawnej w Rzeczypospolitej Polskiej przez prawników zagranicznych. Ustawa wskazuje, jakie warunki muszą zostać spełnione, żeby prawnik zagraniczny mógł świadczyć w Polsce pomoc prawną oraz formę w jakiej pomoc ta ma być świadczona. Przez pojęcie „pomocy prawnej ustawa rozumie działalność w zakresie odpowiadającym uprawnieniom adwokata lub radcy prawnego, obejmującą w szczególności udzielanie porad prawnych, sporządzanie opinii prawnych, opracowywanie projektów aktów prawnych oraz występowanie przed sądami i urzędami.”⁵³ Prawnicy zagraniczni mogą świadczyć pomoc w charakterze obrońcy oskarżonego, więc są uprawnieni do występowania w postępowaniu karnym w tej roli.

Zgodnie z art. 77 k.p.k. oskarżony w postępowaniu karnym może mieć jednocześnie nie więcej niż trzech obrońców. Natomiast występuje ograniczenie w sytuacji, gdy drugi i trzeci obrońca są tymczasowo ustanowieni dla oskarżonego przez osobę trzecią. Jak orzekł Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 11 maja 2017 r. – z faktu, że oskarżony ma prawo do korzystania z pomocy trzech obrońców, nie wynika nakaz dopuszczenia do udziału w sprawie kolejnego obrońcy, który legitymuje się jedynie upoważnieniem podpisanym przez inną niż oskarżony osobę⁵⁴. SN wskazał, że dla zrealizowania prawa do obrony jest wystarczająca obecność jednego obrońcy. Ponadto zapewnia to również realizację prawa do poufności postępowania. Obrońca winien być ustanawiany przez oskarżonego. Jeżeli pełnomocnictwa udzieliła osoba trzecia, oskarżony musi niezwłocznie potwierdzić ten fakt.

Zgodnie z art. 83 k.p.k. obrońcę może ustanowić:

- oskarżony, podejrzany;
- inna osoba do czasu ustanowienia obrońcy przez oskarżonego, podejrzanego pozbawionego wolności, o czym niezwłocznie zawiadamia się oskarżonego. Jest to tzw. pełnomocnictwo tymczasowe, które istnieje do czasu ustanowienia obrońcy przez samego oskarżonego. Bowiernie w momencie, gdy oskarżony nie akceptuje wyboru osoby trzeciej, pełnomocnictwo tymczasowe wygasa. Tymczasowego obrońcę dla oskarżonego może ustanowić osoba trzecia np. członek rodziny oskarżonego, z zastrzeżeniem, iż upoważnienie do obrony winno zostać, jak najszybciej potwierdzone przez oskarżonego osobiście;
- przedstawiciel ustawowy lub osoba, pod której pieczęć oskarżony, podejrzany pozostaje, jeśli jest nieletni lub ubezwłasnowolniony (art. 76 k.p.k.).

Podstawowym sposobem umocowania obrońcy, jest udzielenie przez oskarżonego upoważnienia do obrony.

49 Ustawa z dnia 26 maja 1982 r. – Prawo o adwokaturze, tj. Dz.U. 2020, poz. 1651 z późn. zm.

50 Ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych, tj. Dz.U. 2020, poz. 75 z późn. zm.

51 D. Świecki, *Czynności procesowe obrońcy i pełnomocnika w sprawach karnych*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 47.

52 Ustawa z 5 lipca 2002 r. o świadczeniu przez prawników zagranicznych pomocy prawnej w Rzeczypospolitej Polskiej, tj. Dz.U. 2020, poz. 823.

53 K. Eichstaedt [w:] D. Świecki (red.), *Kodeks postępowania karnego...*, op.cit. – komentarz do art. 82.

54 Szerzej: postanowienie SN z 11 maja 2017 r., WZ 6/17, LEX 2309633.

Przepis art. 83 k.p.k. wskazuje na sposób umocowania obrońcy z wyboru przez oskarżonego, wprowadzając regułę (stanowiącą konsekwencję przysługującego oskarżonemu prawa do tzw. obrony formalnej) samodzielnego wyboru i ustanawiania obrońcy przez oskarżonego⁵⁵.

Udzielenie upoważnienia do obrony może nastąpić w dwojakiej formie, zarówno w formie pisemnej, jak i poprzez ustne oświadczenie złożone organowi procesowemu do protokołu. W przypadku

udzielenia upoważnienia do obrony przez złożenie oświadczenia przez podejrzanego następuje do protokołu organu prowadzącego postępowanie przygotowawcze, np. protokołu przesłuchania w charakterze podejrzanego, protokołu posiedzenia toczącego się w przedmiocie tymczasowego aresztowania, protokołu rozprawy. Innych form ustanowienia obrońcy nie przewidziano⁵⁶.

Sposób udzielenia upoważnienia zależy od momentu, w którym obrońca zostaje ustanowiony. Jeżeli w terminie prowadzenia czynności procesowej, to upoważnienie składane jest w formie ustnej do protokołu. Natomiast jeżeli w toku sprawy, oskarżony zdecydował się na upoważnienie obrońcy, skorzysta z pisemnej możliwości, poprzez wypełnienie druku w kancelarii obrońcy. Podpisane pełnomocnictwo, obrońca składa do organu prowadzącego postępowanie na danym etapie.

Obrona dzieli się na obronę z wyboru, gdzie udział obrońcy jest podyktowany wolą oskarżonego. Natomiast kodeks postępowania karnego zna również przypadki, w których obrona jest obligatoryjna (obowiązkowa). Przypadki, które składają się na tzw. przesłanki obrony obligatoryjnej, można odnaleźć w art. 79 i 80 k.p.k. Przesłanki te umownie określa się jako: podmiotowe, mieszane oraz przedmiotowe. Szerzej omawia to zagadnienie C. Kulesza⁵⁷.

Obrona jest obligatoryjna (art. 79 k.p.k.) w stosunku do oskarżonego, który nie ukończył 18 lat, jest głuchy, niemy lub niewidomy lub gdy zachodzi uzasadniona wątpliwość, czy jego zdolność rozpoznania znaczenia czynu lub kierowania swoim postępowaniem nie była w czasie popełnienia tego czynu wyłączona lub w znacznym stopniu ograniczona, lub gdy zachodzi uzasadniona wątpliwość, czy stan jego zdrowia psychicznego pozwala na udział w postępowaniu lub prowadzenie obrony w sposób samodzielny oraz rozsądny. Decyzja sądu w zakresie stanu zdrowia psychicznego oskarżonego jest poparta opinią biegłego lekarza psychiatry w tym zakresie. To biegły psychiatra w zasadzie stwierdza, czy oskarżony jest zdolny do prowadzenia obrony w sposób samodzielny i rozsądny. Pojęcie prowadzenia obrony w sposób rozsądny nie jest definiowane ustawowo. Natomiast R.A. Stefański zauważa, że „obrona rozsądna to taka, która zmierza do poprawy sytuacji oskarżonego w znaczeniu zarówno materialnym, jak i procesowym, to zdolność oskarżonego do rzeczowego ocenienia sytuacji oraz zachowania rozwagi i roztropności w działaniu procesowym”⁵⁸. Rozumienie tego pojęcia w zasadzie jest szerokie, natomiast precyzowane po opinii biegłego lekarza psychiatry. Biegły psychiatra, wydając opinię w tym zakresie, stwierdza na potrzeby organu prowadzącego postępowanie, czy oskarżony może bronić się samodzielnie, czy wymaga pomocy obrońcy profesjonalnego.

Powyżej wskazane okoliczności tzw. obrony obligatoryjnej stanowią katalog otwarty. Ustawodawca przyznaje sądowi prawo ustalenia przesłanki, która powoduje obronę obligatoryjną, z uwagi na inne okoliczności utrudniające obronę. W praktyce są to rzadko spotykane przypadki – co do zasady sąd ustanawia obrońcę, gdy

55 H. Paluszkiwicz [w:] K. Dudka (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2020, LEX – komentarz do art. 83.

56 Ibidem.

57 C. Kulesza, P. Starzyński, *Postępowanie karne*, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 125. Przesłanki podmiotowe – gdy są związane z cechami osobistymi oskarżonego; mieszane – gdzie wchodzi w grę przesłanki podmiotowe i przedmiotowe, które mogą być związane zarówno z cechami osobistymi oskarżonego jak i charakterem sprawy; przedmiotowe – gdy wynikają z rodzaju sprawy karnej będącej przedmiotem postępowania.

58 R.A. Stefański, *Obrona obligatoryjna po 1 lipca 2015 r.*, [w:] P. Wiliński (red.), *Obrona i pełnomocnik w procesie karnym po 1 lipca 2015. Przewodnik po zmianach*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 40 i podana tam literatura. cyt. za: C. Kulesza, P. Starzyński, *Postępowanie karne...*, op.cit., s. 125-126.

spełnione są przesłanki z cytowanego katalogu, jednak należy wiedzieć, że uprawnienia sądu w tym względzie są szersze niż wskazany katalog znajdujący się w treści kodeksu postępowania karnego. W kontekście obrony obligatoryjnej, nie można zapominać o treści art. 249 § 5 k.p.k. oraz art. 451 i 439 § 3 k.p.k., na podstawie których obrona również jest obligATORYJNA. Niezależnie od katalogu wymienionego w art. 79 k.p.k.,

kodeks postępowania karnego podaje przypadki obrony obligATORYJNEJ np. w odniesieniu do art. 249 § 5 k.p.k. (wyznaczenie obrońcy z urzędu do wzięcia udziału w posiedzeniu sądu dotyczącym przedłużenia stosowania tymczasowego aresztowania) czy chociażby art. 451 i 439 § 3 k.p.k. tj. w postępowaniu odwoławczym, jeżeli oskarżony, który występuje bez obrońcy, złożył wniosek o sprowadzenie go na rozprawę apelacyjną lub na posiedzenie sądu odwoławczego w przedmiocie uchylecia orzeczenia z powodu bezwzględnych przyczyn odwoławczych, a sąd odwoławczy tego wniosku nie uwzględnił⁵⁹.

W podanych sytuacjach, sąd winien ustanowić dla oskarżonego obrońcę z urzędu, ze względu na wagę czynności.

Jak zostało wyżej wspomniane – obrońca może zostać ustanowiony z wyboru przez oskarżonego albo przez sąd z urzędu. Obrońca z urzędu może być ustanowiony na wniosek oskarżonego – tzw. prawo ubogiego (art. 78 § 1 k.p.k.). Obrońca z urzędu może zostać wyznaczony do całego postępowania bądź jego części lub jedynie określonej czynności procesowej (art. 78 § 1a k.p.k.). Gdy nie jest to wprost wskazane w treści zarządzenia bądź postanowienia, przyjmuje się, iż obrońca winien działać do prawomocnego zakończenia postępowania. Zgodnie z treścią wyroku SN z 7 maja 1997 r. wyznaczenie obrońcy z urzędu nakłada na niego obowiązek podejmowania czynności procesowych do prawomocnego zakończenia postępowania⁶⁰. Przez prawomocne zakończenie postępowania SN rozumie tu moment wydania orzeczenia kończącego postępowanie w sprawie – prawomocnego wyroku sądu odwoławczego. Obrońca, co prawda uprawniony jest do wywiedzenia kasacji w tej sprawie. Jednak obrońcy, który podejmuje czynności bez odrębnej decyzji organu procesowego o wyznaczeniu go obrońcą z urzędu, nie przysługuje od Skarbu Państwa wynagrodzenie.

Na wniosek podejrzanego, odpowiednio umotywowany, sąd może ustanowić obrońcę z urzędu na etapie postępowania przygotowawczego. Konieczne jest spełnienie przesłanki braku posiadania przez podejrzanego środków finansowych. A więc wykazania przez podejrzanego w sposób należyty i staranny, że nie jest on w stanie ponieść kosztów obrony bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny. Podejrzanym winien w tym względzie wypełnić oświadczenie o stanie majątkowym i rodzinnym, umotywować wniosek i poprzeć go dokumentami. Obowiązki organów procesowych – w tym zakresie – precyzuje § 284 ust. 1 regulaminu urzędowania sądów powszechnych. W orzecznictwie ukształtował się pogląd, zgodnie z którym, jeżeli oskarżony nie wykaże w sposób należyty, że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony, przewodniczący wydziału wyznaczy mu odpowiedni termin do uzupełnienia wniosku⁶¹.

W postępowaniu toczącym się już przed sądem, oskarżony również może składać wniosek o ustanowienie mu obrońcy z urzędu i winien ten wniosek umotywować, okoliczności faktyczne potwierdzić dokumentami (art. 78 § 1 k.p.k.). „Przepis art. 78 § 1 k.p.k. jest przejawem realizacji konstytucyjnego prawa do obrony (art. 42 ust. 2 zd. 2 Konstytucji RP) w zakresie zapewnienia oskarżonemu pomocy obrońcy w sytuacji gdy ze względów finansowych nie jest w stanie sam ustanowić sobie obrońcy”⁶². Pomoc państwa,

59 T. Tomaszewski, *Prawo do obrony...*, op.cit. s. 126, cyt. za D. Świecki, *Czynności procesowe obrońcy i pełnomocnika w sprawach karnych*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 55.

60 Wyrok SN z 7 maja 1997 r., IV KKN 106/96, OSNKW 1997, nr 7–8, poz. 68.

61 Szerzej zob. wyrok SN z 10 stycznia 2014 r. III KK 251/13, LEX 1418808 – istnieje konieczność pouczenia oskarżonego o obowiązku i sposobach należytego wykazania, że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony, bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny, wynikłym z treści art. 16 § 2 k.p.k., jako niezbędnego warunku prawidłowego rozstrzygnięcia o złożonym przez podejrzanego wniosku o wyznaczenie mu, na podstawie art. 78 § 1 k.p.k., obrońcy z urzędu.

62 R.A. Stefański [w:] S. Zabłocki (red.), *Kodeks postępowania karnego. T. I. Komentarz do art. 1–166*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017 – komentarz do art. 78 cyt. za: T. Grzegorzczak, *Obrońca w postępowaniu przygotowawczym...*, s. 114.

osobom ubogim, w sytuacji postawienia ich w stan oskarżenia, jest jednym z aspektów prawa do obrony formalnej. Oskarżony, na każdym etapie postępowania, może złożyć wniosek o przyznanie mu obrońcy z urzędu, ze względu na niemożność poniesienia tych kosztów, bez uszczerbku dla utrzymania siebie i rodziny.

Przepis ten odnosi się do postępowania przygotowawczego, rozpoznawczego, odwoławczego oraz do tych sytuacji, w których ustawodawca uregulował tzw. przymus adwokacko-radcowski, tj. w szczególności w postępowaniu kasacyjnym, wznowieniowym czy do sporządzenia apelacji od wyroku sądu okręgowego jako sądu pierwszej instancji⁶³.

Po złożeniu wniosku przez oskarżonego, sąd ma obowiązek niezwłocznie go rozpoznać i poinformować oskarżonego o treści orzeczenia.

Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 27 maja 2015 r. w sprawie sposobu zapewnienia oskarżonemu korzystania z pomocy obrońcy z urzędu⁶⁴, we wniosku o wyznaczenie obrońcy z urzędu oskarżony może wskazać, czy żąda wyznaczenia adwokata czy radcy prawnego i jego personaliów. Jednakże prezes sądu, sąd lub referendarz sądowy przy wyznaczeniu obrońcy z urzędu, nie jest związany żądaniem oskarżonego. Prezes sądu, sąd lub referendarz sądowy po wyznaczeniu obrońcy z urzędu, podaje oskarżonemu następujące informacje umożliwiające kontakt z adwokatem bądź radcą prawnym: imię, nazwisko, adres do doręczeń, numer telefonu, numer telefaksu lub poczty elektronicznej, by oskarżony mógł skontaktować się z obrońcą.

Jeżeli podejrzany, który złożył wniosek o wyznaczenie obrońcy z urzędu, nie wykazał w sposób należyty, że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny, prezes sądu lub referendarz sądowy nie odrzuca wniosku lecz niezwłocznie wyznacza mu termin na uzupełnienie wniosku. Jeżeli okoliczności wskazują na konieczność natychmiastowego podjęcia obrony, wniosek o wyznaczenie obrońcy z urzędu prezes sądu, sąd lub referendarz rozpoznaje w pierwszej kolejności.

Przez doktrynę oraz praktyków preferowany jest szeroki dostęp do obrońcy. Istotne w tym znaczeniu jest postanowienie SN z dnia 25 listopada 2010 r., w którym wskazano, że oskarżony nie ma obowiązku udokumentowania sytuacji finansowej⁶⁵. Pogląd ten SN podtrzymał w treści postanowienia z dnia 17 lipca 2014 r., podkreślając że konstytucyjne prawo do obrony winno mieć szeroki charakter⁶⁶. Badaniu podlega zatem stan majątkowy skazanego w chwili złożenia wniosku o ustanowienie obrońcy z urzędu, a nie hipotetyczne założenia. Wystarczające jest co do zasady oświadczenie oskarżonego.

Prawo do obrony w zakresie obrony materialnej może mieć charakter bierny bądź czynny. Poprzez bierny charakter należy rozumieć: prawo do odmowy składania wyjaśnień, brak dowodzenia na niekorzyść oskarżonego, brak odpowiedzi na zadawane pytania. Poprzez czynny charakter należy rozumieć: negocjowanie zarzutów za pomocą składania przez oskarżonego wyjaśnień (art. 175 k.p.k.), składanie wniosków dowodowych (art. 167 k.p.k.), wypowiedzanie się w zakresie przeprowadzonych przez SN dowodów (art. 370 § 1 k.p.k.), zadawanie pytań przesłuchiwanym świadkom oraz biegłym (art. 367 k.p.k.), zaskarżanie orzeczeń sądowych (art. 425 k.p.k.)⁶⁷.

Zgodnie z art. 85 § 1 k.p.k. obrońca może bronić kilku oskarżonych, jeżeli ich interesy nie pozostają w sprzeczności. Kodeks postępowania karnego, w treści art. 85 k.p.k., zapewnia „obowiązek ustalenia przez sąd ewentualnej kolizji interesów w postępowaniach wieloosobowych, w sytuacji, gdy ten sam obrońca reprezentuje interesy kilku oskarżonych”⁶⁸. Obowiązek ten ciąży na sędzie orzekającym. Jak podaje A. Cudała, w cytowanym przepisie, chodzi o rzeczywistą i rzetelną obronę, nie zaś o pozory obrony i jedynie fizyczną

63 Ibidem.

64 Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 27 maja 2015 r. w sprawie sposobu zapewnienia oskarżonemu korzystania z pomocy obrońcy z urzędu, Dz.U. 2015, poz. 816.

65 Postanowienie SN z 25 listopada 2010 r., V KZ 70/10, OSNSK 2010, nr 1, poz. 2377.

66 Postanowienie SN z 17 lipca 2014 r., V KZ 26/14, LEX 1487098.

67 Więcej na ten temat: J. Skorupka, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 31-32.

68 D. Świecki, *Kodeks postępowania karnego, Komentarz*, t. 1, Wolters Kluwer, Warszawa 2022, LEX.

obecność obrońcy na rozprawie⁶⁹. Gdy zachodzi sprzeczność interesów między oskarżonymi, brionionymi przez jednego obrońcę, obrońca winien wycofać się z dalszego prowadzenia sprawy. Nie powinien występować po stronie żadnego z oskarżonych. Pogląd ten utrwalony został w orzecznictwie sądów powszechnych, w szczególności w treści wyroku z dnia 25 kwietnia 2019 r. Sądu Apelacyjnego w Krakowie⁷⁰. Ze względu, iż prawo do obrony jest częścią prawa do rzetelnego procesu sądowego, obrona musi być więc realna a nie pozorna. Mimo powyższego, aktualna pozostaje teza wyroku Sądu Najwyższego z 19 grudnia 1988 r., że nie do zaakceptowania jest pogląd, zgodnie z którym, każdy z oskarżonych musi mieć swojego obrońcę, zwłaszcza w sytuacji gdy sprawcy nie przyznawali się w ogóle do zarzucanych im czynów i nie obciążali się wzajemnie, a obrońca konsekwentnie wnosił o uniewinnienie oskarżonych⁷¹. W takim przypadku nie zachodzi sprzeczność interesów, powodująca konieczność wycofania się obrońcy z prowadzonej sprawy. Gwarancje przysługujące oskarżonemu, przysługujące z zasady prawa do obrony, powinny być zachowane, ale muszą być oceniane w racjonalnych ramach.

Każde naruszenie prawa do obrony, może pociągać za sobą konsekwencje procesowe. Konsekwencje te zależne są od rodzaju gwarancji, która została naruszona. Jeżeli nastąpiło naruszenie zasady obrony obligatoryjnej, może to stanowić bezwzględną przyczynę odwoławczą. Naruszenie może skutkować również względną przyczyną odwoławczą mogącą mieć wpływ na treść orzeczenia⁷².

Aby nie dochodziło do naruszeń gwarancji płynących z prawa do obrony, wszystkie profesjonalne podmioty postępowania karnego winny przestrzegać przepisów prawa oraz działać zgodnie z etyką zawodu. Szczególną pieczę nad realizacją zasady prawa do obrony, powinien sprawować obrońca oskarżonego. Działania obrońcy winny być podejmowane ze szczególną starannością i powinny być zgodne z zasadami etyki zawodu – radcy prawnego bądź adwokata. „Każde nielegalne zachowanie obrońcy jest zarazem nieetyczne, ale nie każde jego zachowanie nieetyczne jest zarazem nielegalne”⁷³. Szerzej opisuje ten problem R. Tokarczuk w publikacji *Etyka prawnicza*⁷⁴.

Stosunek obrońcy z wyboru ustaje w następujących sytuacjach:

- gdy oskarżony bądź jego przedstawiciel ustawowy wypowie stosunek obrońcy;
- gdy oskarżony pozbawiony wolności nie akceptuje obrońcy wybranego przez osobę trzecią;
- gdy obrońca wypowie stosunek obrońcy;
- śmierci obrońcy;
- śmierci oskarżonego – wtedy umarza się postępowanie, chyba że postępowanie toczy się po śmierci oskarżonego, zgodnie z art. 548 k.p.k., który mówi, że jeśli postępowanie wznowiono na skutek wniosku na korzyść oskarżonego i toczy się ono po jego śmierci lub jeżeli zachodzi przyczyna zawieszenia postępowania, prezes sądu wyznacza do obrony praw oskarżonego obrońcę z urzędu, chyba że wnioskodawca ustanowił już obrońcę.

Stosunek obrońcy z urzędu ustaje w następujących sytuacjach:

- gdy odpadły przesłanki obrony z urzędu (art. 78 § 2 k.p.k.);
- na uzasadniony wniosek oskarżonego lub jego obrońcy (art. 81 § 2 oraz art. 378 § 2 k.p.k.);
- gdy pojawiła się kolizja interesów między brionionymi oskarżonymi (art. 85 § 2 k.p.k.);
- w momencie ustanowienia obrońcy z wyboru;
- w razie śmierci oskarżonego;
- w razie śmierci obrońcy.

69 A. Cudała, *Gdy obrońca broni kilku oskarżonych: uwaga na kolizję interesów*, „Palestra” 1996, nr 7–8, s. 106–107, [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Palestra/Palestra-r1996-t40-n7_8\(463_464\)/Palestra-r1996-t40-n7_8\(463_464\)-s106-107/Palestra-r1996-t40-n7_8\(463_464\)-s106-107.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Palestra/Palestra-r1996-t40-n7_8(463_464)/Palestra-r1996-t40-n7_8(463_464)-s106-107/Palestra-r1996-t40-n7_8(463_464)-s106-107.pdf) [dostęp: 17.12.2021].

70 Postanowienie SA w Krakowie z 25 kwietnia 2019 r., II AKz 161/19, LEX 2718712.

71 Wyrok SN z 19 grudnia 1988 r., I KR 348/88, OSNKW 1989, nr 5–6, poz. 45.

72 Wyrok SN z 17 marca 1980 r., II KR 319/79, OSNKW 1980, nr 5–6, poz. 50, LEX 19632.

73 R. Tokarczuk, *Etyka prawnicza*, LexisNexis, Warszawa 2009, s. 163.

74 Ibidem.

2. Regulacje prawa do obrony w niemieckim postępowaniu karnym

Porównując zasadę prawa do obrony w polskim postępowaniu karnym do zasady prawa do obrony obowiązującej w niemieckim postępowaniu, należy pokrótce przybliżyć najistotniejsze elementy tegoż postępowania. Systemy prawne, polski i niemiecki są zbliżone, więc zasady w nich panujące, będą również częściowo zbieżne. Są to systemy prawa kontynentalnego. Prawo karne w Niemczech zostało skodyfikowane w niemieckim kodeksie karnym (*Strafgesetzbuch*, StGB) z 1871 r. Procedura karna uregulowana jest w kodeksie postępowania karnego (*Strafprozessordnung*). Oskarżonemu przysługuje prawo do obrony na podstawie reguł ustalonych w StPO. Zdolność do ponoszenia odpowiedzialności karnej rozpoczyna się w Niemczech po ukończeniu czternastego roku życia (§ 19 StGB). Kwestie dotyczące odpowiedzialności karnej osób nieletnich (*Jugendliche*) uregulowane zostały w ustawie o sądach dla nieletnich *Jugendgerichtsgesetz* (JGG). Nieletni mają również prawo do korzystania z pomocy obrońcy w postępowaniu przed sądem dla nieletnich.

2.1. Zarys niemieckiego postępowania karnego

Niemiecki proces karny złożony jest z kilku etapów. Podobnie jak w Polsce wyróżnić można postępowanie przygotowawcze, sądowe oraz wykonawcze. W Niemczech jest również kilka stadiów procesowych. Proces karny w Niemczech, można podzielić na podstawowe trzy etapy. Etapy postępowania są zbliżone do procesu polskiego. Wpierw prowadzone jest dochodzenie bądź śledztwo, następnie rozpoczyna się postępowanie przejściowe, wynikiem którego będzie postępowanie główne lub rozprawa (w tym postępowanie odwoławcze) a końcowym etapem jest postępowanie wykonawcze. Od tak zarysowanego modelu istnieją odstępstwa. Jako postępowania odrębne wyróżnić można: postępowanie nakazowe (*Strafbefehlsverfahren*), umorzenie postępowania (*Einstellung des Verfahrens*) oraz postępowanie przyspieszone (*beschleunigtes Verfahren*)⁷⁵.

Proces karny rozpoczyna postępowanie dochodzeniowo śledcze, które jest postępowaniem sprawdzającym – *Ermittlungsverfahren*. Prowadzone jest przez prokuraturę (*Staatsanwaltschaft*) bądź policję. W zależności od uzyskanych dowodów, prokurator może przerwać postępowanie (*Einstellung des Verfahrens*) lub skierować akt oskarżenia do sądu (*Erhebung der öffentlichen Klage*). Kolejnym etapem jest tzw. *Zwischenverfahren*. Jest to postępowanie pośrednie, zwane również przygotowawczym. Na tym etapie sąd może otworzyć postępowanie sądowe (*Eröffnung des Hauptverfahrens*), bądź nawet sprawę zakończyć (*Einstellung des Verfahrens*). W przypadku decyzji o otwarciu postępowania głównego, oskarżonemu odczytuje się akt oskarżenia (*Anklageschrift*). Rozpoczyna swój bieg *Hauptverfahren*, czyli postępowanie główne. Postępowanie główne toczy się na rozprawie (*Hauptverhandlung*). Oskarżony (*Angeklagter*), ma prawo składania wniosków dowodowych w swojej obronie. Ma prawo do złożenia wyjaśnień bądź odmowy składania wyjaśnień. Rozprawa główna kończy się ogłoszeniem wyroku. Sąd karny może wydać wyrok uniewinniający oskarżonego (*Freispruch*) lub skazujący (*Verurteilung*). Po ogłoszeniu wyroku uniewinniającego oskarżony staje się osobą uniewinnioną (*Freigesprochener*), w przypadku wyroku skazującego oskarżony jest skazanym (*Verurteilter*). W przypadku wyroku skazującego, oskarżony ma możliwość złożenia odwołania w sprawie wyroku sądu pierwszej instancji (*Berufung gegen das Urteil in der ersten Instanz*). Po prawidłowym zaskarżeniu wyroku, toczy się postępowanie odwoławcze. W momencie, gdy wyrok sądowy staje się prawomocny (*rechtskräftig*), podlega on egzekucji w ramach postępowania egzekucyjnego (*Vollstreckungsverfahren*). Sąd może także wydać wyrok w zawieszeniu (*Urteil auf Bewährung*). Ostatnim etapem jest *Vollstreckungsverfahren*, czyli postępowanie egzekucyjne. Kara w postępowaniu karnym może być karą pozbawienia wolności (*Freiheitsstrafe*) lub karą pieniężną (*Geldstrafe*). Jej wykonanie może zostać zawieszone (*Aussetzung der Strafvollstreckung*)⁷⁶.

75 Szerzej: Oskarżeni (postępowanie karne) [Niemcy], https://e-justice.europa.eu/content_rights_of_defendants_in_criminal_proceedings_-169-de-maximizeMS-pl.do?member=1 [dostęp: 17.12.2021].

76 Szerzej na temat etapów postępowania w niemieckim procesie karnym: *Przed sądem karnym w Niemczech – (prawie) wszystko, co musisz o tym wiedzieć!*, <https://dojczland.info/przed-sadem-karnym-w-niemczech/> [dostęp: 17.12.2021] oraz S. Waltoś, [Recenzja P. Girdwoyń, *Zarys niemieckiego procesu karnego*, Białystok 2006], „Państwo i Prawo” 2007, nr 7, s. 123-126.

Zasadniczo prokuratura rozstrzyga o otwarciu postępowania dochodzeniowego, do którego wystarcza podejrzenie o dopuszczeniu się przestępstwa przez podejrzanego. W praktyce jednak przede wszystkim policja – bez ingerencji prokuratora – prowadzi dochodzenie. Pomimo tego, że prokuratura jest nadrzędną jednostką, tylko jedna osoba podejmuje decyzje w postępowaniu dochodzeniowym w Niemczech.

Kiedy zgromadzone zostaną dowody wskazujące na to, że skazanie jest prawdopodobne – wnoszony jest akt oskarżenia przez prokuraturę. Prokurator ma obowiązek poszukiwania i ustalania dowodów przemawiających również na korzyść oskarżonego. Podobnie jak w Polsce, prokurator jest tzw. rzecznikiem interesu społecznego.

Niemiecki sędzia jest niezależny. Niemiecki sąd karny ma obowiązek zbierania materiału dowodowego z urzędu. Sąd ma obowiązek wykazania się aktywnością w postępowaniu.

Obronca (*Rechtsanwalt*) winien zostać ustanowiony przez podejrzanego/oskarżonego na jak najwcześniejszym etapie postępowania. Obrońca ma zagwarantowaną możliwość zapoznania się ze zgromadzonym materiałem dowodowym i ma możliwość osobistego kontaktu z oskarżonym nawet gdy ten pozbawiony jest wolności. Obrońca przedstawia materiał dowodowy na korzyść oskarżonego, może zaskarżać decyzje organów oskarżenia oraz sądu.

Rolą obrońcy jest również informowanie oskarżonego o przysługujących mu prawach i ciążyących na nim obowiązkach. Oskarżony ma prawo do pozyskania pełnej informacji, co do etapu postępowania, zarzucanych mu czynów, przysługujących uprawnieniach. Ma również prawo zapoznania się z materiałem dowodowym. Obrońca winien również, w sposób zrozumiały dla oskarżonego, wyjaśnić etap postępowania, ustalić linię obrony, reprezentować oskarżonego. Obrońca winien podnosić okoliczności świadczące na korzyść Klienta, a także dokonywać czynności procesowych w miejsce bądź obok oskarżonego,

realizując tym samym własne uprawnienia związane ze szczególną pozycją, jaką spełnia. Kompleks tych uprawnień obrońcy, decyduje o postrzeganiu w niemieckim prawie roli obrońcy jako pomocnika oskarżonego, a zatem podmiotu realizującego swoje zadania w celu zapewnienia rzetelnego działania organów procesowych⁷⁷.

Rola i pozycja obrońcy w niemieckim postępowaniu karnym jest skomplikowana, gdyż realizuje on obowiązki organu a jednocześnie jest niejako pełnomocnikiem oskarżonego.

2.2. Prawo do obrony i rola obrońcy w niemieckim postępowaniu karnym

Zasada prawa do obrony w niemieckim porządku prawnym nie została wyrażona wprost w StPO. Jej istnienie wynika zarówno z art. 6 ust. 3 EKPC, jak i stanowiącej jeden z zasadniczych celów postępowania karnego, wielokrotnie podkreślanej przez Federalny Trybunał Konstytucyjny zasady równości broni (*Waffengleichheit*)⁷⁸. Innymi aktami prawnymi, które regulują prawo do obrony w Niemczech są: prawo o ustroju sądów – *Gerichtsverfassungsgesetz* (GVG) oraz niemieckie prawo karne materialne (StGB). Prawo do obrony w Niemczech statuowane jest przez prawo międzynarodowe oraz prawo Unii Europejskiej.

Podobnie jak w polskim procesie karnym, w niemieckim wyróżnić można obronę formalną oraz materialną. Kwestie obrony formalnej w procesie karnym niemieckim regulują przepisy § 137–149 StPO. Chodzi o formalny aspekt prawa do obrony. W niemieckiej doktrynie procesu karnego – podobnie jak w polskiej wyróżnia się „tzw. obronę materialną (sprowadzającą się do wszelkich czynności procesowych nakierowanych na obronę interesów oskarżonego) i formalną (stanowiącą prawo do korzystania z pomocy profesjonalnego obrońcy)”⁷⁹.

⁷⁷ P. Girdwoyń, *Zarys niemieckiego procesu karnego*, Temida 2, Białystok 2006, s. 159-160.

⁷⁸ Ibidem, s. 156.

⁷⁹ S. Waltoś, *Proces karny...*, op.cit., s. 496-510.

Zgodnie z panującą w niemieckiej literaturze teorią organu (*Organtheorie*), obrońca w procesie karnym spełnia dwie funkcje, które pozornie pozostają ze sobą w sprzeczności. Obrońca jest po pierwsze jest „wypozaczonym w specjalne kompetencje i równorzędnym z sędzią i prokuratorem organem wymiaru sprawiedliwości, a poza tym reprezentantem oskarżonego i obrońcą jego interesów w procesie”⁸⁰. Można odnieść wrażenie, że funkcje te się wykluczają. Natomiast w niemieckiej procedurze ukształtowała się ta szczególna pozycja obrońcy, która nie wpływa niekorzystnie na pozycję oskarżonego. Jak podaje P. Girdwoń skomplikowaną pozycję procesową obrońcy wyznaczają dwa przepisy § 137 StPO oraz § 1 BRAO⁸¹. Zgodnie z treścią § 137 StPO, oskarżony na każdym etapie postępowania ma prawo korzystać z pomocy obrońcy. Natomiast § 1 BRAO, stanowi, że adwokat jest niezależnym organem wymiaru sprawiedliwości. W zakresie swoich kompetencji ma możliwość kontaktowania się z prokuratorem i niejako negocjowania zakresu odpowiedzialności karnej oskarżonego. W literaturze niemieckiej wskazuje się więc na jeden z „warunków indywidualnej efektywności obrońcy w postępowaniu przygotowawczym, jakim jest działanie adwokata służące stworzeniu i utrzymywaniu dobrych stosunków z prokuraturą celem uzyskania jej przychylności – tzw. *favor procuratori*”⁸². W korzystaniu z tej możliwości adwokat winien mieć na uwadze w szczególności zasady etyki zawodu oraz interes oskarżonego.

W niemieckim procesie karnym obrońca może zostać ustanowiony przez oskarżonego z wyboru, może być też wyznaczony przez sąd z urzędu. Sytuacje, w których oskarżony ma prawo korzystać z obrońcy ustanowionego z urzędu uregulowane są w StPO.

W grudniu 2019 r. weszła w życie duża nowelizacja StPO, która rozszerzyła prawo do obrony z urzędu w Niemczech. Kwestie związane z obroną z urzędu i obroną obligataryjną zostały opisane poniżej. Jak podaje portal e-justice.europa.eu, gdy podejrzany stoi pod zarzutem poważniejszego przestępstwa (*Verbrechen*) albo jeśli w razie skazania, grozi mu kara powyżej jednego roku pozbawienia wolności, bądź też został tymczasowo aresztowany lub nie jest w stanie bronić się sam z innych względów, sąd wyznaczy mu obrońcę z urzędu, jeżeli nie jest reprezentowany przez adwokata ustanowionego z wyboru. W postępowaniu przyspieszonym obrońca zostanie wyznaczony z urzędu gdy podejrzanemu grozi kara powyżej sześciu miesięcy pozbawienia wolności. Obowiązek wyznaczenia obrońcy przez sąd w Niemczech nie jest zależny od statusu majątkowego oskarżonego. Sąd winien zezwolić oskarżonemu na wybór osoby adwokata. W przypadku, gdy oskarżony wskaże konkretnego adwokata, sąd ma obowiązek powołać go jako obrońcę z urzędu. Jeśli podejrzany/oskarżony nie wskaże adwokata, Sąd wyznaczy go sam⁸³.

W pierwszej kolejności należy wskazać, że zgodnie z art. 137 § 1 StPO – oskarżony może skorzystać z pomocy obrońcy w każdej sytuacji postępowania – na każdym etapie postępowania. Liczba wybranych obrońców nie może przekroczyć trzech. Zgodnie z dalszym punktem, jeżeli oskarżony ma przedstawiciela prawnego, może on również wybrać obrońcę dla oskarżonego.

Powyższe zasady są zbieżne zarówno w polskim procesie karnym, jak i w niemieckim. W Polsce oskarżony również ma prawo ustanowić maksymalnie trzech obrońców (art. 77 k.p.k.). Inaczej niż w polskim kodeksie postępowania karnego, na podstawie StPO jeden obrońca może reprezentować tylko jednego oskarżonego, nawet jeżeli ich interesy nie są sprzeczne (art. 146 StPO). W niemieckim procesie karnym rozumiane jest to jako zasada rzetelnego procesu oraz gwarancja prawa do obrony.

Zgodnie z art. 138 StPO – na obrońców mogą być wybierani prawnicy i nauczyciele prawa na niemieckich uniwersytetach – w rozumieniu ustawy ramowej o uniwersytetach – którzy posiadają kwalifikacje do pełnienia funkcji sędziego. Inne osoby mogą być wybrane tylko za zgodą sądu. Jeżeli w przypadku obrony obligataryjnej, wybrany przez oskarżonego obrońca nie jest jedną z osób, które mogą pełnić funkcję obrońcy, może być on dopuszczony do postępowania jako obrońca z wyboru tylko w porozumieniu z taką osobą oraz za zgodą sądu. Tutaj zachodzi zasadnicza różnica między postępowaniem karnym polskim a postępowaniem

80 W. Beulke, S. Swoboda, *Strafprozessrecht*, CF Müller, Heidelberg 2005, nb. 147 in.

81 P. Girdwoń, *Zarys niemieckiego procesu...*, op.cit s. 157.

82 C. Kulesza, *Efektywna obrona...*, op.cit, s. 10.

83 *Oskarżeni (postępowanie karne)...*, op.cit. (pkt. 4).

karnym niemieckim. Na podstawie kodeksu postępowania karnego obowiązującego w Polsce obrońcą może być wyłącznie adwokat bądź radca prawny. Radca prawny pod warunkiem, że nie pozostaje w stosunku pracy (umowa o pracę). Natomiast w Niemczech obrońcami mogą być pracownicy akademicy i inne osoby, wyżej wspomniane. Może to być akademicki nauczyciel na wydziale prawa niemieckiej szkoły wyższej z uprawnieniami do wykonywania zawodu sędziego oraz osoba w stopniu doktora habilitowanego (art. 138 ust. 1 StPO). W niektórych przypadkach rolę obrońcy mogą także pełnić referendarze, czyli osoby, które ukończyły studia prawnicze, jak również zdały pierwszy egzamin państwowy. Niemieckich referendarzy można porównać do aplikantów do zawodów prawniczych w Polsce. Referendariat w Niemczech stanowi niejako odpowiednik aplikacji adwokackiej czy radcowskiej w Polsce. Zaznaczyć należy, że „w porównaniu ze stosowanymi regulacjami polskimi, możliwości wykonywania czynności obrońcy w procesie karnym są dla niemieckich referendarzy znacznie ograniczone”⁸⁴. Procedura polska uprawnia aplikantów radcowskich oraz adwokackich do pełnego działania w postępowaniu w charakterze substytutu obrońcy głównego. Z wyłączeniem jedynie występowania przed Sądem Najwyższym.

W prawie niemieckim, podobnie jak w prawie polskim, obrońca może być ustanowiony przez oskarżonego z wyboru (*Wahlverteidiger*) albo ustanowiony z urzędu przez sąd (*Pflichtverteidiger*).

Osoba obwiniona (*Beschuldigter*) ma prawo do bycia reprezentowaną przez profesjonalnego obrońcę na każdym etapie postępowania tj. w postępowaniu przygotowawczym (*Ermittlungsverhandlung*), wstępnym (*Zwischenverfahren*) i podczas rozprawy głównej (*Hauptverhandlung*), tj. § 137 ust. 1 StPO.

Jak wskazuje Z. Barwina w publikacji *Prawo pomocy w sprawach karnych w Republice Federalnej Niemiec*, przepisy dopuszczające reprezentowanie oskarżonego przez obrońcę w postępowaniu karnym znajdują się w:

- § 234 StPO – jeżeli rozprawa główna może się odbyć bez obecności oskarżonego, jest on uprawniony do bycia reprezentowanym przez zaopatrzonego w pisemne pełnomocnictwo obrońcę;
- § 286 StPO – w postępowaniu prowadzonym przeciw osobie nieobecnej. Za osobę nieobecną wówczas może działać obrońca. Również osoby najbliższe oskarżonego należy dopuścić do działania w roli obrońcy – także, gdy nie mają one pełnomocnictwa, a wyrażą chęć udziału w postępowaniu;
- § 350 ust. 2 StPO – w postępowaniu rewizyjnym na rozprawie głównej może stanąć oskarżony lub reprezentujący go obrońca, zaopatrzony w pisemne pełnomocnictwo;
- § 387 ust. 1 StPO – w postępowaniu z oskarżenia prywatnego oskarżony może stawić się na rozprawie z adwokatem jako pomocnikiem (*Beistand*). Jest on także uprawniony do bycia reprezentowanym przez zaopatrzonego w pisemne pełnomocnictwo adwokata;
- § 411 ust. 2 StPO – w postępowaniu nakazowym na rozprawie głównej oskarżony jest uprawniony do bycia reprezentowanym przez zaopatrzonego w pisemne pełnomocnictwo obrońcę;
- § 434 ust. 1 StPO – osoba, wobec której ma być orzeczony przepadek, ma prawo na każdym etapie postępowania do bycia reprezentowaną przez zaopatrzonego w pisemne pełnomocnictwo adwokata-obrońcę lub inną osobę, która może być wybrana jako obrońca⁸⁵.

W niemieckim procesie karnym, podobnie jak w polskim, istotny jest czas, kiedy oskarżony może ustanowić obrońcę. Patrząc przez pryzmat prawa do obrony, obrońca winien zostać ustanowiony na jak najwcześniejszym etapie postępowania. Zgodnie z § 136 StPO, na początku przesłuchania oskarżony musi zostać poinformowany o zarzucanym mu przestępstwie i przepisach karnych, które można rozważyć (są mu zarzucane). Organ prokuratorski ma obowiązek wskazać, że zgodnie z prawem oskarżony może skomentować oskarżenie lub nie składać zeznań w sprawie oraz w każdym czasie, nawet przed przesłuchaniem, ustanowić wybranego przez siebie obrońcę. Jeżeli oskarżony chciałby przeprowadzić rozmowę z obrońcą przed przesłuchaniem, należy mu udostępnić informacje, które ułatwią mu kontakt z obrońcą (dane per-

⁸⁴ Z. Barwina, *Prawo pomocy w sprawach karnych w Republice Federalnej Niemiec*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2007 nr 2, s. 207.

⁸⁵ Ibidem.

sonalne, adres, numer telefonu). Oskarżony musi zostać pouczony, że może ubiegać się o przeprowadzenie dowodu indywidualnego w celu oczyszczenia się z zarzutów i, zgodnie z warunkami art. 140 StPO, ubiegać się o wyznaczenie obrońcy z urzędu, zgodnie z artykułem 141 i artykułem 142 StPO. W odniesieniu do tego ostatniego, należy go poinformować o konsekwencjach kosztowych art. 465 StPO.

W sytuacjach wskazanych przez StPO, przewodniczący, na wniosek bądź z urzędu, jest zobowiązany lub uprawniony do wyznaczenia oskarżonemu obrońcy z urzędu (*Pflichtverteidiger*). Obronę obligatoryjną, a więc sytuacje, gdy udział obrońcy jest obowiązkowy w sprawie karnej reguluje § 140 StPO. Prawo do obrońcy z urzędu w Niemczech w sprawie karnej przysługuje podejrzanemu/oskarżonemu:

- jeżeli rozprawa główna w pierwszej instancji odbędzie się przed Wyższym Sądem Krajowym (*Oberlandesgericht*), Sądem Krajowym (*Landgericht*) albo przed Sądem Ławniczym (czyli składem trzyosobowym, tj. sędzia zawodowy oraz dwóch ławników w Sądzie Rejonowym (*Schöffengericht*);
- jeżeli podejrzanemu zarzucono popełnienie zbrodni (*Verbrechen*);
- jeżeli postępowanie może prowadzić do zastosowania zakazu wykonywania określonego zawodu (*Berufsverbot*);
- jeżeli podejrzany jest doprowadzany przez sąd celem podjęcia decyzji o zastosowaniu tymczasowego aresztowania albo zastosowaniu tymczasowego umieszczenia w zakładzie psychiatrycznym;
- jeżeli podejrzany przebywa w zakładzie karnym (areszcie śledczym) na skutek zarządzenia sędziego lub za jego zgodą;
- jeżeli w celu przygotowania opinii biegłego na temat stanu psychicznego podejrzanego może on zostać umieszczony w zakładzie psychiatrycznym;
- jeżeli można się spodziewać, że zostanie przeprowadzone postępowanie mające na celu zastosowanie środków zabezpieczających (np. wobec osoby niepełnoletniej);
- jeżeli dotychczasowy obrońca został decyzją sądu wykluczony z udziału w postępowaniu;
- jeżeli powołano adwokata dla pokrzywdzonego, w myśl § 397a i § 406h ustęp 3 i 4 StPO;
- jeżeli z uwagi na znaczenie przesłuchania sędziowskiego oraz konieczność zagwarantowania praw podejrzanego w czasie tego przesłuchania obecność obrońcy wydaje się konieczna;
- jeżeli o przydzielenie obrońcy wnosi podejrzany z upośledzeniem wzroku, słuchu lub mowy;
- w sytuacjach, gdy z powodu ciężaru czynu (*Schwere der Tat*) albo ciężaru oczekiwanych skutków prawnych (*Schwere der zu erwartenden Rechtsfolge*) albo z powodu skomplikowanego stanu faktycznego lub prawnego (*Schwierigkeit der Sach – oder Rechtslage*) udział obrońcy wydaje się konieczny, albo gdy jest oczywiste, że podejrzany nie może się sam bronić. Jest to różnica między k.p.k. a StPO. W niemieckim procesie karnym istnieje więcej sytuacji, gdy oskarżonemu przysługuje obrońca z urzędu.

Zakres czynności obrońcy w niemieckim procesie karnym jest szeroki. Obrońca ma prawo zapoznać się z aktami postępowania, brać udział w czynnościach postępowania oraz ma prawo do składania wniosków dowodowych i środków zaskarżenia. Obrońca posiada również prawo do prowadzenia „własnych działań wykrywczych (*eigene Ermittlungen*)”⁸⁶.

Na podstawie własnej analizy przepisów *S* StPO i analizy materiałów źródłowych, należy wskazać, iż zgodnie z § 147 StPO obrońca jest upoważniony do wglądu w akta sprawy, które są dostępne sądowi lub które musiałyby zostać przedstawione sądowi w przypadku wniesienia aktu oskarżenia, a także do sprawdzenia oficjalnie posiadanych dowodów. Na etapie postępowania przygotowawczego, w pewnych sytuacjach, organ ma możliwość ograniczenia obrońcy wglądu do akt sprawy. Sytuacje te bliżej opisuje P. Girdwoyń w publikacji *Zarys niemieckiego procesu karnego*⁸⁷.

86 P. Girdwoyń, *Zarys niemieckiego procesu...*, op.cit., s. 169.

87 Ibidem, s. 169: Jeżeli śledztwo nie zostało jeszcze zakończone sporządzeniem aktu oskarżenia, obrońcy można odmówić dostępu do akt lub poszczególnych części akt, a także wglądu do oficjalnie przechowywanych dowodów, o ile mogłoby to zagrozić celowi śledztwa. Jeżeli oskarżony przebywa w areszcie tymczasowym lub jeżeli zażądano tego w przypadku tymczasowego aresztowania,

Gwarancją dla oskarżonego jest swobodny kontakt z obrońcą. Jest to element prawa do rzetelnego procesu. W myśl § 148 StPO – oskarżony może pisemnie i ustnie komunikować się z obrońcą, nawet jeśli nie przebywa na wolności. W postępowaniu przygotowawczym i w tym zakresie mogą wystąpić pewne ograniczenia.

Ograniczenia występują jedynie, jeżeli podejrzany, który nie przebywa na wolności, jest podejrzewany o popełnienie czynu z § 129a StGB (udział w związku terrorystycznym), również w związku z § 129b ust. 1 StGB, sąd powinien nakazać kontrolowanie obiegu dokumentów i innych przedmiotów przesyłanych między oskarżonym a obrońcą, o ile nadawca nie wyraża zgody na przekazanie ich najpierw do właściwego sądu zgodnie z art. 148a. Korespondencja podlega więc kontroli sądu. Ponadto rozmowa oskarżonego z obrońcą również jest nadzorowana przez osobę trzecią⁸⁸.

Jeżeli komunikacja pisemna oskarżonego z obrońcą ma być monitorowana, należy zapewnić urządzenia do rozmów z obrońcą, które wykluczają przekazanie dokumentów i innych przedmiotów.

Mimo, że nie zostało to wprost uregulowane w treści StPO, obrońca ma prawo do składania wniosków dowodowych. W myśl jednoznacznego orzecznictwa BGH (Trybunał Federalny/*Bundesgerichtshof*), „obrońcy przysługuje prawo do składania wniosków dowodowych”⁸⁹. Zgodnie z treścią § 297 StPO obrońca ma prawo składać wyłącznie środki odwoławcze na korzyść oskarżonego, jednak nie wbrew jego woli. Ustawodawca niemiecki stoi na stanowisku prymatu woli oskarżonego w zakresie dotyczącym zaskarżania orzeczeń sądowych. Jeżeli oskarżony „nie potwierdzi zamiaru odwoływania się, jak również jeżeli poprzez rezygnację z prawa zaskarżenia wyrok zdążył się już uprawomocnić, skarga taka staje się bezskuteczna (*unwirksam*)”⁹⁰. W polskim postępowaniu karnym jest odmiennie, gdyż obrońca działa obok oskarżonego. Jeżeli oskarżony nie złożył samodzielnie środka odwoławczego, albo swój środek odwoławczy wycofał, sąd ma obowiązek rozpoznać środek odwoławczy złożony przez obrońcę oskarżonego, jeżeli ten środek taki wywiódł.

Interesującym zagadnieniem jest, wspomniane wyżej, prawo obrońcy do podejmowania własnych środków wykrywczych, czyli niejako do zbierania materiału dowodowego na korzyść swojego klienta. Obrońca prowadzi więc postępowanie dowodowe we własnym zakresie, w celu udowodnienia niewinności oskarżonego, bądź by wskazać sądowi jak najwięcej dowodów na korzyść oskarżonego.

Wskazane uprawnienia obrońcy, do poszukiwania materiału dowodowego, oceniane były jako zbyt daleko idące. Zastrzeżenia budziły przez pryzmat etyki zawodu. Jednak doktryna niemiecka, której jednym z prekursorów był Werner Beulke postulujący uznanie wręcz specjalnej funkcji wyjaśniającej adwokata, nie ma praktycznie obecnie wątpliwości co do tego, iż obrońca ma prawo, a nawet obowiązek do prowadzenia własnych czynności wyjaśniających⁹¹.

Idea ta została zaaprobowana w Niemczech około 50 lat temu również przez orzecznictwo BGH podkreślające wprost, że wyjaśnienie okoliczności odciażających stanowi jedno z głównych zadań obrońcy.

W polskim postępowaniu karnym nie istnieje taka zasada. Należy wskazać, iż przepisy polskiej procedury karnej zarówno „nie zakazują, jak i jednoznacznie nie przyznają obrońcy prawa do gromadzenia

informacje niezbędne do oceny legalności pozbawienia wolności należy umożliwić obrońcy wgląd do akt w odpowiedni sposób – co najmniej do akt dotyczących pozbawienia wolności. Obrońcy nie można odmówić dostępu do akt przesłuchań oskarżonego i czynności dochodzeniowych, w których obrońca był lub powinien był być obecny, jak również do opinii biegłych. Mimo szeroko określonych gwarancji, praktyka niemiecka wskazuje na raczej ograniczony dostęp do całości akt sprawy, przynajmniej do momentu zakończenia postępowania przygotowawczego. W postępowaniu sądowym ograniczenia te znikają.

88 Ibidem, s. 165.

89 Ibidem, s. 169.

90 Ibidem, s. 169.

91 Ibidem, s. 170.

materiału dowodowego”⁹². Mając na uwadze prawo oskarżonego do rzetelnego procesu, należy przyznać obrońcy uprawnienie do gromadzenia w sprawie materiału dowodowego na korzyść oskarżonego. Uprawnienie to wynika z treści art. 6 k.p.k. Stanowi więc prawo oskarżonego do obrony i korzystania z pomocy obrońcy. Prawo to w efekcie „nie może się jednak ograniczać jedynie do towarzyszenia oskarżonemu przy czynnościach procesowych z jego udziałem, składania wniosków dowodowych oraz środków zaskarżenia”⁹³.

Konkludując powyższe rozważania, należy zgodzić się z wnioskami K. Skalskiej, iż „prawo do obrony, jako zasada, zarówno w postępowaniu karnym niemieckim jak i polskim posiada zasadnicze podstawy – korzenie, wynikające z praw człowieka i prawa do rzetelnego procesu oraz z historii”⁹⁴. Systemy prawne obu państw wyrosły na tożsamy korzeniach historycznych, stąd zasady obowiązujące w procedurze karnej obu państw są podobne. Prawo do obrony bywa też modyfikowane i uszczegóławiane przez wpływ orzecznictwa sądów wewnętrznych, jak również przez implementację norm wspólnotowych. Przy czym, implementacja norm prawa Unii Europejskiej w każdym państwie członkowskim przebiega odmiennie oraz w innym czasie. Wskazać należy, iż podstawy są głęboko zasadzone poprzez pryzmat praw człowieka i historię kształtowania się systemów postępowania. Natomiast konkretne funkcje prawa do obrony i uprawnienia obrońców kształtowane są przez wewnętrzne orzecznictwo sądów oraz praktykę. Niemniej jednak prawo do obrony stanowi elementarną podstawę rzetelnego procesu zarówno w Polsce, jak i w Niemczech.

3. Analiza porównawcza

Po wskazaniu już na tym etapie pewnych podobieństw oraz różnic w obu postępowaniach, w obowiązującej zasadzie prawa do obrony oraz roli obrońcy, należy uściślić i porównać, jakie cechy są zbieżne a jakimi oba postępowania się różnią. Analiza porównawcza została wykonana na podstawie obowiązujących przepisów proceduralnych w obu państwach.

3.1. Podobieństwa

W zakresie unormowań proceduralnych, polski kodeks postępowania karnego jest zasadniczo podobny do StPO. Podobieństwa zarysowują się w zakresie regulacji dotyczących zasady prawa do obrony. Analizę prawa oskarżonego do obrony jako takiego przeprowadziła Katarzyna Skalska. Z wnioskami wskazanymi przez autorkę co do zasady należy się zgodzić. Podobieństwa w zakresie samej zasady prawa do obrony wynikają zarówno z historii obu postępowań, jak również z implementacji norm prawa wspólnotowego. Natomiast istnieją różnice w zakresie formalnej roli obrońcy w postępowaniu karnym. W szczególności należy zwrócić uwagę na podwójną rolę obrońcy występującego przed niemieckim sądem oraz na możliwość prowadzenia przez niego własnego postępowania dowodowego.

Zarówno w k.p.k. jak i w StPO zasada prawa do obrony jest mocno związana z zasadą domniemania niewinności – *in dubio pro reo*. Zasada domniemania niewinności uregulowana jest w art. 5 § 2 k.p.k. Zgodnie z jej treścią, oskarżony nie może zostać skazany przez sąd, gdy pozostają wątpliwości co do jego winy. Zgodnie z powyższym – „wątpliwości niedające się usunąć w toku postępowania dowodowego sąd musi rozstrzygnąć na korzyść oskarżonego. Zasada prawa do obrony powiązana jest z prawem do rzetelnego procesu”⁹⁵. Reguła ta obowiązuje poprzez cały tok postępowania karnego. Oskarżonego uważa się za niewinnego do czasu wydania prawomocnego orzeczenia skazującego. Początku obowiązywania zasady domniemania niewinności upatruje się więc od wszczęcia postępowania wobec podejrzanego, aż do prawomocnego

92 K. Eichstaedt [w:] D. Świecki (red.), *Kodeks postępowania karnego...*, op.cit., – komentarz do art. 82.

93 Ibidem; M. Sowała, *Samodzielne gromadzenie materiału dowodowego przez obrońcę w kontekście możliwości poniesienia odpowiedzialności karnej*, „Przegląd Sądowy” 2021, nr 1, s. 89.

94 K. Skalska, *Prawo oskarżonego do obrony na tle przepisów polskiego i niemieckiego procesu karnego*, Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2019, s. 182, <https://doi.org/10.34616/23.19.089>.

95 Ibidem, s. 182-183.

zakończenia postępowania. „Korzeni tej zasady należy doszukiwać się w starym rzymskim domniemaniu prawości każdego obywatela *praesumptio boni viri*.”⁹⁶ Zarówno w orzecznictwie sądów powszechnych, jak i Sądu Najwyższego podkreślany jest obowiązek organów procesowych, polegający na eliminowaniu wątpliwości, o których mowa w § 2 art. 5 k.p.k. Zgodnie z wyrokiem Sądu Najwyższego z dnia 16 stycznia 1974 r. – zasada *in dubio pro reo* nie powinna mieć zastosowania w sytuacji, gdy wątpliwości są rezultatem niedokładnego i niewyczerpującego postępowania dowodowego. Aktualna w tym zakresie jest teza Sądu Najwyższego, że obowiązkiem organu procesowego w takiej sytuacji jest uzupełnienie postępowania dowodowego z urzędu, aby ustalić fakty zgodnie z rzeczywistym ich przebiegiem i wyjaśnić nasuwające się w tym zakresie wątpliwości⁹⁷.

Zasada prawa do obrony w obu państwach polega na odpieraniu przedstawianych zarzutów i może przybrać rodzaj obrony formalnej oraz materialnej. W myśl wyroku SN z 6 maja 2015 r., zgodnie z treścią art. 6 k.p.k., oskarżonemu przysługuje prawo do obrony i to zarówno w sensie formalnym, czyli prawo do korzystania z pomocy obrońcy, jak i w sensie materialnym⁹⁸. Przez pryzmat cytowanego orzeczenia, prawo do obrony materialnej należy rozumieć jako działalność obrończą samego oskarżonego w postępowaniu. Natomiast poprzez obronę formalną w obu państwach rozumie się prawo do posiadania obrońcy przez oskarżonego. S. Waltoś podaje argumenty przemawiające za posiadaniem obrońcy w postępowaniu karnym i są to: argument fachowości, argument stanu psychicznego, argument zdolności wyłączenia oraz argument pomocy psychicznej⁹⁹.

Stosunek obrońcy w obu państwach bazuje na zaufaniu podejrzanego/oskarżonego do swego obrońcy. Brak zaufania oskarżonego do obrońcy uniemożliwia prowadzenie rzetelnej obrony. Względem obrońcy ustanowionego z wyboru, brak zaufania może być podstawą wypowiedzenia stosunku obrończego. Zgodnie z wyrokiem Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 11 lutego 2013 r. „względem obrońcy wyznaczonego przez sąd z urzędu, może stanowić podstawę podjęcia przez sąd decyzji o zwolnieniu obrońcy z obowiązków obrońcy z urzędu”¹⁰⁰. W sytuacji braku zaufania oskarżonego do obrońcy, nie można mówić o prawidłowej obronie i zachowaniu gwarancji dla oskarżonego, płynących z prawa do obrony. Każdy stosunek obrończy, z wyboru czy z urzędu, musi ustać, w sytuacji braku zaufania i dobrej współpracy.

W obu państwach obrona materialna polega na podejmowaniu czynności obrończych przez samego oskarżonego. W doktrynie polskiego procesu karnego występują poglądy, zgodnie z którymi prawo do obrony materialnej należy rozumieć szeroko. A. Sakowicz wskazuje, że poprzez pojęcie obrony materialnej należy rozumieć również czynności procesowe podejmowana przez kogokolwiek, nie wyłącznie przez samego oskarżonego. Czynności te mają zmierzać jednak ku polepszeniu sytuacji oskarżonego¹⁰¹. Muszą więc być podejmowane na korzyść oskarżonego.

W obu państwach obrońca może wstąpić do postępowania na każdym jego etapie. Jednak rekomendowane jest, by profesjonalny obrońca został wyznaczony na jak najwcześniejszym etapie postępowania karnego i jak najwcześniej miał możliwość zapoznania się z aktami sprawy.

Obronca ma prawo zapoznania się z aktami sprawy (nieco ograniczona możliwość w niemieckim procesie karnym na etapie postępowania przygotowawczego), ma prawo do kontaktu z oskarżonym, składania wniosków dowodowych, uczestniczenia w czynnościach procesowych, zaskarżania orzeczeń organów postępowania przygotowawczego oraz sądów.

W postępowaniu karnym obu państw oskarżony ma prawo posiadać maksymalnie trzech obrońców. Udział obrońcy nie wyklucza samodzielnego działania oskarżonego.

Obronca może zostać wyznaczony przez oskarżonego z wyboru, ale może być również wyznaczony przez sąd z urzędu. Zarówno w Polsce, jak i w Niemczech oskarżony we wniosku o ustanowienie obrońcy

96 C. Kulesza [w:] K. Dudka (red.), *Kodeks postępowania karnego...*, op.cit., LEX – komentarz do art. 5.

97 Wyrok SN z 16 stycznia 1974 r., III KR 315/73, LEX 18772.

98 Wyrok SN z 6 maja 2015 r., IV KK 29/15, LEX 1683372.

99 Szerzej: S. Waltoś, *Proces karny...*, op.cit., s. 308-309.

100 Wyrok SA w Warszawie z 11 lutego 2013 r., II AKa 21/13, LEX 1286671.

101 A. Sakowicz, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 41.

z urzędu może wskazać imię, nazwisko żadanego obrońcy. W Polsce sąd może nie przychylić się do tego żądania. W zakresie obrony z urzędu, istnieją różnice w przepisach, co szerzej zostało zaprezentowane poniżej.

W obu państwach prawo do obrony może mieć charakter bierny (odmowa składania wyjaśnień, brak dowodzenia na niekorzyść oskarżonego, brak udzielania odpowiedzi na zadane pytanie). Może przyjąć charakter czynny np. składanie przez oskarżonego wyjaśnień, składanie wniosków dowodowych, wypowiadanie się w zakresie przeprowadzonych przez sąd dowodów, zadawanie pytań przesłuchiwanym świadkom oraz biegłym, czy zaskarżanie orzeczeń sądowych. Powyższe zagadnienia regulują art. 137-149 StPO.

Udział obrońcy w postępowaniu nie wyłącza czynnego udziału oskarżonego. W obu państwach obrońca ma obowiązek zachowania tajemnicy w związku z udzieloną pomocą prawną.

3.2. Różnice

Wskazując różnice, należy zacząć od podstaw. Różnice w prawie do obrony i roli obrońcy zarysowują się w zasadzie w sposobie regulacji prawa do obrony. W Polsce prawo do obrony jest zasadą prawa, uregulowaną w Konstytucji RP, i ma swoją konkretyzację w kodeksie postępowania karnego. W Niemczech natomiast zasada prawa do obrony nie została wyrażona wprost w StPO. Jej istnienie wynika natomiast wprost zarówno z art. 6 ust. 3 EKPC, jak i z orzecznictwa Federalnego Trybunału Konstytucyjnego dotyczącego zasady równości broni.

Różnice dotyczą również kwestii osób, które mogą pełnić funkcję obrońców w procesach karnych. W Polsce obrońcą może być wyłącznie adwokat bądź radca prawny (o ile nie pozostaje w stosunku pracy) oraz aplikanci do tych zawodów, na zasadach opisanych w ustawie prawo o advokaturze oraz ustawie o radcach prawnych. Natomiast w Niemczech rolę obrońcy pełnić może nie tylko adwokat (*Rechtsanwalt*), ale również, zgodnie z art. 138 StPO, prawnicy i nauczyciele prawa na niemieckich uniwersytetach – w rozumieniu ustawy ramowej o uniwersytetach – którzy posiadają kwalifikacje do pełnienia funkcji sędziego oraz osoby posiadające stopień doktora habilitowanego. Inne osoby mogą być wybrane tylko za zgodą sądu. Obrońcą może być więc referendarz, który wypełnił warunki uregulowane w prawie oraz zdał egzamin państwowy.

W Niemczech rola obrońcy jest nieco odmienna niż w Polsce i bardziej skomplikowana. W Polsce obrońca jest uczestnikiem postępowania karnego, ma obowiązek prowadzenia obrony wyłącznie na korzyść oskarżonego, działa samodzielnie, niejako obok oskarżonego. Natomiast z niemieckiej teorii Organu wynika, iż obrońca pełni niejako podwójną funkcję. Jest on po pierwsze wyposażony w specjalne kompetencje i równorzędnym z sędzią i prokuratorem organem wymiaru sprawiedliwości a z drugiej strony jest przedstawicielem oskarżonego, który ma bronić jego interesów w procesie. Niewątpliwie bardziej skomplikowania pod tym względem jest rola obrońcy na podstawie StPO.

Odmienne niż w Polsce, na gruncie niemieckiego postępowania karnego obrońca może reprezentować interesy wyłącznie jednego oskarżonego, nawet jeżeli ich interesy nie są sprzeczne (art. 146 StPO). W Polsce natomiast, zgodnie z art. 85 § 1 k.p.k., obrońca może bronić kilku oskarżonych, jeżeli ich interesy nie pozostają w sprzeczności. W tym zakresie występują rozbieżności w doktrynie. Szerzej zostało to omówione w monografii P. Kruszyńskiego *Istota i skutki prawne sprzeczności interesów oskarżonych reprezentowanych przez tego samego obrońcę w postępowaniu karnym*¹⁰².

Różnice zauważalne są, też w zakresie kwestii obrony obligatoryjnej. W StPO zakres obrony obligatoryjnej jest znacznie szerszy niż w polskim kodeksie postępowania karnego. Jak podaje K. Skalska, „różnice zauważalne są również w zakresie zasadności ustanawiania obrońcy z urzędu”¹⁰³. W Niemczech sądy częściej korzystają z możliwości ustanowienia obrońcy z urzędu. W Polsce postulowany przez doktrynę oraz praktykę jest szerszy dostęp do obrońcy.

102 P. Kruszyński, *Istota i skutki prawne sprzeczności interesów oskarżonych reprezentowanych przez tego samego obrońcę w postępowaniu karnym*, „Prokuratura i Prawo” 2020, nr 9, s. 17-30.

103 K. Skalska, *Prawo oskarżonego...*, op.cit., s. 182.

Podsumowując, zgodnie z art. 140 StPO prawo do obrońcy z urzędu przysługuje w szczególności, gdy:

- rozprawa główna w pierwszej instancji odbędzie się przed Wyższym Sądem Krajowym, Sądem Krajowym albo przed Sądem Ławniczym;
- podejrzanemu zarzucono popełnienie zbrodni;
- postępowanie może prowadzić do zastosowania zakazu wykonywania określonego zawodu;
- podejrzany jest doprowadzany przez sąd celem podjęcia decyzji o zastosowaniu tymczasowego aresztowania albo zastosowaniu tymczasowego umieszczenia w zakładzie psychiatrycznym;
- podejrzany przebywa w zakładzie karnym (areszcie śledczym) na skutek zarządzenia sędziego lub za jego zgodą;
- w celu przygotowania opinii biegłego na temat stanu psychicznego podejrzanego może on zostać umieszczony w zakładzie psychiatrycznym;
- można się spodziewać, że zostanie przeprowadzone postępowanie mające na celu zastosowanie środków zabezpieczających;
- dotychczasowy obrońca został decyzją sądu wykluczony z udziału w postępowaniu;
- powołano adwokata dla pokrzywdzonego w myśl §397a i § 406h ustęp 3 i 4 StPO;
- z uwagi na znaczenie przesłuchania sędziowskiego oraz konieczność zagwarantowania praw podejrzanego w czasie tego przesłuchania obecność obrońcy wydaje się konieczna;
- gdy o przydzielenie obrońcy wnosi podejrzany z upośledzeniem wzroku, słuchu lub mowy;
- w sytuacjach, gdy z powodu ciężaru czynu albo ciężaru oczekiwanych skutków prawnych albo z powodu skomplikowanego stanu faktycznego lub prawnego udział obrońcy wydaje się konieczny albo gdy jest oczywiste, że podejrzany nie może się sam bronić.

W Polsce zakres ten jest definiowany przez pryzmat art. 78 § 1 k.p.k. – oskarżony, który nie ma obrońcy z wyboru, może żądać, aby mu wyznaczono obrońcę z urzędu, jeżeli w sposób należyty wykaze, że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny. Natomiast obrona jest obligatoryjna, gdy oskarżony:

- nie ukończył 18 lat;
- jest głuchy, niemy lub niewidomy;
- zachodzi uzasadniona wątpliwość, czy jego zdolność rozpoznania znaczenia czynu lub kierowania swoim postępowaniem nie była w czasie popełnienia tego czynu wyłączona lub w znacznym stopniu ograniczona;
- zachodzi uzasadniona wątpliwość, czy stan jego zdrowia psychicznego pozwala na udział w postępowaniu lub prowadzenie obrony w sposób samodzielny oraz rozsądny (art. 79 § 1 k.p.k.).

Oskarżony musi mieć obrońcę również wtedy, gdy sąd uzna to za niezbędne ze względu na inne okoliczności utrudniające obronę (art. 79 § 2 k.p.k.).

W powyższych przypadkach sąd ustanawia dla oskarżonego obrońcę z urzędu. W Polsce jest szerszy nacisk na sprawdzanie sytuacji finansowej oskarżonego. Z praktycznego punktu widzenia oceniam to negatywnie, gdyż może to stanowić pewnego rodzaju utrudnienie w uzyskaniu obrońcy, a co za tym idzie – ograniczenie prawa do obrony.

Odmienności zarysowują się również w zakresie prowadzenia postępowania dowodowego przez obrońcę, a konkretnie rzecz ujmując – w kwestii poszukiwania dowodów. W Niemczech obrońca ma prawo, a w zasadzie obowiązek, poszukiwania dowodów i prowadzenia własnych działań wykrywczych. Takie uprawnienia obrońcy budziły zastrzeżenia przez pryzmat etyki zawodu. Jednak doktryna niemiecka postulowała uznanie wręcz specjalnej funkcji wyjaśniającej adwokata. Obecnie nie istnieją wątpliwości co do tego, iż obrońca ma prawo, a nawet obowiązek prowadzenia własnych czynności wyjaśniających. Idea ta została zaaprobowana około 50 lat temu również przez orzecznictwo BGH które podkreślało, że wyjaśnienie okoliczności odciążających stanowi jedno z głównych zadań obrońcy. W Polsce co do zasady nie stosuje się takiej praktyki.

Odmienne uregulowania dotyczą również gwarancji ochrony prawa do obrony. „Naruszenie prawa do obrony w Polsce stanowi bezwzględną przesłankę nieważności postępowania. Może stanowić w niektórych sytuacjach względną przesłankę odwoławczą, a co za tym idzie – naruszenie prawa procesowego mające wpływ na treść orzeczenia”¹⁰⁴. Tytułem przykładu można podać orzeczenie SN z 18 grudnia 2002 r., zgodnie z którym Sąd Najwyższy uznał, że w przypadku gdy, prezes sądu odmówił wyznaczenia obrońcy bez poinformowania oskarżonego o potrzebie udokumentowania sytuacji majątkowej wskazywanej we wniosku, było to przedwczesne. Zdaniem sądu, skutkowało to pozbawieniem oskarżonego uprawnienia do żądania wyznaczenia obrońcy i prawa do obrony formalnej z rażącym naruszeniem art. 81 k.p.k. w zw. z art. 16 § 2 i art. 6 k.p.k., które to z zasady mogło mieć wpływ na treść wyroku¹⁰⁵. W sytuacji, gdy wniosek oskarżonego jest niekompletny, bądź wymaga uzupełnień, sąd winien wprawdzie wezwać do jego uzupełnienia. Natomiast brak jest takiej regulacji w StPO.

Uwagi końcowe

Podsumowując powyższe rozważania należy wskazać, że większość elementów wynikających z prawa do obrony w Polsce i w Niemczech jest podobnych. Jest to ugruntowana zasada wynikająca z charakteru rodzaju procesu oraz międzynarodowych i europejskich zasad ochrony praw człowieka.

Jednakże rola i pozycja obrońcy w postępowaniu karnym polskim i niemieckim jest odmienna, wypracowana na podstawie wewnętrznych regulacji obowiązujących w danym państwie.

Bibliografia:

Wykaz altów prawnych:

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie z 4 listopada 1950 r. zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz.U. 1993 Nr 61, poz. 284.

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 16 grudnia 1966 r., Dz.U. 1977 Nr 38, poz. 167.

Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń, tj. Dz.U. 2021, poz. 281.

Ustawa z dnia 26 maja 1982 r. Prawo o adwokaturze, tj. Dz.U. 2020, poz. 1651 z późn. zm.

Ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych, tj. Dz.U. 2020, poz. 75 z późn. zm.

Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, tj. Dz.U. 2018, poz. 969.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1997 Nr 78, poz. 483.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, tj. Dz.U. 2021, poz. 53 z późn. zm.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, tj. Dz.U. 2021, poz. 534 z późn. zm.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, tj. Dz.U. 2021, poz. 2345 z późn. zm.

Ustawa z dnia 10 września 1999 r. – Kodeks karny skarbowy, Dz.U. 2021, poz. 930.

Ustawa z 5 lipca 2002 r. o świadczeniu przez prawników zagranicznych pomocy prawnej w Rzeczypospolitej Polskiej, tj. Dz.U. 2020, poz. 823.

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/48/UE z dnia 22 października 2013 r. w sprawie prawa do dostępu do adwokata w postępowaniach karnych oraz w postępowaniach związanych z europejskim nakazem aresztowania, a także prawa do poinformowania osób trzecich o pozbawieniu wolności i komunikacji z osobami trzecimi oraz z organami konsularnymi podczas pozbawienia wolności, Dz. Urz. UE L 294 z 6.11.2013 r., s. 1-12.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ Wyrok SN z 18 grudnia 2002 r., II KK 326/02, LEX 76986.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 27 maja 2015 r. w sprawie sposobu zapewnienia oskarżonemu korzystania z pomocy obrońcy z urzędu, Dz.U. 2015, poz. 816.

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/800 z dnia 11 maja 2016 r. w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym, Dz. Urz. UE L 132 z 21.05.2016, s. 20.

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/1919 z dnia 26 października 2016 r. w sprawie pomocy prawnej z urzędu dla podejrzanych i oskarżonych w postępowaniu karnym oraz dla osób, których dotyczy wnioski w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania, Dz. Urz. UE L 297 z 4.11.2016 r., s. 1-8.

Normatywy wewnętrzne:

Uchwała NRA nr 52/2011 z 19 listopada 2011 r. o ogłoszeniu tekstu jednolitego Zbioru Zasad Etyki Adwokackiej i Godności Zawodu (Kodeksu Etyki Adwokackiej) uchwalonego przez Naczelną Radę Adwokacką 10 października 1998 r. (uchwała nr 2/XVIII/98) ze zmianami wprowadzonymi uchwałą Naczelnej Rady Adwokackiej nr 32/2005 z 19 listopada 2005 r., uchwałami Naczelnej Rady Adwokackiej nr 33/2011 – 54/2011 z dnia 19 listopada 2011 r. oraz uchwałą 64/2016 Naczelnej Rady Adwokackiej z dnia 25 czerwca 2016 r., http://www.nra.pl/admin/wgrane_dokumenty/20210701kodeksetykiadwokackiejtekst-jednolity.pdf [dostęp: 16.02.2022].

Uchwała nr 3/2014 Nadzwyczajnego Krajowego Zjazdu Radców Prawnych z dnia 22 listopada 2014 r. w sprawie Kodeksu Etyki Radcy Prawnego na podstawie art. 57 pkt 7 ustawy z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych (Dz.U. z 2014, poz. 637 i 993), <https://oirp.walbrzych.pl/wp-content/uploads/2016/10/KERP-2014.pdf> [dostęp: 16.02.2022].

Orzecznictwo:

Wyrok SN z 16 stycznia 1974 r., III KR 315/73, LEX 18772.

Wyrok SN z 17 marca 1980 r., II KR 319/79, OSNKW 1980, nr 5–6, poz. 50, LEX 19632.

Wyrok SN z 19 grudnia 1988 r., I KR 348/88, OSNKW 1989, nr 5–6, poz. 45.

Wyrok SN z 7 maja 1997 r., IV KKN 106/96, OSNKW 1997, nr 7–8, poz. 68.

Wyrok SN z 18 grudnia 2002 r., II KK 326/02, LEX 76986.

Uchwała SN z 11 stycznia 2006 r., I KZP 49/05, „Wokanda” 2006, nr 7–8, s. 32.

Postanowienie SN z 6 listopada 2007 r., III KZ 105/07, LEX 322857.

Wyrok TK z 28 listopada 2007 r., K 39/07, OTK-A 2007, nr 10, poz. 129.

Postanowienie SN z 25 listopada 2010 r., V KZ 70/10, OSNSK 2010, nr 1, poz. 2377.

Wyrok TK z 11 grudnia 2012 r., K 37/11, OTK A 2012, nr 11, poz. 133.

Wyrok SA w Warszawie z 11 lutego 2013 r., II Aka 21/13, LEX 1286671.

Wyrok SN z 10 stycznia 2014 r. III KK 251/13, LEX 14188084.

Wyrok TK z 25 listopada 2014 r., K 54/13, OTK-A 2014 nr 10 poz. 114.

Postanowienie SN z 17 lipca 2014 r., V KZ 26/14, LEX 1487098

Wyrok SN z 6 maja 2015 r., IV KK 29/15, LEX 1683372.

Wyrok SN z 1 grudnia 2015 r., III KK 309/15, SAOS.

Postanowienie SN z 11 maja 2017 r., WZ 6/17, LEX 2309633.

Postanowienie SA w Krakowie z 25 kwietnia 2019 r., II AKz 161/19, LEX 2718712.

Postanowienie SN z 7 października 2020 r., IV KS 24/20, LEX 3152855.

Publikacje naukowe:

- Barwina Z., *Prawo pomocy w sprawach karnych w Republice Federalnej Niemiec*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2007 nr 2, s. 203-233.
- Beulke W., Swoboda S., *Strafprozessrecht*, CF Müller, Heidelberg 2005.
- Boister N., *Transnational Criminal Law*, „European Journal of International Law” 2003, nr 5, s. 953-976.
- Bojańczyk A., *Uprawnienie do składania fałszywych wyjaśnień, jak długo jeszcze*, „Palestra” 2014, nr 9, s. 137-143, <https://palestra.pl/pl/czasopismo/wydanie/9-2014/artukul/uprawnienie-do-skladania-falszywych-wyjasnien-jak-dlugo-jeszcze> [dostęp: 17.12.2021].
- Boratyńska K.T., Chojniak Ł., Jasiński W., *Postępowanie karne*, Studia Prawnicze, C.H. Beck, Warszawa 2018.
- Cubała A., *Gdy obrońca broni kilku oskarżonych: uwaga na kolizję interesów*, „Palestra” 1996, nr 7-8, s. 106-107, [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Palestra/Palestra-r1996-t40-n7_8\(463_464\)/Palestra-r1996-t40-n7_8\(463_464\)-s106-107/Palestra-r1996-t40-n7_8\(463_464\)-s106-107.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Palestra/Palestra-r1996-t40-n7_8(463_464)/Palestra-r1996-t40-n7_8(463_464)-s106-107/Palestra-r1996-t40-n7_8(463_464)-s106-107.pdf) [dostęp: 17.12.2021].
- Dudka K. (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2020, LEX.
- Girdwoyń P., *Zarys niemieckiego procesu karnego*, Temida 2, Białystok 2006.
- Grabowska-Moroz B., *Prawo dostępu do obrońcy w świetle prawa europejskiego. Podręcznik*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2018, s. 5-6.
- Grzegorzczak T., Tylman J., *Polskie postępowanie karne*, „LexisNexis”, Warszawa 2007, s. 25, 43, 156-157.
- Kazimierska D., *Taktyka obrończa i aktywność obrońców w sprawach o zabójstwo (ze szczególnym uwzględnieniem wykorzystania „dowodu naukowego”)*, Uniwersytet Warszawski Wydział Prawa i Administracji Instytut Prawa Karnego Katedra Kryminalistyki, Warszawa 2021, <https://depotuw.ceon.pl/bitstream/handle/item/3958/Diana%20Kazimierska%20-%20Taktyka%20obro%5f%84cza%20i%20aktywno%5f%9b%20obro%5f%84c%3b3w%20w%20wsprawach%20o%20zab%3b3stwo.pdf?sequence=1> [dostęp: 17.12.2021].
- Królikowski M., Wiliński P., Izydorczyk J., *Podstawy prawa karnego międzynarodowego*, Wolters Kluwer, Warszawa 2008, LEX.
- Kulesza C., Starzyński P., *Postępowanie karne*, C.H. Beck, Warszawa 2017.
- Kulesza C., *Efektywna obrona w postępowaniu przygotowawczym a favor procuratori*, „Prokuratura i Prawo” 2007, nr 4, s. 5-33.
- Kruszyński P., *Istota i skutki prawne sprzeczności interesów oskarżonych reprezentowanych przez tego samego obrońcę w postępowaniu karnym*, „Prokuratura i Prawo” 2020, nr 9, s. 17-30.
- Papierowski Z., *Proces karny w starożytności greckiej i rzymskiej*, „Roczniki Humanistyczne Towarzystwa Naukowego KUL” 1957, t. VII, z. II, s. 159-176.
- Rosiak Ł., *Paradygmat rzetelnego procesu w kontekście nowelizacji Kodeksu postępowania karnego*, „Veritas Iuris” 2017, nr 1, s. 44-59, https://veritasiuris.lazarski.pl/fileadmin/user_upload/oficina/Veritas/Veritas_Nr_1_styczen_czerwiec_2017/Veritas_Paradygmat_rzetelnego_procesu_w_kontekście_nowelizacji_kodeksu_postepowania_karnego_Rosiak_nr_1_2017.pdf [dostęp: 16.02.2022].
- Sakowicz A., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2016.
- Schünemann B., *Europeizacja prawa karnego. Tendencje, problemy i alternatywy*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2006, t. LXVIII, nr 3, s. 43-57.
- Skalska K., *Prawo oskarżonego do obrony na tle przepisów polskiego i niemieckiego procesu karnego*, Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2019, <https://doi.org/10.34616/23.19.089>.
- Skorupka J., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2016.
- Sowała M., *Samodzielne gromadzenie materiału dowodowego przez obrońcę w kontekście możliwości poniesienia odpowiedzialności karnej*, „Przegląd Sądowy” 2021 nr 1, s. 89-99.
- Stachowiak S., Zgryzek K., *Proces karny*, Oficyna Wydawnicza 23, Katowice 2003.

- Stefański R.A., *Obrona obligatoryjna po 1 lipca 2015 r.*, [w:] Wiliński P. (red.), *Obronca i pełnomocnik w procesie karnym po 1 lipca 2015. Przewodnik po zmianach*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015.
- Świecki D., *Czynności procesowe obrońcy i pełnomocnika w sprawach karnych*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Świecki D., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, Wolters Kluwer, Warszawa 2022, LEX.
- Świecki D. (red.), *Kodeks postępowania karnego*, T. I. *Komentarz aktualizowany*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, LEX.
- Tokarczyk R., *Etyka prawnicza*, LexisNexis, Warszawa 2009.
- Tomaszewski T., *Prawo do obrony jako gwarancja rzetelnego procesu karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2020, nr 6, s. 117-139.
- Waltoś S., *Proces karny. Zarys systemu*, Wolters Kluwer, Warszawa 2008.
- Waltoś S., [Recenzja P. Girdwoyń, Zarys niemieckiego procesu karnego, Białystok 2006], „Państwo i Prawo” 2007 nr 7, s. 123-126.
- Wąsek A., *Z problematyki odpowiedzialności karnej obrońcy w sprawach karnych*, [w:] Z. Cwiąkański, M. Szewczyk, S. Waltoś, A. Zoll, *Problemy odpowiedzialności karnej. Księga ku czci Profesora Kazimierza Buchały*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1994, s. 283-303.
- Wiliński P., *Proces karny w świetle konstytucji*, Wolters Kluwer, Warszawa 2011.
- Zabłocki S. (red.), *Kodeks postępowania karnego*. T. I. *Komentarz do art. 1-166*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.

Netografia:

- Oskarżeni (postępowanie karne)* [Niemcy], https://e-justice.europa.eu/content_rights_of_defendants_in_criminal_proceedings_-169-de-maximizeMS-pl.do?member=1 [dostęp: 17.12.2021].
- Przed sądem karnym w Niemczech – (prawie) wszystko, co musisz o tym wiedzieć!*, <https://dojczland.info/przed-sadem-karnym-w-niemczech/> [dostęp: 17.12.2021].
- Status prawny obrońcy*, <https://www.edukacjaprawnicza.pl/status-prawny-obroncy/> [dostęp: 17.12.2021].

SPRAWOZDANIE Z OGÓLNOPOLSKIEJ KONFERENCJI NAUKOWEJ „PRZESTĘPCZOŚĆ I PRAWO KARNE W EUROPIE – UJĘCIE KOMPARATYSTYCZNE”

Martyna Zajkowskae-mail: martyna.zajkowska24@gmail.com**Gabriela Derehajło**e-mail: gabriela.derehajlo@vp.pl**Gabriela Ożlańska**e-mail: gabrielaolzanska@gmail.com**Kacper Dziekoński**e-mail: kacper_dziekonski@o2.pl

Wydział Prawa Uniwersytetu w Białymstoku

9 grudnia 2021 r. odbyła się *on-line* Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Przestępczość i prawo karne w Europie – ujęcie komparatystyczne”, organizowana przez Katedrę Prawa Karnego i Kryminologii UwB oraz Koło Naukowe Prawa Karnego i Kryminologii. Patronat honorowy nad konferencją objął prof. dr hab. Mariusz Popławski – Dziekan Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku. Patronatu honorowego udzieliło również Polskie Towarzystwo Kryminologiczne im. prof. Stanisława Batawii, zaś patronat naukowy nad wydarzeniem sprawowało Międzynarodowe Centrum Badań i Ekspertyz Kryminologicznych. Natomiast portal Czas Prawnika wsparł organizację wydarzenia patronatem medialnym. Celem konferencji było zaprezentowanie rozważań naukowych z zakresu przestępczości i prawa karnego krajów Europy w ujęciu komparatystycznym.

Obrady merytoryczne w ramach OKN poprzedziła część wspólna dla wszystkich uczestników, jaką było otwarcie konferencji. Część tę prowadziła dr Emilia Jurgielewicz-Delegacz – opiekun Koła Naukowego Prawa Karnego i Kryminologii. Spotkanie naukowe otworzyły dr hab. Izabela A. Kraśnicka – Prodziekan Wydziału Prawa UwB ds. Współpracy Międzynarodowej i Rozwoju – oraz prof. dr hab. Ewa M. Guzik-Makaruk – opiekun Koła Naukowego Prawa Karnego i Kryminologii i zastępca dyrektora Międzynarodowego Centrum Badań i Ekspertyz Kryminologicznych. Konferencja została podzielona na 8 paneli obrad, w ramach których łącznie przedstawiono 32 referaty. Panele toczyły się w dwóch turach jednocześnie.

Panel I prowadzony był przez prof. dr hab. Katarzynę Laskowską, która jest Kierownikiem Zakładu Kryminologii Katedry Prawa Karnego i Kryminologii Wydziału Prawa UwB. Pani Profesor, będąc pierwszym prelegentem, wygłosiła referat pt. „Kara śmierci na Białorusi – aspekty prawne i społeczne”. Temat ten jest niezwykle interesujący, aktualny oraz skłaniający do refleksji, szczególnie biorąc pod uwagę zestawienie politycznych aspiracji Białorusi i praw wciąż w niej panujących. W dalszej kolejności mgr Aleksandra Kozakiewicz wygłosiła referat pt. „Eutanazja – ujęcie komparatystyczne regulacji prawnych w wybranych krajach europejskich”, który pobudził zarówno uczestników czynnych, jak i biernych do ożywionej dyskusji na temat eutanazji pod kątem nie tylko prawnym, ale również moralnym i etycznym. Wystąpienie w przedmiocie „Przestępstwa zgwałcenia w ujęciu komparatystycznym” przedstawiła mgr Paulina Waszkiewicz. Przedostatnim prelegentem był mgr Konrad Koza, który wygłosił referat pt. „Sposoby zwalczania przestępczości

zorganizowanej w Polsce i Europie”. Grupy zorganizowane na całym świecie w dalszym ciągu działają prężnie i choć nieustannie sposoby ich zwalczania są doprecyzowywane i uściślane, to skala ich funkcjonowania niestety nie maleje. Panel I został zwieńczony wystąpieniem mgr Aleksandry Brzuzy nt. „Nielegalnego przekraczania granic w Europie w ujęciu prawno-karnym” – z uwagi na sytuację na wschodniej granicy Polski była to niezwykle ciekawa prelekcja. W Panelu I uczestniczyło łącznie około 15 osób.

Panelowi II przewodniczyła prof. dr hab. Ewa M. Guzik-Makaruk. Jako pierwszy swoje rozważania zaprezentował dr hab. Jan Kulesza, prof. UŁ, który odniósł się do zagadnień związanych z odpowiedzialnością karną sędziów i prokuratorów za zbrodnie sądowe w NRD i w Polsce. Kolejne wystąpienie, mgr. Bartosza Jakimica, dotyczyło psychoterapii jako środka resocjalizacji, w którym prelegent odniósł się zarówno do przepisów polskiego, jak również niemieckiego prawa karnego. Następnie referat pt. „Karnoprawna ochrona godności Narodu w świetle przepisów prawa polskiego, włoskiego i niemieckiego” przybliżyła mgr Magdalena Róża Krysiak. Z kolei mgr Alicja Kaszta w swoim referacie podjęła temat prawa do obrony w postępowaniu karnym polskim oraz niemieckim. Panel zakończyła prelekcja Małgorzaty Biszczanik i Radosława Jarockiego, którzy swoje wystąpienie zatytułowali: „Tymczasowe aresztowanie w rozumieniu ustawodawstwa polskiego i niemieckiego”. W panelu uczestniczyło około 20 słuchaczy.

Obradom w panelu III przewodniczył dr hab. Wojciech Filipkowski, prof. UwB – kierownik Pracowni Kryminalistycznej Katedry Prawa Karnego i Kryminologii Wydziału Prawa UwB. Panel rozpoczęło wystąpienie dr Moniki Marchan-Bednarek na temat przestępstwa porwania rodzicielskiego w Hiszpanii. Jako drugi głos zabrał dr Konrad Brudziak, który porównał rozwiązania polskie i estońskie w zakresie prognozy kryminologicznej, skupiając się na występującym w Estonii systemie OASys. Następnie mgr Katarzyna Gurak przedstawiła przestępstwa komputerowe we włoskim systemie prawnym i dokonała porównania z polskim systemem prawnym w tym zakresie. Ostatnim prelegentem tego panelu był mgr Piotr Mroczo. Odniosł się on w swoim wystąpieniu do osób starszych będących sprawcami i ofiarami przemocy domowej. Panel III zakończył się dyskusją wokół wystąpienia dr. K. Brudziaka. Przewodniczący dr hab. Wojciech Filipkowski, prof. UwB, poddał dyskusji zagadnienie dotyczące tego, czy podczas procesów sądowych należy korzystać ze sztucznej inteligencji, która mogłaby wspierać, a w przyszłości może nawet zastąpić, działalność sędziów. W panelu uczestniczyło około 10 uczestników.

Panel IV prowadzony był przez dr Emilię Jurgielewicz-Delegacz. Jako pierwsza wystąpiła mgr Justyna Omeljaniuk, która przybliżyła uczestnikom tematykę przestępczości samochodowej i instrumentów prawnych współpracy międzynarodowej w zakresie jej przeciwdziałania. Prelegentka doszła do następujących wniosków: w większości przypadków przestępczość ta jest obiektem zainteresowań zorganizowanych grup przestępczych, głównie tych o charakterze międzynarodowym. Oznacza to, że do przeciwdziałania podejmowane muszą być czynności nie tylko na terenie jednego państwa, lecz konieczna jest współpraca organów na arenie międzynarodowej. Następnie referat pt. „Podstawy prawne i dobre praktyki edukacji więziennej na świecie” wygłosiła mgr Milena Zajkowska. Prelegentka zebrała dane dotyczące prawa do edukacji skazanych w Polsce, Norwegii, USA, Brazylii, Australii, Japonii i Nigerii. Następnie głos zabrał mgr Maciej Babula, który przedstawił temat przestępstwa bigamii (poligamii) w polskim prawie karnym oraz prawie karnym wybranych państw europejskich. W toku rozważań uwzględnione zostały zarówno kulturowe, jak i społeczne uwarunkowania, które stoją za karaniem (lub nie) bigamii w państwach europejskich. Kolejnym prelegentem była Aleksandra Mrózek. Odniosła się ona do przestępczości nieletnich w wybranych krajach Europy. Wygłosiła prelekcję zatytułowaną „Najbezpieczniejsze kraje Europy. Przestępczość nieletnich w krajach skandynawskich”. Prelegentka omówiła wybraną tematykę w oparciu o hasło „najbezpieczniejsze państwa Europy”. Szczególną uwagę poświęciła Norwegii i Szwecji. Jako ostatnia wystąpiła prowadząca obrady tego panelu – dr Emilia Jurgielewicz-Delegacz – która wygłosiła referat pt. „Bezpieczeństwo w ruchu drogowym w krajach członkowskich Unii Europejskiej”. Pani Doktor odniosła się do liczby wypadków drogowych oraz ich ofiar śmiertelnych w krajach UE, wykazała również kraje, które uznawane są najbardziej bezpieczne oraz te, w których niestety poziom bezpieczeństwa w ruchu drogowym pozostawia wiele do życzenia. W swoim wystąpieniu prelegentka starała się wyjaśnić dynamikę przedmiotowej przestępczości

w wybranych krajach UE. Obrady zakończyła dyskusja m.in. na tematy: wysokiej kary grzywny we Francji przewidzianej za przestępstwo bigamii, edukacji więziennej w Polsce i typów kursów wybieranych przez osadzonych. W obradach tego panelu uczestniczyło około 18 osób.

Panel V był prowadzony przez prof. dr hab. Katarzynę Laskowską. Pierwszym z występujących była Dominika Litwińczuk. Prelegentka opowiedziała o prostytucji z perspektywy ustawodawstwa wybranych państw Europy, zestawiając ze sobą uregulowania prawne Polski oraz innych państw europejskich w omawianym aspekcie. Jako druga referat wygłosiła Martyna Michałowska. Dotyczył on przestępczości zorganizowanej we Włoszech. Prelegentka porównała także wybrane instytucje włoskiego i polskiego prawa karnego odnoszącego się do zwalczania przestępczości zorganizowanej. Pani M. Michałowska interesuje się Włochami, ich kulturą, prawem, historią, i pasję tę odczuli wszyscy uczestnicy tego panelu. W dalszej kolejności Anna Warston przedstawiła tematykę seryjnych morderstw w wystąpieniu pod tytułem „Europa we krwi, czyli największe zbrodnie Starego Kontynentu”. Patrycja Lewandowska zaprezentowała rozważania na temat eutanazji w prawie wybranych państw. Panel V został zakończony referatem Sebastiana Traczyka. Przedmiotem wystąpienia ostatniego prelegenta było „Zgwałcenie małżeńskie w różnych współczesnych państwach prawa – analiza prawno-porównawcza”. W obradach tej części konferencji brało udział około 15 osób.

Panelowi VI przewodniczyła prof. dr hab. Ewa M. Guzik-Makaruk. Panel otworzył referat pt. „Obraz eutanazji w Europie, czyli „dobra śmierć” jako współczesny dylemat prawny i moralny” wygłoszony przez Marię Jarocką. Drugą prelegentką była Julia Wądołowska, która poruszyła problem wpływu *lockdownu* na prawo do aborcji i przemoc w rodzinie, szczególnie wobec kobiet. Następnie referat pt. „Przestępstwo czy wolność słowa – znieważenie prezydenta w ujęciu komparatystycznym” został wygłoszony wspólnie przez Annę Rojek i Julię Rampagę. W dalszej kolejności zjawisko przestępstwa zgwałcenia w Niemczech i Szwecji przedstawiły Karolina Bać i Aleksandra Czapla. Panel zakończyło wystąpienie Pawła Wiese, który zaprezentował referat „Odpowiedzialność karna sprawców przestępstw popełnianych w czasie odurzenia lub upojenia wyłączającego świadomość w świetle europejskich rozwiązań prawnych”. W obradach wzięło udział około 15 uczestników.

Panelowi VII również przewodniczył dr hab. Wojciech Filipkowski, prof. UwB. Jako pierwszy referat pt. „Przyznanie się do winy przez oskarżonego w prawie kontynentalnym oraz *common law* – rozważania prawno-porównawcze polskiego i brytyjskiego prawa karnego” wygłosił Jan Zapolski-Downar. Drugą prelegentką była Nina Łuczywek, która przedstawiła przestępstwa na tle seksualnym w ujęciu komparatystycznym, porównując regulacje prawne polskie i angielskie. Trzeci referat wygłosili wspólnie Magdalena Gerek i Alan Kosecki. Prelegenci przedstawili komparatystyczne podejście do ofiar zgwałcenia na gruncie polskiej i brytyjskiej procedury karnej. Panel VII zakończył się dyskusją pomiędzy Niną Łuczywek a Magdaleną Gerek i Alanem Koseckim, których referaty były zbliżone tematycznie. W obradach uczestniczyło około 10 osób.

Panel VIII prowadzony był przez dr Emilię Jurgielewicz-Delegacz. W tym panelu była obecna tylko jedna prelegentka, Weronika Kielczewska, która przedstawiła problematykę przestępstwa zgwałcenia w krajach europejskich. Prelegentka porównała prawo polskie i niemieckie w zakresie regulacji przestępstwa zgwałcenia. Ponadto przedstawione zostały nowelizacje prawa karnego w przedmiotowym zakresie ze Szwecji. Porównanie regulacji przestępstwa zgwałcenia we wspomnianych krajach europejskich nastąpiło poprzez omówienie różnic oraz podobieństw. Prelegentka podkreśliła, że jej zdaniem Niemcy i Szwecja to państwa posiadające najbardziej nowoczesne regulacje w Europie w kwestii przestępstwa zgwałcenia. Między prelegentką a uczestnikami wywiązała się dyskusja, w której odniesiono się do prawnokarnych aspektów porównawczych przestępstwa zgwałcenia. W obradach brało udział około 5 osób.

Ogólnopolską Konferencję Naukową pt. „Przestępczość i prawo karne w Europie – ujęcie komparatystyczne” można uznać za spotkanie, które umożliwiło wymianę doświadczeń i rozważań naukowych. Prelegenci w swoich wystąpieniach odnieśli się do różnego rodzaju regulacji prawnych, omówili przestępczość innych państw – było to spotkanie niezwykle ciekawe merytorycznie, ale też inspirujące do podjęcia dalszych rozważań poświęconych komparatyście.

Konferencja została zorganizowana przez Komitet Naukowy, w skład którego weszli członkowie Zarządu Koła Naukowego Prawa Karnego i Kryminologii: Martyna Zajkowska, Gabriela Derehajło, Gabriela Ozłańska i Kacper Dziekoński wraz z opiekunem naukowym Koła dr Emilią Jurgielewicz-Delegacz. Natomiast w skład Komitetu Naukowego weszli pracownicy Katedry Prawa Karnego i Kryminologii: prof. dr hab. dr h.c. Emil W. Pływaczewski, prof. dr hab. Ewa M. Guzik-Makaruk, prof. dr hab. Katarzyna Laskowska, dr hab. Wojciech Filipkowski, prof. UwB, oraz dr Emilia Jurgielewicz-Delegacz.

PUBLIKACJE Z ZAKRESU KRYMINOLOGII

Witold Klaus, Irena Rzeplińska, Paulina Wiktorska, Dagmara Woźniakowska-Fajst (red.)

Karierowicze kryminalni? Aktywność przestępcza w dalszych losach nieletnich

Wydawnictwo INP PAN, Warszawa 2021, ss. 548.

Książka prezentuje wyniki badań obejmujących karierę kryminalną 2397 osób (z czego 40% stanowiły kobiety), w podziale na dwie kohorty. Pierwszą stanowiły osoby, które popełniły przestępstwo jako młodociani w połowie lat 80. Określono ich „pokoleniem transformacyjnym”, ponieważ ich dorosłość rozpoczęła się na początku lat dziewięćdziesiątych, czyli w okresie ogromnej transformacji społeczno-politycznej i gospodarczej w Polsce. Drugą grupę („pokolenie millenialsów”) stanowiły osoby, które popełniły czyny karalne jako młodociani i miały je osądzone w 2000 roku. Obie grupy zostały skrupulatnie przebadane przez zespół badawczy Zakładu Kryminologii INP PAN na początku lat 2000 i ponownie na potrzeby niniejszego badania. Czyny to wyniki badania wyjątkowymi, gdyż pokazują one ewentualny rozwój przestępczości badanej populacji na przestrzeni ponad 30 lat – od wczesnej młodości do wieku dojrzałego.

Z recenzji prof. dr. hab. Krzysztofa Krajewskiego:

„Recenzowana monografia jako całość, ale także składające się na nią poszczególne rozdziały, stoją na wysokim poziomie metodologicznym i merytorycznym. Stanowią także istotne osiągnięcie badawcze zespołu zgromadzonego w Zakładzie Kryminologii INP PAN i bardzo ważny wkład do rozwoju myśli kryminologicznej i badań kryminologicznych w Polsce. Jest to jednak także w moim przekonaniu wkład istotny z punktu widzenia rozwoju kryminologii w Europie i na świecie. Świadczy to o tym, że Polska kryminologia nie ma problemów w nawiązaniu równorzędnego dialogu z dorobkiem kryminologii światowej.”

Z recenzji dr hab. Renaty Szczepanik, prof. UŁ:

„Oryginalność oraz wartość aplikacyjna monografii są znaczące. Już sam jej tytuł jest zapowiedzią interesującej zawartości dla bardzo szerokiego grona odbiorców – nie tylko osób zajmujących się naukowo kryminologią, studentek i studentów prawa, psychologii, socjologii, pedagogiki, ale i takich, które zawodowo (lub społecznie)

związane są z systemem zapobiegania przestępczości i resocjalizacją. Ponadto analizy i wnioski przedstawione w książce stanowią niezwykle ważny przewodnik dla badaczy i badaczek związanych z przestępczością powrotną. Każdy z rozdziałów stanowi oryginalne, poznawcze i kompletne naukowe opracowanie samo w sobie, a jednocześnie wszystkie razem stanowią spójne dzieło. Jest to monografia naukowa w najlepszym znaczeniu tego pojęcia.”

Źródło: <https://inp.pan.pl/ksiazki/karierowicze-kryminalni-aktywnosc-przestepcza-w-dalszych-losach-nieletnich/>

Beata Gruszczyńska, Marek Marczewski, Andrzej Siemaszko, Paweł Ostaszewski,
Justyna Włodarczyk-Madejska, Joanna Klimczak

Atlas przestępczości w Polsce 6

Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2021, ss. 216.

Z recenzji prof. dr. hab. Emila Pływaczewskiego:

„Celowość, a wręcz potrzeba opublikowania kolejnej, szóstej już, edycji „Atlasu przestępczości w Polsce” pozostaje poza sporem. Zwłaszcza w dzisiejszych trudnych czasach istnieje konieczność merytorycznej oceny nasilenia, struktury i dynamiki zjawisk patologicznych, w tym zwłaszcza przestępczych. Warunkuje to bowiem wypracowanie skuteczniejszych strategii przeciwdziałania tym zjawiskom ze strony państwa, a jednocześnie może przyczynić się do kształtowania właściwych postaw obywateli. [...]”

Jestem przekonany, iż spełni się intencja Autorów co do tego, że „Atlas przestępczości w Polsce 6” okaże się inspirującą lekturą oraz cennym źródłem wiedzy o zjawiskach nie do końca chlubnych, ale dla społeczeństwa niewątpliwie ważnych, także z tego powodu, że przestępczość musi być traktowana jako wskaźnik rozmiarów i nasilenia zakłóceń w równowadze społeczno-ekonomicznej państwa.”

Z recenzji prof. dr. hab. Krzysztofa Krajewskiego:

„Publikacja ma charakter opracowania źródłowego, zawierającego dane statystyczne i komentarze do nich. [...] Recenzowane opracowanie w obszarze kryminologii – tak jak wydawnictwa źródłowe w wielu innych dyscyplinach nauki – ma niezwykle istotne znaczenie tak dla teoretyków, jak i dla praktyków w obszarze zajmujących się badaniem zjawiska społecznego, jakim jest przestępczość. [...] Publikacja jest istotna dla środowiska kryminologicznego i kontynuację wydawania Atlasu przestępczości w Polsce uważam za bardzo potrzebną i istotną dla rozwoju polskiej kryminologii. [...] W tej chwili Atlas pozostaje właściwie jedyną szerzej dostępną w naszym kraju zbiorczą publikacją danych statystyki policyjnej, sądowej i penitencjarnej wykraczających poza to, co jest dostępne w rocznikach statystycznych GUS (w których publikowane dane siłą rzeczy mają mocno ograniczony charakter).”

Źródło: <http://wydawnictwo.iws.gov.pl/produkt/atlas-przestepczosci-w-polsce-6/>

Nekani, oszukiwani, hakowani. Nowe i tradycyjne wymiary wiktyimizacji

Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2021, ss. 194.

Z recenzji dr hab. Moniki Kotowskiej:

„W recenzowanym opracowaniu w sposób gruntowny i syntetyczny przeanalizowano: zagadnienia związane z wiktyimizacją, uwzględniając zarówno tzw. tradycyjną przestępczość, jak i współczesne jej formy, zagadnienia lęku przed przestępczością, a także pomiaru punitivności polskiego społeczeństwa oraz oceny pracy Policji i sądów. Tak szeroko zakrojone pole badawcze umożliwiło kompletne i systemowe przedstawienie analizowanego problemu. (...) Przedstawione wyniki Ogólnopolskiego Badania Wiktyimizacyjnego przeprowadzono na początku roku 2020. Są to więc badania jak najbardziej aktualne. Badanie przeprowadzono na imponująco dużej próbie badawczej 5000 respondentów za pomocą techniki mieszanej (...). Mimo że trudno byłoby wskazać lepszą niż zastosowaną przez Autorów metodę pomiaru zjawiska wiktyimizacji, to Autorzy wskazują nie tylko na jej zalety, ale również omawiają ograniczenia i wady co, w mojej ocenie, podkreśla profesjonalizm i rzetelne przygotowanie Badaczy. Warto podkreślić, że od wielu lat nie było realizowanych w Polsce na taką skalę badań o charakterze wiktyimizacyjnym (...). Przedłożone do recenzji opracowanie wypełnia tę lukę. (...) Recenzowana praca jest w mojej ocenie wartościowa i jako całość dobrze wpisuje się w społeczne zapotrzebowanie na prace badawcze z zakresu kryminologii i wiktyimologii. Jej odbiorcami mogą być nie tylko naukowcy bądź praktycy zawodowo zaangażowani w pracę z pokrzywdzonymi, lecz także wszyscy, których zainteresowania wpisują się w zagadnienie przestępczości i jej ofiar.”

Z recenzji dr hab. Dagmary Woźniakowskiej-Fajst:

„Literatura, na której opierają się Autorzy dotyczy przede wszystkim kwestii opinii społeczeństwa odnośnie do przestępczości i polityki karania, lęku przed przestępczością, populizmu penalnego, punitivności społeczeństwa, form przestępczości opisywanych w opracowaniu (zwłaszcza tych nowszych, takich jak cyberprzestępczość, *stalking*, kradzież tożsamości) oraz metodologii prowadzenia badań wiktyimizacyjnych. Zarówno tematyczny dobór pozycji bibliograficznych, jak i wybór konkretnych opracowań (są tu zarówno uznane, klasyczne pozycje, odwołania do najlepszych polskich opracowań, nawet sprzed kilkudziesięciu lat, jak i opracowania najnowsze, z ostatnich lat) nie budzi moich zastrzeżeń. (...) Ponadto na wysoką ocenę zasługują wyjaśnienia dotyczące różnic metodologicznych i sposobów zadawania pytań w poszczególnych porównywanych badaniach. O rzetelności naukowej i staranności Autorów świadczy to, że wyniki tych porównań interpretują bardzo ostrożnie i z licznymi zastrzeżeniami.”

Źródło: <http://wydawnictwo.iws.gov.pl/produkt/nekani-oszukiwani-hakowani-nowe-i-tradycyjne-wymiary-wiktyimizacji/>

Paweł Ostaszewski, Justyna Włodarczyk-Madejska, Joanna Klimczak

Przestępczość i wymiar sprawiedliwości w pierwszym roku pandemii COVID-19

Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2021, ss. 290.

Z recenzji prof. dr hab. Katarzyny Laskowskiej:

„Przedstawione do recenzji opracowanie jest bardzo wartościowe. Omawia aktualne problemy funkcjonowania polskiego państwa i społeczeństwa w obliczu dynamicznej pandemii w kontekście negatywnych zjawisk społecznych (przestępczość, dewiacje, wykroczenia). [...] Prawidłowo opisano w nim metodologię przeprowadzonych analiz, przebieg pandemii w Polsce oraz stan przestępczości w tym okresie w naszym kraju (ze szczególnym uwzględnieniem oszustw, cyberprzestępczości i przemocy w rodzinie, wybranych dewiacji społecznych, autodestrukcji i problemów ekonomicznych oraz ich następstw). W sposób uporządkowany porównano omawiane zjawiska w czasie pandemicznym i poprzedzającym go, co pozwoliło ujawnić zmiany, tendencje przestępczości i innych negatywnych zjawisk społecznych. Ponadto [...] ukazano funkcjonowanie Policji, straży miejskich, sądów, prokuratur, Służby Więziennej oraz instytucji pomocy społecznej i organizacji pozarządowych w tym trudnym okresie”.

Z recenzji dr hab. Olgi Sitarz, prof. UŚ:

„W recenzowanej pracy bardzo jasno i precyzyjnie określono problem badawczy i jego znaczenie, a także metodologię badań. [...] Problem badawczy został ujęty na tle szerszych społecznych następstw pandemii i związanej z nią izolacji. Równocześnie zarysowany obraz objął wszystkie aspekty funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości oraz kontroli społecznej (formalnej i nieformalnej), a także system wsparcia dla osób pokrzywdzonych (również ten nieformalny). Takie ujęcie sprawia, że otrzymujemy szeroką panoramę następstw izolacji społecznej w obszarze wymiaru sprawiedliwości”.

Źródło: <http://wydawnictwo.iws.gov.pl/produkt/przestepczosc-i-wymiar-sprawiedliwosci-w-pierwszym-roku-pandemii-covid-19/>

Diana Dajnowicz-Piesiecka, Emilia Jurgielewicz-Delegacz, Emil Pływaczewski (red.)

Badania kryminologiczne a praktyka. Perspektywa krajowa i międzynarodowa

Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2021, ss. 792.

Publikacja dotyczy współczesnych problemów z zakresu kryminologii, prawa karnego, socjologii i patologii społecznych.

Wśród zagadnień poruszonych przez autorów są m.in.:

- diagnoza przestępczości w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem charakterystyki poszczególnych kategorii przestępstw i ich sprawców, również z perspektywy innych państw;
- stosowanie środków wychowawczych i poprawczych wobec nieletnich;
- przestępczość cudzoziemców w Polsce na tle kryzysu migracyjnego w Europie;
- kryminologiczna perspektywa stosowania przez funkcjonariuszy Policji środków przymusu bezpośredniego.

Przedstawione w książce wyniki badań i rozważania wskazują, że zarówno polska, jak i światowa kryminologia wciąż stoją w obliczu trudnych wyzwań, ale również i wielu szans na rozwój wiedzy i umiejętności radzenia sobie z szeroko pojętą przestępczością i patologiami społecznymi.

Artykuły zawarte w monografii powstały na podstawie referatów wygłoszonych przez autorów podczas trzeciej edycji Ogólnopolskiego Forum Młodych Kryminologów, zorganizowanego na Wydziale Prawa na Uniwersytecie w Białymstoku.

Opracowanie jest przeznaczone dla adwokatów, radców prawnych, sędziów, prokuratorów, a także pracowników naukowych i studentów.

Źródło: <https://www.profinfo.pl/sklep/badania-kryminologiczne-a-praktyka-perspektywa-krajowa-i-miedzynarodowa,158909.html>

Katarzyna Laskowska

Przestępczość na Białorusi. Przeszłość i teraźniejszość

Wydawnictwo Temida 2, Białystok 2021, ss. 145.

Przystępując do badań nad przestępczością na Białorusi, należy stwierdzić, że jest to zjawisko interesujące ze względu na fakt, że występuje w kraju, który ma złożoną historię, wpływającą na zmiany terytorialne państwa i zakres prawa, oraz który przechodzi intensywne przemiany społeczno-ekonomiczno-polityczne na przestrzeni ostatnich lat.

Należy podkreślić, że przestępczość na Białorusi jest zjawiskiem w Polsce nieznanym i niezbadanym. W rodzimej literaturze naukowej brak jest kryminologicznych opracowań z tego zakresu. Asumpt do przygotowania go stanowiło bliskie sąsiedztwo Polski z Białorusią (w tym granica z województwem podlaskim, zamieszkałym przez autorkę niniejszego opracowania) oraz przekonanie o nieuniknionych, w związku ze wspólną granicą, powiązaniach przestępców obu krajów. Naukowa ciekawość badacza zachęciła więc do pozyskania wiedzy na temat tego zjawiska w sąsiednim kraju.

Monografia ma charakter kryminologiczny. Zawiera omówienie zagadnień dotyczących fenomenu i etiologii przestępczości na Białorusi. W ramach analiz fenomenu zjawiska przedstawione zostaną zagadnienia dotyczące jego dynamiki, struktury, symptomów oraz specyfiki sprawców przestępstw. Umożliwi to poznanie skali i obszarów tego zjawiska na Białorusi. W ramach opisu etiologii omówione zostaną przyczyny kształtowania się oraz rozwoju przestępczości, a także szczegółowa geneza jej poszczególnych kategorii. Ukaze to złożoność procesów i czynników determinujących stan tego zjawiska na Białorusi.

Należy podkreślić, że monografia ma charakter informacyjno-przeglądowy. Nie stanowi całościowego opracowania problemów przestępczości na Białorusi.

Źródło: https://www.ksiegarnia-ekonomiczna.com.pl/modules.php?name=Sklep&pplik=lista&nazwa=opis&nr_katal=9788365696847&chthost=1&store_id=2

Katarzyna Laskowska

Prawo karne Białorusi. Przeszłość i teraźniejszość

Wydawnictwo Temida 2, Białystok 2021, ss. 135.

Monografia składa się z wprowadzenia, dwóch rozdziałów, podsumowania i bibliografii. W rozdziale I ukazano proces ewolucji prawa karnego w okresie od XIII do XX w. Syntetycznie omówiono regulacje do końca XVIII w., a dokładniej – rozwiązania szeregu aktów prawnych różnej rangi, obowiązujących od 1903 do 2000 r. Rozdział II poświęcono ukazaniu zakresu i specyfiki prawa karnego od 2001 r., tj. roku wejścia w życie pierwszego kodeksu karnego w Republice Białoruś. Dokonano w nim przeglądu wszystkich instytucji, ujmując je w bloki tematyczne dotyczące zasad i podstaw odpowiedzialności karnej, kar i innych środków jej realizacji, zwolnienia z odpowiedzialności i kary, zatarcia skazania, przymusowych środków zabezpieczających i przymusowego leczenia, odpowiedzialności karnej i poszczególnych kategorii przestępstw.

Źródło: https://www.ksiegarnia-ekonomiczna.com.pl/modules.php?name=Sklep&plik=lista&cnazwa=opis&nr_katal=9788365696830&chthost=1&store_id=2

Ewa M. Guzik-Makaruk, Emilia Truskolaska, Ewelina Wojewoda

Odpowiedzialność za błędy medyczne w Polsce i w Niemczech – wybrane aspekty

Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2021, ss. 272.

Z recenzji prof. dr. hab. Wiesława Pływaczewskiego:

„Zaprezentowane w książce problemy jednoznacznie potwierdzają, że błędy medyczne są wyjątkowo doniosłym wyzwaniem dla sfery zdrowia publicznego, zarówno w Polsce, jak i w Niemczech. Publikacja dotyczy zagadnień na styku prawa karnego medycznego i kryminologii. Jej niezaprzeczalnym atutem jest aktualność. [...] Obejmuje krytyczną analizę błędów medycznych w obu krajach. Nie mniejszą wartość teoretyczną i praktyczną posiadają te części książki, które dotyczą zagadnień kryminologicznych. Odnoszą się one zarówno do etiologii i fenomenu analizowanych zagadnień, jak również do profilaktyki kryminalnej. Z powodzeniem można zatem polecić lekturę książki szerokiemu kręgowi odbiorców.”

Z recenzji dr Agnieszki Fiutak:

„Zagadnienie błędów medycznych i odpowiedzialności za ich popełnianie jest aktualne i bardzo ważne. [...] Pomimo licznych artykułów i publikacji dotyczących tego tematu brakuje na rynku monografii odnoszących się do problematyki błędów i odpowiedzialności za nie w innych krajach. Książka ta jest udaną próbą wypełnienia tej luki.”

Źródło: <http://wydawnictwo.iws.gov.pl/produkt/odpowiedzialnosc-za-bledy-medyczne-w-polsce-i-w-niemczech-wybrane-aspekty/>

Piotr Chlebowicz, Paweł Łabuz, Tomasz Safjański (red.)

Działania kontrwykrywcze zorganizowanych grup przestępczych i organizacji terrorystycznych

Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2021, ss. 286.

Działania kontrwykrywcze, podejmowane przez przestępców zawodowych, członków zorganizowanych grup i związków przestępczych, terrorystów i ekstremistów, stanowią ważny wymiar działalności przestępczej. Zagadnienie to jest dostrzegane przez wąski krąg praktyków w środowiskach policyjnych, np. według stanowiska Europolu tzw. środki kontrwykrywcze coraz częściej stanowią trwale elementy strategii i taktyki przestępczej. Popularność tych technik – ukierunkowanych na neutralizację działań policyjnych, aktywne wpływanie na prowadzone postępowania karne – wyraźnie wzrasta i może być interpretowana w kategoriach profesjonalizacji świata przestępczego.

Niewątpliwie czynnikiem, który ułatwił i przyspieszył ekspansję opisywanych form aktywności przestępczej jest szeroka dostępność urządzeń i technologii, których kontrwykrywczy potencjał jest w pełni wykorzystywany przez grupy przestępcze. Należy w tym miejscu odnotować, że pojedyncze techniki kontrwykrywcze wykorzystuje się także w świecie polityki i biznesu (...). Niezależnie jednak od ocen socjologicznych zjawiska funkcjonowania technologii informacyjnych i jego społecznych oraz psychologicznych następstw, należy przyjąć, że są one wykorzystywane do podnoszenia efektywności przedsięwzięć przestępczych.

W tym kontekście należy zauważyć, że z kryminalistycznego punktu widzenia dopiero łączne zastosowanie taktyki przestępczej i nowych technologii może prowadzić do skutecznego niweczenia działań policyjnych, zarówno na poziomie działań operacyjnych, jak również na płaszczyźnie procesowej. W konsekwencji oznacza to uniemożliwienie pociągnięcia sprawców do odpowiedzialności karnej.

Źródło: <https://www.ksiegarnia.beck.pl/20375-dzialania-kontrwykrywcze-zorganizowanych-grup-przestepczych-i-organizacji-terrorystycznych-piotr-chlebowicz#opis>

Józef Wójcikiewicz

Piękno przestępstwa. Prolegomena do estetyki sądowej

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2020, ss. 252.

Niemająca precedensu, nie tylko w polskiej literaturze naukowej, książka z pogranicza filozofii, prawa, kryminalistyki, kryminologii i mediów. Autor analizuje poglądy estetyków przestępstwa. Proponuje nowatorskie postrzeganie nowej dyscypliny nauk sądowych, czyli estetyki sądowej. Prowadzi Czytelnika śladami osiemnasto-, dziewiętnasto- i dwudziestowiecznych przestępców w Anglii, Szkocji, Francji, Niemczech, Austrii, Japonii, Stanach Zjednoczonych i Polsce. Jako podstawowe kryterium piękna przestępstwa przyjmuje przede wszystkim podstępny *modus operandi* sprawcy. Na licznych przykładach i badaniach naukowych przedstawia problem estetyki sprawcy, ofiary, miejsca zdarzenia oraz metaestetyzacji przestępstwa w procesie sądowym, a także w sztuce, filmie, telewizji i literaturze.

Źródło: <https://wuj.pl/ksiazka/piekno-przestepstwa>

Dobrosława Szumiło-Kulczycka (red.)

Koszty procesu karnego w ujęciu teoretycznym i empirycznym

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2020, ss. 440.

Prezentowana publikacja jest owocem pracy zespołu osób, które podjęły się próby obliczenia, ile kosztuje sprawowanie wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych. Zadanie to było tym śmielsze, że równocześnie wymagało zmierzenia się ze skutkami dwóch ogromnych reform polskiej procedury karnej. Były to pierwsze w Polsce tego typu badania wykonane na taką skalę.

W monografii zaprezentowano oszacowane koszty przeciętnego procesu karnego i czynniki decydujące o ich wysokości. Pokazano również, jak kwestia ta układa się w zależności od poziomu sądu lub jego położenia geograficznego, jaka jest relacja między orzekaniem kar a orzekaniem w przedmiocie kosztów postępowania, a także jak wpływają na kosztowność procesu konsensualne metody zakończenia postępowań sądowych oraz model postępowania odwoławczego. Ponadto zaprezentowano wyniki badań wśród praktyków stosowania prawa i przedstawiono, jak wydatki na wymiar sprawiedliwości w Polsce kształtują się na tle innych systemów prawnych państw Rady Europy. Ostatnia część publikacji obejmuje omówienie wybranych zagadnień prawnoporównawczych, ze szczególnym uwzględnieniem systemu prawa niemieckiego.

Choć zdajemy sobie sprawę, że prezentowana monografia nie wyczerpuje niezmiernie bogatej problematyki kosztów i ekonomiki postępowania karnego, oddajemy ją w ręce czytelników w nadziei, że choć trochę przybliży to dotąd zapomniane zagadnienie.

Źródło: <https://wuj.pl/ksiazka/koszty-procesu-karnego>

Paulina Pawluczuk-Bućko

Przestępstwa z art. 301 KK w ujęciu prawnokarnym i kryminologicznym

Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2021, ss. 376.

Z recenzji prof. dr. hab. Roberta Zawłockiego:

„Na szczególnie pozytywną ocenę zasługuje złożone dogmatyczne i kryminologiczne ujęcie tytułowego zagadnienia. Zabieg ten sprawia, że opracowanie nabiera ważnego waloru praktycznego nie tylko dla prawników, lecz także dla legislatorów. Ujęcie takie rzadkie jest w rodzimej nauce penalnej. Tymczasem w ramach drugiego ujęcia Autorka wykazała się znaczną kompetencją, przez co istota omawianych przestępstw przeciwko wierzytelności została ukazana dynamicznie i praktycznie, czyli jako realny problem społeczny, a nie tylko statyczny problem teoretyczny. Przedstawienie statycznego obrazu „tytułowej” przestępczości, jak i jej analiza w oparciu o *case study* to pierwsza tego typu próba w rodzimej nauce i od razu całkowicie udana. Wnioski analizy, krytyczne w odniesieniu do obecnie obowiązujących przepisów karnych, są w pełni uprawnione, a sama praca stanowi użyteczny materiał do ich ewentualnej zmiany. Przeprowadzona analiza

stoi na wysokim poziomie intelektualnym i prawniczym. W rezultacie powstało opracowanie bardzo interesujące poznawczo i ważne dla prawniczej literatury przedmiotu.”

Źródło: <https://www.ksiegarnia.beck.pl/20279-przestepstwa-z-art-301-kk-w-ujeciu-prawnokarnym-i-kryminologicznym-paulina-pawluczuk-bucko>

Małgorzata Czarkowska

Przeciwdziałanie przestępstwom popełnianym przez osoby będące pod wpływem alkoholu

Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2021, ss. 172.

Znaczna część przestępstw popełniana jest pod wpływem alkoholu, ewentualnie w związku z nadużywaniem bądź uzależnieniem od niego, co współcześnie stanowi coraz poważniejszy problem społeczny. Przeciwdziałanie temu zjawisku wymaga wielopłaszczyznowego i kompleksowego podejścia. Niezbędne jest zastosowanie instrumentów, które realnie wpłyną na zachowanie sprawców, a w konsekwencji powstrzymają ich od powrotu do przestępstwa.

Cennym walorem monografii jest interdyscyplinarne podejście do kwestii przeciwdziałania przestępstwom popełnianym pod wpływem alkoholu, uwzględniające nie tylko aspekt prawny tej problematyki, lecz także aspekt medyczny.

W publikacji przedstawiono istniejące formy działania organów ścigania, wymiaru sprawiedliwości i innych wybranych instytucji mających istotne znaczenie w przeciwdziałaniu tym przestępstwom, ukierunkowane zwłaszcza na ograniczenie spożywania alkoholu przez sprawców. Prezentując dostępne w niniejszym zakresie instrumenty prawne, Autorka odwołała się m.in. do prawa karnego materialnego, procesowego, wykonawczego oraz ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, a także do takich dyscyplin naukowych jak psychologia i medycyna.

Publikacja skierowana jest przede wszystkim do prawników praktyków – sędziów, prokuratorów, radców prawnych, adwokatów, a także osób i instytucji zajmujących się ww. problematyką, w szczególności członków gminnych komisji rozwiązywania problemów alkoholowych, kuratorów sądowych, funkcjonariuszy Policji.

Źródło: <https://www.ksiegarnia.beck.pl/20177-przeciwdzialanie-przestepstwom-popełnianym-przez-osoby-będące-pod-wplywem-alkoholu-małgorzata-czarkowska>

Rafał Guzik

Wolność słowa a mowa nienawiści. Analiza karnoprawna

Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2021, ss. 356.

W publikacji przedstawiono zjawisko społeczne mowy nienawiści w kontekście funkcjonowania jednej z fundamentalnych zasad demokracji – swobody wypowiedzi.

Celem pracy jest przede wszystkim udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy wolność słowa jest skończona, czy jednak w demokratycznym państwie prawnym można ograniczać pewne wolności w imię innych. Wobec zagrożenia *hate speech* należy również odpowiedzieć na pytanie, jak zwalczać to negatywne zjawisko przy jednoczesnym zachowaniu istoty wolności wypowiedzi. Czy metody pozaprawne są wystarczającym orężem, czy też konieczne jest sięgnięcie – zgodnie z zasadą subsydiarności prawa karnego – po penalizację mowy nienawiści? Jeśli tak – czy przepisy karnoprawne respektują konstytucyjną zasadę proporcjonalności? Jakich poprawek wymaga przepis, aby jak najpełniej zachować wolność słowa, jednocześnie zwalczając mowę nienawiści?

Dodatkowym zagadnieniem, które podejmuje autor w publikacji, jest penalizacja tzw. miękkiego kłamstwa oświecimskiego, czyli określenie typu „polskie obozy koncentracyjne”. Czy interwencje dyplomatyczne oraz ochrona na gruncie cywilnoprawnym jest wystarczająca, by zapobiegać tego typu wypowiedziom, czy też konieczne jest wprowadzenie karalności?

Źródło: <https://www.księgarnia.beck.pl/19829-wolnosc-slowa-a-mowa-nienawisci-analiza-karnoprawna-rafal-guzik>

Aleksandra Komar-Nalepa

Dowód poszlakowy. Zakres i metody budowy na przykładzie spraw o zabójstwo

Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2021, ss. 232.

Publikacja zwraca uwagę na konieczność zachowania szczególnego trybu budowy dowodu poszlakowego, w tym przede wszystkim w sprawach o zabójstwo.

Autorka stara się wykazać, że niezmiennie istotne jest to, aby organy wymiaru sprawiedliwości świadomie rozpoznawały daną sprawę jako poszlakową. Tymczasem, o ile w doktrynie prawa karnego nie budzi większych wątpliwości fakt, że dowód poszlakowy może odnosić się także do strony podmiotowej przestępstwa, orzekające w sprawach o zabójstwo sądy rzadko dostrzegają taką konieczność.

Praca przedstawia podstawowe zagadnienia związane z budową dowodu poszlakowego i procesem poszlakowym o zabójstwo oraz ukazuje wyniki badań aktowych, z których można wyciągnąć niepokojący wniosek, że sądy często nie dostrzegają konieczności skrupulatnej budowy dowodu poszlakowego w odniesieniu do strony podmiotowej czynu – wykorzystują pojedyncze poszlaki jako samodzielne dowody winy oskarżonego.

Źródło: <https://www.księgarnia.beck.pl/20175-dowod-poszlakowy-zakres-i-metody-budowy-na-przykladzie-spraw-o-zabojstwo-aleksandra-komar-nalepa>

Danuta Rode, Karolina Dukała, Joanna Kabzińska, Karolina Zalewska-Łunkiewicz (red.)

Kliniczna psychologia sądowa

Wydawnictwo Naukowe PWN, (miejsce) 2021, ss. 1054.

Oddajemy do rąk Czytelników pierwszy tak kompleksowy podręcznik klinicznej psychologii sądowej, rozumianej jako aplikacyjna subdyscyplina psychologii zajmująca się zagadnieniami klinicznymi występującymi

w kontekstach prawnych. Przymiotnik „kliniczna” w tytule książki oznacza, że teoretyczne, metodologiczne i praktyczne problemy psychologii sądowej ujęto przez pryzmat osiągnięć ogólnej aktualnej wiedzy z zakresu psychologii klinicznej.

Publikacja stanowi kompendium wiedzy na tematy:

- związków psychologii i prawa, a zwłaszcza roli psychologa i psychologii w procesie stosowania prawa. Autorki zaprezentowały dotychczasowy dorobek psychologii sądowej i status tej dyscypliny oraz opisały zarówno tradycyjne, jak i nowe obszary wykorzystania psychologii w prawie karnym i cywilnym;
- zachowania człowieka w aspekcie jego trójpoziomowej organizacji (biologicznej, społeczno-kulturowej i psychologicznej), a także psychologii zaburzeń zachowania u osób dorosłych oraz zaburzeń psychicznych dzieci i młodzieży, opisanych w systemach klasyfikacyjnych ICD-10 oraz DSM-5;
- diagnozy psychologicznej w psychologii sądowej. Autorki omówiły standardy i modele diagnozy, a także opisały kompetencje psychologa-biegłego sądowego wraz z etycznymi zasadami postępowania psychologa sądowego jako praktyka i badacza;
- procesów i mechanizmów motywacyjnych dorosłych sprawców przestępstw. Opisano tu kryteria niepoczytalności z perspektywy psychologicznej, a także wybrane zaburzenia psychiczne i stany kliniczne, które mogą stanowić przesłanki stwierdzenia zniesionej poczytalności i poczytalności ograniczonej. Autorki przybliżają problematykę przestępczości seksualnej zarówno wobec dorosłych, jak i dzieci, charakterystykę sprawców psychopatycznych, opisują związek między zachowaniami agresywnymi a zaburzeniami psychicznymi oraz psychologiczne mechanizmy zachowania sprawców i ofiar przemocy domowej;
- klinicznych wymiarów funkcjonowania świadków w procesie składania zeznań. Omówiono przyczyny i mechanizmy powstawania zniekształceń w zeznaniach świadków, opisano zjawiska sugestii i sugestialności, efekt dezinformacji, fałszywe wspomnienia i fałszywe przyznanie się do winy. Autorki przybliżają także problemy klinicznej diagnozy szczerości zeznań świadka;
- psychologicznego funkcjonowania nieletnich. Opisano tu indywidualne czynniki uwarunkowania kryminogenezy, opisano także mało dotychczas znane przejawy agresji nieletnich w świecie wirtualnym, w tym mowę nienawiści i hejt, *cyberbullying* i seksting;
- możliwości wykorzystania klinicznej psychologii sądowej w obszarze prawa rodzinnego i cywilnego w sprawach dotyczących m.in.: rozvodu, wykonywania władzy rodzicielskiej, wpływu zaburzeń osobowości i zaburzeń psychicznych rodziców/opiekunów na ich kompetencje wychowawcze, zdolności do podejmowania czynności prawnych oraz mobbingu;
- form pomocy psychologicznej udzielanej osobom (ofiaram, sprawcom, małżonkom) uwikłanym w sprawy sądowe.

Źródło: <https://ksiegarnia.pwn.pl/Kliniczna-psychologia-sadowa,852170761,p.html>

Marek Mozgawa (red.)

Kradzież z włamaniem

Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska, (miejsce) 2021, ss. 524.

Publikacja zawiera interdyscyplinarne omówienie problematyki przestępstwa kradzieży z włamaniem, w tym rozważania kryminalistyczne, wiktymologiczne, historyczne, prawnoporównawcze oraz psychologiczne.

Autorzy kładą szczególny nacisk na aspekty prawnokarne, takie jak:

- analiza ustawowych znamion przestępstwa;
- wypadek mniejszej wagi;
- zagadnienie zbiegu przepisów ustawy i zbiegu przestępstw;
- wykładnia znamion przestępstwa z art. 279 k.k. w orzecznictwie Sądu Najwyższego i sądów powszechnych. W opracowaniu ukazano ponadto statystyczny obraz przestępstwa kradzieży z włamaniem, a także uwzględniono aspekty procesowe. Autorzy przedstawiają szczegółowe zagadnienia związane z problematyką kradzieży z włamaniem (w tym wykroczenie wyrobu wytrychów) oraz kontrowersyjne kwestie związane z możliwością wykorzystania konstrukcji tego przestępstwa w kontekście nowych technologii i cyberprzestępczości.

Publikacja jest przeznaczona przede wszystkim dla prawników praktyków (sędziów, prokuratorów, adwokatów, radców prawnych) oraz pracowników Policji i straży miejskiej. Zainteresuje również przedstawicieli nauki (nie tylko prawa karnego), a także studentów prawa.

Źródło: <https://www.profinfo.pl/sklep/kradziez-z-wlamaniem,150351.html>

Andrzej Depko, Aleksandra Krasowska (red.)

Seksuologia sądowa tom 1. Teorie, modele, badania

Wydawnictwo Lekarskie PZWL, (miejsce) 2021, ss. 294.

Seksuologia sądowa zajmuje się zagadnieniami zaspokajania popędu seksualnego w sposób odbiegający od oczekiwań społecznych lub naruszających obowiązujący porządek prawny.

Jednym z zadań seksuologii sądowej jest merytoryczne przygotowanie specjalistów, którzy będą współpracować z wymiarem sprawiedliwości w charakterze biegłych. Opiniowanie sądowo-seksuologiczne jest niezbędne w wielu postępowaniach wymagających szczególnej wiedzy i doświadczenia.

Biegły sądowy musi znać aktualne osiągnięcia naukowe z różnych dziedzin opisujących seksualność człowieka. Znaczna część seksuologii wiąże się z problematyką psychologiczną, społeczną i pedagogiczną. Interdyscyplinarność seksuologii znajduje swoje odzwierciedlenie w specyfice opiniowania sądowo-seksuologicznego i przesądza o wymaganiach merytorycznych wobec osoby opiniującej. Wraz z rozwojem poszczególnych dziedzin nauki wiedza i umiejętności biegłego seksuologa wymagają stałej weryfikacji i zgodności z wymogami współczesnej nauki.

Najważniejszym tekstem tego tomu jest rozdział „Model Pola Zachowań Seksualnych – koncepcja uwarunkowań zachowań seksualnych”, przedstawiający Czytelnikowi nowatorskie spojrzenie na zachowania seksualne ludzi. Jest to autorska koncepcja opracowana na podstawie wieloletniego doświadczenia w pracy z osobami dopuszczającymi się przemocy seksualnej. W niniejszym podręczniku została ona zaprezentowana po raz pierwszy.

W poszczególnych tomach omówiono zagadnienia medyczne, psychologiczne, socjologiczne, kryminologiczne, prawne i opiniodawcze. Czytelnicy znajdą w rozdziałach najnowsze piśmiennictwo i wyniki badań prowadzonych w wiodących ośrodkach zajmujących się zagadnieniami patologii seksualnej.

W kolejnych tomach omówiono:

- teorie, modele, badania;
- opiniowanie seksuologiczne w sprawach karnych, cywilnych i nieletnich;
- praktyczne aspekty opiniowania seksuologicznego;

- wiktymologię.

Seksuologia sądowa jest adresowana nie tylko do seksuologów, psychiatrów i psychologów, lecz także prawników (sędziów, prokuratorów, obrońców).

Źródło: <https://pzw.pl/Seksuologia-sadowa-tom-1,164780126,p.html>

Piotr Stępnia (red.)

Więzenie ten dom (mało)dobry. Oblicza i problemy współczesności

Wydawnictwo Difin, (miejsce) 2021, ss. 490.

Oryginalność i niezwykłość tej monografii polega na tym, że połączono w niej pogłębioną, interdyscyplinarną analizę naukową z narracją publicystyczną rodem z najlepszych reportaży. Autor proponuje bardzo ciekawą podróż przez cały szereg skomplikowanych problemów, związanych w przeszłości i obecnie z funkcjonowaniem kar opartych na izolacji. Ten swoisty rejs po wzburzonym oceanie współczesnej penitencjarystyki pokazuje jak trudnym zadaniem jest skuteczne połączenie korekcyjnych funkcji więzienia z jego totalnością jako instytucji. Na dowód tego Autor przytacza różne informacje i przykłady z polskich więzień, a także z innych krajów, np. Francji, USA oraz Ameryki Łacińskiej. Ponadto dobiera je i zestawia w sposób niezwykle ciekawy.

Źródło: <https://www.profinfo.pl/sklep/wiezienie-ten-dom-malodobry,158210.html>

Brunon Hołyst (red.)

Zapobieganie samobójstwom. Tom 1. Motywacja zachowań samobójczych

Wydawnictwo Diffin, (miejsce) 2021, ss. 226.

Nowa seria wydawnicza – Biblioteka Suicydologiczna – ma wypełnić lukę w dotychczasowym piśmiennictwie dotyczącym profilaktyki zamiarów samobójczych. Jej celem jest m.in. analiza procesów motywacyjnych i promocja nowych metod zapobiegających przypadkom dobrowolnej śmierci. Dzięki tej publikacji Czytelnicy będą mogli poznać samobójstwo jako zjawisko indywidualne i społeczne. Autorzy tomu I są specjalistami z różnych dziedzin nauki, którzy pracują na rzecz rozwiązywania problemów suicydalnych. Reprezentują filozofię, prawo, kryminologię, socjologię, psychologię, pedagogikę i medycynę. Książka jest skierowana do studentów kierunków psychologii, medycyny, socjologii i pedagogiki, do pracowników naukowych zainteresowanych zagadnieniami suicydologicznymi oraz do pracowników oświaty, służby zdrowia, którzy spotykają się w swojej pracy z takimi problemami.

Źródło: <https://www.profinfo.pl/sklep/zapobieganie-samobojstwom-tom-1,151563.html>

Paweł Łabuz, Irena Malinowska, Mariusz Michalski (red.)

Przestępczość gospodarcza. System zwalczania. Część 2

Wydawnictwo Diffin, Warszawa 2021, ss. 338.

Monografia jest odzwierciedleniem najaktualniejszego stanu wiedzy na temat przestępczości ekonomiczno-gospodarczej, informacji w obszarze podatków oraz skali zagrożenia w zakresie bezpieczeństwa ekonomicznego. Przeznaczona jest zarówno dla profesjonalnego odbiorcy, jak i Czytelnika, który na kanwie prowadzonych dyskusji zechce poszerzyć swoją wiedzę w tym zakresie jako praktyk i teoretyk (funkcjonariusz, wolne zawody prawnicze, naukowiec).

Źródło: <https://www.profinfo.pl/sklep/przestepczosc-gospodarcza-system-zwalczania-czesc-2,146600.html>

Agnieszka Kilińska-Pękacz, Norbert Michalak, Paula Seifert

Przestępczość w Polsce i na świecie w dobie pandemii COVID-19 w ujęciu prawnym i kryminologicznym

Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2021, ss. 340.

Specjaliści w zakresie prawa karnego i nauk penalnych dostrzegają stale występujący problem wzrostu niektórych przestępstw w okresie pandemii oraz spadek innych. Wydaje się, że po prawie roku funkcjonowania w licznych ograniczeniach, a także w nowych przepisach dotyczących zakazów objętych sankcją, można dojść do pewnych wniosków. Niniejsza monografia jest naukowym namysłem w zakresie przestępczości podczas pandemii w różnych ujęciach i nie tylko w prawie polskim, ale również w prawie innych krajów. Zawiera teksty przedstawiające wiele różnych aspektów tematu, warto więc zajrzeć do spisu treści.

Źródło: <https://ksiegarnia.pwn.pl/Przestepczosc-w-Polsce-i-na-swiecie-w-dobie-pandemii-COVID-19-w-ujeciu-prawnym-i-kryminologicznym,937098190,p.html>

Piotr Wojnicz

Zaginienia osób. Studium prawne, kryminalistyczne i kryminologiczne

Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2021, ss. 163.

Zjawisko zaginięć osób jest szczególnym problemem społecznym nagłaśnianym przez środki masowego przekazu, mającym wyraźny oddźwięk społeczny. Mimo że nie ma charakteru masowego, wywiera wpływ na funkcjonowanie rodziny oraz na najbliższe jej otoczenie i sąsiedztwo. Problem ten dotyczy również tak zwanych „dobrych domów”, chociaż często mylnie utożsamiany jest z marginesem społecznym.

Autor monografii, który pracuje w Zespole do spraw Poszukiwań i Identyfikacji Osób w Komendzie Miejskiej Policji w Olsztynie, dowiódł, że wśród zaginionych niezmiennie dominują mężczyźni. Każdy

przypadek zaginięcia wymaga indywidualnego podejścia. Bardzo istotny jest również czas, który upływa od momentu zaginięcia osoby do zgłoszenia tego faktu na Policji. Przyjęło się, że należy to uczynić po upływie 24 lub 48 godzin od zaistnienia zdarzenia. Tymczasem z danych policyjnych wynika, że wraz z upływem czasu znacząco maleją szanse odnalezienia żywej osoby.

W monografii scharakteryzowano zjawisko zaginięć na podstawie zdarzeń mających miejsce na obszarze podległym Komendzie Miejskiej Policji w Olsztynie, której pracownicy co roku mają do czynienia z około 400 tego typu przypadkami. Część z nich jest kwalifikowana jako poszukiwania zwykłe (zaginięcia), pozostałe mają charakter poszukiwań opiekuńczych. W poszukiwanie osób zaginionych, oprócz Policji, zaangażowanych jest wiele instytucji państwowych i pozarządowych. Wśród nich należy wymienić Państwową Straż Pożarną, ochotniczą straż pożarną, Polski Czerwony Krzyż czy Caritas. W ostatnich latach w poszukiwaniach osób zaginionych biorą również czynny udział żołnierze Wojsk Obrony Terytorialnej. Nie można ponadto pominąć znaczenia i wkładu organizacji pozarządowych, takich jak fundacje Itaka, Na tropie czy Stowarzyszenie Nadzieja. Bardzo ważna jest również pomoc świadczona przez lokalną społeczność podczas akcji poszukiwawczych.

W książce szczegółowo przedstawiono również sposób organizacji struktur policyjnych zajmujących się poszukiwaniem osób zaginionych oraz współpracą z jednostkami pozapolicyjnymi i podmiotami społecznymi (ukazano schemat organizacyjny współpracy między różnego rodzaju służbami). Scharakteryzowano czynności, które wykonuje Policja w związku z zaginięciem – od zgłoszenia do zakończenia sprawy poszukiwawczej. Opisano również systemy wsparcia Policji – Child Alert i Senior Alert – za pomocą których rozpowszechnia ona wiedzę opinii publicznej o zaginięciu osób, licząc na uzyskanie informacji o miejscu przebywania zaginionych. Ukazano także ewolucję przepisów wewnątrzpolicyjnych dotyczących poszukiwania osób, która jest wyrazem zmian społecznych i cywilizacyjnych.

W pracy wykorzystano: fragmenty doniesień medialnych dotyczące działań służb, które mają na celu zobrazowanie konkretnych sytuacji związanych z określonymi ludźmi, dane statystyczne pozyskane z Komendy Miejskiej Policji w Olsztynie i Komendy Wojewódzkiej w Olsztynie, a także doświadczenie ratowników Polskiego Czerwonego Krzyża.

Źródło: <http://wydawnictwo.uwm.edu.pl/sklep/produkt-info/shop/79/1857/zaginiecia-osob-studium-prawne-kryminalistyczne-i-kryminologiczne.html>

ZAPROSZENIE

W imieniu Katedry Kryminologii Uniwersytetu Jagiellońskiego
Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego im. prof. Stanisława Batawii
oraz Koła Naukowego Kryminologii Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa UJ
mamy zaszczyt i przyjemność zaprosić Państwa do udziału w

II Kongresie Kryminologicznym,

który odbędzie się w Centrum Dydaktycznym
Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego,
w Krakowie przy ul. Krupniczej 33a,
w dniach 8–9 września 2022 roku.

Celem już drugiego Kongresu Kryminologicznego jest umożliwienie spotkania polskim badaczom i badaczkom wywodzącym się z różnych dziedzin nauki i reprezentującym różne ośrodki akademickie, zajmującym się badaniem przestępczości, wiktylizacji, polityki kryminalnej oraz problemów penitencjarnych i postpenitencjarnych. Chcielibyśmy, by Kongres stanowił przestrzeń do zaprezentowania prowadzonych badań, wymiany doświadczeń i konfrontacji wyników własnych prac z rezultatami badań innych naukowców i naukowiec. Poprzedni Kongres Kryminologiczny organizowany w 2019 roku w Warszawie przez Zakład Kryminologii Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk oraz Polskie Towarzystwo Kryminologiczne im. prof. Stanisława Batawii cieszył się ogromnym zainteresowaniem. Liczymy i tym razem na Państwa niezawodną obecność.

Zapraszamy Państwa do zarezerwowania sobie w kalendarzach daty Kongresu oraz do zgłaszania propozycji całych paneli tematycznych oraz pojedynczych wystąpień. Do zadań osoby zgłaszającej panel tematyczny należeć będzie skompletowanie panelu składającego się z czterech wystąpień. Wzorem konferencji międzynarodowych, poza wystąpieniami plenarnymi i panelami tematycznymi zorganizowane zostaną równoległe, tematyczne sesje panelowe – by jak największa liczba osób mogła podzielić się wynikami swoich badań.

ZGŁOSZENIA UDZIAŁU W KONGRESIE

Zgłoszenia paneli tematycznych przyjmowane są **do 30 kwietnia 2022 roku** za pomocą [formularza zgłoszenia panelu](#). Zgłoszenie powinno zawierać imię i nazwisko osoby zgłaszającej, tytuł panelu oraz krótki jego opis (250-400 słów) ze wskazaniem tytułów wystąpień oraz nazwiskami referentów i referentek.

Zgłoszenie referatów poza panelami tematycznymi przyjmowane są **do 30 maja 2022 roku** za pomocą [formularza zgłoszenia referatu](#). Do zgłoszenia należy dołączyć tytuł referatu oraz streszczenie wystąpienia (150-250 słów). **O przyjęciu referatu do wygłoszenia poinformujemy do 30 czerwca 2022 r.**

Zaplanowany czas na prezentację każdego referatu wynosi 15 minut. Prosimy o wzięcie tego pod uwagę przy zgłaszaniu wystąpień.

W przypadku dużej liczby zgłoszeń z nadesłanych propozycji organizatorzy wybiorą najciekawsze wystąpienia. Wstępny program Kongresu zostanie opublikowany w połowie lipca br.

Zgłoszenia udziału w Kongresie bez wystąpienia przyjmowane będą **od 1 do 31 lipca 2022 r.** za pomocą odrębnego formularza w systemie konferencyjnym, służącego również do uiszczenia opłaty za uczestnictwo w Kongresie.

OPŁATY KONFERENCYJNE

Opłata konferencyjna za udział w Kongresie Kryminologicznym (niezależnie od tego, czy uczestnicy lub uczestniczki będą wygłaszać referat, czy nie) wynosi 400 zł. Organizatorzy przewidzieli niższe opłaty dla doktorantów (w wysokości 200 zł) oraz studentów (70 zł). W ramach opłaty organizatorzy zapewnią przerwy kawowe (bez lunchu), materiały konferencyjne oraz udział w bankiecie w dniu 8 września 2022 r.

	Wysokość opłaty:
Opłata podstawowa	400 zł
Osoby z tytułem zawodowym magistra (w tym doktoranci)	200 zł
Osoby studiujące (bez tytułu zawodowego magistra)	70 zł

Opłatę konferencyjną za uczestnictwo czynne jak i bierne należy wносить od 1 do 31 lipca 2022 r. za pomocą systemu konferencyjnego (system będzie aktywny dopiero pod koniec czerwca).

Wszelkie dodatkowe informacje można uzyskać w Komitecie Organizacyjnym Kongresu, z którym można skontaktować się pod adresem mailowym:

kongres.kryminologiczny@uj.edu.pl

oraz na stronie internetowej Kongresu:

<https://kryminologia.wpia.uj.edu.pl/kongres>

KOMITET NAUKOWY KONGRESU TWORZĄ:

prof. dr hab. Janina Błachut (Uniwersytet Jagielloński)

prof. dr hab. Krzysztof Krajewski (Uniwersytet Jagielloński)

prof. dr hab. Katarzyna Laskowska (Uniwersytet w Białymstoku)

prof. dr hab. Marek Mozgawa (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej)

prof. dr hab. dr h. c. Emil W. Pływaczewski (Uniwersytet w Białymstoku)

prof. dr hab. Wiesław Pływaczewski (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski)

prof. dr hab. Irena Rzeplińska (Instytut Nauk Prawnych PAN, Prezes Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego)

prof. dr hab. Andrzej Rzepliński (Uniwersytet Warszawski)

prof. dr hab. Barbara Stańdo-Kawecka (Uniwersytet Jagielloński)

prof. dr hab. Maciej Szostak (Uniwersytet Wrocławski)

prof. dr hab. Jan Widacki (Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza-Modrzewskiego)

dr hab. Magdalena Budyn-Kulik, prof. UMCS (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej)

dr hab. Piotr Chomczyński, prof. UŁ (Uniwersytet Łódzki)

dr hab. Witold Klaus, prof. INP PAN (Instytut Nauk Prawnych PAN)

dr hab. Adam Kwieciński prof. UWr (Uniwersytet Wrocławski)

dr hab. Monika Płatek, prof. UW (Uniwersytet Warszawski)

dr hab. Olga Sitarz, prof. UŚ (Uniwersytet Śląski)

dr hab. Leszek Wieczorek, prof. UJK (Uniwersytet Jana Kochanowskiego)

dr hab. Wojciech Zalewski, prof. UG (Uniwersytet Gdański)

ORGANIZACJĄ KONGRESU ZAJMUJE SIĘ KOMITET ORGANIZACYJNY W SKŁADZIE:

prof. dr hab. Janina Błachut

prof. dr hab. Krzysztof Krajewski

dr Maciej Bocheński

dr Edyta Drzazga

dr Magdalena Grzyb

mgr Michał Powszedniak

mgr Dominik Wzorek

